

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Rigorózní práce

Mgr. Jan Roubínek, B. A.

Příspěvek ke studiu reflexe genocidy českých židů od roku 1945 do současnosti ve světle dosud neprobádaných archivních materiálů (Analýza národních příběhů hostitelských zemí obětí holocaustu a vliv na jejich individuální válečné svědectví)

Contribution to the Reflection of the Genocide of Czech Jews from 1945 until Present Times in the Light of the yet Unexamined Archival Materials (The Analysis of the National Stories of Holocaust Survivors Host Countries and Influence on Their Individual War Testimonies)

Poděkování autora

Moc rád bych na tomto místě poděkoval především své ženě Rině, která měla se mnou v období psaní této práce bezbřehou trpělivost a byla mi stálou a věrnou oporou. Rovněž jsem nesmírně zavázán panu profesoru Kovářovi za to, že mě při konzultacích stále vedl tím správným směrem a dal mnoho nesmírně cenných podnětů k zamýšlení. Srdečný dík patří rovněž panu docentu Blodigovi z Památníku Terezín za odborné rady, jež pro mě byly neméně důležitými. Byly to připomínky fundovaného historika, ale i staršího kolegy, nepostrádající cennou životní zkušenost a moudro. Rád bych vyjádřil vděčnost i své tetě paní Kamile Liškové, která jakožto odborník na jazyk český kriticky zhodnotila správnost všech textů z hlediska jazykového. Bez těchto obětavých pomocníků by moje práce nemohla být nikdy dokončena.

Roudnice nad Labem 2017

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Roudnici nad Labem, dne 27. srpna 2017

.....

Mgr. Jan Roubínek, B. A.

Klíčová slova (česky):

genocida, reflexe holocaustu (šoa), národní příběhy, válečné vzpomínky a svědectví přeživších, komparace

Klíčová slova (anglicky):

Genocide, Reflexion of Holocaust (Shoah), National Tales, War Recollections and Testimonies of Survivors, Comparison

Abstrakt (česky):

Cílem mé práce bude ukázat, že svědci určité historické události o ní mohou vypovídat zcela odlišným způsobem, aniž by mluvili nepravdu. Předmětem mého badatelského zájmu bude pohled na *genocidu* českých židů očima generace narozené v době první československé republiky. Tito židé, ať už česky či německy mluvící, kteří přežili holocaust, byli v den osvobození vesměs sjednoceni v základních aspektech vnímání své minulosti prožité v nacistickém ghettu, a ideologické rozdíly, které mezi nimi snad mohly v předválečných letech existovat, přestaly pro ně být pod vlivem společné zkušenosti z let strávených ve stejných podmínkách důležité. Dalo by se tedy říci, že pod úhlem kritéria vnímání jejich válečných zkušeností se tehdy v roce 1945 jednalo o poměrně monolitní skupinu. Ne však na dlouho.

Tito lidé se po skončení II. světové války vrátili do svých domovů v obnovené Československé republice a názory různých skupin mezi nimi se začaly postupně lišit. Některým nový režim naplnil jejich očekávání, ale většina českých židů raději později emigrovala do zahraničí, kde začali o svých válečných zážitcích vypovídat. Vypovídali i židé v Čechách. V průběhu budoucích desetiletí, která uplynula od doby války, byly jejich vzpomínky postupně modifikovány a začaly se v různých pohledech lišit. Evoluci pohledu na židovský válečný osud v českých zemích a v zahraničí bych se chtěl v mé práci věnovat.

V jejím úvodu jsem se zaměřil na porovnání společností některých evropských zemí a Spojených států amerických a jejich národní evoluci ve vztahu ke *genocidě* židů. Jádrem diplomové práce bylo porovnání české a izraelské společnosti a jejich poválečného vnímání holocaustu. V práci rigorózní, která je jakýmsi volným pokračováním práce diplomové, bych pak chtěl rozvinout téma, jemuž jsem už v diplomové práci nemohl poskytnout prostor. Chtěl bych se proto nyní podrobněji věnovat tomu, jak sdělovací prostředky v britské Palestině informovaly o vraždění židů ve východní Evropě v reálném čase, tedy ještě v průběhu „konečného řešení židovské otázky“. Taktéž jsem práci obohatil o medailon důležité osoby, Hanuše Weigla, jenž patřil mezi Čechoslováky, kteří uprchli před druhou světovou válkou do Palestiny, stali se úspěšnými, a šířili zde dobré jméno své rodné vlasti. Rovněž jsem došel k přesvědčení, že dokumentární fotografie, jimiž jsem se rozhodl svou práci obohatit, její text zpřehlední a učiní jej čtenáři zajímavějším a přitažlivějším. Některé dokumenty jsou vsutku unikátní, například fotografie

židovského lékaře českého původu, působícího v první polovině 20. století v Palestině, Avrahama Ticha, či fotografie loutkáře Jana Baecka, zvaného „Honzo“, působícího tamtéž.

Pevně věřím, že se tato práce v obci českých čtenářů, nejen historiků, ale i laiků, stane hodnotným příspěvkem k poznání problematiky reflexe tzv. konečného řešení židovské otázky v českých zemích a reflexe zla jako takového.

Abstract (in English):

My goal is to demonstrate that witnesses of certain historical events can describe their experiences in a variety of ways without distorting actual facts. The subject of my research is a reflection of the Czech Jewry *Genocide* through the eyes of a generation born during the so-called first Czechoslovak Republic. On the day of their liberation, Czech Jews who had survived Shoah were mainly unified in the fundamental aspects of the perception of their past in Nazi Concentration and Extermination Camps, regardless of whether their native tongue was Czech or German. What's more, any ideological differences that could have possibly existed between them in pre-war years, ceased being important under the influence of a common fate. It is fair to say then, that from the viewpoint of Czech Shoah Survivors in 1945, they constituted a relatively unified group but not for much longer.

After the end of WWII, these people returned to the newly established Czechoslovak Republic and the point of view within the groups gradually began to vary. For some, the new regime had fulfilled their expectations. The majority of Czech Jews however, chose to emigrate after the Communist Coup d'etat and in time began to share their war experiences. The Jews in the Czech Republic began telling their stories as well. Over the course of several decades following the war, their memories gradually changed and began to differ in various aspects. In my Thesis, I will be focusing on the evolution of the views of Jewish wartime experiences in the Czech lands and in other Countries.

In the introduction, I have focused on the comparative analysis of the societies of several European countries and the United States of America and their national evolution in relation to the *genocide* of the Jews. The comparison of the Czech and Israeli societies and their post-war perception of the Holocaust was the

centre of my original study. In the rigorous thesis, which is a sequel of the master's thesis in a way, I would like to further develop topics, that I did not analyse in depth in the original work. I would therefore want to give a closer examination of how the media in the British Palestine informed about the murders of the Jews in the Eastern Europe in real-time, i.e. during the "final solution of the Jewish question". I have also enriched my work with the profile of an important person, Hanuš Weigl, who was among the Czechoslovaks who fled to Palestine before World War II, became successful and spread the good name of their homeland. In addition, I came to believe, that documentary photography, which I chose to enhance my work with, make the text more transparent, interesting and appealing to the reader. Some of the documents are indeed unique; for example, the photo of the Jewish doctor of the Czech origin who was practicing in Palestine in the first half of the twentieth century, Avraham Ticho, or photographs of the puppeteer Jan Baeck, called "Honzo", who was working there as well.

I firmly believe, that this work will become a valuable contribution to the understanding of problematics of the reflection of the so-called the "final solution of the Jewish question" in the Czech lands and the reflection of evil as such not only among the historians, but also non-professionals.

Obsah:

Úvod.....	11
První kapitola	
1. Definování pojmu „ <i>genocida</i> “ a „ <i>holocaust</i> “ a stručná rekapitulace jejich užívání po druhé světové válce.....	16
Druhá kapitola	
2. Percepce <i>šoa</i> ve vybraných státech v poválečném období	
a) Časové a geografické paralely a podobnosti reflexe <i>holocaustu</i> v různých zemích.....	20
b) kulturní a politické odlišnosti vnímání <i>holocaustu</i> v různých zemích (Spojených státech amerických, Velké Británii, Španělsku, Sovětském Svazu, Polsku, Spolkové republice Německu (SRN), Německé demokratické republice (NDR), Rakousku, Francii, Jugoslávii a ve světě islámu).....	21
c) marginální excesy- popírači <i>holocaustu</i> a „akademičtí“ pravicoví extrémisté.....	63
Třetí kapitola	
3. Území dnešní České republiky a vztah jeho obyvatel k židům, projevům rasové nenávisti k nim a k <i>šoa</i>	
a) České země od počátku kulturního judaistického hnutí „ <i>haskala</i> “ do vzniku první republiky a vztah Čechů k židům a antisemitismu	70
b) osudy českých židů v období první republiky a během druhé světové války.....	75
c) léta 1945–1949 – návrat z koncentračních a vyhlazovacích táborů; židé v krátkém období umírající poválečné československé demokracie, následná emigrace části z nich do nově vytvořeného Státu Izrael a částečné „vylidnění“ židovských komunit	83

d) 1949–1956 – období „velmi studené války“ a jeho obraz v životě českých židů; snaha o záchranu jejich identity versus pokračující asimilace a spolupráce s komunistickým režimem	98
e) politické „oteplení“ v šedesátých letech.....	107
f) normalizace-nová vlna židovské emigrace z Československa a represe StB vůči židům.....	116
g) obraz <i>holocaustu</i> v českém a československém poválečném filmu.....	122

Čtvrtá kapitola

4. Izraelští židé původem z bývalého Československa v době poválečné
 - a) co znamenalo být Izraelcem – étos tzv. „moderního žida“ („*hajehudi hachadaš*“) a jak (zdali) jej čeští židé v Izraeli přijali?.....
 - b) imigrační vlny (*alioth*) do *Erec Israele* – židovští „starousedlíci“ a jejich často negativní vztah k novým vlnám židovských běženců.....
 - c) rozporuplný vztah *jišuvu* k *holocaustu* na stránkách válečného tisku, a jeho pozdější odraz v izraelské společnosti po devadesátá léta 20. století.....
 - d) čeští židé v *Erec Israeli*-historický pohled na přistěhovalectví českých židů do Palestiny do počátku druhé světové války a několik medailonků.....

Pátá kapitola

5. Vzpomínky přeživších *šoa* v Čechách a Izraeli v různých obdobích po skončení druhé světové války
 - a) dopisy ze „záhrobí“-písemná svědectví obětí a přeživších z doby během války a bezprostředně po něm
 - b) evoluce získávání výpovědí přeživších *šoa* od konce 40. let až do pádu železné opony.....
 - c) svědectví přeživších *šoa* od let devadesátých do dnešních snů.....

Šestá kapitola

6. Posouzení typických názorových struktur poskytovatelů vzpomínek v závislosti na zúčastněném projektu
 - a) několik technických poznámek ke způsobu porovnávání.....
 - b) od projektu Zeeva Schecka ke Stevenu Spielbergovi - motiv k vyprávění přeživších a analýza jeho obsahu.....

c) společné hodnoty přeživších šoa.....	214
7. Závěr.....	218
8. Seznam nevydaných pramenů.....	221
9. Seznam vydaných pramenů.....	221
10. Seznam internetových pramenů.....	223
11. Rozhlas.....	227
12. Filmová tvorba.....	228
13. Seznam tisku.....	229
14. Seznam odborné literatury.....	230
15. Beletrie.....	239
16. Rozhovory.....	241
17. Periodika a publikace s neuvedeným autorem.....	241
18. Obrazové přílohy.....	244

Úvod

V letních dnech roku 2017 nejenom dokončuji svojí rigorózní práci, ale mám rovněž výjimečnou možnost rekapitulovat svůj dosavadní osobní a profesní život, jež jsem se kdysi rozhodl zasvětit výzkumu a objasnění osudů našich židovských spoluobčanů v období druhé světové války. Troufám si říci, že se již před mnoha lety stal *holocaust* mým životním tématem. Rád bych se zde vyznal z toho, jak se to přihodilo a jak mne toto nadšení vedlo až k napsání práce, kterou se právě chystáte číst.

Osud tomu chtěl, že se mi poštěstilo setkat se s lidmi, kteří si za svého života prošli tím, co dnes běžně nazýváme „*holocaust*“; ne vždy se tomu tak říkalo a ne vždy byli většinovou společností přijímáni tak pozitivně jako dnes. Už od útlého věku mě obklopovali různí strýčkové a tetičky, kteří se dožili konce války v nějakém z koncentračních táborů nacistického režimu, kde ztratili většinu příbuzných. Vnímám jsem naprosto přirozeně babiččino vytetované číslo na předloktí, kterého jsem si všiml už jako malý chlapec; někdy jsem, a to bylo už dobrých třicet let po válce, nechápal nabitou ledničku jídlem, jež bylo téměř zkažené a nashromážděné ze strachu, že „možná jednou nebude“ a vždy tomu dominoval chleba, který, dokud nezezelenal, mi nedovolili vyhodit.

Bylo to zvláštní, přesto však vlastně nesmírně šťastné dětství v komunistickém Československu 70. a 80. let, z jistého pohledu naprosto se nelišící od dětství jiných dětí. Přesto se ale lišilo od zkušeností jiných dětí té doby. Byl jsem obklopen blízkými lidmi s čísly na předloktí, žili jsme v „Židovně“ – bývalém ghettu v prastarém domě s *mezuzou* – veřejným znamením padesát metrů od synagogy, v níž náš soused Ventura, nacistický arizátor, sušil až do konce 70. let králíčí kůže. Vzpomínám si rovněž na sobotní návštěvy u příbuzných, kde „strejda Hynek“, který ztratil svoji první ženu a syna kdesi v Polsku, měl krásné oči a povídal si s námi, dětmi. Hynek uměl vyrobit a opravit všechno i tkát koberce, protože za války, kdykoli Němci hledali ševce nebo zámečníka, vždycky se hlásil. I když žádnou z těch profesí neuměl, rychle se ji naučil a tak se zachránil. Získal jsem tak nesmírně

lidský obraz o židovství – snad i o mnoho lidštější, než ve skutečnosti je. Ale co je to „skutečnost“?

A pak pro nás existoval Izrael, kam se nesmělo. Pro většinu lidí v Československu byl Izrael ještě další „kapitalistickou zemí“, byl to „agresor“, sionistická entita a kdoví co ještě, pokud se o to vůbec zajímali. Pro nás to ale znamenalo něco zcela jiného. Byla to země, kde žili naši přátelé a příbuzní, s nimiž jsme se nemohli vidět, země, kterou jsme nemohli navštívit. Byl to pro nás zvláštní a vzdálený svět. O to se nám tahle země zdála být na tu dálku romantičtější a krásnější – taková, jaká nikdy nebyla a nebude. Tak to byl „židovský nacionalismus“ mého dětství v období komunismu, který trval až do začátku 90. let minulého století.

A tehdy se tento obraz začal v mých očích měnit. Na počátku roku 1992 jsem se do Izraele vypravil a nakonec tam zůstal téměř deset let. Poznal jsem, jak slovo národ vnímají Izraelci, zrovna v jednom z nejzajímavějších období existence židovského státu od počátku mírových rozhovorů v Madridu až po vyvrcholení intifády Al Aksa. Poznal jsem izraelské Židy jiné, než jsem očekával ve svých představách, založených na zážitcích z dětství. Trochu mě trápilo, že nejsou tak „dobří“ jako ti z vyprávění. Časem jsem při studiu teorií nacionalismu objevil příčinu a pochopil, že nejsou „dobří“, nebo „špatní“, ale prostě „jiní“. Zajímalo jsem se rovněž o otázku, čím se liší Ti, kteří sem po druhé světové odešli z Československa, od mnohdy jejich příbuzných a přátel, kteří „tam“ zůstali a vůbec – jaký je rozdíl mezi novými Izraelci a námi Čechy, přestože každý Izraelec vám při nezávazném rozhovoru poděkuje za „české pušky“, které zvrátily osvobozovací válku v roce 1948 v jejich prospěch a zazpívá „*Šir še chalamty al Prág*“ od Arika Einsteina o Praze okupované sovětskými výsadkáři. Jako student historie jsem se intenzivně zajímal rovněž o osud českých přeživších vraždění židů za druhé světové války, již se v Izraeli usadili – s řadou z nich jsem se spřátelil a s některými natočil dlouhý rozhovor o jejich válečných osudech. V některých vyprávěních jsem dokonce zaznamenal odlišnosti, pokud jsem srovnával s těmi, jež jsem natočil v Československu před svým příjezdem. A o těchto rozdílech, které jsou často hlubšího rázu, než bychom si mohli myslet, bych chtěl pojednat ve své práci.

Rád bych, aby se z ní poučil rovněž čtenář, který nemá v této problematice hlubší znalosti. Práce proto začíná podrobným vysvětlením základních pojmů, jejichž osvojení bude pro pochopení celé problematiky nezbytné. Moje práce je, nejjednodušeji řečeno, analýzou osobních a kolektivních příběhů přeživších.

V další části mé práce se budu věnovat recepci *holocaustu* v deseti vybraných zemích, z nichž každou nějak poznamenal. Tyto země jsem rozdělil do dvou skupin. První kategorii zemí *holocaust* postihl nepřímo, ale díky geografické či kulturní blízkosti je citelně ovlivnil – převážně pak v poválečném období. Mezi tyto země patřily v první řadě Spojené státy americké s tehdy největším židovským osídlením na světě, jejichž striktní předválečná přistěhovalecká politika znemožnila přijmout evropské židy a zachránit jim tak život. Byla tu ale i Velká Británie, která, mimo invazi ohrožených Britských ostrovů, hájila i své koloniální zájmy - převážně pak v Palestině. Patřilo sem zajisté i Španělsko generála Franka, jenž přestože vešel v povědomí jako „fašistický diktátor“, velmi pomohl některým židům. Dokonce jich zachránil více než mnozí jiní nám známí váleční zachránci a spasitelé židů. Bude rovněž neméně zajímavé pojednat o antisemitismu a reflexi *holocaustu* v muslimských zemích, jejichž historický vztah k židům již od raných období islámu nebyl zdaleka tak romantickým, jak se jej evropští humanisté později snažili popisovat. Ve 20. století se ale, převážně vlivem sionismu, ještě více zhoršil.

Rovněž se ale zaměřím na země, které společně se svým židovským obyvatelstvem zakusily během války utrpení. Jistě mezi ně patřil Sovětský svaz, v němž statisíce židů (ale i politruků a jiných „nepřátel Říše“) bylo zavražděno jednotkami *Einsatzgruppen*. Mnozí sovětské židé ale také bojovali na frontách Velké vlastenecké války. Navzdory tomu upadli židé jako skupina po jejím skončení v zapomnění a byli v nejlepším případě komunistickým režimem zmiňováni již pouze jako tzv. „oběti fašismu“. Rovněž se budu věnovat poválečné reflexi *holocaustu* ve Francii, která v prvních desetiletích myslela daleko více na glorifikaci svých bojovníků odporu (*la Résistance française*), než na francouzské kolaboranty vichistického režimu a židy jimi odtud poslané do Osvětimi. Nebude chybět ani pohled na poválečnou recepci *holocaustu* v obou částech rozděleného Německa, kde v jeho západní svobodné části probíhal pomalý a bolavý proces sebereflexe, zatímco v komunistické NDR židé téměř vymizeli z kolektivní paměti. Rád bych se věnoval i Polsku, zachvácenému poválečným lidovým antisemitismem a hromadným útekem židů ze země. Ve výčtu evropských zemí poznamenaných *holocaustem* pak budu pokračovat poválečným vztahem Rakouska k židům, ovšem tehdy již téměř bez židů. Tento seznam zemí pak uzavřu Jugoslávií, v níž se *holocaust* židů stal pouhým „vedlejším produktem“ krvavé bratrovražedné války mezi jihoslovanskými národy, převážně pak mezi Srby a Chorvaty.

Tento výčet zemí bude úvodem do zevrubnější analýzy společenské recepce *holocaustu* v Čechách, kde po komunistickém puči v roce 1948 zůstala jen relativně malá židovská obec, kterou se komunistický režim snažil dlouhodobě asimilovat a společně s tím trestal veškeré snahy místních židů o projevy národního židovství. Tento proces byl protikladem izraelského národního příběhu, který bude rovněž podrobně analyzován. V něm se společnost mladého státu snažila vychovat z nových přistěhovalců, z nichž také mnoho přišlo z Českých zemí, židy národní - sionisty. O tom, jakým způsobem tyto poválečné národní příběhy ovlivnily vyprávění přeživších *holocaustu* v každé z těchto dvou zemí, ve své práci podrobně pojednám.

Informace pro výzkum jsem získal studiem dokumentů v tuzemských a zahraničních archivech, jejichž seznam uvádím v závěru práce v rubrice „Nevydané prameny“. Na tomto místě zmíním pouze ty instituce, jejichž prameny se pro mě staly nejprínosnějšími. Byly jimi v České republice Židovské muzeum v Praze a Památník Terezín. V červenci 2014 mi pak bylo umožněno krátce navštívit archiv Yad Vashem v Izraeli. Rovněž nesmírně důležitou byla možnost využití internetové databáze *USC Shoah Foundation* Univerzity Jižní Karoliny v USA. Ke studiu vydaných pramenů jsem použil především odbornou knihovnu Památníku Terezín, jež disponuje velkým množstvím knižně publikovaných vzpomínek přeživších *holocaustu*, z nichž je převážná většina napsána v českém jazyce. Část použitých vydaných pramenů, převážně v hebrejštině a angličtině, pak pochází z mé osobní knihovny.

K citaci zahraničního denního tisku jsem částečně použil novinové články nalezené během dlouhodobého pobytu v zahraničí. Taktéž mi pomohl Britský novinový archiv v Londýně-Colindale (*The British Newspaper Archive*), který jsem několikrát v letech 2003-2010 navštívil. V neposlední řadě to byly i novinové internetové archivy, z nichž se v průběhu výzkumu archiv izraelského deníku *Haaretz* osvědčil nejvíce. Převážná většina odborné literatury na téma reflexe *holocaustu* v zahraničí byla vydána v hebrejštině a angličtině. Čeští historici se nicméně, až na výjimky (např. Pavla Barši, či Zbyňka Taranta), reflexí *holocaustu* ve světě dosud příliš nezabývali. Ovšem reflexi *holocaustu* v Českých zemích a poválečnému životu židovských obcí se již někteří čeští historici věnovali a jejich publikované statě v této práci bohatě využiji (např. práce Petra Sedláka, Blanky Soukupové, či Šárky Nepálové).

V oblasti beletrie mi byly cenným pomocníkem knihy paní Ruth Bondyové, která po válečném věznění v koncentračních táborech emigrovala v roce 1949 do Izraele, kde působila jako úspěšná novinářka a spisovatelka. Napsala, mimo kvalitní odborné práce o terezínském *starším* Jakobu Edelsteinovi, několik beletristických knih, které mi umožnily doplnit si informace o izraelské společnosti, a převážně pak o Čechách, kteří se do mandátní Palestiny a později židovského státu přistěhovali. Jako cenný zdroj informací mi posloužily i neformální rozhovory s několika desítkami pamětnic a pamětníků, z nichž někteří patří do kruhu rodinných přátel. S jinými jsem se seznámil prostřednictvím Institutu Terezínské iniciativy v Praze. Jim všem bych proto rád na tomto místě poděkoval. Srdečný dík zde patří i obětavým pracovníkům Izraelské národní knihovny v Jeruzalémě, jež mi poskytla k nahlédnutí výtisky novin palestinského *jišuvu* z období druhé světové války s jejich dobovými příspěvky o hromadném vraždění židů v Evropě, což byl materiál, který podstatně obohatil tuto rigorózní práci.

První kapitola

Definování pojmu „*genocida*“ a „*holocaust*“ a stručná rekapitulace jejich užívání po druhé světové válce

V dnešní přepolitizované době je nepředstavitelně těžké přesně vymezit a definovat zdánlivě jednoduché a běžně používané pojmy „*genocida*“ a „*holocaust*“. Začnu tedy prvním výrazem, neboť je starší a poněkud „všeobecnější“. Pojem „*genocida*“¹ poprvé použil právník Raphael Lemkin (viz str. 244), polský židovský imigrant v USA v roce 1944 v knize „*Axis Rule in Occupied Europe*“;² která do jisté míry čerpá ze zkušeností s arménským masakrem a masakrem Asyřanů v Iráku v roce 1933. V této práci se Lemkin snaží popsat základní prvky spojené se státními orgány, které pomáhaly okupační síle nacistů udržet si území, jež získala invazí svých armád. Mezi tyto orgány patřily například výkonná administrativa, policie, zákonodárství a mohla jimi být i státem organizovaná *genocida*. Podle jeho slov se „...*genocida* stala novou technikou okupace, která má za cíl dosažení míru i za situace, kdy je samotná válka již ztracená...“ V prosinci roku 1946 první zasedání Valného shromáždění OSN přijalo resoluci č. 96, v níž potvrdilo, že *genocida* je zločinem podle mezinárodního práva. V roce 1948 pak Valné shromáždění OSN přijalo tzv. „*Úmluvu o zabránění a trestání zločinu genocidia*“, která poprvé stanovila právní definici *genocidy*.³ Tyto rezoluce byly pochopitelně přímou odpovědí na hromadné vraždy celých národních, etnických a jiných skupin v období druhé světové války. Tehdy téma židovské tragédie z období druhé světové války nebylo ještě zdaleka jedinou *genocidou*, jež lidstvo zajímala. Národy se pomalu vzpamatovávaly z vlastních tragédií a *genocid*, které ne vždy přímo způsobili němečtí nacisté. Byli to Rusové, Ukrajinci, Srbové, Chorvati či samotní Němci, kteří

¹ Slovo „*genocida*“ je řeckého původu. „*Genos*“ znamená kmen či rasu, „*cide*“ zabití, či vraždu.

² LEMKIN, Raphael, *Axis Rule in Occupied Europe*, New York: Howard Fertig 1973.

³ RUBINSTEIN, William D., *Genocide*, London: Pearson Education 2004, s. 308.

na konci této války utrpěli do té doby nepředstavitelné lidské ztráty. Tehdy i při vši dobré vůli ne všichni vždy chápali židovskou tragédii jako výlučně židovskou. Vždyť i mnoho asimilovaných židů, kteří strávili válku v nacistických koncentračních či vyhlazovacích táborech, již před jejím vypuknutím neidentifikovali sebe sama jako Židy v národním chápání⁴ a naprosto dobrovolně se hlásili k národnosti zemí svého původu. Proto mnohdy vlády států, pokud vydávaly statistické údaje obětí války, uváděly „své židy“ jako Čechy či Poláky a nikoli jako Židy. Často se ale stávalo, že to bylo – převážně pak systematicky ve východním bloku – konáno v nedobrému úmyslu na rozkaz sovětských úřadů.⁵

Toto prazvláštní „mlčení“ o židovské tragédii ale existovalo v té době i v jiných částech světa. Svorně se „mlčelo“ i ve státech západní Evropy, v New Yorku a co nejvíce možná některé čtenáře překvapí – i v Tel Avivu. Jak jsem již zmínil – termín „*holocaust*“ se tehdy ve spojení s vražděním židů neužíval, oficiálně neexistoval ani samotný problém, ať už by byl pojmenován jakkoli. Nemyslím si však, že by v tom byla celosvětová snaha vraždění židů úmyslně zamlčet. Tato snaha bezpochyby existovala ve východoevropských poválečných režimech. Avšak v zemích, ve kterých zůstaly po válce demokratické principy zachovány, spíše chyběla historická perspektiva,⁶ která by pomohla napovědět, změnil-li *holocaust* chod dějin či nikoliv. Historická perspektiva nutná k tomu, aby bylo pochopeno, co se vlastně židům v období války přihodilo. Rozhodně tedy nelze tvrdit, že nepřipomínat důmyslně promyšlené střelení a plynování židů za války byl v demokratickém světě úmyslný záměr. Důkazem toho je i již zmíněný samotný židovský stát, u něhož by bylo těžké obviňovat jeho vládu z popírání či zamlčování masového vraždění židů v době války. A tak dokonce i v Izraeli toto téma bylo tabu až do počátku 60. let a naplno se o něm začalo hovořit až po jomkipurské válce v

⁴ Výraz „žid“ je všeobecně používán pro ty, kteří se ať už rodinným, náboženským či kulturním poutem cítí být spjati s židovstvím, ale cítí se raději být příslušníky národa, uprostřed kterého žijí. Oproti tomu výraz „Žid“ je chápán v národním pojetí. Tak jej například historicky chápali sionisté a dnes je tak rovněž používán v moderním Izraeli, kde je hrdě uváděn například i v kolonce „národnost“ na občanských průkazech jako jeden z prostředků odlišení se od arabské menšiny v zemi. Je tak rovněž chápán v Pobaltí a zemích bývalého Sovětského Svazu, kde ještě na počátku 90. let minulého století byli židé povinně nuceni deklarovat svou národnost jako „židovskou“.

⁵ Tak tomu bylo například v Polsku či na Ukrajině. Srv. BARŠA, Pavel, *Boj o čísla*, in: *Paměť a genocida*, Praha: Argo 2011, s. 180–182.

⁶ Netroufl bych si použít tento výraz, kdyby nebyl již zmíněn v minulosti někým jiným. Byl jím známý český spisovatel a publicista Ferdinand Peroutka ve své knize „*O věcech obecných*“. Tehdy se zabýval mezinárodní situací ve 30. letech 20. století: „Existuje však také jakási historická perspektiva. Pravda, které znavení lidé, přivázaní na kolík okamžiku, nejsou schopni porozumět. Přece je však nutno pěstovat i tuto pravdu“. PEROUTKA, Ferdinand, *Z historické perspektivy (1932)*, in: *O věcech obecných*, I, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1991, s. 325–329.

roce 1973. Tuto otázku se ještě podrobně pokusím analyzovat v jedné z dalších kapitol.

Vrátím se ale k samotnému dnes již tolik používanému termínu „*holocaust*“.⁷ Přiznám se, že ho nepoužívám s příliš velkou oblibou, a to hned ze dvou důvodů. Za prvé – tento výraz byl již užíván před druhou světovou válkou – je tedy pro pojmenování válečného utrpení židů nepřesný. Navíc i po válce začal být, zcela bez postranních úmyslů jeho uživatelů, frekventovaně používán nejen ve prospěch zavražděných židů, ale i v případě válečného vraždění ruských válečných zajatců, cikánů, homosexuálů, tělesně postižených a jiných menšin – ke zvýraznění nejhoršího druhu utrpení, jímž tito lidé prošli. Utrpení, které mnohdy nemuselo být menší než to židovské. Přesto tím ale došlo k „rozmělnění“ válečných útrap židů v tragédii jiných skupin. Co je však mnohem horší, výraz „*holocaust*“ býval někdy „zcizen“ a začal se objevovat v ne odborných kontextech, ve formě etymologických zvráceností, jako je například „*holocaust* kuřat“⁸ a jiných výplodů bujných fantazií, jež nemají s *genocidou* za druhé světové války žádné spojení a začaly ji tím degradovat.

Slovo „*holocaust*“ bylo používáno v některých textech již od 18. století k vyjádření hromadné vraždy; moderní použití bylo tomuto slovu dopřáno až ve století dvacátém k vyjádření tzv. *arménské genocidy* v letech 1915–1923. Jednou z osobností, která tento výraz přivedla k užívání, byl pozdější britský ministerský předseda Winston Churchill.⁹ Po druhé světové válce využili výrazu „*holocaust*“ Britové – ne však v kontextu masového vraždění židů, nýbrž k popsání toho, jak vypadala zdevastovaná krajina Drážďan a jejich okolí po intenzivním spojeneckém bombardování na počátku roku 1945. Teprve od počátku 50. let se tento původem řecký výraz začal objevovat v anglicky psaných textech v kontextu hromadného vyvražďování židů, ale bohužel ne výhradně v tomto kontextu, jak jsem již uvedl. Přesto nebyl ještě široce užíván a často vyžadoval další vysvětlení. Teprve v 60. – 70. letech se toto slovo začalo postupně dostávat do širokého povědomí světové veřejnosti. Důvodem bude bezesporu převážně to, že se samotný historický fakt o programovém střelení a plynování židů jako samostatné etnické či národnostní

⁷ „*Holos*“ – spálený, „*kaustos*“ – nabídnutý k obětování. Slovo se objevilo v řeckých překladech Starého zákona, přičemž referovalo k rituálním obětem prováděným v období Jeruzalémského chrámu. Srv. <http://dictionary.reference.com/browse/holocaust>.

⁸ PATTERSON, Charles, *Věčná Treblinka*, Praha: Práh 2003.

⁹ CHURCHILL, Winston S., *The Aftermath*, in: *The world in Crisis*, svazek č. 4, New York: Charles Scribner's Sons 1923, s. 158.

skupiny začal dostávat do učebních osnov demokratických zemí a bylo nutné ho pojmenovat. O vnímání a reflexi *holocaustu* v jednotlivých zemích se zmíním v příští kapitole.

Osobně se raději, než abych vedl často nekonečné etymologické debaty o původu a užití tohoto slova, přikláním k užívání dokonalejších výrazů, u nichž nemůže nikdy dojít ať už k nechtěné záměně, či úmyslnému zneužití. Jedním z nich je kupříkladu hebrejský výraz „*Shoah*“, který již ve světových jazycích a dokonce i v češtině v českém přepisu *šoa* „zdomácněl“ a lidé si na něj zvykli. Je z něj zcela zřejmé, k čemu se vztahuje, nemůže být někým nepochopen nebo záměrně hloupě zneužit.¹⁰ Jiným, rovněž naprosto nenahraditelným a zároveň nesrovnatelně přesnějším výrazem, je eufemismus, který paradoxně užívali již za války samotní nacisté: „konečné řešení židovské otázky“ – to je výraz široce užívaný některými současnými historiky.¹¹

¹⁰ V současné hebrejštině je při použití tohoto výrazu zřejmé, že jde o genocidu židů bez použití dalšího adjektiva k jeho upřesnění. Pokud jej najdeme ve spojení s dalším přídavným jménem, může se vztahovat i k jiným perzekuovaným skupinám. Kupříkladu genocida Arménů bude „*Ha šoa šel ha Arménim*“.

¹¹KÁRNÝ, Miroslav, „*Konečné řešení*“. *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, Praha: Academia 1991; GÖTZ, Aly, *Konečné řešení: Přesun národů a vyhlazení evropských Židů*, Praha: Argo 2006. Výraz byl s největší pravděpodobností poprvé oficiálně využit při konferenci ve Wansee, která se otázkou tzv. „konečného řešení židovské otázky“ (*Endlösung der Judenfrage*) zabývala. Svědčí o tom tzv. Protokol z Wansee z 20. ledna 1942.

Druhá kapitola

Percepce šoa ve vybraných státech v poválečném období

2a) Časové a geografické paralely a podobnosti reflexe *holocaustu* v různých zemích

Již jsem zmínil v minulé kapitole, že řecký výraz *holocaust* začal být frekventovaně využíván až v 60. a 70. letech 20. století. Proč světová veřejnost po válce „zaspala“ a poté potřebovala přibližně dvacet let, aby se tématem *genocidy* židů začala opravdu seriózně zabývat?¹² Z pohledu člověka žijícího v 21. století nám to připadá takřka nepředstavitelné, ale zkoumáme-li problém podrobněji, dojdeme k závěru, že v demokratických zemích i v zemích sovětského bloku podporovaly raději v prvním poválečném období místní vlády válečné vítěze – své skutečné či domnělé osvoboditele – ať už vojáka pravidelné armády, partyzána či bojovníka odboje „*la Résistance*“, který opět – ať už skutečně či domněle – „vyhnal nenáviděného německého nacistu a dal mu za vyučenou“. Rozhodně tehdy lidé přijali bojovníka raději než slabého a vyhublého žida, který v tehdejší chápání většiny nacistický teror na něm páchaný přijímal pasivně bez většího projevu odporu.

K jisté změně v tomto globálním poválečném postoji vůči židům došlo až na počátku 60. let. V každé zemi tento proces probíhal poněkud jinak. Přesto byl ale nastartován poměrně důležitými událostmi, které počaly měnit pohled na šoa v celé západní hemisféře a ke konci 20. století i ve východní Evropě. Tyto události byly spojeny se státem Izrael. První z nich bylo stanutí Adolfa Eichmanna před oblastním soudem v Jeruzalémě 11. dubna 1961 (viz str. 244). Eichmann byl za války hlavním organizátorem tzv. „konečného řešení židovské otázky“. Tento soud se lišil od norimberských procesů. Eichmann byl obviněn mimo jiné i za zločiny spáchané proti židovskému národu a byl i jménem židovského národa obžalován, což bylo něco zcela nového a v době konání norimberských procesů i nemožného. Na vlnách

¹² Musím se upřímně přiznat, že mě fakt, že se o holocaust západní společnosti i izraelská společnost samotná v prvních dvou dekádách po druhé světové válce v podstatě nezajímaly, dosti zaskočil a nebyl mi do devadesátých let znám. Poprvé jsem se o něm dozvěděl na sérii přednášek dr. Anity Shapiro na Tel Avivské Univerzitě na podzim roku 1997 zvané „Tradiční a moderní židé“, po které byla rovněž vydána stejnojmenná kniha: SHAPIRO, Anita, *Jehudim Jašanim ve Jehudim Chadašim*, Tel Aviv: Am Oved Publishing House 1997.

rozhlasu, neboť televizní vysílání v Izraeli tehdy ještě neexistovalo,¹³ byly vysílány přímé přenosy ze soudní síně v jeruzalémském Bejt Haam. Soud s Eichmannem jakožto „katem židovského národa“ začal podstatně měnit pohled národů světa na válečnou *genocidu* židů.

Další událostí, která tuto změnu v postoji dále podpořila, byla zoufalá a zdánlivě bezvýchodná situace Izraele, jež předcházela tzv. šestidenní válce v roce 1967, kdy se židovský stát ocitl osamocen a obklíčen početnějšími armádami arabských sousedů – byla zde jistá paralela mezi válečným osudem židů a tím, co by se jim bývalo mohlo přihodit, kdyby nadcházející válku vyhráli jejich arabští sousedé. Mladý stát, ve kterém žily statisíce přeživších válečného vraždění, se ocitl v situaci smrtelného nebezpečí. Vypovězení vojsk OSN ze Sinajského poloostrova, zřetelný postup egyptských sil k izraelským hranicím a zablokování Tiranských úžin spolu s plamennými projevy arabských vůdců v čele s egyptským prezidentem Násirem nevěstilo pro židy nic dobrého. Svět si tehdy začal uvědomovat, že se možná nachází na prahu dalšího vraždění židů a opravdu konečné katastrofy židovského národa. Nikdo nemohl tehdy tušit, že nadcházející válka bude krátká a povede k jednoznačnému vítězství židů během necelého týdne.

Ostatní události, které vedly k recepci *holocaustu* ve světě, se v každé ze zemí odehrály za poněkud odlišných okolností. Procesy ale v každé z nich probíhaly paralelně, a to takovým způsobem, že vedly ke konečnému globálnímu uznání *holocaustu* jako historické skutečnosti, jež měla nesmírný vliv na dějiny dané země i celé Evropy. V následující části své práce bych rád podrobněji pojednal o tom, jak po druhé světové válce vypadala reflexe *holocaustu* v těch vybraných zemích, jež byly klíčové pro válečný i poválečný osud židů.

2b) Kulturní a politické odlišnosti vnímání *holocaustu* v různých zemích

Spojené státy americké

Pro pochopení toho, jakým způsobem bylo vnímáno nacistické „konečné řešení židovské otázky“ po druhé světové válce, určitě pomůže, uvedu-li příklad několika států. Začnu zeměmi, jejichž obyvatelstvo jím nebylo přímo zasaženo. Mezi nimi jsou naprosto dominující USA, tehdy s největší židovskou populací na světě. V

¹³ Pravidelné vysílání Izraelské státní televize začalo až 2. května 1968 přímým přenosem vojenské přehlídky v Jeruzalémě u příležitosti 20. výročí založení Státu Izrael.

prosinci roku 2011 jsem natáčel rozhovor se sociologem a antropologem profesorem Eatonem z Pittsburské university,¹⁴ který se týkal jeho setkání s rabínem Leem Baeckem v Terezíně na konci války. Profesor Eaton se tématem *genocidy* židů dlouhou dobu zabýval, a proto jsem se ho rovněž otázel na reakci amerických židů na nacistické „konečné řešení“ v prvních desetiletích po válce. Odpověděl nepřímo tím, že se orientoval na židovskou obec, jejímž dlouholetým členem byl: „Židovská obec v Pittsburgu si vždy byla vědoma osudu židů za války a připomínala jej už i kvůli tomu, že nemalá část členů obce pocházela z Evropy a prošla nacistickými vyhlazovacími tábory“. Zeptal jsem se ho na tuto otázku záměrně. Byl jsem a jsem si jist, že židé si skutečně vždy byli vědomi válečného osudu svých evropských souvěrců. To samé se ale nedalo s určitostí říci v prvních desetiletích po válce o americké společnosti jako o celku. Jak jsem již dříve naznačil, situace tam byla poněkud složitější.

Zřejmě nejdůležitější pro hodnocení pohledu americké veřejnosti na „konečné řešení“ byla mezinárodní politická situace. Tehdy nově vzniklá Spolková republika Německo (tzv. západní Německo) se již na počátku studené války stalo blízkým spojencem USA v jejich „tažení proti komunismu“. Kdyby Američané hned po skončení války politicky „vyzráli“ natolik, že by byli schopni akceptovat politiku připomínání „konečného řešení“, vedlo by to bezprostředně k počátku vyhledávání tehdy dosud nepotrestaných válečných zločinců a válečných kolaborantů s nacisty. Takových nepotrestaných jedinců bylo ale v 50. a 60. letech 20. století v Německu, jakož i v jiných zemích severní a jižní Ameriky, obrovské množství. Kdyby kupříkladu byl k takovému kroku vyzván tehdejší německý kancléř Konrad Adenauer, byl by nucen „vyčistit“ od bývalých nacistů kupříkladu i svoji vládu.¹⁵ Tyto čistky by ale mohly ohrozit nadstandardní vztahy mezi USA a západním Německem v období vrcholení studené války. Proto téma nacistického „konečného řešení“ úmyslně nebylo otvíráno. Koneckonců, k zanedbávání tématu válečných zločinců měli mnoho důvodů i samotní Američané. Jedním z nich byl i americký

¹⁴ EATON, Joseph W., Srv. <http://www.utimes.pitt.edu/?p=23131>. Rozhovor byl natočen při jeho návštěvě České republiky v listopadu 2011. Je uložen v plném znění v dokumentačním oddělení Památníku Terezín.

¹⁵ Jedním z blízkých spolupracovníků Konrada Adenauera byl například Hans Globke, povoláním právník, který se ve 30. letech, tj. v období nacistické éry, aktivně podílel na sepsání a zavedení norimberských rasových zákonů. Ano, nacistické povinné pojmenování židů s nežidovskými jmény „Israel“ nebo „Sára“ byla jednou z jeho mnoha aktivit v období Třetí říše.

raketový vesmírný program, jehož se účastnili přední nacističtí vědci v čele s Wernerem von Braunem.

Východoevropští židé, kteří přežili *holocaust* a po válce emigrovali do USA, byli poměrně početnou skupinou,¹⁶ ovšem jejich postavení jim neumožňovalo mít vliv na okolní společnost. O jejich osud se v Americe (ani kdekoliv jinde na světě) téměř nikdo nezajímal a, upřímně, ani oni neměli zvláštní touhu sdělovat své válečné zážitky rodilým Američanům, kteří rovněž ztratili v boji na evropském kontinentu statisíce svých synů. Židovští přistěhovalci, kteří v převážné většině patřili k mladší a střední generaci, chtěli raději zapomenout minulost a toužili si vybudovat v Americe nový život. Byli zaměstnáni každodenními starostmi přistěhovalců – snažili se osvojit si pro ně naprosto nový jazyk, hledali si práci, studovali a zakládali nové rodiny, často pouze instinktivně bez hlubšího přemýšlení jako náhradu za své nejbližší, jež ztratili ve vyhlazovacích táborech. Židovští přeživší měli tehdy po válce skutečně jiné starosti než veřejně uchovávat památku svých zemřelých mezi lidmi, kteří neměli ponětí, o čem „ti lidé s východoevropským, či dokonce německým přízvukem“ mluví.¹⁷ Ostatně Styronova „*Sofiina volba*“ o tom, jaký byl osud poválečných imigrantů z východní Evropy, velice lidsky vypráví.¹⁸

Pokud se ještě vrátím k lidské stránce osudů imigrantů z východní Evropy, je třeba nezapomenout, že vliv studené války byl cítit i zde. McCarthyho „hon na čarodějnice“ ne zcela ladil s připomínáním východoevropské a mnohdy levicové minulosti, přestože v ní vystupovali tito přistěhovalci z Evropy jako oběti. Vždyť hranice mezi obětmi a viníky nacistického teroru byla tehdy ještě velice nejasná a nestálá, a to na obou stranách železné opony.¹⁹ A nebyl to jen vztah Američanů k šoa, ale i k existenci nově vzniklého Státu Izrael (zmíním se o tom podrobněji v jedné z příštích kapitol). Izrael nebyl tehdy ještě strategicky výhodným spojencem. Důležitou roli hrálo i jeho „koketování“ se sovětským stalinismem v prvním období jeho existence a rovněž to, že – téměř dvě dekády od svého založení – nebyl takovou vojenskou velmocí jako dnes. Jeho existence a zachování až do šestidenní války

¹⁶ Do USA po druhé světové válce emigrovalo bezmála 100 000 židů z evropského kontinentu. Srv. <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005129>.

¹⁷ COHEN, Beth B., *The Myth of Silence: A Different Story*, in: *Case Closed, Holocaust Survivors in Postwar America*, London: Ruthers University Press 2007, s.155–177.

¹⁸ STYRON, William, *Sofiina volba*, Praha: Knížní klub 2009.

¹⁹ Příkladem mohl být v poválečném Československu soud s posledním „starším“ Terezína Benjaminem Marmelsteinem, který byl obžalován (i když později osvobozen) za spolupráci s nacisty; jiným příkladem by mohl být Kastnerův proces v Izraeli (1953–1959), o kterém se ještě v jedné z příštích kapitol podrobně zmíním.

nebyla zdaleka jistá. Proč by tedy do něj a do židů měli Američané vkládat své naděje a investovat, či připomínat jejich pohnutou historii?

Od 70. let 20. století se ale všechny výše zmíněné bariéry začaly vytrácet. Americká společnost se civilním hnutím Afroameričanů počala více orientovat na práva menšin, na lidská práva, a to převážně vlivem léta se vlekoucí vietnamské války a americkou vojenskou účastí v ní.²⁰ S právy černochů, Mexičanů a veřejnou diskusí o nich se tak postupně židovské téma stalo legitimním a politicky korektním. Druhá poválečná generace mladých židů, jejichž někteří rodiče zažili na vlastní kůži „konečné řešení“, už byla mnohem více sekulární než jejich rodiče samotní; svým způsobem si tím za náboženství a spirituální život spojený se synagogou našli jistý druh náhrady, kterou se stal atraktivní, moderní a silný Izrael, na nějž mohli být hrdí a jehož novodobou historii začal v té době *holocaust* rovněž utvářet. Bude se to snad zdát poněkud zjednodušené, ale je pravdou, že jedním z nesporně důležitých faktorů v tomto procesu „historického osvojení *holocaustu*“ se stal i americký seriál „Holocaust“²¹ s tehdy ještě mladičkou Meryl Streepovou a Jamesem Woodsem v hlavních rolích, film, který doslova pronikl do domácností většiny „televizních Američanů“. Seriál měl velký vliv i na diváky v západní Evropě, převážně ve Spolkové republice Německo.

Velká Británie

Velká Británie náleží, až na malé výjimky,²² do „klubu“ evropských zemí, jejichž židovské obyvatelstvo zůstalo ušetřeno Hitlerova „konečného řešení židovské otázky“. Dříve, než se budu věnovat poválečnému vztahu Britů k židům a jejich válečnému tragickému osudu, rád bych krátce shrnul historii jejich existence na Britských ostrovech. Podle dobových pramenů se první židé objevili v Anglii již v 11. století, ve 13. století byli ale vyhnáni. Počet židovských komunit v Anglii začal

²⁰ Velká část mladých levicově orientovaných židů pak neměla jinou možnost než se od takových skupin distancovat, neboť vystoupit veřejně proti „americkému imperialismu“ znamenalo odsoudit jedním dechem i „izraelské vojenské dobrodružství z června 1967“ a tím popírat sebe sama. Být liberální znamenalo jít otevřeně proti Izraeli a to rozhodně nechtěli. GLAZER, Nathan, *American Judaism*, Chicago-London: The University of Chicago Press 1989, s. 181–182.

²¹ CHOMSKY, Marvin J., *Holocaust*, 1978.

²² Výjimku tvoří Channel Islands – Jersey, Guernsey, Alderney, Sark a Herm-ostrovy nacházející se v Lamanšském průlivu mezi Francií a Británií, které se Winston Churchill rozhodl demilitarizovat a proto byly obsazeny německým wehrmachtem. Na jejich obyvatelstvo se vztahovaly podobné zákony jako na jiná místa nacisty okupované západní Evropy. Ty platily i pro židy, kteří podléhali tzv. norimberským zákonům, a proto někteří z nich byli deportováni do koncentračních táborů.

opět stoupat teprve až v období vlády Olivera Cromwella v první polovině 17. století. Dalším důležitým faktorem při růstu počtu obyvatel židovské komunity Británie byla velká imigrační vlna židů z východní Evropy, která byla způsobena pogromy a neutěšenou hospodářskou situací v Rusku. Tato vlna započala v 80. letech 19. století a přerušila ji až první světová válka. Poměrně kompaktní a britsky orientovanou židovskou komunitu tak „vyrušili“ noví přistěhovalci, kteří mluvili jazykem jidiš.

Byli to většinou řemeslníci nebo chudina bez odborné kvalifikace, i když byli mnozí velmi podnikaví a ambiciózní. Ve 20. letech 20. století už žilo oficiálně v Británii vlivem této imigrační vlny na 300 000 židů. Jejich dalším přistěhovalectvím ze střední Evropy po nástupu Adolfa Hitlera k moci a vlivem vlny uprchlíků po druhé světové válce – převážně těch, kteří přišli přímo z koncentračních táborů východní Evropy²³ – židovská populace Velké Británie překročila 400 000 členů. Vráťím se ale do druhé poloviny 19. století a běžencům z východní Evropy. Pokud by snad od Britů někdo očekával vstřícný přístup k této pro ně nepochopitelné komunitě mluvící „podivnou směsí němčiny a hebrejštiny, se zvláštními zvyky a obyčejí“, mýlil by se. Tato svérázná pospolitost z východní Evropy kromě projevů nevole mezi obyvatelstvem²⁴ vyvolala i bouřlivé debaty v parlamentu o tzv. *Anti-alienismu*,²⁵ tedy o údajném „nebezpečí“, že z důvodu velké přistěhovalcké vlny židů z východní Evropy změní nenávratně Británie, nebo alespoň její části, svůj demografický a kulturní ráz. V roce 1919 tedy Britové raději zavedli mnohem striktnější imigrační politiku, než byla ta z 19. století. Ta se vztahovala přirozeně i na židy, kteří prchali z tehdy bolševicky uchváceného Ruska. Tento systém získávání pracovního povolení s finanční asistencí různých přistěhovalckých sdružení se v Británii poměrně dobře ujal a osvědčil. Bohužel ale nakonec zcela zkolaboval v letech 1938–1939 při obrovském náporu židovských imigrantů ze střední Evropy. Přesto se na humanitárním základě podařilo dostat do země v období mezi podzimem

²³ Britové mají pro takové osoby výraz DP's (*Displaced Persons*) – běženci.

²⁴ Tento lidový nesouhlas přerůstající v antisemitismus nebyl jediný v novodobých dějinách Británie. Ve 30. letech 20. století se programovým antisemitismem zaštitil i vůdce Unie britských fašistů (BUF) Oswald Mosley. Srv. SKIDELSKI, Robert, *Reflection on Mosley and the British Fascism* in: *British Fascism: Essays on the Radical Right in Inter-war Britain*, London: Lunn & Thurlow 1980, s. 78–99.

²⁵ MONAHAN, Casey, *England for the English! Anti-Alienism and German Internment in England, 1870–1918*, Waltham: Brandeis University 2013. Srv. <https://bir.brandeis.edu/bitstream/handle/10192/25055/MonahanThesis2013.pdf?sequence=3>.

1938 a napadením Polska v září 1939 přibližně 40000 židovských běženců z centrální Evropy.²⁶ To však s ohledem na situaci bylo zoufale málo.

Druhá světová válka vypukla, přesto by se ale nedalo tvrdit, že by se britský tisk osudem židů v okupované Evropě příliš zabýval. S určitostí lze říci, že to nebylo způsobeno nedostatkem informací – fakta byla novinářům k dispozici z autentického svědectví těch, kteří našli v Británii útočiště, i ze zahraničního tisku nacisty dosud neokupovaných zemí. Příčiny pro neinformování veřejnosti Británie o osudu židů v Evropě byly dvě. Převážně zde byla snaha si v období války udržet náklonnost britské veřejnosti. Poslední, co by si britská vláda mohla přát, by bylo přesvědčení veřejnosti, že Británie vstoupila do válečného stavu s Německem právě kvůli židům. Vláda potřebovala britské občany na bojišti a ve výrobních halách fabrik, věnující se plně válečné výrobě a ne v ulicích při demonstracích. Druhým důležitým důvodem pro neinformování britského tisku o osudu židů na kontinentu byla napjatá situace v britské Palestině. Britové vydali tzv. „MacDonaldovu bílou knihu“ (*MacDonald White Paper*) a tím, s apokalyptickými konsekvencemi pro židy, omezili možnost jejich imigrace do Palestiny. Následkem toho de facto odsoudili k smrti statisíce těch, kteří zůstali uvězněni v nacisty okupované Evropě, přestože nacisté tehdy ještě židům dovozovali vycestovat. Neměli však kam utéci a Britové na tom rovněž měli svůj podíl. V té době bylo proto lepší v britském tisku raději židy nezmiňovat. Politiku podobnou vládě kupodivu zastávaly i deníky židovské komunity Británie (například *The Jewish Chronicle* informoval jen zoufale málo o tragických osudech židovských komunit v Evropě). Měly k tomu naprosto pragmatické důvody a je ironií osudu, že byly identické s výše uvedenými důvody, které obhajovala britská vláda.

Po napadení Sovětského svazu začaly postupně, i když s jistým zpožděním, na západ prosakovat zprávy o řádění *Einsatzgruppen* na okupovaných územích „na východě“. Tyto informace začala brát britská vláda vážně a jednat o nich až v prosinci roku 1942. Od té doby se v britském tisku občas objevil článek o tzv. „konečném řešení“, ale v německými letadly bombardované Británii neměl tehdy nikdo na židy příliš čas. „Vždyť i my trpíme!“, říkali Britové, a svým způsobem měli i pravdu. Výjimkou tehdy někdy zůstával již zmíněný týdeník *The Jewish Chronicle*, avšak ten rozhodně nediktoval veřejné mínění celého britského impéria, ba dokonce ani většiny židovské komunity. Dokonce i v květnu roku 1944, kdy už

²⁶ CESARANI, David, *Great Britain*, in: *The World Reacts to the Holocaust*, London: The Johns Hopkins University Press 1996, s. 603.

bylo demokratickým vládám světa dočista jasné, co se s židy v Evropě děje, a statisíce maďarských židů putovaly v dobytčácích přes Slovensko přímo do vyhlazovacího tábora Osvětim-Březinka, dokonce ani tehdy se Britové neodhodlali k bombardování jeho plynových komor, aby zabránili nejhoršímu. A tak další měsíce pro záchranu židů Evropy byly ztraceny.

Dne 15. dubna 1945 jedenáctá obrněná divize Britské armády osvobodila koncentrační tábor Bergen Belzen v severním Německu, kde na zemi po celém táboře ležely nahromaděny tisíce rozkládajících se mrtvých těl a další tisíce na kost vyhublých vězňů umíraly na krvavý tyfus a podvýživu. Britové během této války na bojištích dosud něco tak hrozného neviděli a zpravodaj BBC Richard Dimbleby o tom podával na rozhlasových vlnách velmi podrobné zpravodajství.²⁷ Tyto zprávy nebyly britskou válečnou propagandou – dva z mých příbuzných za války prošli táborem zvaným Bergen Belzen a jen stěží lze popsat lidskou tragédii, která se tam tehdy na sklonku války odehrála.

Ale i na tyto obrazy lidského utrpení britská veřejnost časem úspěšně zapomněla. Na Blízkém východě totiž eskaloval tzv. „palestinský problém“ způsobený statisíci židů putujícími Evropou ve snaze dostat se ilegálně do britské Palestiny a britským úsilím jim v tom zabránit – ať už tomu bylo na britském území, v britské okupační zóně v Německu, nebo i formou apelu na evropské vlády. Teroristické akce židovské podzemní organizace *Irgun*²⁸ proti britským cílům v Palestině pak vyvolaly v Británii projevy antisemitismu – útoky vandalů na synagogy a dokonce i na některé členy židovských obcí. Konečný odchod Britů z Palestiny a založení Státu Izrael v květnu roku 1948 neznamenal podstatnou změnu jejich postoje k válečnému osudu židů, ani zdaleka nevykořenil antisemitismus ve Velké Británii.

Připomínání „šoa“ v poválečné Británii nebylo nijak podporováno státními institucemi a mělo spíše charakter soukromých setkání bývalých židovských běženců z Evropy, kteří si chtěli připomenout osudy svých zavražděných příbuzných. Jako v jiných zemích tak i v Británii znamenal soud s Adolfem Eichmannem historický

²⁷ <http://www.youtube.com/watch?v=2hLYavpMSFs>.

²⁸ Seskupení neslo plný název „*Irgun Cvaji Leumi*“ (Národní vojenská organizace) – byla to pravicově extrémistická židovská organizace v Palestině založená v roce 1931, která si dala za úkol založit židovský stát „na obou březích řeky Jordánu“, to znamená na území dnešního Izraele, západního břehu Jordánu, pásma Gazy a rovněž Jordánského hášemitského království. V boji s Brity se tato skupina nezříkala ani teroru, proto měla jen malou podporu židů v Palestině a byla jimi považována za extrémistickou.

zlom v chápání židovského tragického osudu za války. Tím tato setkání začala pomalu získávat masovější charakter. Přesto ale v žádném případě tehdy ještě nedosáhla národního měřítka. Začali se jich však účastnit představitelé poválečné druhé generace přeživších, kteří válečný osud svých rodičů znali pouze z vyprávění.

Jak byla vyjádřena válečná tragédie židů v britské literatuře a filmu? Zpočátku nebylo vydáváno titulů mnoho, přestože angličtina jako světový jazyk umožňovala, aby tato díla mohla být prezentována po celém světě, byť v omezeném nákladu. Dalo by se říci, že tento žalostný stav do jisté míry symbolizoval stav britské společnosti. Uvedu přesto několik děl, která důvěrně znám a která na mě hluboce zapůsobila. Zcela nadčasovou prací se stala historická kniha Geralda Reitlingera, jenž na počátku 50. let, tedy v době, kdy se o tomto tématu téměř nemluvalo, napsal knihu „The Final Solution“.²⁹ Nelze říci, že o knihu nebyl velký zájem, ale okruh čtenářů pro takové téma byl až příliš úzký, než aby dokázala dlouhodobě změnit akademické prostředí a jeho názor na „konečné řešení“. K důležitým dílům světového formátu bezesporu patří rovněž „Osvětim a spojenci“³⁰ z pera dnes již velmi známého historika Martina Gilberta, které pojednává o tom, proč spojenci nebombardovali nacistické vyhlazovací tábory.

Proces s Adolfem Eichmannem v roce 1961 na čas upoutal zájem sdělovacích prostředků. Tehdy vyšlo v deníku *Daily Herald* na pokračování nesmírně napínavé vyprávění Rudolfa Vrby o jeho dobrodružném útěku z Osvětimi, které bylo po Sametové revoluci přeloženo rovněž do češtiny.³¹ K literárním klasikům, kteří se tímto tématem zabývali, patřil i Martin Amis – syn slavného Kingsley Amise – s románem „Šíp času“,³² který poutavým způsobem líčí, jak by válečný svět vypadal, kdyby se čas počal odvíjet opačným směrem – od konce nacismu až po jeho počátek. Z filmové tvorby mě nejvíce zaujal snímek Yorkshirské televize „Kity – návrat do Osvětimi“.³³ Byl to příběh nesmírně vitální ženy, která se na vrcholu svých životních sil po více než třiceti letech vypráví se svým synem z Británie do Osvětimi-Březinky, kde s ním krok za krokem prochází ruinami bývalého vyhlazovacího tábora a vypráví se zamrazující přesností osobní zážitky, které se jí na těchto místech za války přihodily. Ale snad největší dojem na mě udělal film „Útěk ze Sobiboru“, který

²⁹ REITLINGER, Gerald, *The Final Solution*, New York: Beechhurst Press 1953.

³⁰ GILBERT, Martin, *Auschwitz and the Allies*, London: Michael Joseph 1981.

³¹ VRBA, Rudolf, *Utekl jsem z Osvětimi*, Praha: Sefer 1999.

³² AMIS, Martin, *Time's Arrow*, London: Jonathan Cape 1991.

³³ MORLEY, Peter, *Kity-Return to Auschwitz*, Leeds: Yorkshire TV 1979.

působivě líčí, jak proběhlo povstání vězňů ve vyhlazovacím táboře Sobibor.³⁴ Jak jsem ale již uvedl – žádné z těchto děl dlouhodobě nečinilo konec ignoranci, která panovala v téměř celé britské společnosti vzhledem k *šoa* – ať už vládla mezi zemědělci v Midlandu, či imigranty z Asie a Afriky v severním Londýně.

V roce 1988 se však odehrála událost, která se zdála být zpočátku nevýznamná. Do pořadu BBC zvaného „Thats Life“ byl jako divák pozván tehdy devětsedesátiletý důchodce a zahradník amatér Nicholas Winton z Maidenheadu v hrabství Berkshire. K jeho hlubokému dojetí byl naprosto nečekaně do pořadu rovněž pozván plný sál hostů, u kterých se záhy ukázalo, že vděčí za svůj život právě jemu. Tento staříčkový gentleman je v roce 1939 tehdy ještě jako děti zachránil tím, že zorganizoval a koordinoval jejich přesun z nacisty okupovaného Československa do Británie, kde na ně čekaly jejich adoptivní rodiny. Winton byl celý svůj život skromným a poctivým úředníkem, který nestál o slávu a svůj válečný deník pečlivě skrýval v půdním archivu, dokud ho náhodně při úklidu neobjevila jeho manželka. A tak až na konci 80. let svým počinem otevřel Británii oči. Nyní už tedy nebylo pravdou, že země neměla žádné spojení s *holocaustem*. Vskutku měla – byly to *Kindertansporty* Nickyho Wintona, který v roce 2003 za svoji odvahu dostal od královny Alžběty II. rytířský řád. O *Kindertransportech* se v Británii opravdu začalo mluvit. Možná méně než v České republice, kde se stal Nicholas Winton národním hrdinou. Přesto ale každý vzdělaný Brit od Brightonu na jihu alespoň po York na severu (což zdaleka nebyla celá Británie) cítil, že se jeho země v pohledu na nacistické „konečné řešení“ mění.

Devadesátá léta znamenala další zvrát v postoji britské veřejnosti k *šoa*. Tuto změnu symbolizovalo i vybudování expozice *holocaustu* v Imperiálním válečném muzeu v Londýně,³⁵ společně s expozicemi vyzdvihujícími hrdinství britských vojáků ve světových válkách. Teprve od roku 2001 se v Británii oficiálně každoročně připomíná *Holocaust Memorial Day* (Den vzpomínky na holocaust),³⁶ který se stal akcí národního měřítká a to natolik, že Rada muslimských obcí v Británii v důsledku „společenského nátlaku“ ji přestala bojkotovat a její delegáti se jí navzdory

³⁴ GOLD, Jack, *Escape From Sobibor*, Velká Británie 1987.

³⁵ *IWM-Imperial War Museum, The Holocaust Exhibition*. Srv. <http://www.iwm.org.uk/exhibitions/iwm-london/the-holocaust-exhibition>.

³⁶ *Holocaust Memorial Day* se ve Velké Británii připomíná vždy 27. ledna, tj. ve stejný den, kdy v roce 1945 Sovětská armáda osvobodila koncentrační tábor Osvětim.

výhradám k existenci Státu Izrael každoročně účastní.³⁷ Dnes je připomínání šoa v Británii oficiální normou alespoň natolik, že se stala součástí povinné školní docházky základních škol v Anglii³⁸, ačkoliv i dnes Vás zdaleka ne každý obyvatel Britských ostrovů ohromí svými znalostmi této problematiky.

Španělsko

Některé čtenáře možná překvapí fakt, že během druhé světové války ve Španělsku žádní židé neumírali, jako tomu bylo v jiných zemích evropského kontinentu, přestože diktátor Franco byl pro mnohé symbolem fašismu, a to až do poloviny 70. let 20. století. Historikové se snažili zkoumat podivný vztah Frankova režimu k židům a dodnes je poměrně obtížné činit k tomuto tématu konečné závěry. Skutečností zde však zůstává, že po druhé světové válce režim generála Franka nemusel zamlčovat, odsuzovat či omlouvat vraždění židů na svém území, jako tomu bylo v jiných zemích a naopak použil jejich záchranu v období války jako úspěšný propagandistický tah pro ospravedlnění diktatury i v poválečných desetiletích.

Historie sefardských židů ve Španělsku oficiálně skončila jejich vyhnáním v roce 1492 v období vlády Izabely Kastilské a Ferdinanda II. Aragonského. Od té doby, pokud ještě ve Španělsku žili nějakí židé, konvertovali buď dobrovolně či pod hrozbou meče ke katolicismu, nebo své náboženství skrývali (*Marranos*). Obdobně tomu bylo i u muslimů skrývajících své náboženské přesvědčení (*Morriscos*). Jejich tragický osud vyvrcholil v období španělské inkvizice opírající se o politiku *limpieza de sangre*,³⁹ během které bylo veškeré původně nekatolické obyvatelstvo Španělska zdecimováno mučením, vyhnáno, či v souladu s rozsudkem inkvizičního soudu popraveno. Tento proces naprosté demoralizace a likvidace menšin trval více než 350 let. Španělé se tedy skutečně historicky ve vztahu k židům, muslimům ani jiným nekatolíkům neměli čím chlubit.

³⁷ VIKRAM, Dodd, *Muslim Council ends Holocaust Memorial Day Boycot*, in: The Guardian, 3. 12. 2007.

³⁸ *History: Range and Content*, bod j., in: The School Curriculum. Srv. <http://www.education.gov.uk/schools/teachingandlearning/curriculum/secondary/b00199545/history/programme/range>. Povinnost věnovat se výuce holocaustu platí však pouze pro Anglii a osnovy neudávají jak podrobně se této otázce při výuce věnovat. Ve Walesu, Severním Irsku či Skotsku ale téma holocaustu není povinnou součástí školních osnov základních škol.

³⁹ V překladu tento výraz znamená „čistota (španělské) krve“, která předpokládala, že tzv. „dobrý Španěl“ musí být katolík, jehož krev není smíšena s krví cizince (nekatolického obyvatele Pyrenejského poloostrova). Srv. TODD, Jay Leonard, *Spain After the Holocaust: An Historical View*, Hirosaki (Japonsko): Hirosaki Regional Repository 2000, s. 26.

Již ve druhé polovině 19. století, ale hlavně pak ve 20. století, kdy již zmíněné menšiny ve Španělsku prakticky neexistovaly, si mohli Španělé dovolit se veřejně kát za své hříchy z minulých staletí, zejména za účelem vylepšení mezinárodní reputace. Provedli některé kroky k obnovení židovských i muslimských komunit na svém území. V roce 1924 - v období vlády diktátora Miguela Prima de Riviery - byl vydán zákon, opravňující každého sefardského žida⁴⁰ k požádání o španělské občanství.⁴¹ Dotyčný ale musel o španělský pas požádat do roku 1931, což většina sefardských židů v Evropě či severní Africe neudělala. Tehdy se ještě necítili být v nebezpečí. Toto rozhodnutí španělských úřadů by se mohlo nazvat gestem dobré vůle. Španělé přesto zcela jistě nedoufali a ani si nepřáli, aby jejich ambasády v Evropě a na Blízkém východě „praskaly ve švech“ pod náporem nových přistěhovalců s pro ně exotickými a zcela nepochopitelnými tradicemi.

Zcela přirozeně se sefardští židé již cítili být doma v zemích, ve kterých kdysi před staletími dostali azyl, ať už to bylo v Řecku, Bulharsku či zemích *Magribu* na jižním pobřeží Středozemního moře. Tím ale propásli obrovskou šanci zachránit si holé životy. Netušili totiž, že se ocitnou s příchodem nacistů do jejich zemí v bezprostředním ohrožení. Když nacisté potom přišli, bylo pro většinu z nich již pozdě kamkoliv utéci. Několik tisíc z nich ale mělo přesto štěstí. Byli to maďarští sefardští židé, kteří byli osvobozeni na žádost svých krajanů žijících ve španělském Maroku a posléze díky vlivné intervenci španělských diplomatů v německých diplomatických kruzích. Podobně, i když se znatelně menší dávkou entuziasmu, španělští diplomaté intervenovali i v případě několika set řeckých židů, přestože velká část řeckých židů zahynula později v osvětimských plynových komorách. Převážně ti z řeckých židů, kteří vlastnili španělské pasy, byli zachráněni.⁴²

Druhá světová válka skončila a v hlubokém kolektivním mlčení o vraždění židů, které svorně panovalo v mnoha zemích světa, se mohl generál Franco, jemuž mohlo být leccos z jeho minulosti vyčítáno, pochlubit záchranou 4-6000 evropských

⁴⁰ Za sefardského žida je považován takový člen izraelské komunity, který je původem ze Španělska či Portugalska („*sfarad*“ znamená hebrejsky Španělsko). Pokud tedy byl schopen španělským úřadům dokázat, že byla jeho rodina vyhnána z Pyrenejského poloostrova na konci 15. století, mohl automaticky požádat o občanství. V praxi ale nebylo nutné genealogicky dokazovat španělský původ jedince, tím spíše, že byl často zničen ve strachu z inkvizice jeho samotnými předky. Stačilo tedy potvrzení, že osoba, žádající o španělské občanství, patří do sefardské židovské obce kdekoliv v Evropě či na Blízkém východě.

⁴¹ TODD, Jay Leonard, *Spain as Friend to Jews Before and During World War II: An Analysis of Documents Involving Memoranda and Case Studies from the Spanish Ministry of Foreign Affairs*, Hirosaki (Japonsko): Hirosaki Regional Repository 1998, s. 2.

⁴² Tamtéž, s. 7–10.

židů od jisté smrti v německých koncentračních a vyhlazovacích táborech. Zachránil rovněž židy již žijící na území Španělska, které Němcům nevydal.⁴³ V šedesátých letech, kdy ve světě začali politikové a historici *holocaust* pro lidstvo objevovat a hledaly se jeho oběti a viníci, dostal generál Franco další osudovou příležitost židům pomoci – možná tak neučinil z křesťanské lásky k bližnímu, ale kdo ještě pomáhal židům z ryze křesťanských či etických pohnutek? V letech 1956–1968, tj. v době tzv. sinajské války Izraele a jeho spojenců proti Egyptu, po jejím skončení a pak převážně v době, která následovala po tzv. šestidenní válce, se situace padesátitisícové židovské menšiny v Egyptě postupně zhoršovala. Byli (a ne vždy neprávem) obviňováni ze sionismu či špionáže ve prospěch Izraele. Jejich majetek býval často konfiskován a někteří z nich ztratili i egyptské občanství. Často byli drženi ve vyšetřovací vazbě za nesmírně těžkých podmínek dlouhé týdny a měsíce. Za takové situace pro ně bylo jediné možné východisko opustit s tichým Násirovým souhlasem Egypt. Španělsko, přestože bylo v poválečných letech v izraelsko-arabském konfliktu vždy na straně arabských režimů a s Izraelem nemělo ani diplomatické styky, poskytlo egyptským židům výjezdní dokumenty k emigraci do Španělska, odkud potom pokračovali dále do Izraele nebo na západ. Režim generála Franka rovněž židům asistoval při emigraci z Maroka v 50. letech a na počátku 60. let.⁴⁴

V poválečném a později post-frankovském Španělsku reflexe *holocaustu* v evropských zemích nebyla často na pořadu dne. Mnohem diskutovanější zde bylo již historicky vzdálené téma kritiky španělské inkvizice či Frankovy pozitivní role při záchraně sefardských židů proto, aby legitimizoval svoji diktaturu v době druhé světové války i po ní. Přirozeně po svržení diktatury a po navázání diplomatických vztahů Španělska s Izraelem a jeho vstupu do Evropských společenství v roce 1986 se v atmosféře posilující demokracie v rámci evropského prostoru o *holocaustu* začalo mluvit a Frankova role v něm byla zmiňována mnohem kritičtěji než za období jeho dlouhé vlády.

⁴³ V roce 2010 publikoval izraelský deník *Haaretz*, že prý měl Franco v roce 1941 připraven seznam 6 000 španělských židů, kteří by mohli být případně vysláni „na východ“ do německých vyhlazovacích táborů. Seznam byl předán Himmlerovi, ale protože se Španělsko nikdy nestalo aktivní součástí Osy, španělští židé přežili válku v míru. Srv. ADERET, Ofer, *WWII document reveals: General Franco handed Nazis list of Spanish Jews*, in: *Haaretz* 22. 6. 2010.

⁴⁴ REIN, Raanan, *Diplomacy, Propaganda, and Humanitarian Gestures: Francoists Spain and Egyptian Jews, 1956-1968*, in: *Iberoamericana*, svazek 6, č. 23, 2006, Mexico City: Universidad Iberoamericana (IBERO), s. 21–33.

Sovětský svaz

Ze zemí, jejichž židovské obyvatelstvo nebylo za války vražděno, se dostávám na území okupované Evropou. Začnu jednou z nejvíce postižených zemí - Sovětským svazem - a analyzuji, jak jeho komunistický režim přistupoval k židům a otázce nacistického „konečného řešení“. Poválečné osudy přeživších židů v Sovětském svazu se do jisté míry nelišily od osudů jejich souvěrců v komunistických satelitních zemích. Ideologii, kterou sověští komunisté aplikovali na své židy, totiž rovněž importovali i do zemí jejich vlivu a tam podobným způsobem, jako v Sovětském svazu ovlivnila i místní židovské obce. Přesto se zde ale jednalo o problém poněkud hlubší. Především proto, že tu existoval již tradičně všudypřítomný hluboce zakořeněný lidový antisemitismus, který hrál klíčovou roli při chápání židů ve východoevropském prostoru už dávno před vypuknutím války.⁴⁵ Není možné ho podceňovat. Tento problém se nyní projevoval v tom, že bylo nesmírně těžké včlenit nábožensky založené, či nacionální židy do marxistické teorie bolševiky ovládané společnosti a nebyla k tomu ani snaha. A to i navzdory veřejnému odsouzení antisemitismu jak Leninem, tak později i Stalinem.⁴⁶ Marxismus neuznával a odsuzoval nacionalismus i rasismus, a proto sionismus, ať již domnělý či skutečný, se pro sovětské bolševiky stal jejich formou. Proto bylo již v meziválečných letech mnoho židů v Sovětském svazu perzekuováno.

V období války sice za účelem sblížení s USA Stalin založil tzv. Židovskou antifašistickou radu, aby před Američany mohl předstírat svoji lásku k židům, a tím urychlil americkou pomoc válkou zmítanému Sovětskému svazu. Jejími čestnými členy byly význačné osobnosti židovského původu, mezi jinými například i spisovatel Ilja Erenburg. Po skončení války Stalin ale nařídil tuto organizaci zrušit a s jejími členy se velice rychle vypořádal „východoevropským způsobem“.⁴⁷ Od

⁴⁵ Antisemitismus přetrval mnohdy i v sovětské státní správě a to až do rozpadu Sovětského svazu. Jedním z jeho zářných příkladů byla povinnost sovětských židů uvádět do svých osobních dokumentů v kolonce „národnost: židovská“, a to nejen v Rusku, ale ve všech svazových republikách. Cílem takového opatření bylo omezit židům možnost studia, jejich kariérní vzestup, vycestování do zahraničí atp. Kolonce se říkalo lidově „*pjataja grafa v pasportě*“ („pátá kolonka v občanském průkazu“). Držitelé „páté kolonky“, kteří byli sovětskými úřady znevýhodňováni, se pak v ruském lidovém slangu nazývali „*invalidy pjatoj grafy*“ („invalidé páté kolonky“), tedy politicky nespolehliví židé. Srv. rozhovor s Ruvinem Kasrielovičem Koblencem (nar. 1947), členem židovské obce v Klaipedě (Litva). Pan Koblenc mi rovněž ukázal svoji občanskou legitimaci z dob Sovětského svazu, kde skutečně stalo: „národnost: židovská“.

⁴⁶ STALIN, Josef Vissarionovič, *Otvjet na zapros Evrejskovo telegrafnovo agentstva iz Ameriki*, Moskva: Pravda, 30. listopadu 1936.

⁴⁷ SEBAG-Montefiore, Simon, *Stalin: The Court of the Red Tzar*, New York: A Division of Random House, Inc. 2003, s. 560.

konce 40. let minulého století, kdy Sovětský svaz razantně změnil svoji politiku na Blízkém Východě a stal se opět nepřítelem sionismu,⁴⁸ nedocházelo již k ideologickému rozporu mezi marxismem a Stalinovou pragmatickou politikou. Domnělí i skuteční sionisté, ať už uvnitř země, či i ve světě, se stali „symbolem zla, rasismu a imperialismu“.

V době, kdy se židé v kontextu studené války stali ideologickými nepřáteli, bylo nesmírně těžké, aby ti, kteří byli několik let předtím obětí programového vraždění nacistických invazních sil, a v mnoha případech v Pobaltí a na Ukrajině dokonce místních obyvatel, byli nyní nazýváni „kosmopolity“ a „třídními nepřáteli“, odsuzováni k trestům smrti, či drženi ve věznicích. Proto se Sověti snažili záměrně vraždění židů za druhé světové války „internacionalizovat“, či „odnárodnit“ a „utopit je“ v moři jiných obětí, které zemřely v období hladomoru a sovětského teroru ve 30. a 40. letech. To ale nebylo s pomocí trochy propagandy tak složité – nežidovských obětí bylo rovněž nesmírně mnoho.⁴⁹ K takovéto relativizaci počtu zabitých a zavražděných bylo nutné se uchýlit pouze v případech, bylo-li nevyhnutelné vraždění židů vůbec zmiňovat. V naprosté většině odkazů na válku ale vzpomínali „Velkou vlasteneckou válku“, „vítězství slavné sovětské armády“ a pokud šlo o partyzánský odboj, ze sovětského pohledu byl uznáván výhradně komunistický, přestože existovaly velmi aktivní ozbrojené partyzánské skupiny v týlu nepřítele, které byly výhradně židovské, neboť její bojovníci nebyli komunisty přijati.

Dokonce i místa, která připomínala události, kde naprosto bez jakýchkoli pochybností došlo během druhé světové války k tragédii, při které zahynuli výhradně židé, byla záměrně opomíjena. Jedním z takových míst byl například *Babi Jar*, ve kterém nacisté během dvou dnů zavraždili na konci září roku 1941 na 35 000 židů. Po dlouhém zamlčování tohoto faktu v poválečném období a intervenci sovětských osobností veřejného života, jako byl kupříkladu básník Jevgenij Jevtušenko, se na pamětní desce v *Babim Jaru* objevila deska zmiňující smrt „válečných zajatců“, „občanů Kyjeva“, ale nikoliv židů.⁵⁰ Bylo nesmírně těžké být v Sovětském Svazu spisovatelem, píšícím o vraždění židů v období druhé světové války. Jednou z mála

⁴⁸ MEIR, Golda, *Minister to Moscow*, in: *My Life*, London: Futura Publications Ltd., s. 201–211.

⁴⁹ Timothy Snyder kupříkladu uvádí ve své nové knize, že v tzv. „*krvavé zemi*“ mezi Německem a Sovětským Svazem zemřelo v letech 1933–1945 na 14 miliónů obyvatel mnoha národností a to nejen židů. Srv. SNYDER, Timothy, D., *Price for Timothy Snyder's Bloodlands* (úvod knihy), in: *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, New York: Basic Books 2010.

⁵⁰ FOX, Thomas C., *The Holocaust under Communism*, in: *The Historiography of the Holocaust*, New York: Palgrave Macmillan 2004, s. 423.

osobností, které se o to přesto pokusily, byl Vasilij Grossman (viz str. 245), jenž se stal také příkladem toho, nakolik může být židovství přítěžující okolností. Během války působil jako vojenský dopisovatel listu *Krasnaja zvezda*. Byl i prvním žurnalistou, který vstoupil společně s Rudou armádou do vyhlazovacího tábora Treblinka a napsal o tom podrobnou zprávu. Jeho román „Život a osud“ byl však v Sovětském svazu zakázán a vyšel až v roce 1980 ve Švýcarsku.⁵¹

Pobaltí se sice po sovětské anexi po druhé světové válce stalo součástí Sovětského svazu, ve vztahu k reflexi *šoa* se zde ale historie odvíjela poněkud jinak. Jako reprezentanta pobaltských států jsem vybral Litvu, neboť zde je možné vidět problém nejzřetelněji. V roce 1945 byl učiněn pokus židovských obcí vybudovat památník desetitisícům postřílených židů z litevského Vilnius v Paneriai. Objekt byl však sovětskými silami podminován, zničen a nahrazen jiným pomníkem s neutrálnějším nápisem: „Obětem fašistického teroru“. To byl ještě tradičně „sovětský přístup“. Odtud se ale příběh poválečné reflexe *šoa* na území Litvy již lišil. Byl poznamenán nenávisť Litevců ke všemu ruskému, ale i židovskému, neboť židé byli Litevci ne vždy právem obviňováni z kolaborace se sovětskými okupanty. To byl i hlavní důvod k tomu, proč se na represích a vraždách proti civilnímu židovskému obyvatelstvu v době nacistické okupace podíleli ve velké míře i litevští nacionalisté.

V litevském hlavním městě Vilnius žilo na počátku 20. století více než 40 % obyvatelstva židovského vyznání, a bylo proto nazýváno „*litevským Jeruzalémem*“. To vše vzalo za své. Po válce se ze strachu z vlastních sousedů vrátil z osvobozených židů do svých domovů pouhý zlomek. Převážně s pomocí Litevců jim byl za války majetek zabaven a nyní jim musel být v některých případech vrácen, což nesli mnozí s nevolí a sílícími projevy antisemitismu. Židé, ale i ti Litevci, kteří jim v době války pomáhali, měli rovněž obavy z tak zvaných „lesních bratří“ – diverzantských skupin, které až do počátku 50. let bojovaly na život a na smrt proti sovětské okupaci. Paradoxně bylo mezi nimi velké množství těch, kteří v roce 1941 dobrovolně stříleli židy jakožto „zrádce litevské národní myšlenky“.

Održení od Sovětského svazu na počátku devadesátých let a vyhlášení litevské samostatnosti, návrat k předválečné demokracii, ale i vzednutí šovinistických nálad zabránily jejich spravedlivému potrestání, veřejnému odsouzení

⁵¹ Nesmírně zajímavý pořad o Vasiliji Grossmanovi, autorovi knihy „Život a osud“ byl odvysílán rozhlasovou stanicí BBC Radio 4. Srv. MARR, Andrew, *Start the Week with Andrew Marr*, in: Radio 4, London: BBC, 12. října 2011.

jejich činů a restituci uloupeného židovského majetku. Situaci nejlépe nastiňuje tzv. „Muzeum genocidy“ ve Vilniusu, které se ve svých expozicích věnovalo výhradně sovětským represivním orgánům v době sovětské nadvlády. Jde však skutečně o *genocidu*, nebo spíše o přímo namířenou snahu litevské vlády ukázat Litevce raději jako oběti než vrahy a alespoň částečné popřít vyvražďování litevských židů jejich litevskými spoluobčany?⁵²

Polsko

Polské židovstvo utrpělo během války v porovnání s jinými evropskými zeměmi nejvíce. Z židovské populace čítající tři a půl miliónu lidí v předvečer druhé světové války zůstalo v Polsku bezprostředně po ní jen několik desítek tisíc těch, kterým se podařilo před nacisty a jejich kolaboranty ukrýt, nebo se přidat k hnutí odporu. Podle statistických údajů ze srpna roku 1946, když k těmto lidem přibyli rovněž židovští přistěhovalci ze Sovětského svazu a z území, která Sověti anektovali, dosáhl počet židovských obyvatel Polska 180-240 000.⁵³ Nebyla to ani desetina předválečného stavu. Polská vláda zastávala v bezprostředně poválečném období politiku „návratu k předválečnému normálu“ – nakolik to jen bylo možné. Židé se v prvních poválečných letech mohli krátkou dobu vzdělávat v židovských školách a bylo jim dovoleno svobodně rozvíjet svůj náboženský a kulturní život,⁵⁴ dokonce, pokud o to projevíli zájem, mohli do roku 1947 z Polska svobodně vycestovat. Polská stalinistická poválečná komunistická vláda byla židy podporovaná (a židy tvořená – převážně těmi, kteří hrůzy války přečkali v relativní bezpečí v Moskvě, kde byli dostatečně „politicky vyškoleni“) a alespoň v prvních letech komunistického režimu oficiálně potírala všudypřítomný lidový antisemitismus a jeho tragické

⁵² Tyto snahy pokračují až do současnosti a nikterak v litevské společnosti neoslabily. Litevské soudy se odmítaly zabývat obviněními proti Litevcům, kteří v době druhé světové války dobrovolně pomáhali hromadně vraždit židy. Snad nejkontraverznější byla ale nedávná snaha obvinít židovské partyzány, kteří se skrývali v litevských lesích před německými a litevskými nacisty, z vražd litevských civilistů. Z přeživších holocaustu se zde stali „podezřelí z vraždy“ pod záštitou tzv. „*Litevské asociace pro lidská práva*“, která ve snaze sestavit „nezávislou komisi“ vydala v prosinci 2010 oficiální prohlášení, podepsané důležitými vládními a ústavními činiteli Litevské republiky, ve kterém nabádají k postavení těchto „podezřelých“ před „nezávislý soud“. Srv. <http://holocaustinthebaltics.com/wp-content/uploads/2010/12/2010July23LHRALetter.pdf>.

⁵³ Pro více informací Srv. http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Jews_in_Poland#cite_note-168.

⁵⁴ V roce 1947 dokonce založili akademickou instituci „*Żydowski instytut hisrotyczny*“, jejímž úkolem bylo shromažďovat a propagovat informace o náboženském a kulturním životě polských židů.

projevy v polské společnosti.⁵⁵ Přesto začali mnozí židé z Polska hromadně odcházet do nově vytvořeného Státu Izrael, kdykoli jim k tomu komunistická vláda dala příležitost a otevřela hranice.

V roce 1956 byla odstraněna prostalinistická vláda, v níž bylo početně velké zastoupení židů asimilantů, a prvním tajemníkem polské komunistické strany (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*) se stal Wladyslaw Gomulka. Snaha destalinizovat byla tedy rovněž zaměřena na útok proti židům, které dřívější stalinský režim upřednostňoval. Státem řízený antisemitismus začal tehdy vzkvétat. Gomulkova komunistická strana ale přesto pro židy něco udělala. Aby nadobro vyřešila poválečný „židovský problém“ v Polsku, otevřela hranice, a tím mohlo Polsko opustit dalších 40 000 občanů židovského vyznání. Většina z nich pak odešla do Izraele. Tím se jejich vliv v polské společnosti opět zmenšil a jejich počet klesl na 30 000,⁵⁶ což bylo méně než jedno procento předválečného stavu. Židovské obce se ocitly v žalostném stavu a počet jejich členů dále klesal vinou asimilace a emigrace. Jejich společenský, ekonomický a morální rozklad se postupem času prohluboval. Po válečných událostech na Blízkém východě v roce 1967 nevráživost vůči židům v Polsku dále zesílila. První tajemník Gomulka je dokonce veřejně nazval „pátou kolonou“.⁵⁷ Při revolučních událostech v roce 1968 byli židé opět označeni za cizí element, spojení s tzv. „pojídači banánů“⁵⁸ a po jejich potlačení perzekuováni a nuceni k emigraci.

Polské komunistické vedení se v dalších letech snažilo rovněž zkreslit osud polských židů za druhé světové války. Neúměrně vyzdvihuje „polské utrpení“ v době okupace a usiluje o to, aby byli židé v očích Poláků zdiskreditováni: sionisté byli obviňováni ze spolupráce s nacisty, dokonce z toho, že (Izraelci) spolupracují vojensky s bývalými nacisty v SRN proti socialistickému Polsku a proti tzv. „pokrokovým silám“ (arabským režimům) na Blízkém Východě. Ke konci 70. let byla židovská obec Polska ještě slabší, zdemoralizovanější a, co je mnohem horší,

⁵⁵ Od osvobození Polska až do roku 1947 Poláci zavraždili stovky židů v desítkách pogromů. Tím nejznámějším se stal pogrom v Kielcích v červenci roku 1946, který si vyžádal 42 mrtvých židů – přeživších nacistického vraždění. Srv. ENGEL, David, *Patterns of Anti-Jewish Violence In Poland, 1944–1946*, Jerusalem: Yad Vashem Studies 1998, sv. XXVI, s. 7–28.

⁵⁶ GLIKSON, Paul, *Jewish population in the Polish People's Republic 1944–1972*, Hebrew University of Jerusalem, Institut of Contemporary Jewry 1977, s. 243–244.

⁵⁷ STEINLAUF, Michael C., *Bondage to the Dead: Poland and the Memory of the Holocaust*, New York: Syracuse University Press 1997, s. 76.

⁵⁸ Nazývali je „*bananowcy*“, pro jejich údajnou oblibu v požívání cizokrajného ovoce jakožto symbol „západního reakcionářství“. Srv. tamtéž, s. 76.

stárla. Starší členové, kteří pamatovali slávu židovské komunity předválečného Polska, život v tradici, ale i hrůzy válečného vyvražďování, vymírali, noví se nerodili, ani nemohli ze sousedních zemí přijít. Náboženský život upadal, řada obcí ani neměla svého kantora (*chazana*) či rituálního řezníka (*šocheta*). Ironií zůstává, že stát, aby si zachoval „alibi“, že se o židy stará, podporoval činnost instituce *Żydowski Instytut Historyczny* nebo Státní židovské divadlo ve Varšavě.⁵⁹

V 70. letech ovšem docházelo k jistému pozitivnímu posunu v polském chápání židovského válečného utrpení. Tím, jak byli židé postupně asimilováni do většinové společnosti a společně s Poláky trpěli pod komunistickou nadvládou, se mezi nimi vytvářel jistý druh „národní sounáležitosti“, a proto byli, respektive jsou přijati v protikomunistickém hnutí, dokonce i respektováni katolickou církví, jejíž hlava, Jan Pavel II., na důkaz sympatií k židům v roce 1979 navštívil koncentrační tábor v Osvětimi i vyhlazovací tábor Osvětimi-Březince. Polští židé tak společně s Poláky začali vytvářet společnou polskou historii. Avšak nejenom pro hnutí odporu proti komunismu *Solidarność*, které tehdy vzniklo, byli židé politicky potřební. I Jaruzelského režim po stávkách *Solidarności* v Gdaňských docích v roce 1980 a po vyhlášení výjimečného stavu v roce 1981 zneužíval židovské téma k posílení své pozice a k naklonění si západního světa. Na jaře 1983 například organizoval státní, komunisty předtím nikdy neoslavované pietní připomínky u příležitosti 40. výročí povstání židů ve varšavském ghettu, přestože byly většinou odpůrci režimu hlasitě bojkotovány. Polsko 80. let bylo i přes diktaturu *Polskiej partii robotniczej* stále více otevřené Západu, polská televize vysílala mnoho zahraničních pořadů a na knižním trhu se objevovaly dříve zakázané a nyní do polštiny přeložené tituly anglo-americké literatury. Mezi nimi byli i židovští autoři původem z východní Evropy jako Isaac Bashevis Singer, Chaim Potok či Sholom Aleichem. Stávali se v Polsku téměř národními autory, natolik populárními, jako je třeba v České republice Arnošt Lustig nebo Ivan Klíma.

Bohužel nedocházelo pouze ke sblížení Poláků se židy. Stále přežívaly, a to převážně v katolické církvi a na vesnicích, stereotypy o „proradných židech“, které se zde tradovaly po staletí. Tento úkaz by se mohl nazvat „antisemitismus bez židů“, neboť v té době téměř žádní židé na území Polska nežili. Tyto nálady zesílily po roce

⁵⁹ Dlouholetou ředitelkou divadla byla herečka Ida Kaminska, která světově proslula svoji rolí v oscarovém československo-polském filmu *Obchod na korze* (1965). Problém židovského divadla spočíval v tom, že s postupem let začínalo chybět obecnost, které by představením v jazyce jidiš rozumělo, a hry musely být proto simultánně překládány.

1985, kdy byl poprvé promítán dokumentární film režiséra Clauda Landsmana „*Shoah*“, natočený formou rozhovorů s oběťmi vraždění židů za války, ale i s náhodně a pasivně přihlížejícími, což byli často Poláci. Ti jsou v tomto filmu zobrazení zpravidla negativně. Po uvedení v Polsku vyvolal snímek vlnu rozpaků a nevole proti židům, kteří si nyní údajně „vyřizovali s Poláky staré účty“. Naštěstí se vše, na rozdíl od poválečných let, obešlo bez násilí či obětí na životech.

Mnohem horším projevem hrubého a nikoliv spontánního, ale organizovaného antisemitismu bylo založení organizace Grünwaldská vlastenecká jednota (*Zjednoczenie Patriotyczne Grunwald*) po srpnu 1980. Tato tajná a rádoby mystická organizace měla extrémně nacionalistické zaměření a absurdně prefabrikaovala historii své existence spojením památné Bitvy u Grünwaldu v roce 1410 s bojem polských jednotek generála Berlinga po boku Rudé armády proti nacistům, aby se dostala až do 80. let 20. století. Opírala se o nacionalisticky zaměřené válečné veterány druhé světové války. Zde lze najít i odpověď na otázku, proč ani po zavedení výjimečného stavu v Polsku nebyla Grunwaldská vlastenecká jednota komunistickým režimem umlčena. S největší pravděpodobností tomu tak bylo proto, že její členové byli Jaruzelského přátelé z vysokých vojenských kruhů. Ve svých prohlášeních tato organizace tvrdila, že Polsko bylo v letech 1948–1953 obětí tzv. „sionistického teroru“ (stalinské vlády, ve které působilo mnoho komunistů židovského původu) a že opoziční hnutí *Solidarnosc* vedou židé. Tato krajně pravicová a nacionalistická organizace byla namířena proti všemu, co nebylo polské – proti Němcům, židům – zkrátka proti všem. Jedním z jejích vedoucích byl filmový režisér Bohdan Poreba, který navzdory bezpočtu svých veřejných protižidovských výroků vždy popíral, že je antisemitou.⁶⁰

Ve své úvaze o poválečném vztahu Poláků k židům a jejich válečnému utrpení se dostávám až do poloviny 80. let, kdy bylo Polsko na rozdíl od svých východoevropských sousedů ovlivněno Západem. Společně s dalšími vlivy do něj zpoza železné opony pronikalo i tehdy zcela moderní přezkoumání vztahu k šoa. V té době se bývalý koncentrační tábor v Osvětimi s pobočkou v Březince začal stávat cílem masového turistického průmyslu a poutníků z celého světa. V okamžiku, kdy sekulární komunismus ve státě začal pomalu ztrácet na síle, zastupovala občas jeho místo katolická církev. A tak ve snaze o „pokřesťanstění osvětimského utrpení“

⁶⁰ SWIDLICKA, Anna, Sabbat, *The Rise and Fall of the Grunwald Patriotic Union*, Mnichov: Radio Free Europe Research, 13. října 1982.

založily karmelitské sestry v Osvětimi klášter a v roce 1984 zde vztyčily šestimetrový kříž na památku „všech (křesťanských) obětí“ válečného vraždění. Tím proti sobě obrátily celý židovský svět, který v takovém kroku viděl politický akt a „odvěký polský antisemitismus“. Tyto táhlé spory o „morální vlastnictví osvětimského utrpení“ se vedly až do roku 1993, kdy byl karmelitský řád po mnohokrát opakované výzvě nucen Osvětim opustit. Tehdejší předseda vlády Izraele Jicchak Šamir k celé kauze, ale i k jiným projevům nenávisť vůči Židům v Polsku, řekl, že „Poláci sají antisemitismus v mléce svých matek!“⁶¹

Situace Židů v Polsku a vztah polské společnosti k *šoa* se začaly normalizovat až po pádu komunismu. Tehdy, v roce 1991, navštívil polský prezident Walesa jako první hlava státu svobodného a demokratického Polska Izrael a jménem polského národa se před izraelským *knesetem* omluvil za vše, co Poláci Židům způsobili.⁶² *Żydowski instytut historyczny* nebo Státní židovské divadlo ve Varšavě stále existují a jsou nadále pýchou polského židovstva. Uplynulá léta od pádu železné opony ukázala, že se Polákům daří vyrovnat se svojí chmurnou minulostí a začlenění země do Evropské unie tento proces ještě více zesílilo. Současná židovská komunita v Polsku je sice nesrovnatelně menší ve srovnání s tou předválečnou, přesto ale díky kontaktům se židovským světem a výchově mladé generace se může svobodně rozvíjet a vzkvétat.

Spolková republika Německo a Německá demokratická republika

Do jisté míry lze říci, že existovalo určité propojení v chápání židovské válečné tragédie v poválečných letech ve Spojených státech amerických, ve Spolkové republice Německo a v Izraeli. Všechny tři země se po druhé světové válce ocitly na stejné straně železné opony a měly klíčovou roli v osudu Židů ve 20. století. Spojené státy americké měly největší židovskou komunitu na světě, která se vlivem poválečné emigrace z Evropy ještě zvětšila. V soudním žargonu by se mohlo říci, že hrály roli svědka „konečného řešení“. Německo představovalo obžalovaného a Izrael ztělesňoval oběť, přestože se *šoa* bezprostředně dotkla jen určité části jeho populace. Poválečná reflexe v těchto třech zemích by se tak patrně dala shrnout v jedné

⁶¹ PFEFFER, Anhel, *Shamir was right about one thing*, Jerusalem: Haaretz, 6. července 2012.

⁶² BRINKLEY, Joel, *Walesa, in Israel, Regrets Poland's Anti-Semitism*, The New York Times, 21. května 1991.

kapitole. Přesto s ohledem na Izrael, kde se v určitých ohledech situace rapidně lišila, jsem se rozhodl zabývat každou ze zemí odděleně.

Další zemí, kterou bych se tedy rád zabýval, je Německo, které bylo po válce rozděleno na dva státy a každý z nich se ve vztahu ke „konečnému řešení židovské otázky“ zachoval jinak. Ve Spolkové republice Německo (západním Německu) v období kancléřství Konrada Adenauera, se v otázce vztahu k šoa každodenní život řídil politikou tzv. „*Bewältigung der Vergangenheit*“ (zdolání minulosti), kde převládala snaha vypořádání se s dobou nedávno minulou mlčením. Obě poválečná Německa byly země se zcela zničenou infrastrukturou, které v období války ztratily téměř desetinu ekonomicky aktivní populace a jen velmi pomalu se ze svého traumatu vzpamatovávaly. I kdyby si to „západní Němci“ opravdu přáli, nebyl v prvních poválečných letech čas ani pomyšlení na vzpomínání válečného vraždění židů.

Sám Adenauer, který zastával funkci prvního poválečného spolkového kancléře v letech 1949–1963, vyhrál volby v roce 1949 rovněž díky tomu, že se na rozdíl od svého protikandidáta Schumachera vyhýbal tématu německé zodpovědnosti za zvěrstva napáchaná v době války a raději svoji pozornost směřoval k „návratu našich synů“, vojáků německých branných sil vězněných od konce války ve věznicích a pracovních táborech sovětského impéria.⁶³ Adenauer tak propagoval plnou amnestii Němců, opíraje se o tzv. „*mýtus nevinnosti*“, přičemž připustil, že v období nacistického režimu byli v čele totalitárního státu určití jedinci, kteří byli válečnými zločinci. Většina z nich, jak ale tvrdil, již byla potrestána při norimberských procesech, jiní zahynuli v bojích v posledním období války, a proto podle něj bylo třeba při budování Německa v rámci nové Evropy udělat tlustou čáru a neohlížet se dál do válečné minulosti před květen 1945, moment, který Němci nazývají „*Stunde Null*“ – nultá hodina.

Již jsem se dříve zmiňoval o americké nevoli zabývat se v poválečných letech plošně tématem válečných zločinců i o jejich důvodech k takovému jednání. I Němci měli své důvody. Domnívám se, že kdyby na konci 40. let a v letech 50. bylo třeba soudit každého Němce, který v období války ať už přímo či nepřímo ublížil židovi, Romovi, homosexuálovi či tělesně postiženému v Německu i za jeho hranicemi, zbylo by už velice málo občanů v produktivním věku, kteří by mohli Německo znova

⁶³ HERF, Jeffrey, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanies*, London: Harvard University Press 1997, s. 272–273.

vybudovat, neboť by si všichni odpykávali dlouhé tresty ve věznicích SRN.⁶⁴ Je třeba vzít v úvahu, že v těchto letech byl na úrovni každodenního života mezi mnohými Němci, kteří byli negativně ovlivněni nacistickou propagandou, stále zakořeněn hluboký antisemitismus, a to i přesto, že se Adenauerova vláda státního antisemitismu oficiálně zřekla. Za takových podmínek bylo takřka nemožné očekávat v západním Německu v prvních poválečných letech jakoukoliv revoluční změnu ve vztahu k židům a „konečné řešení židovské otázky“ veřejně připomínat.

Společně s vnitrostátními aspekty vztahu Němců k židům zde ale sehrála klíčovou úlohu rovněž mezinárodní politika, na jejímž poli už na konci 40. let začalo být západní Německo důležitým partnerem Spojených států ve studené válce. A pro takové partnerství si západoněmecká vláda musela vytvořit image moderního demokratického státu, který se již vypořádával se svými válečnými hříchy a bere plnou odpovědnost za spáchané zlo. Jedním z důkazů takového vypořádání bylo vytvoření normálních vztahů s židovským státem a pozdější navázání diplomatických styků mezi západním Německem a Izraelem.

První snahou západoněmecké vlády bylo finanční vyrovnání mezi vládami Izraele a Německa. Vyplývala z izraelské žádosti o finanční příspěvek pro půl miliónu přeživších *šoa*, kteří po válce v Izraeli našli svůj domov, a rovněž měla být náhradou za to, o co je nacistický režim připravil. Smlouva byla podepsána 10. září 1952.⁶⁵ Druhým počinem byla dohoda, která se zakládala na německé nabídce učiněné již na počátku 50. let. Týkala se finanční kompenzace židům za útrapy způsobené za války (*Wiedergutmachung*). Tento dohovor byl podepsán v roce 1953.⁶⁶ Uvedené snahy se setkaly mezi západoněmeckými občany s ne vždy příznivým ohlasem a dokonce i mezi mnohými Izraelci bylo mnoho aktivních odpůrců, kteří nesouhlasili s podepsáním smlouvy.⁶⁷ V německé společnosti převládaly často ještě antisemitské názory a nepochopení kolektivní viny Němců, kterou spáchali na židech a jiných menšinách. V Izraeli pak mnoho lidí zastávalo názor, že by židovský stát neměl navazovat diplomatické styky s bývalým

⁶⁴ Například v roce 1949 byla více než čtvrtina státních zaměstnanců Bavorska bývalými členy NSDAP. Srv. MARKOVITS A. – NOVECK B., *West Germany*, in: *The World reacts to the Holocaust*, London: The Johns Hopkins University Press 1996, s. 408.

⁶⁵ Dostala název Lucemburská dohoda a Němci se v ní zavázali, že zaplatí židovským přeživším 3,5 biliónu marek, ze kterých 3 bilióny zaplatí Izraeli. Srv. DUMBERY, Patrick, *State Succession to International Responsibility*, Leiden: IDC Publishers 2007, s. 383–385.

⁶⁶ JUDT, Tony, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, New York: Penguin Books 2005, s. 271.

⁶⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Wiedergutmachung>.

nacistickým režimem a už v žádném případě nebyla akceptována idea finančního vyrovnání s tvrzením, že si „Němci chtějí normalizaci vztahů se židy koupit“.

Ke skutečnému navázání diplomatických styků mezi oběma zeměmi, a ne pouze vyřešení finanční otázky, došlo až dvacet let po druhé světové válce v květnu roku 1965. Tak dlouhá doba byla potřebná k tomu, aby na obou stranách převládl zdravý rozum nad emocemi a v Bonnu i Tel Avivu byla otevřena zastupitelství obou zemí. Byl to důležitý mezník. Izrael se z role oběti ocitl v úloze rovného partnera a tím byl smazán i jistý díl morální zodpovědnosti Německa ho ochraňovat před nepřáteli. Tento proces zrovnoprávnění vzájemných vztahů byl pak dovršen o dva roky později po tzv. šestidenní válce, při které armáda židovského státu na hlavu porazila vojska několika sousedních zemí. Tehdy, dvacet dva let po skončení války, si již Němci byli jisti, že se Židé bránit umějí a že se bránit chtějí, a tím by mohla být jejich morální povinnost vůči nim naplněna. Avšak nebyla a pozdější německé vlády nepřestávaly Izrael podporovat politicky, vojensky i finančně.⁶⁸

Proces, který jsem výše popsal, se vztahoval na většinu řadových občanů západního Německa, týkal se vnitřního státního zřízení a rovněž jeho vzájemných vztahů s vnějším světem v otázce reflexe nacistického „konečného řešení židovské otázky“. Existoval zde ale rovněž mnohem menší svět. Prostředí intelektuálů, umělců a spisovatelů, které bylo neméně důležité, přestože ovlivňovalo pouze malou část německého obyvatelstva. Skutečný vliv tohoto prostředí na společnost se však projevil až v budoucnu. Důležitým problémem, kterým se intelektuálové zabývali, byla tzv. „otázka viny“ Němců za zvěrstva spáchaná za druhé světové války (*Die Schuldfrage*).

Při hledání viníků a obětí docházeli k závěru, že jednou z nejtragičtější poškozených skupin byli přirozeně židé, přestože „obyčejní Němci“ toto neradi slyšeli a raději pokládali za „oběti národního socialismu“ sebe sama. Jedním z průkopníků tohoto spíše akademického směru byl psychiatr a filozof Karl Jaspers, který své úvahy shrnul v knize „Otázka viny“.⁶⁹ Měl k jejímu napsání plné morální právo. Sám byl za války zbaven místa na univerzitě a společensky degradován, neboť jeho manželka byla Židovka.

⁶⁸ V současné době se německá vláda dohodla vyplatit obětem holocaustu další částku, která nebyla vzata v úvahu v roce 1952 při podepisování Lucemburské dohody a nebrala na vědomí inflaci ani to, že se oběti dožijí vysokého věku, při kterém budou potřebovat lékařskou a finanční asistenci. Srv. BASSOK, Moti , *Israel to seek another 1b euros Holocaust in reparations from Germany*, Jerusalem: Haaretz, 20. prosince 2009.

⁶⁹ JASPERS, Karl, *Otázka Viny: Příspěvek k německé otázce*, Praha: Academia 2006.

Mezi tehdejší německé historiky, kteří šli takřkajíc proti proudu a stanovili „konečné řešení“ jako zásadní aspekt nacistické politiky, můžeme zařadit například Martina Broszata, který sám jako student vstoupil v roce 1944 do NSDAP. Později po válce mu již jako univerzitnímu profesorovi tato životní zkušenost pomohla pochopit, proč tolik „obyčejných Němců“ nacisty podporovalo. Broszat uvádí, že v období války, navzdory nacistické antisemitské rétorice, řadovým Němcům problém vyhlazování Židů připadal naprosto marginální. Podobně jako Broszat psal o „konečném řešení“ tehdy ještě mladý a neznámý historik Ernst Nolte, který sice staví vyhlazovací tábory „pouze“ na úroveň Stalinových gulagů, přesto je už velkým pokrokem, že se na počátku šedesátých let tématem šoa někdo zabýval.⁷⁰

Jedním z důvodů, proč byli zmínění autoři v Německu pro své okolí spíše exotickým úkazem, byly naprosto neodpovídající učebnice základních a středních škol, které se zpravidla šoa nevěnovaly dostatečně, což mělo negativní dopad na mladou generaci.⁷¹ Ke změně školních osnov došlo až v 60. letech, ale na výsledek, demokraticky smýšlející mládež, kriticky analyzující krvavou minulost svého národa, si Německo muselo ještě alespoň jedno další desetiletí počkat. Na trnité cestě za poznáváním své vlastní tragické historie stály i soudní procesy s nacistickými válečnými zločinci. Nejznámějšími se staly tzv. „Osvětimské procesy“, jejichž konání v letech 1963–1968 většina Němců zpočátku odsuzovala. Postupem času ale někteří z nich změnili názor poté, co kupříkladu uviděli před soudním tribunálem dobrého souseda, či milého kolegu ze zaměstnání, jak se zpovídá ze zločinů, které spáchal v mládí v Osvětimi.

Na společenské přijetí *holocaustu* v západním Německu měl velký vliv i fakt, že válečné zločiny nebyly nikdy promlčeny. Dvacetiletá promlčecí lhůta, po které bývaly v minulosti podle Německých zákonů podobné činy prominuty, byla německým *Reichstagem* od roku 1965 neustále prodlužována.⁷² To umožňovalo nadále stíhat vykonavatele „konečného řešení“, který se již nemohl spoléhat na to, že bude jeho čin promlčen. Němcům tedy nebyla dána příležitost šoa vymazat ze své oficiální historie, přestože by si to řada z nich přála.

⁷⁰ NOLTE, Ernst, *Fašismus ve své epoše*, Praha: ARGO 1999.

⁷¹ JENSEN, Olaf, *The Gap between Official Memory Culture and Private Recollections of the National Socialist Past in Germany*, University of Chicago: Department of History 2006, s. 1–3.

⁷² *German Ministers Would Extend Statute of Limitations on War Crimes*, in: JTA, Bonn 15. února 1967.

Komunistická Německá demokratická republika (NDR) byla stejná v tom, jak tragicky ji válka poznamenala. Pohled na trosky Drážďan po spojeneckém bombardování v únoru roku 1945 byl srdcervoucí a bylo by velmi jednoduché postavit východní Němce do pozice oběti. Relativní pasivita německého civilního obyvatelstva vůči národně socialistickému režimu v období války byla po jejím skončení východoněmeckou vládou úmyslně zamlčována a nahrazována prefabrikovanou mantrou „boje pokrokových sil proti fašismu“, ideologii, která nebyla ničím jiným než „produktem imperialismu“. Za představitele „pokrokových sil“ byli považováni převážně komunisté. „Fašisté“ byli líčeni jako nějaká vnější „nadpřirozená síla“, která „pokrokové Němce“ oklamala, Německo ovládla a po skončení války se kamsi odporučela – zpravidla směrem do západního Německa, nyní země plné „fašistů a revanšistů“. „Fašisté“ byli „oni“ a ne „my“, vtloukali systematicky do hlav občanům východního Německa, jako by si za svoji zkázu, obdobně jako Němci západní, nemohli sami. Jednalo se o obdobné „promývání mozků“, které bylo zde i v jiných východoevropských zemích uměle aplikováno a řízeno Moskvou.

Velmi zřídka, ale přesto se ve východoněmeckém historickém výzkumu vyskytli židovští hrdinové, kteří se nicméně zjeví pouze nakrátko, aby posílili komunistickou ideologii režimu. Jedním z mála takových mytologických postav byl Herbert Baum, komunistický židovský odbojář, kterého po odhalení v roce 1942 nacisté dopadli a zabili.⁷³ Ale, jak jsem již předeslal, jednalo se pouze o výjimku, jejímž záměrem bylo spíše přesvědčit váhavé, že východoněmecká propaganda téma nacistického „konečného řešení“ nezamlčuje.

Podíl Rudé armády na osvobození východního Německa býval opakovaně a bez konce vyzdvihován a účast spojeneckých armád na vítězství ve válce záměrně přehlížena. Německá demokratická republika se rovněž naprosto zříkala svého dílu odpovědnosti za zvěrstva páchaná v období války, a to nejen za hranicemi na židech a jiných národech, ale i na svých „vlastních“ židech, německých občanech, kteří v sobě našli po válce odvalu se do svého rodného města v sovětské okupační zóně, do budoucí NDR, vrátit.

⁷³ COX, John, *The Herbert Baum Groups, Network of Jewish, Leftists and youth Resistance in the third Reich*, in: *The human tradition in modern Europe, 1750 to the present*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers 2008, s. 139–154.

Mezi židovské „navrátilce“ (ne všichni z nich se narodili v NDR) patřili i někteří významní učenci a spisovatelé, které válečné události přiblížily ideálům socialismu. Vrátil se spisovatel Arnold Zweig, jenž prožil válku v britské Palestině a jenž, nesmírně unaven horkým sluncem, zklamán levantským životním stylem a sionismem, se dobrovolně propůjčil k propagování myšlenky východoněmeckého socialismu doma i v zahraničí. Jako jiný příklad může posloužit rodák z českých Roztoků, profesor estetiky a filosofie Emil Utitz, který patřil do generace německy mluvících židovských intelektuálů v Praze a válečná léta strávil v terezínském koncentračním táboře.⁷⁴ Prominentem Waltera Ulbrichta se stal i profesor literatury Viktor Klemperer, který se českým čtenářům vryl do paměti díky deníkům zejména z období Výmarské republiky, Třetí říše i druhé světové války.⁷⁵ Počet členů židovských obcí činil ale v roce 1949 pouze 9 000 registrovaných osob. Tento žalostný stav nebyl jen důsledkem šoa; kdo totiž po válce mohl, utekl alespoň do Západního Berlína.

I v NDR došlo po válce k vykonstruovaným soudním procesům, ve kterých byli souzeni židé, obdobně jako v Československu a v jiných východoevropských zemích. Čechům důvěrně známé jméno takřka mytologického „agenta amerického imperialismu“ Noela Fielda, jež se objevilo v procesu se Slánským a spol., se ocitlo i v obžalovacích spisech v NDR. Padly dva rozsudky smrti a někteří odsouzení byli odvezeni do sovětských gulagů.⁷⁶ Po Stalinově smrti se začala situace židovských komunit postupně zlepšovat. Je těžké zjistit pravou příčinu. Je pravděpodobné, že si někteří představitelé mocenského aparátu uvědomili, že souzení židů Němci po letech šoa nebude zrovna nejpříznivější reklamou pro bývalý nacistický, nyní „lidově demokratický“ režim. Za těchto podmínek se židovská komunita NDR, která okradena nacisty neměla ani dostatek finančních prostředků pro vlastní správu, stala „výkladní skříní“ náboženského života v jinak ateistickém východním bloku. Vždyť co by tomu řekl svět, kdyby zaniklo židovstvo NDR dříve než v západním Německu? Ze státního rozpočtu byly financovány opravy synagog, které alespoň částečně přečkaly *Kristalnacht* v roce 1938, a vzpomínkové akce na tragické válečné události

⁷⁴ <http://www.holocaust.cz/en/history/people/utitz>.

⁷⁵ KLEMPERER, Viktor, *Deníky 1933–1941: Chci vydat svědectví*, Praha: PASEKA 2002.

⁷⁶ O DOHERTY, Paul, *The Portrayal of Jews in GDR Prose Fiction*, Amsterdam: Editions Rodop B. V. 1997, s. 35–43.

pořádané židovskými komunitami hojně navštěvovali vysocí straničtí představitelé.⁷⁷ I soudruh Erich Honecker býval jejich častým a vždy vítaným hostem.

Již dříve jsem několikrát zmiňoval americký seriál „*Holocaust*“ a to, jaký měl vliv na společnosti demokratického světa. Tehdy, v roce 1979, kdy byl ve světě promítán, ho ale diváci v NDR nemohli sledovat ve vysílání státní televize, neboť jej režim zakázal a shledal „historicky nepřesným, propagandistickým a zavádějícím“. Avšak východní Němci, kteří se již přiučili dovednosti improvizovat od svých východoevropských sousedů, situaci vyřešili po svém. Nasměrovali televizní antény na střechách svých domů směrem na západoněmecké televizní vysílače, a seriál tak přesto sledovali. Vše ale probíhalo v atmosféře diskrétnosti a rodinného kruhu. Proto tento snímek v NDR neznamenal žádný revoluční zlom v pohledu na šoa, a nevyvolal veřejnou diskuzi, jako tomu bylo na Západě.

Pád berlínské zdi znamenal pro židy v NDR zásadní zvrat. Zpočátku nebyli z revolučních společenských změn právě nadšení. Vždyť komunistický režim je hýčkal a chránil. Společně s tím přišla do východního Německa i konkurence – židé ze západního Německa a noví vzdělaní a práce chtiví židovští imigranti ze zemí bývalého Sovětského svazu. Objevil se rasismus namířený proti muslimským přistěhovalcům z Turecka a dokonce přišla i nová vlna antisemitismu. To vše bylo pro židovské obce z bývalé NDR velmi tvrdou zkouškou. Na druhé straně ale představitelé bývalého komunistického režimu převzali svůj morální podíl zodpovědnosti za zlo, které nacismus spáchal na židech, což byl krok, jenž se všechny východoněmecké vlády od založení NDR zdráhaly udělat. Židovské obce spojeného Německa nyní prožívají nebývalý rozkvět. Je to zapříčiněno hlavně přílivem nových členů ze zahraničí a peněz, což je záruka, že v budoucnosti budou integrální částí moderního a demokratického státu a ne skanzenem komunismu.

Rakousko

Jak reagovalo na vraždění židů za druhé světové války poválečné Rakousko? Především je třeba zdůraznit, že situace rakouských židů před válkou byla podstatně jiná než v sousedních zemích. Po jejím konci zůstalo v Rakousku pouhých 11 000 registrovaných židů, z nichž jen 1600 byli ti, kteří zde žili již před příchodem německých nacistů. Z celkového počtu 185 000 židů evidovaných na židovských

⁷⁷ FRANKEL, Jonathan, *Dark Times, Dire Decisions: Jews and Communism*, Oxford: Oxford University Press 2004, s. 256.

obcích v předvečer *anšlusu*⁷⁸ nezůstal v Rakousku takřka nikdo. Buď byl přinucen k emigraci a již se nevrátil, nebo byl zavražděn.⁷⁹ Z toho vyplývá, že přibližně 90 % populace rakouských židů po válce tvořili imigranti, přicházející převážně z nacistických táborů zemí východní Evropy, a takové neměli Rakušané rádi.

Předválečnou nenávist Rakušanů k židům bych mohl nastínit asi takto: představte si téměř „etnickou čistou“ rakouskou metropoli Vídeň, do níž od počátku 20. století proudily desetitisíce židovských emigrantů z východních periférií monarchie, kteří zaplavovali město, a tak postupně „narušovali“ jeho římskokatolický ráz. Vždyť i mladý Adolf Hitler se nechal kosmopolitní atmosférou Vídně negativně ovlivnit. Pro průměrného Rakušana žijícího ve Vídni by se „kulturní ohrožení“ mohlo s nadsázkou přirovnat ke druhému obléhání Vídně osmanskými Turky v roce 1683. Pro takového člověka nebylo zcela jisté, že určité vídeňské čtvrti v budoucnu zůstanou opravdu rakouské. Němčinu v oblasti obchodu často zastupovala jidiš a vídeňský řízek byl z restaurací některých čtvrtí „vytlačen“ tradičními východoevropskými židovskými pochoutkami – *šouletem* či *gefilte fišem*.

Tak se pro starousedlíka zdála vypadat situace ve Vídni v období mezi světovými válkami, kdy přibližně 10 % obyvatel metropole bylo mojžíšského vyznání; a nebylo to daleko od pravdy. Druhou generací těchto běženců bývali už ale i vysokoškolsky vzdělaní právníci, lékaři, univerzitní profesori, ale hlavně novináři a editoři vlivných novin,⁸⁰ asimilovaní a často dokonce pokřtění, mluvící němčinou bez cizího přízvuku a květnatější, než jakou užívali průměrní Rakušané. Přesto není těžké domyslet, kam by mohla dospět situace v konfliktu s lidským hlupáctvím, německým etnickým nacionalismem a národním socialismem. A obavy na sebe skutečně nenechaly dlouho čekat.

Všeobecně lze říci, že každá politická strana v meziválečném Rakousku měla alespoň jeden antisemitský programový bod. Antisemitismus byl „v módě“, přinejmenším jako je dnes populární a „pokrokové“ jeho potírání. Tak jako dnes po hrůzách války se antisemita automaticky řadí mezi barbary a nevzdělance, tehdy ve Vídni, kdo jím nebyl, nebyl správným Rakušanem. Mezi politickými stranami snad

⁷⁸ ROSENKRANZ, Herbert, *The Anschluss and the Tragedy of Austrian Jewry 1938–1945*, in: *The Jews of Austria*, London: Vallentine Mitchel 1967, s. 486–487.

⁷⁹ V období války bylo zavražděno na 65 000 a bylo přinuceno emigrovat 100 000 rakouských židů. Srv. PICK, Hella, *Guilty Victims: Austria from the Holocaust to Haider*, London: I. B. Tauris Publishers 2000, s. 199.

⁸⁰ Za všechny uvedu tehdy známý a populární deník *Die Neue Freie Presse*, který vycházel ve Vídni v letech 1864–1939, kdy jej nacisté zakázali. Jedněmi z jeho přispěvatelů byli i pařížští dopisovatelé, otcové sionismu Theodor Herzl a Max Nordau.

existovala jediná výjimka, kterou byla komunistická strana Rakouska. Ta nebyla ryze antisemitská, pominu-li její programový odpor k tzv. „židovské buržoazii“, jenž se v podstatě ideologicky nelišil od odporu nacistického.

Nebylo lehké být židem v předválečném Rakousku, ani během války, ani, což možná mnohé překvapí, po válce. Častokrát židům k návratu do vlasti bránil zákon, který zakazoval mít dvojí občanství. Většina z nich totiž v období války získala občanství v zemích, v nichž jim byl poskytnut azyl, a nechtěla o něj přijít. Tito lidé si přirozeně nebyli jisti tím, co je v židům nepřátelském Rakousku může čekat.⁸¹ Rakušané vskutku nikterak nestáli o své ani další nové východoevropské židovské imigranty a těm, kteří se za války zachránili útekem za hranice, všemožně znepříjemňovali návrat do vlasti. Pokud se židé přesto odvážili vrátit, úřady záměrně protahovaly a znemožňovaly restituci jejich majetku, o který byli za války okradeni.

Podobně jako v Německu, nacisté v Rakousku nezmizeli z povrchu zemského 8. května 1945 pouhým mávnutím kouzelného proutku. Jednalo se o dlouhý proces, který byl ne vždy zcela úspěšný a spíše než o „zbavení se nacistů“ formou denacifikace⁸² šlo o generační výměnu. Tím, jak se bývalí nacisté dostávali do důchodového věku a umírali přirozenou smrtí, uvolňovali místo poválečné mladší generaci, jež národní socialismus sama nepoznala. A přesto – i v roce 1986 se při průzkumu veřejného mínění ukázalo, že je na 60 % rakouských občanů upřímně přesvědčeno, že by se rakouští židé měli raději přestěhovat do Izraele⁸³ a většina respondentů se ještě v sedmdesátých letech domnívala, že si židé za své válečné utrpení mohli částečně sami.

Rakušané se velmi negativně stavěli rovněž k finančním kompenzacím poškozených židů. Jejich argumentace byla následující: „Proč by oni, Rakušané, kteří se stali, stejně jako později Češi nebo Poláci, obětí okupace německými nacisty, měli platit židům (převážně přistěhovalcům z východu) za to, co jim sami nezpůsobili?“ Bylo to vskutku bizarní tvrzení a trvalo několik desetiletí, než alespoň částečně tato

⁸¹ Až v roce 1993 byla rakouskými zákonodárci schválena novela zákona, umožňující vlastnit dvojí občanství osobám, které musely v období druhé světové války Rakousko opustit, nebo byly vyhnány a jeho občanství tím ztratily. Srv. Ministerstvo zahraničních věcí Rakouské republiky: <http://www.bmeia.gv.at/en/embassy/london/practical-advice/consular-services/citizenship/re-gaining-citizenship.html>.

⁸² 90 % nacistů bylo amnestováno již v roce 1948 a téměř všichni ostatní, včetně příslušníků složek SS a gestapa dostali amnestii v roce 1957. Srv. PAULEY, Bruce, *Austria*, in: *The World reacts to the Holocaust*, London: The Johns Hopkins University Press 1996, s. 497.

⁸³ BUNZL, John, *Austrian Identity and Antisemitism*, in: *Patterns of Prejudice*, London: Routledge ročník 21, číslo 1, s. 6.

pseudoteorie o rakouské společnosti jako obětním beránku oslabila. Teprve po procesu s Adolfem Eichmannem byl v Rakousku přiznán židům statut oběti a teprve od 90. let počali Rakušané platit perzekuovaným židům jisté odškodnění, i když jeho výše v porovnání s Německem byla až urážlivě nízká.⁸⁴

Postupně od 80. a 90. let se ale vztah Rakušanů k *holocaustu* a židům začal zlepšovat. Židé již jim nebyli, ani vzhledem ke svému počtu nemohli být, nevítanou konkurencí, a tím si Rakušané mohli dovolit „romantizovat“ období rozkvětu židovské kultury v meziválečném období v zemi takřka „*Judenfrei*“ – osvobozené od židů. Stalo se „moderní“ a „pokrokové“ pořádat pietní akty a odhalovat pamětní desky na počest zavražděných židů.

„Vlajkovou lodí“ sice vymírajících, leč nyní státem z politických důvodů podporovaných židovských tradic a kultury se stal i první rakouský židovský kancléř Bruno Kreisky (1970–1983), který si svým vystoupením z židovské obce v roce 1931 začal vytvářet profil „polepšeného žida“, hrdě hájícího „rakouské zájmy“. Často kontroverzními kroky, jež jako kancléř učinil, bylo například jmenování bývalých důstojníků *Waffen SS* do své vlády, či přátelení se s arabskými teroristy. To ho v Rakousku učinilo nesmírně oblíbeným i u členů krajní pravice a u antisemitů. Pro ně i pro většinovou rakouskou společnost byl Kreisky příkladem „bývalého žida, který se stal Rakušanem“.

Celkový kontroverzní vztah Rakušanů k jejich úloze za války a ke „konečnému řešení“ nemohl být prezentován lépe než volbou prezidenta v roce 1986. Jeden z kandidátů, Kurt Waldheim, měl údajně nacistickou minulost z dob jeho válečného působení v Řecku a Jugoslávii, která mu nakonec nebyla oficiálně prokázána. Nátlak světového židovského kongresu na rakouské úřady a Kreiského obrana nicméně symbolizují nedořešený vztah k válce, který na konci 80. let ještě v Rakousku silně dozníval. Jak jsem ale již nastínil, situace už se tehdy začala postupně zlepšovat. Společnost se stávala méně katolickou, což se jistě bezesporu promítlo v nižším počtu projevů antisemitismu. Rakušané, nebo alespoň většina z nich, si postupně uvědomovali svoji aktivní roli po boku nacistického Německa.

⁸⁴ Vláda Rakouské republiky se až v roce 2001 zavázala, že poskytne sumu 22,5 milionu dolarů jako kompenzaci za majetek zabavený židům v období nacistické éry. Tento příspěvek vlády měl být přidán k 16 milionům dolarů, které byly rakouským židům přislíbeny jednotlivými spolkovými zeměmi. Přes všechny tyto snahy to ale byla jen nepatrná část z majetku, který nacisté židům arizovali (jeho hodnota dosahovala v přepočtu na současný valutový kurz 450–700 milionů dolarů). Srv. HOMOLA, Victor, *Austria: Compensation for Jews*, in: *The New York Times*, 28. listopadu 2001.

Vyjádřil to dokonce jejich pozdější kancléř Franz Vranitzky (1986–1997) ve svém legendárním projevu na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě v roce 1993, když vyzdvihl velikost rakouských židovských velikánů světového jména jako Karla Krause či Stefana Zweiga, kteří přispěli k rozkvětu rakouské kultury, a rovněž poprosil o odpuštění živé i mrtvé židovské oběti rakouského národního socialismu.⁸⁵ A tak snad teprve v novém moderním Rakousku, jež je součástí Evropské unie, se mohou jeho občané podívat svým dětem a vnukům do očí.

Francie

Francouzskou židovskou komunitu potkal v období druhé světové války podobný osud jako jiné evropské židovské obce. Přesto by se dalo říci, že židovské obce Francie vraždění židů nezasáhlo v takové míře jako jiné ve východní Evropě. Necelá třetina židovské komunity Francie zahynula v nacistických vyhlazovacích táborech. V roce 1946 měly ale přes tuto ztrátu židovské obce Francie dohromady na 180 000 členů, což byla po Velké Británii druhá největší židovská komunita v Evropě. Tak vysokému počtu napomohli rovněž židovští imigranti z východní Evropy, kteří se po opuštění koncentračních táborů nechtěli nebo nemohli vrátit do zemí svého původu.

Židé se potýkali s podobnými problémy jako v jiných evropských zemích v té době: hledali své ztracené příbuzné, snažili se získat zpět svůj oficiálně „arizovaný“ či sousedy ukradený majetek a často se setkávali i s naprostým nepochopením úřadů. Situaci komplikovali zmínění židovští imigranti z východu, kteří ve Francouzích svým fyzickým vzezřením, vystupováním a pro ně exotickým východoevropským přízvukem ztělesňovali záporný archetyp „věčného žida“, čímž pochopitelně trpěli i rodilí francouzští židé, někdy omylem rovněž považovaní za přistěhovalce. Specifickým problémem Francie byly židovské děti, jež byly za války za úplatu často ponechány jejich rodiči u křesťanských sousedů, kteří je po válce, pokud se rodiče zachránili, nezřídka odmítali vydat zpět. Toto nebyl ale projev antisemitismu. Šlo spíše o emotivní vztah, který si adoptivní rodiče k dítěti vytvořili a pak nebyli

⁸⁵ PICK, Hella, *Guilty Victims: Austria from the Holocaust to Haider*, London: I. B. Tauris Publishers 2000, s. 200.

připraveni ho dát lidem, na něž si dítě – pokud bylo ještě malé – častokrát vzpomínalo jen matně.⁸⁶

V prvních poválečných letech nebyla zdaleka francouzská židovská komunita ani většinová populace připravena mluvit o *genocidě* židů za války. Každá ze stran k tomu měla dostatek důvodů. Židé, a tím spíše přistěhovalci mezi nimi, nechtěli ve společnosti příliš „vyčnívat z řady“ a měli i dost každodenních osobních potíží po návratu z nacistických táborů a při začleňování se do poválečné společnosti. Většina Francouzů si myslela, a byla v tom propagandou stále utvrzována, že hlavním těžištěm událostí ve Francii za války byl boj chrabrého francouzského hnutí odporu „*la Résistance*“ proti nacistům. Téměř vůbec se po válce nemluvílo o kolaborantech, pokud se zrovna nejednalo o tzv. „velké ryby“ nebo o členy vlády ve Vichy (zrádce).⁸⁷ Tím spíše se nemluvílo o židech (zrazených). Problém reflexe *holocaustu* ve Francii se zkomplikoval v 50. a 60. letech, kdy přišlo do Francie velké množství přistěhovalců ze zemí severní Afriky, mezi nimiž bylo i hodně Židů, kteří nebyli v období druhé světové války nikterak perzekuováni. Aškenázští židé, včetně obětí *holocaustu*, se stali menšinou dokonce i v židovských komunitách a jejich hlas byl tím méně slyšitelný.

Výše uvedené důvody k problémům, spjatým s reflexí *holocaustu* ve Francii a vztahu Francouzů k židům vůbec, by se z našeho pohledu daly nazvat realistickými. Existovaly ale i důvody absurdní, a nebylo jich málo. Ve fantazii mnoha Francouzů často dominoval středověký stereotyp „proradného žida“, doprovázený občasným fyzickým útokem na židovské cíle – dokonce došlo i na ministerského předsedu židovského původu Pierra Mendèse France. Tyto extrémistické projevy často zvětšoval strach z nových přistěhovalců ze severní Afriky, kteří v poválečných letech s postupující dekolonizací do Francie přicházeli ve stále hojnějším počtu. Strach posilovali i pravicově extrémističtí politikové a všudypřítomná lidská hloupost. Již tenkrát se mezi extrémní politickou pravicí objevil mladý Jean Marie Le Pen, jehož strana FN (*Front National*) se v budoucnu nechvalně proslavila rasistickými postoji proti imigrantům a otevřeným antisemitismem.⁸⁸

⁸⁶ WEINBERG, David, *France*, in: *The World reacts to the Holocaust*, London: The Johns Hopkins University Press 1996, s. 17.

⁸⁷ Jednou z takových výjimek byl například maršál Pétain, hlava vichystického státu v letech 1940–1944. Srv. *BBC History, Philippe Pétain (1856–1951)*. Srv. http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/petain_philippe.shtml.

⁸⁸ *Le Pen Convicted for Racial Hatred*, New York: Associated Press, 2. června 1999.

V 60. letech ovlivňovalo situaci ve Francii hned několik faktorů. První byl nástup tzv. *nových historiků*, kteří válečné události začali analyzovat jiným způsobem než jejich předchůdci.⁸⁹ Více než válečný odpor Francouzů se ohniskem jejich zájmu stala okupace a kolaborace Francouzů s nacisty. Odtud už nebylo tak daleko k frontální změně pohledu na válečný osud židů ve Francii. Důležitou roli hrály i faktory mezinárodní, především již zmíněný soudní proces s Adolfem Eichmannem v roce 1961, který změnil úhel pohledu na události války; také v jeho důsledku se Francouzi začali mnohem více zabývat židovskou otázkou. Potom to bezesporu byla tzv. šestidenní válka mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy. Židé si díky ní získali ve Francii s respektem spoustu sympatizantů, ale i nepřátel. Jedním z nechvalně známých projevů namířených proti židům byl projev prezidenta de Gaulla v listopadu 1967, v němž je označil za „národ elitářský a panovačný, který si je sebou až příliš jistý...“⁹⁰

Vztah francouzské veřejnosti k vraždění židů za války a jeho evoluci je možné vidět i ve francouzské filmové tvorbě. Ještě v roce 1955, kdy konečné řešení židovské otázky nebylo nikterak veřejně zmiňováno, nebo bylo zcela záměrně zamlčováno, vznikl francouzský dokumentární film s názvem „Noc a mlha“ (*Nuit et brouillard*). Film pojednává o koncentračních a vyhlazovacích táborech nacistické Třetí říše a jejich obětech, ale po jeho zhlédnutí divák zjistí, že oběťmi nacistického teroru ve vyhlazovacích táborech byli „příslušníci mnoha národů“ či „bojovníci hnutí odporu“ (že by „sovětský model“?), což by mohla být při jisté dávce tolerance pravda. Avšak ani jednou se v tomto filmu neobjevilo slovo „žid“ či „židovská otázka“. A skutečně – v té době židé ve Francii při vzpomínkách na válku jako by ani neexistovali. Situace se začala měnit na přelomu 50. a 60. let. Jedním z takových příkladů změny v kulturním světě byl historický román o židovské rodině Andreho Schwarze-Barta s názvem „Poslední spravedlivý“. Román vyšel v roce 1959 a stal se velice úspěšným dílem. Tím bylo nacistické konečné řešení prezentováno široké francouzské veřejnosti a dokonce obdrželo Goncourtovu cenu, nejvyšší francouzskou cenu za literaturu. V českém kulturním prostředí je dobře známý i film „Pan Klein“

⁸⁹ Velmi silnou oporou jim v tom byl americký historik Robert Paxton, který se mimo tématu vichystického státu zabýval původem fašismu. Srv. PAXTON, Robert, *Vichy France, Old Guard and New Order, 1940–1944*, New York: Knopf 1972.

⁹⁰ Bylo citováno na historické přednášce v izraelském armádním rozhlase v rámci programu „Šaa historit“ (Historická hodinka). Srv. HARSEGOR, Michael, *Charles de Gaulle*, Jeruzalem: Radio Galei Zahal, 4. října 1991.

(*Monsieur Klein*) z roku 1976 s Alainem Delonem v hlavní roli, který se židovským válečným tématem rovněž podrobně zabýval.

V roce 1978 se stala věc, která do velké míry ovlivnila vstup *holocaustu* do francouzské historiografie. Byl jí rozhovor s Darquierem de Pellepoix, který byl v období vichystického státu vedoucím úřadu pro židovské záležitosti a po válce dostal politický azyl ve frankovském Španělsku. Tento velice kontroverzní rozhovor poskytl francouzskému týdeníku L'Express a bez sebemenších skrupulí a s drzostí jemu vlastní v něm popíral vinu nacistů na vraždění židů, svoji roli v něm, a dokonce se dostal až tak daleko, že popíral existenci plynových komor ve vyhlazovacích táborech.⁹¹ Publikováním tohoto rozhovoru se dostal *holocaust* do popředí zájmu francouzské veřejnosti. Aby ta byla poučena a nenechala se ovlivnit kontroverzními výroky Darquiera de Pellepoix, byl ve francouzské televizi po dlouhém váhání odvysílán již několikrát zmíněný americký seriál „The Holocaust“, který populární formou ještě důrazněji upozornil na problém, o němž se předtím nikdy otevřeně nemluvilo. A mluvit se tehdy začalo – ať již to byly oběti *šoa*, bojovníci „*la Résistance*“, kteří se cítili ukřivdění, že se budou muset o své hrdinství v boji proti nacismu dělit se židy, ozvali se i imigranti ze zemí severní Afriky, židovští či muslimští, a co je nejsmutnější, slyšet byly i hlasy popíračů *holocaustu*, na západní Evropu neobvykle silně.

Izraelská vojenská invaze do Libanonu v roce 1982 znamenala další zlom ve vztazích Francouzů k poválečné reflexi „konečného řešení“ a židům vůbec. Tím, jak tanky generála Šarona postupovaly stále více na sever a přibližovaly se k Bejrútu, kde obkličovaly teroristické skupiny Jásira Arafata, umíralo i více nevinných civilistů, za které se Arafatovi ozbrojenci schovávali a opětovali izraelskou palbu. Tehdy dokonce, když Izraelci ostřelovali západní Bejrút, kde se Arafat se svými jednotkami skrýval, zatelefonoval americký prezident Ronald Reagan izraelskému premiérovi Beginovi a nevybíravě komentoval izraelskou vojenskou operaci slovy: „Menacheme, to je *holocaust*!“⁹² Tenkrát poprvé v izraelsko-arabských válkách v tak velkém měřítku opravdu tragicky utrpěli mnohdy i nevinní civilisté a pochopitelně to bylo dáno automaticky za vinu „Židům“. Rovněž masakr v palestinském uprchlickém táboře Sabra a Šatila, který spáchaly křesťanské falangy jako odvetnou

⁹¹ *Pravda o Osvětlení a o židech*, in: L'Express, 28. října – 4. listopadu 1978. Srv. <http://www.israelect.com/ChurchOfTrueIsrael/aus-jew.html> (v anglickém překladu).

⁹² GERAGHTY, Timothy J., *Peacekeepers at War: Beirut 1983 – The Marine Commander Tells His Story*, Dulles (USA): Potomac Books 2009, s. 4.

akci za zavraždění zvoleného prezidenta Bašira Džamaila, byl dán k odpovědnosti Izraelcům, přestože se na masakru nepodíleli.

Ve Francii znamenala izraelská invaze do Libanonu opět dočasnou změnu – tedy zhoršení v postoji společnosti k židům. Tento postoj posilovali tuzemští popírači *holocaustu* (o kterých bych se ještě rád zmínil v další kapitole) a nyní i mnohasettisícová armáda nových spoluobčanů, ale rovněž voličů původem ze severní Afriky.⁹³ Těm byla dána historická šance srovnání sionismu s nacismem. Vždyť podle nich „žid vraždící palestinské děti je ten skutečný nacista!“ Pomohl jim k tomu i americký prezident Reagan svým neuváženým výrokem. Situaci nezlepšil ve prospěch židů ani soud s „*lyonským katem*“ Klausem Barbiem, který měl v období války mimo jiné rovněž na svědomí životy stovek židů deportovaných z vichystického státu do vyhlazovacích táborů.⁹⁴

V 90. letech docházelo k dalšímu vývoji ve vztahu Francouzů k židům a k *šoa*. Byly otevřeny válečné archívy a na základě dokumentů v nich získaných bylo postaveno před soud několik Francouzů v pokročilém věku, kteří v období války spolupracovali s vládou ve Vichy a hráli často důležitou roli při transportování židů do vyhlazovacích táborů. Bylo to však spíše efektní mediální gesto a snaha dát zřetelné znamení světu, že francouzská společnost nyní již nemůže takové jevy ve své historii tolerovat. Podobně jako například v Německu byly takovéto soudy s „vrahy-důchodci“ důmyslně načasovány až do doby, kdy většina pachatelů a skutečných vrahů nebyla již mezi živými. Tehdy, v 90. letech, byla již ve Francii bez problémů vydávána literatura s tematikou *holocaustu*, ale současně stále mocně přetrvával pravicový extremismus smíšený s antisemitismem; kromě toho byla hojně publikována literatura s tématem popírání *holocaustu*.

Zajímavé je v té době sledovat situaci židovské komunity. Poválečné židovské obce, kde nemalou část tvořili přistěhovalci z východní Evropy, ke kterým později přibyli židé ze severní Afriky, za několik desítek let udělaly na řadového Francouze pozitivní dojem. Její členové se ztotožnili s francouzstvím a v očích většinové společnosti získali pověst loajálních občanů. Tento pocit se pak mnohem více znásobil v posledních letech po pumových atentátech *Al-Kaidy* a po zveřejnění

⁹³ Zvýšil se tak počet antisemitských útoků na židovské cíle ve Francii. Ty následovaly útok na synagogu provedený již v říjnu 1980, v předvečer židovského svátku *Simchát torá*, při kterém zahynuly čtyři osoby.

⁹⁴ BEIGBEDER, Ives, *From Barbie to Papon*, in: *Judging War Crimes And Torture: French Justice And International Criminal Tribunals And Commissions (1940–2005)*, Leiden: Martinus Vihhoff Publishers and VSP 2006, s. 205.

výroků některých islámských fundamentalistů na francouzské půdě, kteří přestože přišli do Francie rovněž ze severní Afriky, necítili se býti Francouzi. Oproti nim židé ve své většině dokázali, že je možné se stát úspěšným Francouzem a přesto zůstat židem. Jejich úsilí o zapsání *holocaustu* do francouzské historiografie bylo korunováno 16. července 1993, tj. v den, který byl po nekonečných průtazích nakonec vyhlášen ve Francii Státním svátkem na vzpomínku obětí rasistické a antisemitské perzekuce.⁹⁵

Jugoslávie

Osud židů v období druhé světové války v Jugoslávii byl v jistém ohledu výjimečným případem *šoa*, který se v té době na evropském kontinentě odehrával. Bylo tomu tak především proto, že se v něm spojila tehdy takřka globální nenávisť k židům, silně ovlivňovaná německým etnickým nacionalismem, samotná prezence německých branných sil v Jugoslávii od dubna 1941 a vzájemné nepřátelství jednotlivých národů Jugoslávie, etnických a jazykových skupin, mezi kterými panovaly neshody už od dob trvání Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (1918–1929) a rozpory pak přetrvávaly i později v období Království Jugoslávie (1929–1941). Proto vraždění v Jugoslávii v období druhé světové války bylo národnostně mnohem „pestřejší“ než v jiných evropských zemích v té době, kde se zaměřovalo především na židy, cikány a jiné národy a skupiny považované nacisty za „méněcenné“. Troufám si tvrdit, že vraždění v Jugoslávii mělo již tehdy spíše charakter občanské války než jednostranně cílené *genocidy* řízené nacisty. Převládajícím faktorem v tomto konfliktu byly územní a náboženské nesváry převážně mezi Srby a Chorvaty. Židovská tragédie se k nim přidala pouze jako vedlejší produkt zapříčiněný nacistickou okupací. A jí se budu rovněž zabývat.

Na území německými nacisty okupovaného Srbska bylo více než 90 % židovského obyvatelstva vyvražděno příslušníky německé Wehrmacht a některými *četniky*, aniž by bylo třeba je posílat do vyhlazovacích táborů ve východní Evropě, či zavírat do táborů koncentračních. Šlo však o poměrně malou menšinu čítající přibližně 16 000 členů, a proto se dalo vraždění zvládnout i za „provizorních podmínek“ střílením obětí do týlu a plynováním výfukovými plyny nákladních

⁹⁵ http://www.paris2012.eu/usefull_links#history.

automobilů. Přesto je nutné na tomto místě říci, že se srbské civilní obyvatelstvo během války k židům chovalo nejlépe a nejslušněji ze všech jugoslávských národů.⁹⁶

V Chorvatsku, kde se k moci dostal ustašovský režim vedený *poglavnikem* Antem Paveličem (viz str. 246), byla však situace o mnoho tragičtější. Nejenom židé, ale převážně pak Srbové, tvořící velkou část obyvatelstva fašistického Nezávislého státu Chorvatska byli ustašovským režimem systematicky masově vražděni, a to s krutostí, která zřejmě neměla ani v německých vyhlazovacích táborech ve východní Evropě obdoby. Z chorvatských vyhlazovacích táborů byl ten nejstrašnější tábor Jasenovac. Počet obětí v něm se různí, neboť bylo a dosud stále je toto téma součástí sporu mezi Srby a Chorvaty. V současnosti se ale většina historiků shoduje na čísle 20 000 židovských obětí z celkového počtu takřka 800 000 zavražděných příslušníků jugoslávských národů ustašovským terorem v Jasenovaci.⁹⁷ Rozhodujícím faktorem ve válečném konfliktu byly Titovy komunistické partyzánské jednotky složené z příslušníků všech národů Jugoslávie, které nejenom zasadily drtivý úder nacistickým vojskům, ale vypořádaly se i s chorvatskými a srbskými extrémními nacionalisty – *ustašovci* a *četniky*.

Po skončení války, rovněž díky zmíněnému eliminování nacionalistů, se komunistická strana Jugoslávie v čele s Josipem Titem, která vzešla z války jako vítěz, poměrně rychle chopila moci. Josip Broz ale nenásledoval Stalinovu cestu teroru, jež na počátku 50. let znamenala státní antisemitismus, honbu na sionisty, „kosmopolity“ a monstrprocesy namířené rovněž proti židům⁹⁸. Titova shovívavost vůči židům ale přesto mnohé z nich nepřesvědčila, a proto se rozhodli emigrovat.⁹⁹ Jeho režim nebyl zcela jistě antisemitský, navzdory jeho anti-sionistické a pro-palestinské politice. Důkazem toho byl i jeho nejlepší přítel, s nímž byl na konci 20. let vězněn. Byl jím Moše Pijade, původem sefardský žid, kterému se v hierarchii Titova režimu podařilo vystoupat až do funkce prezidenta jugoslávského

⁹⁶AVINERI, Shlomo, *Jews must condemn Serb actions, despite ties during World War II*, The Jerusalem Post, 9. dubna 1999.

⁹⁷ Na území tzv. Nezávislého státu Chorvatska bylo za období jeho trvání zavražděno na 30 000 židů. Srv. JASA, Romano, *Jews of Yugoslavia 1941–1945, Victims of Genocide and Freedom Fighters*, in: *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Zrtve Genocida I Ucesnici Narodnosloodilckog Rata* (shrnutí v angličtině), Bělehrad: Federace židovských obcí Jugoslávie 1980, s. 573–590.

⁹⁸ Zřejmě nejznámějším antisemitským projevem v Sovětském svazu po druhé světové válce se stal proces s židovskými lékaři. Srv. *Doctors plot 1953*, in: *Encyclopaedia Judaica 1971*, svazek 6, s. 144–145.

⁹⁹ Přibližně polovina jugoslávských židů se do roku 1952 vystěhovala do Izraele. Ze 14 000 členů jugoslávských židovských obcí jich tehdy kolem 8 000 opustilo Jugoslávii. Srv. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/vjw/Yugoslavia2.html>.

parlamentu.¹⁰⁰ Byli i jiní, kteří se podíleli na Titově komunistické vládě a jejichž židovství jim v tom nebylo překážkou, například David S. Demajo, Vojka Demajo, Olga Alkalaj, Avram Anaf nebo Valerija Kario-Pap.

Titova národnostní politika byla řízena tzv. „duchem bratrství a jednoty“, což bylo klišé známé již z období partyzánské války jugoslávských komunistických partyzánů proti nacistům. V praxi v poválečné Jugoslávii to znamenalo zapomenout na národnostní spory a orientovat se raději na „jugoslávství“ a na to, co mají jednotlivé národy Jugoslávie společné, než na to, co je rozděluje. To byl i důvod, proč například *genocida* na Srbech, židech či cikánech v chorvatských vyhlazovacích táborech, s výjimkou poválečných let, kdy se Tito snažil získat z Německa válečné reparace a počet obětí záměrně nadsazoval, byla až do jeho smrti jen zřídkakdy zmiňována. Teprve v osmdesátých letech 20. století po Titově smrti se o *genocidě* v dobách ustašovského režimu začalo mluvit nahlas a objevily se i první filmové dokumenty na toto dlouho zamlčované téma. Jedním z nich byl dokumentární film Lordana Zafranoviče, který se stal symbolem tragického osudu jugoslávských národů v období druhé světové války.¹⁰¹

Tento trend později pokračoval v devadesátých letech při rozpadu Jugoslávie, kdy se o věci začalo více mluvit ve snaze jihoslovanských protivníků ukázat, že právě jejich soused je ten krvežíznivější. Nové nezávislé Chorvatsko se tak dostalo do potíží při objasňování svých zločinů za druhé světové války. Pokud už stará Titem osvědčená politika „bratrství a jednoty“, či v praxi chcete-li zamlčování, nefungovala, uchýlili se Chorvaté i k popírání *šoa*. Podle jejich logiky – nebyl-li Chorvaty *holocaust* spáchán na židech, neexistovala tedy ani *genocida* Srbů v chorvatských táborech smrti, či nebyla tak strašná, jak je jejich protivníky údajně vykreslována. Jedním z takových příkladů popíračů byl bývalý chorvatský prezident Fraňo Tuđman ve své knize „*Bespu'ca - povjesne zbiljnosti*“.¹⁰²

Svět islámu

Někteří humanističtí učenci západního světa a někdy dokonce i politici se často oddávají romantické euforii o údajné historické spolupráci mezi Evropou a

¹⁰⁰ *Pijade eulogized by Tito at Grave*, in: New York Times, 19. března 1957, s. 2.

¹⁰¹ Srv. ZAFRANOVIČ, Lordan, *Jasenovac: The Cruellest Death Camp of All Times (Krv i pepeo Jasenovca)*, Chorvatsko 1983.

¹⁰² TUDJMAN, Frano, *Bespu'ca - povjesne zbiljnosti (Zničené země-historická pravda)*, Záhřeb: Matica Hrvatske 1989.

islámským světem, přičemž nezřídka argumentují příkladem tzv. španělského „zlatého věku“ v 15. – 17. století, obdobím córdobského kalifátu *Al-Andaluz* na Pyrenejském poloostrově, které bylo provázeno kulturním rozkvětem pod muslimskou vládou, za přispění židovské a křesťanské menšiny. Ano – i když ne ve všech obdobích svého trvání – to byla výjimka potvrzující pravidlo, že s islámskou láskou k židům, ale i ke křesťanům to přece jen nebude až tak jednoduché.

Půjdeme-li do historických pramenů, již v koránu lze najít výroky, přirovnávající židy k domácím a jiným živočichům – k oslům, opicím a v jiné pasáži dokonce k vepřům.¹⁰³ Zde šlo ale pouze o důsledek historické polemiky proroka Mohameda se židy z Arabského poloostrova, která se však v pozdějších staletích nepromítala příliš negativně do každodenního života židů v islámských zemích. Byli si totiž velmi dobře vědomi toho, že osudem žida v muslimské zemi je být poddaným druhé kategorie a této situaci se komunita přizpůsobila. Šlo o jistou symbiózu, která poměrně dobře fungovala po celá staletí. Tím, že byli dospělí muži nuceni platit daň z hlavy (*džizija*), byly jejich rodiny vládcem chráněny a jejich život byl mnohem stabilnější a bezpečnější než u židů v křesťanské Evropě. Navíc byli židé v islámském světě podobně jako křesťané nazýváni „národem knihy“ (*ahl al kitáb*), což znamená, že jejich právní statut byl pevně stanoven a všeobecně uznáván islámským právem (*šaria*).

Problém v jejich společenském postavení ovšem nastal po zesílení vlivu evropských států v islámském světě a příchodem kolonialismu. V Egyptě, Alžírsku, v syrsko-libanonské oblasti nebo Palestině nastala situace, kdy místní křesťanské a židovské menšiny začaly spolupracovat s Evropany. Muslimská většina – ne vždy neprávem – v nich proto začala vidět „pátou kolonu“ a opovrhovala jimi. Vlivem Evropy pak byly do islámského světa mimo ekonomického a kulturního rozvoje importovány tradiční křesťanské i moderní antisemitské pseudovědecké teorie, které zde poměrně rychle zdomácněly a začaly se rozvíjet do takových měřítek, jako tomu v křesťanské Evropě nebylo nikdy předtím.¹⁰⁴ Celý tento proces začal ještě dříve, než vzplanul spor o Palestinu. Islámský antisemitismus tedy rozhodně neměl své kořeny v novodobém sporu židů s Araby.

¹⁰³ Tyto komentáře se vyskytují v koránu v *súrách* 7: 166, 2:65 a 5:60.

¹⁰⁴ Ve dvacátých letech se například objevuje v různých zemích Blízkého východu překlad *Protokolů sionských mudrců* do arabštiny. V roce 1927–1928 se tak objevil první překlad této knihy v Káhíře. Srv. http://en.wikipedia.org/wiki/The_Protocols_of_the_Elders_of_Zion.

Po rozpadu Osmanské říše a vzniku státních útvarů více či méně závislých na britské či francouzské správě se zde začaly vytvářet zárodky ať už domnělého či skutečného dnes tak zvaného „národního sebeuvědomění“. Ty se pak v praxi začaly naplno uplatňovat až po odchodu koloniálních mocností. Někdy tato hnutí směřovala k socialismu (strana *Bath* v Sýrii a Iráku), jindy k panarabismu (Gamal Abd al Násir v Egyptě). Žádný z těchto směrů ale rozhodně nepřekypoval láskou k židům. Naprosto zřetelně a jasně tento úkaz můžeme pozorovat u hnutí panislámského, pro které se tato nenávist stala vlajkovou lodí. Jedním z nejsilnějších a nejrozvětvenějších islámských hnutí se stalo Muslimské bratrstvo v Egyptě,¹⁰⁵ které si za dlouhá léta od svého založení vytvořilo pobočky ve většině zemí Blízkého východu. Toto hnutí disponovalo „anti-sionistickou“ ideologií s návrhy násilné eliminace židů Palestiny, která byla v krutosti svého praktického provedení ve skutečnosti pouze jiným pojmenováním pro eliminační antisemitismus.

Pokud se ale vrátím na počátek druhé světové války, nedalo by se říci, že by v ulicích islámského světa existovala silná antisemitská nálada podobná té v Evropě či hromadná podpora německého „konečného řešení“.¹⁰⁶ Antisemitismus pochopitelně existoval na úrovni arabského politického vedení, které velmi často úzce spolupracovalo s nacisty s úmyslem zbavit se francouzské či britské koloniální správy.¹⁰⁷ Přesto nelze říci, že by masy *fedajínů* po celém Blízkém východě podporovaly nacistický vyhlazovací program. Do třicátých a čtyřicátých let jim byly záměry nacistů zcela lhostejné, avšak poté, kdy statisíce židovských uprchlíků z Evropy zaplavily Palestinu a nevraživost mezi nimi a místními Araby rostla, konflikt vyústil v otevřený boj, ve kterém se stále více Arabů začalo k nacistickému „konečnému řešení“ přiklánět. V jeho eskalaci pak došlo v roce 1948–1949 k občanské válce, jež bývá v arabských pramenech nazývána „katastrofa“ (*nakba*),

¹⁰⁵ Muslimské bratrstvo (*al'ichuán almoslemún*) bylo panarabské hnutí založené v Egyptě Hasanem Al Banou v roce 1928. Jeho hlavní náplní bylo bezplatné vzdělávání v duchu islámu a pomoc sociálně slabým a nemocným muslimům. Díky tomu se postupně hnutí mezi Egyptany stalo nesmírně populárním a proměnilo se v aktivního bojovníka proti tehdejší britské okupaci Egypta.

¹⁰⁶ Ba naopak – mnozí z nich aktivně bojovali jako dobrovolníci proti nacistům. Někteří, byli rekrutováni v Palestině do Britské armády. Desetitisíce alžírských muslimů pak bojovaly v De Gaullově Armádě svobodné Francie v Evropě.

¹⁰⁷ Příkladem může být Rašíd Alí, který v roce 1941 vedl pronacistický puč v Iráku, při kterém byly davem ubity při pogromu (*farhūd*) desítky židů. Za zmínku rovněž stojí Hadž Amín Al Husejní v Palestině, který podporoval tzv. „konečné řešení židovské otázky“ a strávil válečná léta v Berlíně pod ochranou Adolfa Hitlera. Třetím příkladem spolupracovníka s nacisty za účelem eliminace koloniální správy byl pozdější egyptský prezident Anvar Sadát, který se stal legendárním pro podepsání mírové smlouvy s Izraelem v Camp Davidu v roce 1978. Za války však spolupracoval s nacisty na plánu vypuzení Britů z Egypta a byl jimi kvůli tomu vězněn.

což je z etymologického pohledu ekvivalent termínu *holocaust* – a nebyl tehdy vybrán náhodně. V palestinské národní historiografii se skutečně později vyskytlo mnoho prací s cílem *holocaust* relativizovat, nebo dokonce popřít. Pokud by se totiž prokázalo, že *holocaust* je pouze vykonstruovaný „židovský výmysl“, nemohli by už v očích světové veřejnosti židé býti bráni vážně. Za mnohé bych mohl jmenovat knihu nynějšího palestinského prezidenta Mahmúda Abbáse s názvem „Opačná strana: tajné styky mezi nacisty a sionisty“.¹⁰⁸ Abbás je považován spíše za umírněného „revizionistu“. *Holocaust* rozhodně nepopírá, i když tvrdí, že počet židovských obětí si vymysleli sionisté – ti, kteří podle Abbáse v období války spolupracovali s nacisty. Takovému nařčení se velmi obtížně bránilo, neboť k jistému, avšak zcela nerovnému, kontaktu pod silným nátlakem mezi nacisty a sionisty skutečně došlo.

Jiným takovým autorem je bývalý syrský ministr obrany Mustafa Tlass (v úřadu v letech 1972–2004), který vydal hned několik knih a je autorem mnoha výroků se silně antisemitským podtextem. V roce 1983 vydal knihu s názvem „Maces ze Sionu“, která vyšla později ještě v několika vydáních. Ve svém díle ospravedlňuje zavraždění členů damašské židovské komunity při pogromu v roce 1840, kteří byli falešně obviněni z rituální vraždy. Dalším autorem antisemitských textů je egyptský učenec a islámský filosof světového jména Said Qutub, který v roce 1950 ve své knize „Náš boj proti židům“ napsal, že židé jsou ďáblové, a proto v nich islám vidí hlavního nepřítele od svého počátku.¹⁰⁹ Nereferuje tak přímo k šoa, ale napsat knihu s takovým tématem pouhých pět let po skončení masového vraždění židů nenechává nikoho na pochybách o jeho pravých záměrech.

Podobných prací bylo v arabském světě napsáno mnoho. V propagandě blízkovýchodních diktatur bylo totiž těžké připustit, že mnozí židé, kteří jsou v jejich žargonu bráni za „okupanty“ a „agresory“, prošli několik let předtím vyhlazovacími tábory, ve kterých přišli o většinu blízkých, neboť by to mohlo vyvolat lítost či sympatie k nim. Projevovat přízeň k nepříteli totiž bylo a je zavrženíhodné a nepřípustné. Naopak v atmosféře nenávisti k židům se našel vždy národní konsensus. Zarážející je, že citované práce nenapsali „podivíni s akademickými ambicemi“, za

¹⁰⁸ ABBAS, Mahmud, *The Other Side: the Secret Relationship Between Nazism and Zionism*, Amman: Dar Ibn Rushd 1984.

¹⁰⁹ TIBI, Bassam, *From Sayyid Qutb to Hamas: The Middle East Conflict and the Islamisation of Anti-Semitism*, London: Yale initiative for interdisciplinary study of Anti-Semitism, 2010, s. 12.

kteří jsou na Západě popírači holocaustu a někteří antisemité převážně považováni, ale vedoucí osoby společenského a politického života, jež by měly jít ostatním příkladem.

Po šestidenní válce mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy, která urychlila konec sekulárního panarabského režimu G. A. Násira, se blízkovýchodní společnosti pomalu začaly stále více vracet k islámu, ve kterém hledaly útočiště a prostředek k napravení chyb, jichž se dopustily v marném a neúspěšném měření sil se západním světem. Tento směr znamenal často opětovný návrat k myšlence Muslimského bratrstva, tentokrát však v mnohem masovějším měřítku a přinesl s sebou, jako i v případě jiných revolučních ideologií, novou vlnu antisemitismu.

V Alžírsku válka s islámisty v devadesátých letech vedla až k občanské válce, v Libanonu v polovině osmdesátých let jako důsledek občanské války vzniklo islámské šiitské hnutí *Hizbaláh*, jehož televizní stanice *Al Manár* pravidelně vysílá anti-izraelské a antisemitské pořady¹¹⁰ a komentáře a je svým extrémistickým a militantním zaměřením¹¹¹ nebezpečným jak pro izraelskou, tak i pro libanonskou společnost. V roce 1987 po začátku první intifády, ozbrojeného povstání Palestinců proti Izraeli, vzniklo hnutí *Hamás* (Islámské hnutí odporu). Je ambiciózní a nesmírně úspěšnou odnoží Muslimského bratrstva a jeho antisemitská ideologie se stala ještě extrémnější v důsledku stále trvajících vojenského konfliktu mezi Izraelem a Palestinci. Součástí tohoto vyčerpávajícího boje je propaganda, která zneužívá *holocaust* pro diskreditaci Izraele.¹¹² V Egyptě byl ale naštěstí islámský fundamentalismus poměrně úspěšně potlačován v období vlády Anvara Sadáta a Husního Mubaraka. Podobně se i v Sýrii povstání polovojenských skupin Muslimského bratrstva zdařilo v roce 1982 uhasit otci Bašára al-Assada Hafesovi.

¹¹⁰ Jedním z takových pořadů je například 29 dílný syrský „historický“ seriál s názvem *Diaspora*, který stanice *Al Manár* odvysílala na podzim roku 2003. Obsahuje nesmírně drastické záběry údajně spáchaných „krvelačných zločinů“, kterých se prý dopouštěli židé ve své historii. Tento seriál je snůškou polopravd a lží toho nejhrubšího zrna.

¹¹¹ Jedním ze zajímavostí těchto komentářů je i pečlivý výběr slovní zásoby za účelem propagandy. V jeho reportážích se nikdy neobjeví výraz „Izrael“, neboť by to mohlo být nesprávně vysvětleno jako smíření se s jeho existencí. Místo toho je užíván výraz „*al kájan al cajuni*“ (sionistická entita).

¹¹² Jedním z bezpočtu příkladů toho, jak cynicky je *holocaust* zneužíván v islámských zemích, je jeho přirovnání k Izraelsko-palestinskému konfliktu. Tento citát může posloužit jako příklad: „Celé pásmo Gazy je nacistický koncentrační tábor, stejně jako varšavské ghetto bylo po německé okupaci... Myslím si, že vláda „vůdce“ Olmerta (tehdejšího izraelského ministerského předsedy) nepoše lidi na zplynování, protože nafta je příliš drahá“. Srv. deník *Al Hayat*, 6. července 2006. TOSSAVAINEN, Mikael, *The Holocaust in Arab Public Discourse: Historicized Politics and Politicized History*, in: *The Abuse of Holocaust Memory*, Jerusalem Center for Public Affairs 2009, s. 190.

Z událostí, které následují po tzv. „arabském jaru“, se můžeme lehce poučit, že takovéto snahy o zadržení islamismu byly jen dočasné.

Po pádu prozápadně a prožidovsky orientovaného šáha Muhamada Rezy Pahláviho v roce 1979 se dostal v Íránu k moci šíitský politický islám, který měl antisemitismus přímo v programu, aby zpochybnil existenci Izraele jako integrální části Blízkého východu. Od roku 2005 nově zvolený íránský prezident Ahmadinedžád umístil do centra své protizápadní politické agitace popírání *šoa*.¹¹³ Režim začal zaměstnávat historiky, sociology a právníky, kteří měli za úkol zdiskreditovat judaismus s odkazem na islámské historické a náboženské prameny – korán či *chadísy*,¹¹⁴ popřípadě se snažil s použitím již dříve uvedené taktiky *šoa* popřít či zkreslit. V prosinci roku 2006 dokonce íránský režim zorganizoval tzv. mezinárodní konferenci o *holocaustu* za účasti jeho popíračů z třiceti zemí, jejichž cílem bylo dát popíračství *šoa* „akademický převlek“.

„Veřejné dialogy“ na témata *holocaustu*, judaismu a Izraele v islámském světě by bezpochyby v podmínkách západních demokracií většinou končily u soudního dvora. „Dialog“, ve kterém jsou židé líčeni jako „násilníci a úchylní agresori“ je zcela odtržen od diskuze, jakou jsou civilizovaní lidé schopní vést na západní polokouli a tím více od seriózního historického výzkumu. Je pravdou, že samotná existence Státu Izrael a vojenský konflikt s jeho sousedy může posuzování islámského antisemitismu a znevažování *šoa* poněkud degradovat. Ovšem veřejné nabádání k nenávisti k židům či jejich zavraždění není možné v žádném případě akceptovat.

2c) Marginální excesy – popírači holocaustu a „akademičtí“ pravicoví extrémisté

Přemýšlel jsem, zda vůbec kapitolu o popíračích *holocaustu* mezi své úvahy o poválečném vztahu světového společenství k *šoa* zařadím – vždyť už psát o nich znamená pro popírače jisté oficiální uznání, o které prozatím marně usilují a které si bezesporu nezaslouží. Vždyť vést dialog s člověkem, jenž má za cíl zpochybnit existenci vraždění židů za války, je téměř stejné, jako oponovat někomu, kdo se

¹¹³ Tamtéž, s. 186.

¹¹⁴ *Chadísy* jsou historicky ověřené legendy z 8. a 9. století, popisující život a odkaz proroka Mohameda.

kupříkladu domnívá, že Američané si první přistání Apolla na měsíci zcela vymysleli a zinscenovali, nebo že sami poslali letadla s teroristy *Al-Kaidy* plná nevinných cestujících, aby zbořila budovy *Twin Towers* v New Yorku a oni – západní imperialisté – mohli provést invaze do Afganistánu a Iráku, které by zabezpečily západní trhy s ropou. Vést podobné dialogy je opravdu beznadějně. Přesto jsem se nakonec rozhodl krátké pojednání o popíračích *šoa* do své práce zařadit. Ne snad proto, abych je zviditelnil, ale právě naopak – abych varoval před jejich nebezpečím a skutečnými cíli.

Několikrát jsem se v této práci zmínil o národních ideologiích v některých zemích, které se po válce v zájmu „podpory státní politiky“ uchýlovaly a uchylují k antisemitismu a popíračství *holocaustu*. Vzpomněl jsem pobaltské státy – konkrétně Litvu, kde je tato deviace způsobena lidsky pochopitelnou antisovětskou politikou po rozpadu Sovětského svazu, ale existovala již mnohem dříve. Věnoval jsem se i Chorvatsku, kde je popíračství *šoa* rovněž „módním trendem“ a je spojeno s krvavým konfliktem mezi „přáteli židů“ Srby a „jejich vrahy“ Chorvaty. Taktéž jsem učinil pokus analyzovat situaci v muslimských zemích, kde se novodobý antisemitismus projevil až s příchodem imperialismu a je dnes do velké míry dosycován konfliktem s Izraelem a jak říkají mnozí antisemité „židy ovládanými Spojenými státy“. Popíračství *holocaustu* a srovnávání židů s nacisty je často jeho nedílnou součástí.

Někteří popírači *šoa* nejsou však vždy podporováni nejvyššími státními či „bezpečnostními“ zájmy. Často jsou jimi dobře organizovaní jedinci – ať sebe sama nazývají „ochránci národa“ či jsou to zarytí historici amatéři, kteří se navzájem znají a podporují. Jsou často členy různých extrémistických organizací, jako je britská či francouzská Národní fronta (*National Front*, respektive *Front National*) a ultranacionalistická sdružení v USA či Německu. Často jde pochopitelně o rasisty a neonacisty, nebo „alespoň“ o antisemity. Někteří z nich jsou mnohdy nekriticky proněmecky smýšlející (například Ernst Zundel, který si Německo romantizoval v daleké kanadské emigraci). Vesměs se ale jedná o v mé práci již dříve zmíněné „podivíny s akademickými ambicemi“, kteří si nechají říkat „revizionisté“.

„Revizionismem“ historie 20. století se zabýval již americký historik Harry Elmer Barnes, který po první světové válce zastával dosti neortodoxní názor, že Německo bylo k válce vyprovokováno a stalo se pak obětí agrese států Dohody. Podobná stanoviska vyslovoval a publikoval Elmer Barnes i po skončení druhé

světové války svojí obhajobou nacistického Německa jako oběti agrese spojenců. V šedesátých letech se pak Elmer Barnes dokonce přidal k popíračům šoa, či „revizionistům“ chcete-li. Tehdy se jejich tábor začal tvořit a formovat tím, jak vzrůstalo povědomí o *holocaustu* v demokratickém světě.

V průběhu osmdesátých let došlo k nebývalé aktivitě nové generace popíračů. Jaké byly jejich argumenty? Většina novodobých popíračů tvrdila, že systematický plán vraždění židů nikdy nespátril světlo světa a že si ho židé po válce sami vymysleli, aby mohli přinutit svět k vyplácení válečných reparací Izraeli a jednotlivcům ve světě. Zastánci tohoto názoru mají sami s tímto svým argumentem jistý problém, neboť i mnozí dopadení nacisté v poválečných procesech veřejně přiznali, že se sami aktivně podíleli na systematické decimaci a pečlivě plánovaném vraždění židů.¹¹⁵

Popírači rovněž tvrdí, že v období války netrpěli jenom židé, v čemž bych jim mohl dát za pravdu. Dodávají k tomu ale, že mimo jiných východoevropských národů, které měly značné ztráty na životech se i samotní Němci stali obětí „*genocidy*“ spojenců (jako jeden z jejích příkladů užívají masivní spojenecké bombardování obytných částí měst takřka na konci války, o kterém se ještě zmíním). Přecházejí tím do protiútku a obviňují z hromadného vraždění německých civilistů samotné spojence. Dále hlásají, že jestli tedy nebyly činy nacistů tak zruďné, není již důvod je neobdivovat pro jejich stále populární ideologii a nezastávat veřejně ultrapravicové a extrémistické názory.

Jiní „revizionisté“ jdou ještě dále a popírají samotnou existenci plynových komor ve vyhlazovacích táborech. Nebezpečí v aktivitách takových hnutí vidím převážně v tom, že se často snaží vymanit z akademické periferie a ocitnout se na jejím výsluní; pokoušejí se prosadit na katedrách univerzit a dokonce si v roce 1978 založili v Kalifornii vlastní „vzdělávací instituci“, zvanou Institut pro přehodnocení historie (*Institute for Historical Review*).¹¹⁶ V rámci jiných aktivit rozesílají tzv. „vědecké brožury“ do veřejných škol. Často operují v zájmu „demokracie a

¹¹⁵ Jednou z osob, která se po válce veřejně doznala ze svých činů a ze své role v „konečném řešení židovské otázky“ byl kupříkladu i velitel Osvětimi Höss, jenž dokonce ve vězení před svojí popravou napsal autobiografickou knihu. Srv. HÖSS, Rudolf, *Velitelem v Osvětimi*, Praha: Academia 2006.

¹¹⁶ WEBER, Mark, *Extremism in America: Institute for Historical Review*, USA: Anti - Defamation League, 24. dubna 2004. Srv. http://archive.adl.org/learn/ext_us/historical_review.asp?LEARN_Cat=Extremism&LEARN_SubCat=Extremism_in_America&xpicked=3&item=ihr.

liberalismu“, aby mohli volně propagovat své myšlenky, a dovolávají se „svobody projevu za účelem nalezení historické pravdy“.

Pro vytvoření uceleného obrazu o popírání *holocaustu* uvedu pro názornost několik jmen, která se v těchto kruzích stala „pojmem“. Velmi známým „revizionistou“ je Robert Faurisson, který v minulosti působil jako profesor literatury na universitě ve francouzském Lyonu. Tvrdil, že vraždění židů v plynových komorách je holá smyšlenka,¹¹⁷ na níž se po válce snažili vydělat převážně židé. Pravými oběťmi jsou podle něj dnes Němci, které židé připravili o peníze na válečných reparacích, a rovněž Palestinci, jimž židé, vybavení „pohádkou o *holocaustu*“, kterou ovlivňovali světovou veřejnost, „ukradli jejich zemi“. Faurisson se zastává rovněž německých ozbrojených sil za druhé světové války, jež byly prý často neprávem obviněny z páchání zvěrstev proti civilistům na okupovaných územích ve východní Evropě. Podle Faurissona je to nesmysl, neboť německým vrchním velením byly vydány přísné rozkazy neúčastnit se akcí proti civilistům.¹¹⁸ Faurisson tak nebere vůbec v úvahu akce tzv. *Einsatzgruppen*, které jen „na Východě“ zavraždily více než milion židů, desítky tisíc politických komisařů Rudé armády, partyzánů a jiných tzv. „nepřátelských živlů“.¹¹⁹

Dalším ze známých notorických popíračů *šoa* je muž jménem Richard E. Harwood, vlastním jménem Verrall, jenž býval v minulosti zastupujícím předsedou ultranacionalistické a rasistické organizace *British National Front* a který působil rovněž jako redaktor ultranacionalistického časopisu *Spearhead*. Ve své práci s názvem „Zemřelo skutečně šest milionů?“¹²⁰ se snaží zpochybnit počet obětí vraždění židů v období druhé světové války. Svá tvrzení zakládá především na některých nadsazených statistikách o zavražděných obětech, opírajících se tehdy ještě ne o zcela přesné údaje získané bezprostředně po skončení války. Rovněž užívá nacistické statistiky o množství židů, kterým se podařilo „legálně vystěhovat“ z území pod nacistickou správou. Jejich počet Harwood přirozeně a zcela záměrně opět nadsazuje, aby dokázal, že „žádný vyhlazovací program židů nikdy neexistoval,

¹¹⁷ WEINBERG, David, *France*, in: *The World reacts to the Holocaust*, London: The Johns Hopkins University Press 1996, s. 27.

¹¹⁸ *Rozhovor s profesorem Robertem Faurissonem*, Teherán: Konference o holocaustu, 3. prosince 2006. Srv. <http://www.rense.com/general80/furg.htm>.

¹¹⁹ United States Holocaust Memorial Museum – Einsatzgruppen – Mobile Killing Units. Srv. <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005130>.

¹²⁰ HARWOOD, Richard, E., *Zemřelo skutečně šest milionů?*, Uckfield: The Historical Review Press 2011. Srv. http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Zemrelo_skutecne_šest_milionu-Richard_Harwood.pdf.

většina židů odešla z dosahu nacistického represivního aparátu ještě před počátkem války a ti nyní naprosto úmyslně vydírají Německo i jeho tehdejší válečné spojence, přičemž se snaží získat další a další odškodnění za utrpení, které se ve skutečnosti nestalo...“. Harwoodova láska k rodné Británii, „jeho vysněné bílé Británii“, již dávno překročila hranici tolerance a rasové snášenlivosti, je plná xenofobie a šovinismu. Harwood má rovněž „strach o svou zemi a o to, jak je britská kultura ničena imigranty ze třetího světa“. Jako historicky podobný „odstrašující příklad“ pro Brity pak uvádí situaci předválečného Německa, které bylo až do druhé světové války „zamořeno židy“.

Počet popíračů *šoa* dosahuje desítek. Uvedu ale ještě jména těch „nejpilnějších“: Ernsta Zundela, nebo Freda Leuchtera, který předvedl světu svoji pseudovědeckou zprávu obsahující chemický rozbor zdiva z plynových komor Osvětlení údajně dokazující, že v něm nejsou obsaženy žádné stopy vražedného plynu cyklonu B. Dále vzpomenu Jürgena Grafa, rodáka ze švýcarské Basileje, který byl díky své popíračské „badatelské“ činnosti o vyhlazovacích táborech „Operace Reinhard“ (*Einsatz Reinhard*) odsouzen švýcarskými soudy k nepodmíněnému trestu a po skrývání se v Iránu a Bělorusku se usadil v Rusku. Mohl bych jmenovat i další „vědce“. Všichni z nich ale opakují stále stejné argumenty a jejich myšlenky nejsou brány seriózním akademickým světem vážně. O to jsou však nebezpečnější pro zbytek světa.

Jeden z nich je ale výjimkou. Jmenuje se David Irving. Tento muž s tváří smutného gentlemana nepopírá vraždění židů nacisty přímo, je neuvěřitelně pilným a inteligentním autorem, využívá svých vlastních zdrojů a historických informací založených na rozhovorech s bývalými nacisty a v poznámkách pod čarou svých prací se téměř nikdy neodvolává na jiné historiky – je tedy svým způsobem původní, čtivý a populární. Z toho důvodu je nesmírně těžké takové lidi usvědčit ze lži – zvláště pokud jeho knihy byly v minulosti publikovány, velmi úspěšně prodávány a citovány renomovanými historiky. David Irving se ale postupem času stal nebezpečným popíračem *šoa* a antisemitou. K tomuto závěru však došel až londýnský soud v roce 2000. Nebudu ale předbíhat a ještě se k této kauze později vrátím.

Ne vždy byl Irving za „revizionistu“ považován. Přestože nemá formální vzdělání historika a je v tomto oboru amatérem, velmi schopným historikem amatérem, publikuje již od roku 1963, kdy vydal svoji první knihu „Apocalypse of

1945: The Destruction of Dresden“.¹²¹ Již tato jeho kniha se stala bestsellerem. Popisuje v ní spojenecké nálety na Drážďany v únoru roku 1945 v jejich hrůze, a z lidského pohledu nevinných německých civilistů. Jeho hlavním záměrem je ale obvinít spojence, že takové nálety vůbec kdy provedli a že jejich vstup do války proti Německu byl historickým omylem. Podle Irvinga se totiž západní spojenci mohli s Hitlerem dohodnout na separátním míru. Irving je neúnavným a plodným spisovatelem, proto mu v následujících letech vyšly další knihy.¹²² Všechny přitáhly širokou čtenářskou obec i seriózní historiky. K Irvingovu spisovatelskému vrcholu patřila kniha „Hitler’s War“, kterou vydal v roce 1977. Jde o zcela jedinečný popis vedení války z pohledu samotného Adolfa Hitlera, přičemž se autor netají nesmírným obdivem k jeho osobě. Přes tento pohled byla kniha přijata mnoha kritiky pozitivně¹²³ a byla považována za „jiný názor“, přestože Irving v ní obhajuje tvrzení, že Hitler přímo nevěděl o vraždění židů na východě Evropy.

Od roku 1988 už vystupuje Irving jako popírač šoa veřejně, v tomto duchu publikuje, přednáší po celém světě a sdružuje se v šovinistických a rasistických organizacích.¹²⁴ Mezi popírače sám sebe zařadil tehdy, když veřejně vystoupil jako „odborný konzultant“ obhajoby při soudním procesu s již dříve zmíněným popíračem šoa Ernstem Zundelem¹²⁵ v Kanadě, kde „vědecky“ obhajoval Zundelův názor, že v Osvětimi-Březince žádné plynové komory k vraždění nikdy neexistovaly. Od této chvíle není vždy Irving akademickým světem brán vážně a mnoho nakladatelství mu odmítlo knihy vydat, což vyřešil tím, že si založil vydavatelství vlastní, ve kterém publikoval několik svých nově napsaných knih, které už mají nezastřeně „revizionistický“ charakter.¹²⁶

¹²¹ Kniha byla po pádu železné opony rovněž vydána v českém překladu: IRVING, David, *Zkáza Drážďan*, Olomouc: Votobia 1997.

¹²² Srv. IRVING, David, *The Destruction of Convoy PQ17*, London: Kimber 1980; IRVING, David, *The Death of General Sikorski*, London: Kimber 1967.

¹²³ V roce 2000 vyšla kniha v českém překladu a byla dokonce opatřena kritickou předmluvou zástupce ředitele Ústavu světových dějin při Univerzitě Karlově profesora Nálevky: IRVING, David, *Hitlerova válka a válečná stezka let 1933–1945*, Brno: Jota 2000.

¹²⁴ Irving spolupracuje kupříkladu s americkou extrémistickou organizací *National Alliance* či německou *Deutsche Volksunion*, přijímá pozvání na jejich každoroční setkání a pronáší popíračské a antisemitské projevy.

¹²⁵ Zundel je znám jako autor knihy „Hitler, kterého jsme milovali a proč“. Srv. CHRISTOF, Friedrich – THOMSON, Eric, *Hitler, we loved and why*, York: Liberty Bell Publications 2004.

¹²⁶ Ve svém nakladatelství Focal Point Publications vydal David Irving ještě několik výrazně kontroverzních knih, které se, snad právě pro jejich společenskou nepřijatelnost, staly světovými bestsellery. Mezi ně patřil i „*Goebbels-Mastermind of the Third Reich*“ (Goebbels - klíčová osobnost Třetí říše) a „*Norimberg: The Last Battle*“ (Norimberk: poslední bitva).

Společensky a intelektuálně se pak David Irving zkompromitoval tím, že ve snaze se zviditelnit a finančně si přilepšit v roce 2000 v Británii zažaloval americkou historičku profesorku Lipstadtovou pro pomluvu, které se údajně podle jeho slov dopustila napsáním své práce „Popírání Holocaustu – sílící útok na pravdu a paměť“.¹²⁷ Irving soud nejen nevyhrál, ale byl sám obviněn a shledán rasistou, antisemitou a popíračem *šoa*. Natolik inteligentních a pilných ničemů, kteří by se Irvingovi vyrovnali, sice není příliš, přesto ale páchají nesmírnou škodu, neboť mají destruktivní vliv na mnohé hlupáky – převážně v řadách mladé generace a extrémních nacionalistů. Dá se do budoucna předpokládat, že tím jak budou postupně odcházet očití svědci nacistických zvěrstev, takovýchto ambiciózních exhibicionistů a jiných popíračů bude nadále přibývat.

¹²⁷ LIPSTADT, Deborah, *Denying the Holocaust-The Growing Assault on Truth and Memory*, USA: Penguin Group 1994.

Třetí kapitola

Území dnešní České republiky a vztah jeho obyvatel k židům, projevům rasové nenávisti k nim a k šoa

3a) České země od počátku kulturního judaistického hnutí „*haskala*“ do vzniku první republiky a vztah Čechů k židům a antisemitismu

V minulé kapitole jsem se na úvod podrobněji věnoval reflexi holocaustu v některých evropských státech, v zemích islámu i za oceánem. Dále bych se chtěl věnovat výhradně českým židům a jejich poválečnému osudu – nejen u nás, ale i v Izraeli, kam jich po válce odešlo nejvíce. K tomu, aby čtenář problematice lépe porozuměl, je třeba vrátit se hlouběji do minulosti.

Historie prvních židů v Českých zemích se datuje již od desátého století. S příchodem křesťanství se na ně, tak jako i jinde v Evropě, začala vztahovat různá omezující nařízení a byli často terčem pogromů. Byli soustředěni do ghett a nosili potupná označení, která zaručovala, že nebudou kulturně ovlivňovat okolní křesťanský svět. Mluvili většinou jazykem jidiš, což byla směsice němčiny, hebrejštiny a slovanských jazyků. Zabývat se směli pouze obchodem a půjčováním peněz na úrok, což byla profese, ve které díky své obratnosti a výlučnosti značně vynikli. Způsobem života se nikterak nelišili od pravověrných židů žijících například v Polsku, Pobaltí či na Ukrajině ve velkých centrech židovského osídlení. Ještě v období vlády císařovny Marie Terezie (1740–1780) se židovské obce Čech a Moravy musely řídit tzv. *familiantským zákonem*, jehož cílem bylo regulovat počet židů jednotlivých sídlišť a obcí. V roce 1744 byli židé císařovnou vypuzeni z Čech za jejich údajnou pomoc Prusům při prusko-rakouské válce, ale záhy jim bylo umožněno se vrátit. Obchod v Čechách bez židů totiž začal váznout a císařovna musela nakonec ustoupit a povolit jejich návrat.

Toleranční patent Josefa II. vydaný v roce 1782 předznamenal nesmírně pozitivní změny převážně v životě evangelíků, ale i jiných nekatolických menšin. Týkal se rovněž židů. Právě pro ně byl v roce 1797 doplněn tzv. *Systemálním*

patentem.¹²⁸ Reformy, které tyto dokumenty obsahovaly, například umožnily židům přístup k do té doby pro ně zapovězenému univerzitnímu vzdělání. Zůstává ale pravdou, že se na ně dosud vztahovala různá jiná omezení, například při volbě profese, přesto se jejich možnosti pracovního uplatnění značně rozšířily. Tyto historické události znamenaly pro židy revoluční změny v jejich způsobu života, který se po dlouhá staletí řídil převážně tradicí a striktními náboženskými předpisy. Na jednu stranu jim to umožnilo získat kontakt na západoevropské židovské hnutí *haskala*,¹²⁹ které později ovlivnilo i vznik tzv. *chasicismu* a rozvoj literatury psané v jazyce jidiš ve východní Evropě. Později *haskala* sehrála důležitou úlohu rovněž při zrodu židovského nacionalismu v západní a střední Evropě, o němž se ještě zmíním. Společně s osvícenstvím v judaismu ovšem pomalu vrcholil i proces asimilace, který nebyl vždy vítán, a to nejen ze strany židů, ale i, paradoxně, z jejich okolí.

Mimo úlev, které josefínské reformy židům přinesly, pro ně představovaly rovněž jistý závazek k monarchii. Josef II. byl inteligentním a pokrokovým vládcem. V řadě ohledů byl opakem své matky, Marie Terezie, o čemž svědčí zavedení rozsáhlých reforem a modernizace monarchie. Záměrem široké reorganizace mocenského aparátu bylo mimo jiné zapojení židů do fungování moderní centralisticky řízené monarchie. Bylo by pošetilé se domnívat, že za zlepšením postavení židů stála humanistická láska císaře k nim. Josef II. byl pragmatik. Proto vedle úlev, které jsem zmínil, zavedl i povinnosti, jež židé museli chtít nechtít plnit. Jedna z nich se týkala veškerého židovského vzdělání, ať už primárního v tzv. *chederech* či vyššího v *ješivách*, které muselo probíhat pouze v němčině, a rabínem mohl být jmenován výhradně člověk s dokonalou znalostí německého jazyka. Této povinnosti se nebylo možné vyhnout. Němčina byla tehdy pokládána za jazyk pokroku a vzdělanosti a de facto jím i byla. Odtud pocházelo později jedno z obvinění českých nacionalistů, že židé, díky svému německému vzdělání, nebyli, respektive nejsou věrni české myšlence. Židovské náboženské knihy podléhaly

¹²⁸ PĚKNÝ, Tomáš, *Systemální židovský patent proměnil život Židů v rakouské monarchii*, ČRo Regina: Šalom alejchem 29. července 2012. Srv. http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/1085514.

¹²⁹ *Haskala* (hebr.vzdělanost) - byl proces osvícenství v judaismu, který probíhal v 19. století v židovských obcích západní a střední Evropy. Jejím cílem bylo osvobození židů od dogmat ortodoxního židovství, v duchu tehdy poskytnutého pokroku a humanismu. Tomuto hnutí ale rovněž šlo o zachování židovské identity. Jedním z průkopníků hnutí *haskala* byl například německý židovský filosof Moses Mendelssohn ze Saského Dessau.

rovněž královské cenzuře a židé si museli tradiční hebrejská jména povinně změnit na německá.

Reforma z roku 1782 stále ještě potvrzovala *Numerus Clausus* pro počet židovských obyvatel v zemi, který byl součástí *Familiantského zákona*. Za tímto účelem bylo nařízeno systematizovat vyplňování židovských matrik. Ty už nyní musely být psány, pro umožnění kontroly císařského dvora, výhradně německy, a to na německy psaných formulářích, aby bylo možné prověřovat migraci židovského obyvatelstva v zemi.¹³⁰ Převážně díky této reformě si dnes každý archivní badatel může prozkoumat precizně zpracované matriční knihy židovských obcí v českých zemích až do osmdesátých let 19. století. Zápisy ze starších období jsou psané v jazyce jidiš či hebrejsky, často nečitelně, neúplně a nepřesně. Šance k úspěšnému bádání i s jazykovou vybaveností se pak blíží nule.

Revoluční události roku 1848 se ve svém důsledku pozitivně dotkly rovněž židů. Poprvé od středověku židé směli svá *ghetta* nejen natrvalo opustit, ale zdi ghett byly i bourány. Židé se tak mohli svobodně stěhovat do nežidovských částí měst. V tomtéž roce byl rovněž zrušen *familiantský zákon*. Židy už tedy nikdo neomezoval nejen v tom, kam mohou přesídlit, ani v tom, kolik mohou mít dětí, ohraničován nebyl ani počet členů židovských obcí. O třináct let později, tj. v roce 1861, již vše nasvědčovalo tomu, že proces židovské emancipace jde rychle kupředu a důvěra tehdy ještě mladého císaře Františka Josefa II. v židy posiluje. Vladař jim povolil vlastnit půdu. Objevili se první židé zemědělci (obdělávání půdy bylo pro židy něčím zcela novým, zvláště pro ty z východní Evropy a étos „žida zemědělce“ se později stal klíčovým pro sionismus, který se zrodí o několik desítek let později). Prosincová ústava v roce 1867 pak završila úplnou právní emancipaci všech menšin v rakousko-uherské monarchii a tím i židů v českých zemích. Ti si byli od této chvíle rovni s ostatními národy monarchie a nyní mělo záležet výhradně na nich, jakým způsobem se svojí nesnadně získanou svobodou naloží. Budoucnost ale ukázala, že jejich příští osud nebyl pouze v jejich rukou.

Jak samotní čeští židé reagovali na zmíněné společenské změny v 19. století? Paralelně s počátkem tzv. národního obrození Čechů docházelo k postupné asimilaci židů a k odklonu větší části židovské populace od ortodoxního náboženského směru

¹³⁰ PĚKNÝ, Tomáš, *Systemální židovský patent proměnil život Židů v rakouské monarchii*, Praha: Český Rozhlas 29. července 2012. Srv. http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/1085514.

obdobným způsobem jako i v jiných středo- a západoevropských centrech židovského osídlení, a to pod vlivem rozsáhlých společenských změn, vyvolaných Velkou francouzskou revolucí. Do západoevropských metropolí zároveň každým dnem proudili noví zcela neasimilovaní židovští přistěhovalci z východní Evropy, stíhané bídou a antisemitismem; tím, nehledě na asimilaci židovských starousedlíků, zůstával zachován tradiční náboženský židovský ráz těchto velkých center západní Evropy.¹³¹ Židovští běženci z východu zkrátka dávali přednost Vídni, Paříži či Londýnu před Prahou a českými zeměmi. Z tohoto důvodu se z českých židovských obcí postupně vytrácel jejich tradiční ortodoxní charakter, jak je třeba půvabně popisován představitelem česko-židovského soužití spisovatelem Vojtěchem Rakouskem.¹³²

Velká část českých židů, ať už původem z Prahy nebo z periferie, byla díky svému jazykovému vybavení získanému na židovských německojazyčných školách bez větších problémů postupně přijímána pražskou německou elitou, a to bez jakýchkoli projevů antisemitismu. Pražští Němci tehdy považovali německy mluvící židy za sobě rovné, což se o českých národně obrozeneckých organizacích vždy říci nedalo.¹³³ Pro židy, kteří se dobrovolně rozhodli asimilovat v českém, převážně maloměstském prostředí, byla situace poněkud složitější. Bylo pro ně mnohdy těžké dokázat, že zrovna oni „neněmčí“, neboť v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století ještě poměrně velká část židů v Čechách skutečně tíhla k německému kulturnímu prostředí, mimo jiné díky jejich morálnímu dluhu vůči císařskému dvoru. O jejich „nečestnosti a proradnosti“ vzhledem k české otázce se můžeme dočíst i v některých příspěvcích našich národních myslitelů jako Karla Havlíčka Borovského v časopise *Česká včela* či Jana Nerudy.¹³⁴

Z výše uvedeného vyplývá, že v období tzv. českého národního obrození se v konfliktu mezi českou a německou entitou židé dostávali na třetí plochu. Žid se

¹³¹ ČAPKOVÁ, Katerina, *Czechs, Germans, Jews? National identities of Bohemian Jews, 1867–1938*, Oxford: Oxford University, s. 1. Srv. http://users.ox.ac.uk/~oaces/conference/papers/Katerina_Capkova.pdf.

¹³² RAKOUS, Vojtěch, *Vojkovičtí a přespolní*, Praha: Československý spisovatel 1986.

¹³³ Důkazem hladkého přijetí židů v německy mluvícím prostředí Prahy může být i to, že nevznikl žádný německo-židovský spolek. Nebylo ho totiž zapotřebí. Takřka dvě třetiny pražských Němců byli židé (srv. TRAMER, Hans, *Prague – City of three Peoples*, in: London: Leo Baeck Institute Year Book, sv. 9, 1964, s. 305). Nebyli tedy mezi Němci zanedbatelnou menšinou, naopak, a jejich názory byly snáze prosaditelné. Všichni německy mluvící obyvatelé Prahy byli většinou vzdělaní a dobře situovaní občané, mezi kterými by se totiž antisemitismus projevoval jen nesnadno. Vydávali socialistický deník *Prager Tagblatt*, který vycházel až do roku 1939, kdy byl nacisty zakázán.

¹³⁴ NERUDA, Jan, *Pro strach židovský*, in: *Národní Listy*, Praha 1869; srv. <http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=node/321>.

špatnou znalostí češtiny, který se zrovna nechtěl stát „pražským Němcem“ a nebyl příznivě přijímán v českých kulturních kruzích, neměl žádnou jinou možnost ke své realizaci. Proto byl v roce 1876 založen *Spolek českých akademiků židů*.¹³⁵ Jeho cílem bylo posílit doposud chabé znalosti českého jazyka u jeho členů, propagovat českou literaturu a sblížit se s českým živlem. Čeština byla od osmdesátých let stále více užívána ve veřejném životě, díky čemuž od devadesátých let přibýval i počet židů, dávajících přednost jazyku českému.

V tomto období se ale vlivem antisemitismu měnila i jejich situace. V roce 1894 psal vídeňský *Neue Freie Presse* obsáhle o degradaci důstojníka francouzské armády Alfreda Dreyfuse, neprávem obviněného ze špionáže ve prospěch Německa. Přítěžující okolností mu byl i jeho židovský původ, což vyvolalo bouřlivé antisemitské nálady po celé Francii. Nikoli nepodobný případ, alespoň co se týče hysterické reakce „rozhořčených občanů“, se odehrál o pět let později i v Čechách. Obvinění žida Hilsnera z rituální vraždy Anežky Hružové v Polné na Vysočině¹³⁶ vyvolalo v českých zemích rovněž bouřlivé antisemitské nálady. Našlo se pouze několik slušných a nebojácných lidí, kteří Hilsnera z rituální vraždy neobviňovali a naopak jej hájili. Jedním z nich byl i univerzitní profesor Tomáš Garrigue Masaryk.¹³⁷

V prostředí vzájemného „škádlení“ a národnostních nesvárů mezi Čechy a Němci a v atmosféře antisemitismu v českých zemích se, povzbuzen jinými evropskými národy procházejícími procesem národního obrození, mezi židy začal formovat nový ideologický proud, který měl charakter výlučně židovského národního obrození. Byl jím rodící se sionismus, motivovaný ustavujícím sjezdem Světové sionistické organizace v Basileji v roce 1897 a charismatickým vídeňským novinářem Theodorem Herzlem. Proto na konci devadesátých let 19. století v Praze vzniklo rovněž několik sionistických spolků, z nichž se nejvěhlasnějším stalo sdružení s názvem *Bar Kochba* (1899), kterému předsedal Hugo Bergmann, o němž se ještě později zmíním. Spolek vychovával své členy v duchu tzv. kulturního sionismu, jehož cílem nebylo okamžité vystěhování do Palestiny, nýbrž, prozatím, alespoň kulturní návrat ke ztraceným židovským kořenům a tradicím, literatuře a

¹³⁵ Jedním ze zakladatelů Spolku českých akademiků židů byl i JUDr. Adolf Stránský (1855–1931), politik, advokát, zakladatel a vydavatel Lidových novin.

¹³⁶ *Vražda v Polné*, Praha: Národní listy, 12. září 1899, roč. 39, čís. 253, s. 1.

¹³⁷ ČAPEK, Karel, *Spisy, Hovory s T. G. Masarykem*, Praha: Československý spisovatel 1990, s. 129–130.

výuce hebrejštiny. Sionismus neměl, minimálně v prvních letech své existence, u židů v Českých zemích příliš velké zastání. Jeho vliv však sílil vydáním *Balfourovy deklaráce*¹³⁸ v roce 1917 a vlivem tzv. *Wilsonovy doktríny*. Většina zastánců sionismu v Čechách ale vůbec nebyla připravena do Palestiny emigrovat; atmosféra pražských kaváren byla pro ně až příliš přitažlivá a romantický Sion jim z nich připadal mnohem krásnějším, než těm, kteří s potem ve tváři obdělávali neúrodná pole severní Palestiny.¹³⁹

3b) Osudy českých židů v období první republiky a během druhé světové války

Téma osudů židů v období Masarykovy první republiky a v době druhé světové války bylo již několikrát podrobně zpracováno českými i světovými historiky. Přesto alespoň ve zkratce načrtnu základní procesy, které se v této časové periodě odehrály a později vedly k reflexi *holocaustu*, jež je hlavním tématem této práce.

Většina židů v českých zemích přijala vznik ČSR s poměrně velkými rozpaky. Vždyť jejich společenská emancipace, která vyvrcholila rokem 1867 prosincovou ústavou a jejich naprostým zrovnoprávněním s ostatními národy monarchie byla maximem toho, čeho mohli od mocenského aparátu habsburské

¹³⁸ „Balfourova deklaráce“ byl dokument sepsaný 2. listopadu 1917, který vyjadřoval názor vlády Velké Británie k otázce budoucnosti historické Palestiny. Ta měla být v příštích měsících zcela obsazena britskými jednotkami, které odsud již nyní postupně vytlačovaly armádu osmanských Turků. Jednalo se o dopis, který poslal britský ministr zahraničních věcí lord Balfour lordu Rothschildovi, který předsedal Britské sionistické organizaci. Mimo jiné v něm stálo: „...Vláda Jeho Veličenstva pohlíží příznivě na zřízení národní domoviny židovského lidu v Palestině a vynasází se, aby tohoto cíle bylo dosaženo...“. Srv. YAPP, M. E., *The Making of the Modern Near East 1792–1923*, Harlow (England): Longman 1987, s. 290.

¹³⁹ Každodenní realita života v osmanské Palestině v letech 1904–1914, kam po potlačené revoluci přicházeli mladí židovští průkopníci z carského Ruska, byla totiž nesmírně krutá. Tehdy sem přicházela druhá imigrační vlna židů (*alia šnia*). Byli to nadšenci s dosud nenaplněnými socialistickými ideály, pro které byla étosem tzv. *avoda ivrit*, namáhavá fyzická práce prováděná nyní již emancipovanými židy, která je měla navždy osvobodit od života vyhnanců v diaspoře. Avšak ze 30 000 nových přistěhovalců jich v Palestině zůstala pouze asi desetina. Mezi nimi byl například i budoucí premiér Státu Izrael David Ben Gurion či prezident Yitzchak Ben-Zvi. Většina ze skupin těch méně průbojných idealistů se ale vrátila zpět k rodičům do Ruska, mnozí zemřeli při obdělávání polí Palestiny na malárii či tropické nemoci a někteří zahynuli v konfliktech s beduínskými zloději dobytka či Araby z okolních vesnic. Proto byli tito čerství a nezkušení přistěhovalci nazýváni starousedlíky příměrem „kandidáti na hřbitov na Olivetské hoře“ („živé mrtvoly“). Srv. VILENSKY, Meir, *Be jamej alija* (V době přistěhovalectví do Palestiny), Tel Aviv: Nakladatelství Hocaát omanūt 1935.

monarchie dosáhnout. Stále si ale ještě dobře pamatovali na český lidový antisemitismus 19. století a jeho vyvrcholení v období *hilsneriády*. I vznik ČSR s sebou přinesl násilí proti židům a vlna antisemitismu se počala lavinovitě šířit po území celého státu. V prosinci 1918 se dokonce odehrál pogrom, který značně poškodil obraz mladé rodící se demokracie. Stal se v Holešově na Moravě a nebylo to zdaleka poprvé, kdy holešovští vztáhli ruku na své židovské spoluobčany. O několik let dříve, v době *hilsneriády*, zde rovněž došlo k násilnostem, vyvolaným lživým nařčením místních židů z používání křesťanské krve pro rituální účely. Nyní ale, měsíc po vzniku první republiky, někteří ozbrojení příslušníci nově vzniklé Československé armády provedli strategicky pečlivě naplánovanou „teroristickou akci“, v jejímž důsledku bylo vyrabováno 51 obytných domů, 26 obchodů a dvě osoby byly zavražděny. Mimochodem těmito oběťmi pogromu se stali místní židovští vojáci, s nimiž ještě nedávno rabovači bojovali v zákopech první světové války.¹⁴⁰

Po několika prvních letech existence si však získal mladý mnohonárodnostní stát Čechoslováků u většiny židů důvěru, což bylo převážně zásluhou prezidenta Masaryka. Církev byla oddělena od státu a mohly být uzavírány civilní sňatky křesťanů se židy. To ještě více urychlilo nebývale vysoký stupeň židovské asimilace v Čechách a tento trend mohl slibovat během jedné až dvou generací téměř úplné rozmělnění židovské kultury v českém kulturním prostředí.¹⁴¹ Po vzniku samostatného Československa činnost českožidovských spolků, které tolik vzkvétaly v období rakousko-uherské monarchie, stagnovala; jejich členové se totiž domnívali, že již dosáhli úplné emancipace. Řada malých českožidovských spolků tak zanikla

¹⁴⁰ <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/218855-ceskoslovenska-armada-v-roce-1918-vedla-pogrom-proti-zidum/>.

¹⁴¹ Tento trend i jiné prvky židovské asimilace mohu po pečlivém prozkoumání rodinného archivu osobně potvrdit. Objevil jsem v něm celou řadu soukromých dopisů mezi svými předky, kteří pocházeli z vesnice Luže z ryze českého prostředí na pokraji Českomoravské vrchoviny. Starší generace narozená v sedmdesátých letech 19. století získala základní vzdělání ještě v místní německé židovské škole, a proto psala výhradně německy. Generace jejich dětí narozených na přelomu 19. a 20. století si sice ještě na počátku 20. století mezi sebou dopisovala německy, přičemž už ale oba jazyky kombinovala a užívala i některé české výrazy jako *Meine liebe Cibule!*. Na počátku dvacátých let 20. století pak členové rodiny užívali mezi sebou v písemné korespondenci stále více a více češtiny a na konci dvacátých let už si dopisovali výhradně česky. Pokud ale část dopisu napsal některý ze starších členů rodiny, psal ji opět v němčině, neboť ji znal ze školy lépe. Ovšem jeden člen našeho rodinného společenství již v roce 1905 ve věku čtrnácti let opustil vesnické prostředí Luže, v Praze se později oženil s představitelkou německé židovské kulturní elity, a přestože žil později mnoho let mimo republiku, zůstal věrný německému jazyku a kultuře.

z důvodu nezájmu jejích členů a spojením menších frakcí vznikl v říjnu 1919 Svaz Čechů židů. Ten existoval až do nacistické okupace.¹⁴²

V oblasti Sudet a na Moravě se místní židé hlásili raději k německému živlu a při sčítání lidu k německé národnosti. Ne ovšem nadlouho. Nástup Adolfa Hitlera k moci v Německu v roce 1933 silně rozvášnil i atmosféru mezi německými obyvateli československého pohraničí, docházelo k četným projevům verbálního antisemitismu a místní židé se častokrát stávali i oběťmi fyzického násilí. To je hlavní důvod, proč se většina židů v Sudetech od počátku 30. let začala přiklánět spíše k sionismu než k němectví. Tentokrát ale už nikoli k sionismu kulturnímu a teoretickému, který zastával Hugo Bergmann na začátku století, ale jejich snahou bylo Sudety navždy opustit a odjet do československého vnitrozemí, anebo do zahraničí, ať už do Palestiny, či kamkoli mimo dosah nacistů. Pomáhaly jim v tom i místní sionistické organizace.

Asimilované židovstvo českých zemí se rapidně lišilo od židovského obyvatelstva Slovenska a Podkarpatské Rusi, kde žilo mnoho zbožných židů, obklopených křesťanským a často dosti silně antisemitským obyvatelstvem. Je zajímavé, že se politickým partnerem nové československé vlády nestalo česko-židovské hnutí, jak by mnozí mohli očekávat, ale právě sionisté, kteří byli ještě na konci první světové války zcela marginálním činitelem. Sionistická ideologie totiž akceptovala židy jako národ, stejným způsobem jako národně obrozené Čechy, Slováky, či Poláky. Proto velké množství ortodoxních židů na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, ač ne-sionistů, či dokonce anti-sionistů, využilo možnosti oficiálně se přihlásit k sionisty propagované židovské národnosti, neboť tamější náboženské společenství se jí velmi podobalo.¹⁴³ Československo tak bylo jedinou zemí v Evropě, kde bylo možné se přihlásit k židovské národnosti, aniž by bylo nutné dokazovat jazykové znalosti hebrejštiny či jidiš.¹⁴⁴ Za žida se mohl při sčítání lidu prohlásit prakticky každý československý občan. Pro tuto nesmírně liberální politiku existoval totiž nadmíru pragmatický politický důvod. Československá vláda potřebovala co možná nejvíce oslabit proněmecké a promaďarské cítění v Sudetech,

¹⁴² ČAPKOVÁ, Kateřina, *Češi, Němci, Židé – Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha-Litomyšl: PASEKA 2005, s. 134.

¹⁴³ ČAPKOVÁ, Kateřina, *Czechs, Germans, Jews? National identities of Bohemian Jews, 1867–1938*, Oxford: Oxford University, s. 1. Srv. http://users.ox.ac.uk/~oaces/conference/papers/Katerina_Capkova.pdf, s. 6.

¹⁴⁴ ČAPKOVÁ, Kateřina, *Češi, Němci, Židé – Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha-Litomyšl: PASEKA 2005, s. 27.

na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.¹⁴⁵ Ve prospěch židů, převážně sionistů, hrály i často projevované osobní sympatie prezidenta Masaryka, které vyjádřil už při dříve zmíněném Hilsnerově soudním procesu. Masaryk, jakožto přítel a obdivovatel sionistů, dokonce v roce 1927 sám Palestinu navštívil a úspěchy židovského *jišuvu*, o nichž se přesvědčil na vlastní oči, na něho udělaly hluboký a velmi pozitivní dojem.

V atmosféře sílícího nacistického nebezpečí se stále více židů, a to nejen v Sudetech, ale i ve vnitrozemí, obracelo k sionistickému hnutí, neboť cítili, že jim české ani německé asimilační snahy nepomohly stát se rovnoprávními Čechy či Němci. Proto sionistické organizace, které měly na přelomu století jen několik málo členů a bojovaly o přežití, po vzniku republiky získaly na politické vážnosti, přestože v letech 1918–1933 z Čech do Palestiny odešlo jen několik desítek mladých průkopníků a idealistů. S příchodem nacismu se i v českém vnitrozemí sionismus stal rozhodující silou, která pomáhala dostat ohrožené židy za hranice. Jedním ze zakladatelů a zastánců sionismu v Československu byl již zmíněný profesor Samuel Hugo Bergmann (1883–1975). V meziválečné době, kdy sionismus v Čechách začal získávat na síle, zde ale již nepůsobil. Již více neshledával dostačujícími názory Martina Bubera a Ahada Ha'ama¹⁴⁶ – tzv. kulturních sionistů, kteří nepodmiňovali sionismus okamžitým přesídlením do Palestiny, a v roce 1920 po vzoru zasloužilého průkopníka idey zemědělských osídlení A. D. Gordona¹⁴⁷ se do Palestiny přestěhoval.¹⁴⁸ Po vydání *Balfourovy deklarace* okolnosti napovídaly tomu, že by zde mohlo v dohledné době dojít k založení židovského státu. Bylo tomu tak pod podmínkou, že by v sobě milióny evropských židů našly odvahu a z diaspory sem

¹⁴⁵ Při sčítání lidu v roce 1921 se k židovské národnosti hlásilo v rámci celé ČSR 180 855 osob. Srv. BUJNÁK, P. (ed.), *Slovenský náučný slovník*, I. svazek, Bratislava-Český Těšín 1932. Pokud by tuto možnost nedostali, velká část z nich by se hlásila buď k německé, či maďarské menšině a tím by ještě více posílila jejich postavení „trojského koně“ ve státě „Čechoslováků“.

¹⁴⁶ PATAI, Raphael (ed.), *Ahad Ha'am*, in: *Encyclopedia of Zionism and Israel*, sv. 1, New York: Herzl Press 1971, s. 13–14.

¹⁴⁷ PERLMUTTER, Amos, *A. D. Gordon: A Transcendental Zionist*, in: *Middle Eastern Studies*, Sv. 7, č. 1, leden 1971, s. 81–87.

¹⁴⁸ Profesor Hugo Bergmann byl věčným mladíkem s nikdy nehasnoucím smyslem pro humor. Už krátce po první světové válce odešel do britské Palestiny, zde zakládal vědeckou knihovnu na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě a v roce 1927 ji předvedl prezidentu Masarykovi při jeho návštěvě Palestiny. Později, v letech 1938–1939, se stal prvním rektorem Hebrejské univerzity. Srv. SPECTOR, Scott, *Another Zionism: Hugo Bergmann's Circumscription of Spiritual Territory*, London: SAGE Publications 1999, s. 87–108. Bergmanův přítel, novinář a spisovatel Max Brod, byl rovněž zastáncem sionismu. Svůj odchod do Palestiny ale velmi dlouho odkládal a opustil Československo, až když bylo téměř pozdě, v roce 1939 po okupaci nacisty. Franz Kafka rovněž patřil do kruhu jejich přátel; tzv. pražského kruhu. Také on nějakou dobu „koketoval“ se sionismem a učil se hebrejsky. Jeho zákeřná nemoc a předčasná smrt mu ale nedovolily romantický sen o Sionu realizovat.

přišly. Těmto se ale „do Asie“ nikterak nechtělo a jejich tragický osud se blížil, aniž si toho byli vědomi.

Kromě zmíněných hnutí a organizací, které židy oslovovaly a každodenně ovlivňovaly jejich život, zde byli i asimilanti, pro něž byl židovský původ zdánlivě náhodný, neboť se sami navenek neprojevovali jako židé ani nábožensky, ani kulturně. Jednou z takových podskupin byli komunisté s židovskými kořeny. Je pravdou, že se z nich nikdo nikterak nesnažil, ani neměl zájem se navenek projevat jako žid. Přesto je ale pozoruhodné, proč židům komunismus tolik imponoval a proč je přitahoval. Mnozí antisemité by mohli namítnout, že může jít o „židobolševické spiknutí“. Vždyť kupříkladu čtyři z osmi členů prvního politbyra, sestaveného po ruské listopadové revoluci bolševiků v roce 1917, byli židé.¹⁴⁹ Někteří židé se dokonce podíleli na zakládání komunistických státních pseudoútvářů v Německu i Maďarsku na počátku dvacátých let.¹⁵⁰ Skutečnost byla ale jiná. Mnozí mladí židovští revolucionáři cítili možnost opustit starý způsob života, pocit podřadnosti a antisemitismu ve snaze vytvořit „zcela nový a spravedlivý společenský řád“. Historie nakonec ukázala, že se mezi nimi našli i oportunisté, nepoctivci, ba někdy dokonce i kriminálníci. V žádném případě ale nemělo jejich konání nic společného s židovským náboženstvím, které oni či již jejich rodiče dobrovolně opustili.

Stejným způsobem jako jinde v Evropě a v Rusku byli alespoň v meziválečných letech nadšeni z myšlenky komunismu i někteří židé v Čechách. Jejich přesvědčení mnohé z nich přivedlo až na bojiště španělské občanské války v letech 1936–1939, kde bojovali v jednotkách dobrovolníků interbrigadistů proti stoupcům generála Franka. V řadách republikánů, bojujících „proti fašismu“, působil v roli důstojníka tajné policie i Artur London, později obviněný při vykonstruovaných procesech se „Slánským a spol.“ Válčil zde i „zuřivý reportér“ a spisovatel Egon Erwin Kisch. Jako lékař působil ve Španělsku i pozdější hrdina sovětské okupace roku 1968 František Kriegel, který jako jediný československý politik odmítl podepsat tzv. „Moskevský protokol“. Komunismem, ve kterém tehdy viděli pokrok, se ale nechali oslovit i jiní židé. Kupříkladu germanista Eduard Goldstücker, jenž se stal po druhé světové válce prvním československým

¹⁴⁹ Byli to Lev Kameněv, Lev Trockij, Grigorij Zinovjev a Grigorij Sokolnikov. O židovském původu Nikolaje Krestinského se vedly spory; ministr zahraničních věcí Molotov ho ale pokládal za žida.

¹⁵⁰ Bela Kun stál v čele Maďarské republiky rad a vůdci Bavorské republiky rad byli Gustav Landauer, Ernst Toller a Eugen Levin.

velvyslancem v Izraeli, za což byl později odsouzen k několika letům pobytu v komunistických žalářích. Patří sem i právnička Truda Sekaninová - Čakrtová, jež se stala po letech věznění v nacistických koncentracích aktivní komunistickou funkcionářkou, ale po „pražském jaru“ se projevila jako statečná a nekompromisní odpůrkyně sovětské invaze do Československa a stala se signatářkou Charty 77. S komunismem sympatizoval na konci třicátých let konec konců i mladičkový básník Jiří Orten, bratr Zdenka a Oty Ornestů, a bylo mnoho dalších, mezi nimi i později popravený Rudolf Slánský, či Bedřich Reicin, kteří se ještě za svého života stali pro většinu slušných židů spíše symbolem ostudy.

Existovalo i velké množství asimilovaných židů, které nenadchla ani židovská, ani komunistická ideologie a kteří se stali pro své okolí ztělesněním „čechoslováctví“. Mnozí z nich působili na poli kultury, jiní vynikli v oblasti investic a podnikání. Byli jimi například spisovatel Egon Hostovský, herec Hugo Haas,¹⁵¹ jeho starší bratr, hudební skladatel Pavel Haas, lékař a spisovatel František Langer,¹⁵² nebo i Emil Kolben, vlastník společnosti *Českomoravská Kolben Daněk* (ČKD). Ti všichni představovali obrovskou intelektuální, morální ale často i finanční sílu, která se o půldruhé století dříve začala pomalu uvolňovat a tvořit, mimo jiné v důsledku prozíravosti a moudrosti reforem císaře Josefa II.

Okupace Československa nacistickým Německem se dotkla svou represivní mocí určitých skupin obyvatelstva. Byli mezi nimi někteří představitelé rozpuštěné Československé armády první republiky a hlavně jedinci, kteří působili v aktivním odboji, intelektuální elita a studenti, kteří otevřeně proti okupaci v listopadu 1939 demonstrovali. Ale byli to především židé, jichž se nacistická okupace dotkla nejcitlivěji, nejen tím, že postihovala celé jejich rodiny takřka bez výjimek, ale i svojí absurditou, při které tzv. *norimberské rasové zákony* postihovaly inkvizičním stylem populaci, která byla většinou plně asimilována a byla ekonomicky vysoce produktivní. Pouze postupné přejímání moci nad státní správou nově vytvořeného Protektorátu Čechy a Morava v první polovině roku 1939 umožnilo prozíravějším a mladším židům emigrovat ať už legálně prostřednictvím tzv. *Ústředny pro židovské*

¹⁵¹ SOCHOROVSKÁ, Valeria, *Hugo Haas*, Brno: Nakladatelství Blok 1971.

¹⁵² František Langer byl český lékař, legionář, úspěšný spisovatel a dramaturg Divadla na Vinohradech. Mezi jeho nejznámější díla patří „Obrácení Ferdyše Pištory“, „Velbloud uchem jehly“ nebo „Grandhotel Nevada“. Po napadení republiky uprchl přes Polsko do Velké Británie, kde působil v české sekci vysílání BBC a po vylovení spojenců v Normandii sloužil jako důstojník v československém zahraničním vojsku v hodnosti brigádního generála.

vystěhovalectví¹⁵³ či ilegálně přes Polsko nebo tzv. „balkánskou cestou“. Většina lidí postižených *norimberskými zákony* se ale rozhodla raději vyčkávat. Byli vesměs toho názoru, že válka co nevidět skončí a „Goethův národ“ nedopustí, aby se židům stalo cokoli zlého.

Existovala sice jistá omezení pro židy, která byla vydaná již bezprostředně po okupaci v březnu 1939, ta se ale netýkala celého židovského obyvatelstva, a nebyla proto tak kolektivně bolestivá. Po třech měsících okupace, v červnu 1939, již ale bylo všem židům zakázáno prodávat nemovitý majetek, v srpnu již nesměli navštěvovat hostince a kavárny, v září museli odevzdat radiové přijímače a nesměli vycházet z domu po dvacáté hodině. V únoru 1940 nacisté židům zakázali navštěvovat divadla a kina, v březnu byly jejich občanské legitimace označeny písmenem J (*Jude*). V květnu již nesměli navštěvovat ani veřejné sady a zahrady. Situace se stále zhoršovala a byla tragičtější v tom, že se postupně zmenšovala možnost židovské emigrace. Po napadení Polska již nebylo možné utéci přes jeho území na západ do Francie či na východ do Sovětského svazu. Velká Británie vstoupila do válečného stavu s Německem, čímž byla židovským běžencům z území Protektorátu zamezena možnost legální emigrace na Britské ostrovy a do Palestiny. Ještě v roce 1940 mohlo emigrovat více než 6 000 movitějších židů, a to do USA a jiných zámořských států.¹⁵⁴ Tímto ale byla naprosto vyčerpána možnost legálně se vystěhovat a židé zůstali v Protektorátu zcela uvěznění.

Protižidovská nařízení byla stále přísnější a život židů pod nacistickou okupací se stával den ode dne méně snesitelným. Když byly v listopadu roku 1941 nařízeny první stavební AK transporty do Terezína, mnoho lidí se do nich hlásilo zcela dobrovolně, neboť se mylně domnívali, že zde budou svobodně pracovat a v klidu přečkají válku. Tak alespoň vždy vypovídali lidé (narozeni v letech 1920–1930), s nimiž jsem natáčel rozhovory. Když v létě roku 1941 Hitler napadl Sovětský svaz s početnými centry židovského osídlení, začala první vlna masové fyzické likvidace židů. Zpočátku se „na východě“ oběti střílely a pod vedením jednotek *Einsatzgruppen*, kterým často dobrovolně vypomáhalo místní obyvatelstvo, byly

¹⁵³ MILOTOVÁ, Jaroslava, *Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*, in: Terezínské studie a dokumenty, 1. vydání, Praha: Nadace Terezínská iniciativa, 1997, s. 10–29.

¹⁵⁴ V roce 1940 se ještě podle emigrační statistiky podařilo z Protektorátu vystěhovat 6176 židům z celkového množství 26 100, kterým se podařilo uprchnout od 15. března 1939. Srv. ROTKIRCHENOVÁ, Livie, *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*, in: *Osud židů v Protektorátu 1939–1945*, Praha: Trizonia 1991, s. 61.

pohřbívány do hromadných hrobů. Později, ve snaze ulehčit úlohu popravčích čet a pro celkové urychlení procesu vyhlazování, začali nacisté používat k vraždění výfukové plyny dieselových motorů speciálně pro vyhlazování vyrobených automobilů, či tankových motorů (tábory Sobibor, Treblinka či Majdanek).

I čeští židé byli v počátečním stádiu války masově deportováni do některých z těchto zařízení, v nichž se jejich naděje na přežití blížila nule.¹⁵⁵ Přesto ani jednu z těchto metod vraždění nacisté neshledávali dostatečně „efektivní“, a proto přešli k rychlejší a „čistší“ exterminační technice pomocí granulí jedovatého pesticidu zvaného *Cyklon B*, sublimujícího při styku se vzduchem. Přibližně v polovině roku 1942 nacisté začali ve velkém měřítku deportace do vyhlazovacích zařízení, užívajících tuto vražednou metodu. Týkaly se i českých židů. První transport z Terezína do vyhlazovacího tábora Osvětimi-Březinky byl vypraven 26. října 1942 a od té doby až do 28. října 1944 bylo z Terezína tímto směrem vypraveno čtyřicet transportů.¹⁵⁶ Plynové komory byly vyřazeny z provozu až na konci října roku 1944 a to jen díky přibližující se sovětské armádě.

Za celé období trvání terezínského ghetta bylo z něj odesláno do vyhlazovacích táborů „na východě“ 86 934 židů (nejen českých státních občanů), z nichž se domů ke konci vrátilo pouze 3097. Přežilo tedy jenom 3,5 % vězňů odeslaných odtud „na východ“. Byli ale i židé z Protektorátu, kteří neprošli Terezínem a byli posláni do již dříve zmíněných vyhlazovacích táborů přímo ze svých domovů.¹⁵⁷ Celková bilance sčítání obětí byla truchlivá. V poválečné historii českého židovstva přestal pojem „židovská rodina“ existovat. Častokrát se z celého rozvětveného příbuzenstva vrátil zpět domů jenom jeden jeho člen, nebo vůbec nikdo. Kromě původního cikánského obyvatelstva českých zemí, které bylo takřka

¹⁵⁵ Byly to například transporty do Rigy, Malého Trostěnce (u Minsku), Treblinky a mnoha dalších hromadných popravišť a táborů smrti. Srv. POLÁK, Josef – LAGUS, Karel, *Město za mřížemi*, Praha: Nakladatelství Miloš Uhlíř-Baset 2006, s. 271–272.

¹⁵⁶ Za vůbec nejtragičtější moment je možné označit noc z 8. na 9. března roku 1944, kdy bylo v osvětimských plynových komorách během několika hodin zavražděno 3792 českých židů z tzv. „prvního rodinného tábora“. Jednalo se tak o největší hromadnou vraždu v československých dějinách. Srv. KÁRNÝ, Miroslav a kolektiv, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau*, Praha: Melantrich 1994, s. 98.

¹⁵⁷ O těchto tzv. „zapomenutých transportech“, a českých židech, kteří se do nich dostali, natočil Lukáš Příbyl čtyřdílný dokument, skládající se pouze z dokumentárních filmů, jež sám našel v Polsku, Bělorusku a Pobaltí, a z osobních svědectví zlomku přeživších židů, kteří se necítili být obětmi holocaustu, neboť každou minutu houževnatě bojovali o svůj život, několikrát utekli ze zajetí, měnili svoji identitu a to všechno s úmyslem zmást nepřitele a nevzdat se mu tak lehce. Srv. PŘIBYL, Lukáš, *Zapomenuté transporty*, I-IV 2009.

celé vyhlazeno, zde neexistovala žádná jiná skupina lidí, které by se válka dotkla tak silně a tak tragicky.

Ještě dlouhé měsíce po válce židovští navrátilci obcházeli úřady repatriačních odborů a hledali své blízké, o nichž stále doufali, že je snad objeví na nějakém ze seznamů přeživších. Nikdy na rozdíl od svého okolí se nechystali na šoa zapomenout, přišly ale problémy každodenního života, které je zcela pohltily; někteří mysleli na zakládání nových rodin, jež by jim pomohly nahradit ztracené blízké, jiní začali rychle studovat, aby dohnali léta zameškaná během války. Někteří se nechali oslnit novou euforií pramenící z komunistické ideologie, ostatní se jí pak báli a pomýšleli raději na emigraci. Ale všichni cítili, že potom, co zažili, už bude jenom lépe a „moře jim bude po kolena“. Zdálo se, alespoň na začátku, jako by ta nová a „lepší“ doba právě přicházela. O tom bych rád pojednal v následující kapitole.

3c) léta 1945–1949 – návrat z koncentračních a vyhlazovacích táborů; židé v krátkém období umírající poválečné československé demokracie, následná emigrace části z nich do nově vytvořeného Státu Izrael a částečné „vylidnění“ židovských komunit

„...Tady je jen Ota Schwarz a my dvě a zdá se, že nás je pro Luži, nebo jen její obyvatelstvo, moc...“ Tak v roce 1945 popsala situaci židovské obce v Luži u Chrudimi paní Helena Poláková (rozená Alterová, viz str. 247), která se zrovna vrátila se svojí dcerou z polských vyhlazovacích táborů.¹⁵⁸

V poválečných měsících roku 1945 bylo v Čechách oficiálně evidováno 14 045 židů,¹⁵⁹ což byl údaj, který se skládal z počtu přeživších, ale taktéž z malé skupinky těch, které nacisté do koncentračních táborů nikdy neodvlekli (buď je od deportace ochránili jejich odvážní „árijští“ partneři, nebo je nacisté považovali za tzv. „míšence“, jež *norimberské zákony* postihovaly podstatně mírněji). Tyto statistické údaje, jak později ukáží, neodpovídaly vždy reálné skutečnosti. Ne všichni židé s československým státním občanstvím se totiž vrátili a usadili opět v Čechách a

¹⁵⁸ POLÁKOVÁ (roz. ALTEROVÁ), Helena, *Dopis bratrovi Georgu Alterovi do Sidmouth (Velká Británie)*, Beit Yitzchak (Israel): Archiv rodiny Moran, 9. července 1945.

¹⁵⁹ ROTKIRCHENOVÁ, Livie, *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945*, in: *Osud židů v Protektorátu 1939-1945*, Praha: Trizonia 1991, s. 68.

zároveň ne každý poválečný židovský repatriant na našem území pocházel z Čech či Moravy. Jak by tedy bylo možné charakterizovat situaci židů v českých zemích od konce druhé světové války do komunistického puče roku 1948 v číslech?

Je velmi těžké získat zcela přesvědčivé statistické údaje z té doby, neboť velká část obyvatelstva Evropy a s ní i Československa byla v poválečných měsících v nepřetržitém pohybu. Byli to židé a s nimi i němečtí civilisté prchající z Pobaltí a Polska před blížící se sovětskou armádou, opačným směrem později proudili zubožení bývalí sovětsí váleční zajatci ve snaze dostat se z německého zajetí domů. Židé východní Evropy často po návratu ze zpustlého a židy neobydleného předválečného domova utíkali ve snaze nalézt lepší život jinde. Pohlédnu-li pak na židovské komunity Čech a Moravy a porovnáám-li jejich počet z roku 1938 před anexí Sudet, kdy zde existovalo 208 židovských komunit, bezprostředně po válce jich zde bylo obnoveno pouhých 53. Po komunistickém převratu jich začalo ubývat ještě více.

Většina českých předválečných židovských obcí, převážně těch vesnických, musela být po válce zrušena, neboť se do nich téměř nikdo nevrátil a ti, kteří přežili a přišli zpět, odtud rychle odcházeli do měst ve snaze zapomenout na smutný osud svých rodin, který jim rodná vesnice připomínala. Celkový počet židů ve větších městech proto začal postupně stoupat, a to tím, jak se noví repatrianti navraceli a registrovali na městských repatriačních odborech a židovských obcích.¹⁶⁰ Snažili se touto cestou najít kontakty na své ztracené blízké, případně vyhledávali sociální a právní pomoc při znovunabývání arizovaného majetku či nacisty odebraného občanství. Městské židovské obce jim poskytovaly rovněž pocit bezpečí, jež během války ztratili. V těchto komunitách měli navrátilci opět pocit, že jsou mezi svými, kteří jim a jejich trápení rozumí.

V říjnu roku 1947 počet členů židovských obcí v Čechách a na Moravě dosáhl maxima stavem 24 658 členů.¹⁶¹ K tomuto nárůstu rovněž přispěli židé z východní části již neexistující první republiky. Než byla totiž ke konci roku 1945 neprodyšně uzavřena západní hranice Sovětského svazu, emigrovala převážně do

¹⁶⁰ Tyto organizace se nazývaly Repatriační odbor ministerstva ochrany práce a sociální péče a Rada židovských náboženských obcí (RŽNO). První z těchto organizací nerozlišovala mezi židovskými a nežidovskými navrátilci. RŽNO, aby pomohla všem, i těm kteří před válkou nebyli řádnými členy židovských obcí nebo mojžišského vyznání, zavedla administrativní kategorii tzv. „B-Židů“, kterým pomáhala se stejnou obětavostí jako řádným členům obcí židovských. Srv. SEDLÁK, Petr, *Židé v českých zemích v letech 1945–1949*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha: Sefer 2009, s. 19.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 30.

českých zemí i početná skupina židů (i nežidů) ze Stalinem anektované Podkarpatské Rusi, vedená strachem ze sovětského komunismu.¹⁶² Tito nově příchozí byli hlavní příčinou zmíněného dočasného demografického růstu nejen ve vylidněných židovských obcích v českém pohraničí, ale i v Praze. Částečně k tomuto relativnímu navýšení počtu členů českých židovských obcí přispěla i vyšší porodnost v letech 1946–1948.¹⁶³ Do Čech se ale přišli natrvalo usadit i někteří židé ze Slovenska, Polska, Maďarska, Rumunska a z jiných východoevropských zemí, jelikož často viděli v české emancipované společnosti záruku korektních vztahů k menšinám. Jiné skupiny židovských běženců pak alespoň měly v úmyslu použít Čechy jako „přestupní stanici“ při jejich tehdy ještě ilegální imigraci do britské Palestiny, případně putovali dále na západ.¹⁶⁴ Ovšem i z těchto skupin se někteří oddělili a rozhodli se zůstat v Československu.

Jistě nelze zapomenout na židy, kteří bojovali proti nacismu na východní a západní frontě. Vzhledem k tomu, že tvořili poměrně značnou část běženců opouštějících bezprostředně po okupaci republiku, byl i jejich počet v ozbrojených složkách relativně vysoký. Zpět do vlasti se, alespoň z těch, kteří sloužili na Západě,

¹⁶²Tito nově příchozí z „východních teritorií“ Československé republiky v příštích desetiletích nesmírně pomohli zachovat tradiční židovský ráz místních komunit, převážně pak té pražské, aktivně organizovali oslavy židovských svátků a účastnili se pravidelně pátečních modliteb. Srv. PAVLÁT, Leo, *Viktor Feuerlicht přispěl k udržení židovského náboženského života v Praze*, in: Radio Šalom alejchem, Praha: ČRo Regina, 10. března 2013.

¹⁶³ Zhlédl jsem ve video archívech několik desítek záznamů rozhovorů s přeživšími ženami, které byly po válce v plodném věku. Sám jsem osobně hovořil asi s dvěma desítkami žen a musím se přiznat, že mě několikrát jejich vyprávění nesmírně dojalo. Ve všech případech jsem se přesvědčil, že otázka mateřství byla pro ně bezprostředně po skončení války jednou z nejcitlivějších, a často byla i mnohem důležitější, než jejich vlastní život, který by bez nově narozených potomků pozbyl zcela svého smyslu. Některé ženy v touze založit vlastní rodinu, která by jim nahradila zavražděné příbuzné, přicházely do jiného stavu i přes výslovný zákaz lékařů. Ti se totiž právem obávali, že by je těhotenství po takových válečných útrapách mohlo připravit o život. Jiné ženy bezhlavě vstupovaly do manželských svazků s mnohdy neseříznými partnery, kteří se k nim nehodili a často neměli ani nejmenšího ponětí, čím jejich nové manželky během války prošly. Většinou pak své partnerky i s malými dětmi opouštěli a ty se pak protloukaly a praly se životem „Hitlerovi na zlo“, bojujíce o své vyvzdorované děti a přesto nesmírně šťastné, že je mají. Hovořil jsem i s několika ženami, které válečné utrpení zcela připravilo i o možnost mít děti vlastní. Jejich osudy byly, a mnohdy ještě jsou, z těch nejsmutnějších, neboť zůstaly nakonec k stáru samotné a opuštěné.

Tabulka porodnosti v židovských obcích: Srv. SEDLÁK, Petr, *Židé v českých zemích v letech 1945-1949*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha: Sefer 2009, s. 24.

¹⁶⁴ Jednou z imigračních vln, která se doslova přehnala přes území Čech a Moravy, byla masivní imigrace židů z Polska po již zmíněném vražedném pogromu v Kielcích, který se odehrál 4. července 1946 a vyvolal vlnu paniky mezi polskými židy. Ta pak vedla k organizované akci JDC (*Joint Distribution Committee*) a UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) ve spolupráci s československou vládou, kterou zastupoval tehdejší ministr zahraničních věcí Jan Masaryk. Tato operace umožnila emigraci 70 000 židů přes československé území v jejich ilegální cestě do britské Palestiny (hebr. *bricha*). Srv. Jewish Virtual Library: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0003_0_02680.html.

po válce rozhodlo vrátit pouze kolem 1-2 000.¹⁶⁵ Taktéž předválečných emigrantů, kteří se nezúčastnili boje proti nacismu, se vrátil jen malý zlomek. Existovali ale i židé, kteří se již před válkou k židovství nehlásili, nebyli nikde na židovské obci registrováni a při počátku okupace se na rozkaz nacistů na židovské obci sami neohlásili a ať již se svými skutečnými nebo falešnými árijskými dokumenty, či v úkrytu, přežili v bezpečí do konce války. Říkalo se jim „ponorky“. Ty ale není nutné do statistiky zanést, neboť byla u nich největší pravděpodobnost, že se k židovství po tragických zkušenostech svých blízkých nehlásili ani po válce a zcela podlehlí asimilaci.

Sny o „lepších zítřcích“ se ale v Československu již po osvobození začaly postupně rozplývat. Jedním z indikátorů postižené a nemocné společnosti bývaly v historii lidstva často projevy antisemitismu. Proto již tradičně historicky antisemitské Slovensko, v období druhé světové války spojenec nacistického Německa, jehož nežidovské obyvatelstvo až do léta roku 1944 nikterak netrpělo pod tlakem nacistického represivního aparátu, nebylo v tomto ohledu výjimkou. To mohl být i jeden z důvodů, proč místní obyvatelé na Slovensku často neprojevovali dostatečnou dávku empatie a slušnosti, když se po válce jejich židovští spoluobčané začali do svých domovů vracet z nacistických lágrů. Dokonce na několika místech někdejšího fašistického *Slovenského štátu* došlo k protižidovským pogromům, při kterých bylo zákeřně zavražděno několik židovských repatriantů.¹⁶⁶

V českých zemích byla situace znatelně příznivější, i když není třeba si ji nikterak romantizovat – období státem řízeného antisemitismu pod taktovkou Kremle bylo již téměř na dosah. Přesto v Čechách ale žila většina slušných lidí, kteří zůstali věrni ideálům a morálnímu příkladu prezidenta Osvoboditele, jenž vždy veřejně proti antisemitismu důrazně vystupoval. V pojetí naprosté většiny z nich se v období první republiky židé stali uctívanými „Čechoslováky“. Proto kupříkladu rasová perzekuce a mučednická smrt židovského spisovatele Karla Poláčka či hudebního skladatele Hanse Krásky poznamenala Čechy stejně citelně jako skon bývalého českého ministra zahraničních věcí a aktivního účastníka protinacistického

¹⁶⁵ SEDLÁK, Petr, *Židé v českých zemích v letech 1945–1949*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha: Sefer 2009, s. 17.

¹⁶⁶ Poválečné protižidovské „akce“ na Slovensku se odehrály zejména v Topolčanech v září roku 1945 a v Bratislavě v srpnu 1946. Srv. KAPLAN, Karel, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, Praha: Doplněk 1993, s. 13–14.

odboje Kamila Krofty¹⁶⁷ vězněného nacisty v období války v terezínské Malé pevnosti, či utrpení rovněž vězněného E. F. Buriana.

Jiným příkladem společného českožidovského válečného strádání a utrpení byl herec Oldřich Nový (viz str. 248), který se rozhodně odmítl rozvést se svojí židovskou ženou Alicí Wienerovou- Mahlerovou a byl za to v roce 1944 odtransportován do nacistického koncentračního tábora Osterode.¹⁶⁸ Stejně se zachoval i již tehdy všem dětem známý autor Ferdy Mravence Ondřej Sekora. Pro Čechy byli židé rovněž symbolem celonárodního utrpení. Možná právě proto, že české obyvatelstvo bylo, na rozdíl od slovenského, nacistickou okupací citelně zasaženo po celé období okupace a trpěli opravdu všichni. Mezi zavražděnými Čechy a Moravany byly konec konců téměř dvě třetiny židů.¹⁶⁹

Tato zásadní fakta napovídala, že alespoň v průběhu prvních tří poválečných let do komunistického převratu, než začala být historie účelově manipulována, začala být *šoa* chápána jako integrální a neoddělitelná součást českých dějin. Proto první reakce prostých lidí na (česky mluvící) židovské navrátilce zde byla mnohem pozitivnější než kupříkladu na Slovensku, v Polsku či Pobaltí. Vztah Čechů k židům ale nelze idealizovat; nejednou byli židovští navrátilci zaskočeni chováním svého okolí, převážně českých úředníků na nejnižších úrovních státního aparátu.

Židovští repatrianti, kteří pocházeli z Čech, zpravidla při návratu věděli kam se vydat. V informačních centrech židovských obcí a repatriačních odborech je obvykle úředníci posílali do míst jejich trvalého bydliště před deportací do koncentračních táborů. Bývali zde ale občas velmi trpce zklamáni. Často po letech strádání a hladovění utrpěli nejen na těle, ale i psychicky, a proto i sebecitlivější soused se jich mohl čímkoli neúmyslně dotknout, ačkoli se mohl i snažit pochopit, čím židovští navrátilci prošli.

¹⁶⁷ Kamil Krofta zemřel sice až po osvobození republiky, 16. srpna 1945, ale podlehl mrtvici, která byla zapříčiněna následky hrubého zacházení a nelidských podmínek v době válečného věznění. Srv. KRČMĀŘ, Dalibor, *Říkali mu husitské práce. Kamil Krofta vězněm nacismu*, in: Terezínské listy, Praha: Nakladatelství OSWALD 2009, č. 37, s. 91.

¹⁶⁸ FIKEJZ, Miloš, *Český film. Herci a herečky / II. díl (L-Ř)*. Prague: Libri 2007 s. 326.

¹⁶⁹ Podle Livie Rotkirchenové z 92 199 nacisty evidovaných židů, kteří žili na území Protektorátu a nechtěli nebo nemohli emigrovat, jich 78 154 zahynulo. Srv. ROTKIRCHENOVÁ, Livie, *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*, in: *Osud židů v Protektorátu 1939–1945*, Praha: Trizonia 1991, s. 68. Vyplývá z toho, že zavražděno bylo 84,8 % židovského obyvatelstva. Pokud uvážíme ztráty na životech od doby před započítím masové emigrace, kdy celkové židovské osídlení českých zemí dosahovalo oficiálně 118 310 osob (srv. tamtéž), bylo zavražděno 66,1 % obyvatel, jak uvedu v závěru první části této kapitoly. Mezi tyto oběti se ale nepočítají židé, kteří padli v bojích v jednotkách Svobodovy armády v Sovětském svazu či ve spojeneckých armádách na Západě.

Ne vždy a ne všichni se ale snažili.¹⁷⁰ Byty a domy židovských repatriantů navíc často obývali cizí lidé, zpravidla Češi, kteří byt dostali či zakoupili od nacistické okupační správy, aniž věděli, že se jedná o arizovaný majetek. Častokrát neměly úřady, které o restituci jednaly, pro židovské navrátilce pochopení, neboť se striktně držely zákonů, jež neuznávaly automaticky jejich statut válečných obětí.¹⁷¹ Nejednou pak stranily novým „vlastníkům“ arizovaného majetku¹⁷² a soudní procesy protahovaly. Často trvalo celé měsíce, než židé svůj byt či dům získali zpět, a ne všichni se dočkali spravedlnosti a raději emigrovali. Částečně jim při restituci mohl pomoci zákon č. 255 z roku 1946 o příslušnících československé armády v zahraničí, který perzekuované židy administrativně zařadil do kategorie tzv. „protifašistických bojovníků“; tento zákon bylo však nesmírně těžké aplikovat v praxi, neboť ne všichni repatrianti měli okamžitě k dispozici všechny žádané dokumenty, které by potvrzovaly, že byli za války perzekuováni. V nacistických koncentracích žádných osobních dokumentů totiž třeba nebylo. Vytetovaná čísla na předloktích vězňů nebyla pokládána československými úřady za úřední důkaz, a pokud by i byla, ne každý perzekuovaný je měl. Zvláštní potíže měli německy mluvící židé, jejichž situaci po návratu domů se ještě pokusím později analyzovat.

Jen stěží bylo možné učinit srovnání s většinou našich repatriovaných politických vězňů, kteří se, přes všechno válečné utrpení a strádání, měli po válce kam vrátit. Čekal je buď jejich partner, rodiče či sourozenci a měli k dispozici to, po čem celá léta mohli jen snít – čistou postel, koupel, či prostřený stůl. Židovské repatrianty, alespoň první měsíce po skončení války, téměř nikdo z jejich příbuzných doma nečekal, neboť pokud žil, zotavoval se ještě z následků

¹⁷⁰ S těmito poválečnými událostmi se váže zkušenost, která se v naší rodině traduje již desítky let: před deportací do Terezína svěřila rodina několik cenností a osobních věcí nežidovským sousedům, kteří u nich požívali plně důvěry. Doufali, že je po válce dostanou zpět. Většinou se tak stalo, ale ne vždy. A tak několik měsíců po návratu z Východu potkávala babička, tehdy šestnáctiletá dívka, na ulici dobré předválečné sousedy, na kterých rozpoznala „tu mamini kabát, jindy babiččinu brož“. Dokonce obdržela anonymní dopis, jenž prozrazoval, u kterého z těchto předválečných „dobrých sousedů“ se skrýval jejich šicí stroj či ručně vyšíváné ubrusy. Srv. ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor s Evou Liškovou (roz. Polákovou)*, Luže: rodinný archív rodiny Roubínkovy, listopad 2006.

¹⁷¹ Například v otázce zachování či ztráty občanství českoslovenští německy mluvící židé pocítili opravdovou úlevu teprve po vydání pokynu ministerstva vnitra ze dne 13. září 1946 o rozhodování ve věci zachování občanství. Tímto nařízením bylo de facto vráceno občanství všem německy mluvícím československým židům a byli vyňati z odsunů německého obyvatelstva, neboť bylo zřejmé, že všichni byli nacisty perzekuováni. Srv. SEDLÁK, Petr, *Židé v českých zemích v letech 1945–1949*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha: Sefer 2009, s. 31–32.

¹⁷² Restituční zákon stál velmi často na straně osob, které nabyly arizovaného majetku „v dobré víře“, nebo pokud šlo o tzv. „dokonané činy“, kdy byla například arizovaná budova již zbořena. Srv. SEDLÁK, Petr, *Židé a židovská otázka v českých zemích v letech 1945–1948*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C52,2005, s. 141.

podvýživy, skvrnitého tyfu, nebo se teprve přes válkou rozbitý kontinent pomalu vracel domů. Spolehnout se tedy židé zpravidla museli na veřejné ubytovny či vývařovny pro repatrianty.

Situace česky mluvících židovských navrátilců byla přesto daleko jednodušší než u německy mluvících židovských obyvatel Sudet nebo Prahy. Ti byli zpočátku považováni za Němce nejen „ulicí“, ale i podle tzv. *Benešových dekretů* č. 5/1945, č. 12/1945 a č. 108/1945,¹⁷³ pokud se jim nepodařilo prokázat, že se během války právě oni stali obětí rasové persekuce.¹⁷⁴ Pro německy mluvící osoby bez osobních dokumentů a jakýchkoli finančních prostředků, jejichž svědci často zahynuli, bylo nepředstavitelně náročné dokázat, že jsou právě oni přeživší židé a ne třeba němečtí váleční zločinci na útěku. Jak jsem již dříve uvedl: pokud by se jim to prokázat nepodařilo, mohli přijít nejen o svůj dříve nacisty arizovaný osobní i soukromý majetek, ale dokonce i o československé státní občanství.¹⁷⁵ Němčina a německá kultura v těchto pohnutých poválečných letech zcela „vyšly z módy“.

Shrnu-li všechny výše uvedené číselné údaje, mohu s jistotou konstatovat, že přes nesmírně tragický dopad *šoa* na české a moravské židovstvo se nacistům naštěstí nezdařilo je zcela vyhladit. Pokud se k přeživším totiž připočtou židé, jimž se podařilo ještě na počátku války emigrovat, ukrýt se, nebo se úspěšně vydávat za „Árijce“, připojíme-li k nim i navrátilčí se židovské vojáky z východní i západní fronty, kteří tvořili podstatnou část zahraničních jednotek a přidáme-li ještě zakarpatské židy, počet židů Čech a Moravy po válce mohl dosáhnout až 40-50 000,¹⁷⁶ což byla stále alespoň třetina původního předválečného stavu.

¹⁷³ Tyto dekrety se týkaly odnětí majetku, půdy případně občanství osobám, které za okupace spolupracovaly s nacisty. Svými „nežádoucími efekty“ se zpočátku dotkly i přibližně 1500 až 2000 německy mluvících židů, kteří byli až do druhé světové války občany ČSR. Srv. NEPÁLOVÁ, Šárka, *Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945–1948*, in: Terezínské studie a dokumenty 1999, s. 316.

¹⁷⁴ Československé úřady se při určování národnosti po druhé světové válce odvolávaly na sčítání lidu z roku 1930, v němž skutečně velké množství židů v pohraničí a v Praze deklarovalo, že se hlásí k německé národnosti. Tento dokument však neříkal, byla-li daná osoba jakkoli neloajální k československé republice. Srv. SEDLÁK, Petr, *Židé a židovská otázka v českých zemích v letech 1945–1948*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C52,2005, s. 138. Census se odehrál tři roky před nástupem Adolfa Hitlera k moci a je zřejmé, že drtivá většina německy mluvících židů v Československu na své němečtství v důsledku války navždy zanevřela.

¹⁷⁵ V takovém případě těmto lidem nezbyvalo nic jiného, než opustit republiku. Ve zprávě RŽNO bylo na území ČSR 2 500 německy mluvících židů, ze kterých se 1 500 chystalo z republiky odejít. Srv. ZIMMER, Bedřich, *Židovská náboženská obec chce pomoci*, in: Věstník VIII/2, 28. února 1946, s. 13.

¹⁷⁶ SEDLÁK, Petr, *Židé v českých zemích v letech 1945–1949*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha: Sefer 2009, s. 16.

Jak bych mohl sumarizovat postoj vlády, ústavních činitelů ale i určité části českého obyvatelstva k židům po válce? Existovala všeobecná představa, že židům nebude v poválečném zákonodárství, na rozdíl od toho prvorepublikového, přiznáván status samostatného národa. Spíše zde pak, alespoň v českých zemích, převládalo přesvědčení, že židovství v prostředí české kotliny je pouhým názorově roztržštěným hnutím „bývalých židů“, dělících se na Čechy a Němce (česky a německy mluvící občany ČSR), kde jen pro Čechy je v nové republice místo. Rovněž jsem zmínil, že panoval názor (a byl první měsíce po válce prosazován i formou dekretů a zákonů), že osoby židovského původu nebyly automaticky považovány za oběti nacistické represe a přeživší židé museli dlouze dokládat a dokazovat svoji lojalitu k republice a získávat tzv. „*Osvědčení o státní a národní spolehlivosti*“. Pokud mluvili německy, bylo jejich postavení ještě zoufalejší, neboť byli považováni za Němce (a tím mylně za nacisty) a mohli být společně s ostatním německým obyvatelstvem odsunuti do Německa.

Většina lidí si rovněž myslela, že židé během války aktivně nebojovali (údaje o židech bojujících v zahraničních armádách nebyly tehdy ještě všeobecně známy). Navíc, a to bylo mnohem horší, se převážně levicově zaměření občané domnívali, že většina kdysi majetných židů v minulosti „vykořisťovala pracující lid“ a restituce nacisty ukradeného majetku jim nepřisluší, neboť odporují procesu znárodnování velkých podniků. Židé byli tedy pro některé Čechy „národnostně neloajální skupinou (Němci) podezřelého třídního původu (boháči)“.¹⁷⁷ Jedním z příkladů, který by za všechny mohl reprezentovat potíže a společenské ponížení židovských restituentů, byl příběh Emila Beera, továrníka z Varnsdorfu, který přestože soud rozhodl, že mu má být nacisty arizovaný majetek navrácen, jej kvůli nátlaku „rozhořčeného pracujícího lidu“ již zpět nedostal.¹⁷⁸

Antisemitismus byl však přesto veřejně odsuzován, a to nejen komunisty, ale i většinou obyvatelstva. Čechy byly koneckonců jednou z mála východoevropských zemí, kde se po válce neodehrál žádný protižidovský pogrom.

¹⁷⁷ SEDLÁK, Petr, *Židé a židovská otázka v českých zemích v letech 1945–1948*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C52,2005, s. 145.

¹⁷⁸ DĚDEK, Václav, *Varnsdorfská stávka: k desátému výročí*, Liberec: Krajské nakladatelství 1957.

Krátké období vratké poválečné demokracie v Československu skončilo necelé tři roky po osvobození. Zakončil jej puč komunistů v únoru 1948, vedený jejich tvrdým jádrem, tzv. „karlínskými kluky“, kteří se dostali do vedení KSČ po roce 1929. Komunisty ovládnutá policie a armáda se brzy po převratu proměnila v represivní aparát, postupně se začala vypořádávat s politickými protivníky a židé, kteří až doteď většinou váhali, mají-li opustit republiku a vydat se tím opět do neznáma, pokud nebyli sami zanícenými členy KSČ, byli nuceni urychleně jednat. Buď mohli emigrovat a být pravděpodobně vystaveni další nejistotě a strachu o život, nebo jim zbývalo zůstat v Československu, kde ovšem bylo jen otázkou času, kdy se, zvláště pak ti, kteří v období války bojovali na západní frontě, stanou cílem zájmu státní policie. Žádný z nich ale nemohl tušit, jak tvrdě a jak důsledně se komunistický režim vypořádá se svými domnělými či skutečnými „nepřáteli“.

Jak jsem již v této kapitole uvedl, v době únorového puče komunistů čítala oficiálně židovská populace Čech více než 20 000 členů. Kromě toho v republice pravděpodobně žilo ještě jednou tolik zcela kulturně asimilovaných a nikde nevidovaných halachických židů. Pokud by se tedy Československo po válce vydalo na demokratickou cestu, mohla by jeho židovská menšina vzkvétat a rozvíjet se, nehledě na válečnou tragédii, tak jako tomu bylo ve stejné době i v jiných západoevropských zemích. K tomu ale v poválečném Československu nedošlo.

Založení Státu Izrael 14. května roku 1948 vyvolalo obrovskou spontánní imigrační vlnu židů z celého světa. Ty mohl nyní nově zrozený židovský stát vstřebat bez jakýchkoli administrativních omezení, která až do jara toho roku uplatňovala britská mandátní správa. Omezená možnost imigrace, ekonomická nestabilita a hlavně občanská válka mezi židovským *jišuvem* a arabským obyvatelstvem rozdělené Palestiny, k nimž se den po vyhlášení nezávislosti přidaly armády šesti arabských zemí,¹⁷⁹ vyvolávaly u přeživších *šoa* v daleké diaspoře stále ještě zjevnou nejistotu a další strach z budoucnosti. Proto velká část převážně evropských židů, která už o další „dobrodružství“ po válce nikterak nestála, s vystěhováním do Palestiny otálela. Štěstí v boji se ale na podzim roku 1948 a v prvních měsících roku 1949 díky vojenské pomoci, o které se podrobněji zmíním, začalo přiklánět na stranu židů a noví příchozí se již nemuseli obávat dalších válečných útrap, nebo si to alespoň

¹⁷⁹ Tento konflikt si v letech 1947–1949 vyžádal více než 6 000 židovských obětí, což bylo přibližně jedno procento veškerého židovského obyvatelstva britské Palestiny, později Izraele. Srv. GARFINKLE, Adam, *Politics and Society in Modern Israel: Myths and Realities*, New York: M. E. Sharpe 1999, s. 61.

tehdy ještě namlouvali. Již záhy po komunistickém puči „února 1948“ se nechali mnozí občané Československa usvědčit v názoru, že přišla chvíle opět balit kufry a stěhovat se za hranice. Ke stejným závěrům došlo rovněž mnoho židů, kteří měli v úmyslu se většinou vystěhovat do Izraele, což jim měl komunistický režim umožnit.¹⁸⁰

Mnohé čtenáře by mohlo jistě udivit, jak příznivým směrem se orientovala politika porevolučního stalinského Československa vzhledem ke Státu Izrael, který se právě zrodil. Logické by bylo očekávat po prvorepublikovém i raně poválečném masarykovském pro-sionistickém přístupu okamžitou revoluční změnu politické orientace k tradičně antisemitské ideologii dirigované Kremlem, vyhlášení války sionismu a předstírání, že židé ve skutečnosti ve východní Evropě téměř nežijí, že kdysi tomu tak bývalo, ale ti „dobří“ z nich se stali nadšenými komunisty a ti „špatní“ se propůjčili sionismu, emigrovali a proměnili se ve vnější „nepřátele lidově demokratického zřízení“. K velké úlevě československých židů, kteří se značně obávali, že v republice tentokrát již podruhé uvážnou bez možnosti emigrovat, se eschatologický scénář z období *šoa* nekonal. Nebezpečí totalitárního státu, a pro některé režimem vytipované židy i bezprostřední ohrožení fyzické, se ale stále více přibližovalo.

Přesto sovětský režim v průběhu roku 1948 stále ještě hleděl k židovskému socialistickému *jišuvu* v Palestině s velkým očekáváním, a to již od konce roku 1944. Troufám si tvrdit, že v jeho aparátu byli i jedinci, kteří obdivovali mladé židovské průkopníky, odolávající a bránící svá zemědělská osídlení a pole, obklopeni Araby a „britskými imperialisty“. Tato představa nebyla nepodobná jejich právě vrcholící a vítězné „Velké vlastenecké válce“, ve které se Sověti ubránili proti nacistickým okupantům. Stalin byl ale ve svém pohledu na sionisty daleko pragmatičtější. Domníval se totiž, jakkoli mylně, že se mu pomocí různých bojových frakcí sjednocených v armádu židovského státu podaří ubránit „lidově demokratický“

¹⁸⁰ Jedním z tehdejších židovských emigrantek z Československa byla i paní Manka Alterová (roz. Freundová; 1923–2008), s níž jsem měl to štěstí krátce před její smrtí natočit rozsáhlý rozhovor. Její případ jistě mluvil i za mnohé další, kteří se tehdy po válce ocitli v podobné situaci. Po jejím návratu z koncentračních táborů hrála v letech 1948–1949, společně s Bertou Ohrensteinovou, maminkou bratrů Ornestů a Jiřího Ortena, v Kutné Hoře amatérské divadlo. Poté, co si Manku na začátku roku 1949 pozval na pohovor agent státní bezpečnosti a snažil se ji přinutit ke spolupráci a aktivní účasti na zařazení nějaké sovětské divadelní hry do repertoáru souboru, odmítla, načež se stala terčem jeho výhrůžek. Se slovy: „Mě už podruhé nezavřou, Němci mi stačili!...“ se rozhodla za každou cenu opustit Československo a na konci jara roku 1949 odešla do Izraele. Srv. ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor s Mankou (Marií) Alterovou (natočen v Beit Yitzchak- Izrael)*, Luže: Archiv rodiny Roubínkovy, srpen 2005.

Izrael, který by se po porážce a odchodu Britů z Palestiny stal jeho spojencem na Blízkém východě. Ten by podle jeho úvah v budoucnu mohl mít i vliv na pád arabských post-koloniálních režimů a možné založení prosovětských satelitních vlád v arabských zemích. Bylo to ale jen krátké období politických námluv mezi Sovětským svazem a Izraelem, které ovšem, jak později vysvětlím, skončilo již v roce 1949.

Stalinovi bylo jasné, že pro naplnění svých mocenských plánů musí pomoci Izraeli, který jinak válku za osvobození prohraje. Dne 29. listopadu 1947 byla v OSN přijata Rezoluce Valného shromáždění č. 181 o rozdělení Palestiny na židovský a arabský stát, podporovaná Sovětským svazem i Československem.¹⁸¹ Britové se rozhodli, že na jaře příštího roku z Palestiny raději stáhnou své vojenské jednotky i úředníky civilní administrativy. Nyní bylo pouze otázkou času, kdy armády sousedních arabských zemí na židovskou část rozdělené Palestiny zaútočí a pokusí se ji zničit, pokud si s jejími obyvateli do té doby již neporadí palestinští Arabové. Stalin proto vřele uvítal iniciativu generálního tajemníka Komunistické strany Izraele Šmuela Mikunise, který požádal novou československou komunistickou vládu o založení židovské brigády v Československu a schválil ji.¹⁸² Ta měla být později vyslána židovskému státu na pomoc.

Češi (respektive Čechoslováci) skutečně velmi aktivně Izraelcům pomáhali. Za jejich úsilím se skrývala upřímná snaha pomoci po staletí bitému národu, který na evropském kontinentě zcela nedávno jen o vlásek unikl úplnému vyhubení a byl nyní opět těžce zkoušen. Přispěly k tomu bezesporu i traumatické předválečné vzpomínky na dny Mnichova a následnou okupaci Československa. Kvůli „spoléhání se na spojence“ a dodržování mezinárodních úmluv byli tehdy Čechoslováci přinuceni složit zbraně. Proč by tedy nyní měli kapitulovat židé, kteří za okupaci zaplatili ještě mnohem drážce?

¹⁸¹ Z východoevropských zemí pro rozdělení Palestiny hlasovalo ještě Polsko, které bylo rovněž pod silným sovětským vlivem. Pro rozdělení hlasovaly rovněž Ukrajina a Bělorusko. Sovětskému svazu se pro ně podařilo získat pro hlasování v OSN oddělený hlas, aby se zvýšila jeho elektorální síla. Celkově tedy pro rozdělení Palestiny hlasovalo pět východoevropských zemí, z celkového počtu třiceti tří hlasů pro rozdělení. Ty tvořily 72 % všech hlasů a stačily ke schválení rezoluce.

¹⁸² Zajímavostí zůstává, že československá vláda tuto pomoc nikdy oficiálně neschválila, i když bylo toto téma původně na programu jejího předvánočního zasedání, které se konalo dne 21. prosince 1948. Tento bod jednání byl ale nakonec, a zřejmě ne náhodou, z programu schůze vlády vyňat a už nikdy projednáván nebyl. Vojenská pomoc Izraeli byla nakonec ale přesto poskytnuta a s ní proběhlo i hromadné vystěhování židů z Československa v první polovině roku 1949. Celá operace byla však povolena pouze na základě porady a rozhodnutí některých vedoucích funkcionářů KSČ. Srv. KAPLAN, Karel, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, Praha: Doplněk 1993, s. 26.

K těmto osobním a lidským pohnutkám k poskytnutí vojenské pomoci Izraeli se připojila i ambice československých komunistů zavděčit se stůj co stůj Stalinovi, ať by byla cena jakákoli. Vojenská pomoc měla sloužit k naplnění třech cílů. Za prvé se tuzemští komunisté snažili, stejně jako již zmínění sovětští, vyplnit Stalinovo přání a získat s přispěním vojenských dodávek v Izraeli ideologického spojence na Blízkém východě.

Ve druhé řadě se pak povolením masové emigrace Československo mělo provždy zbavit „židovského problému“, tedy těch národních židů-sionistů, kteří nespádali do žádné ze dvou národnostních kategorií po válce zde vytvořených, jež v Čechách židům dávaly jen dvě možnosti volby – hlásit se buď k češství či k němectví, respektive pouze k češství. Sionistům tak komunisté dali možnost pomoci dobré věci ve prospěch „světového proletariátu“ – buď vyhrají svůj boj za Izrael (potažmo za Sovětský svaz) a založí si vlastní stát daleko od hranic Československa, nebo se případně, což komunističtí vůdci rovněž vítali, v boji proti Arabům nechají zabít – o to méně by pak mělo v budoucnu Československo případných ideologických oponentů a odpůrců režimu.

Třetí cíl, který sledovali Stalinovi spojenci v Československu, je z hlediska lidských slabostí nejpochoptitelnější – komunisté si za zásilky vojenského materiálu nechali platit v dolarech.¹⁸³ Inkasovali tak nejen sumy, uvedené v oficiálních kontraktech pro vývoz vojenského materiálu. Dolary byli upláceni i příliš „horliví“ úředníci či celníci, a až 20 % provize byly vypláceny samotné komunistické straně. Tyto nadstandardní dolarové „projevy loajality“ komunisté nazývali ve svém žargonu „kalorie“.¹⁸⁴

Pro mnohé československé židy i nežidy, kteří se dožili v koncentracích konce války, se stali sovětští vojáci vzorem a morálním příkladem, a proto tuto akci vedenou Sověty tolerovali, nebo jí i napomáhali, navzdory vžitému strachu z „asijské diktatury“. Pro ně byli sovětští vojáci hrdiny, kteří například vstoupili na konci ledna roku 1945 do Osvětimi. Vyhnali jejich vrahy a trýznitele, léčili je a jejich na kost vyhublé kamarády, zesláblé krmili a učili znovu chodit. Byli pro ně něčím takřka nadpřirozeným. Jen stěží lze popsat tento téměř mytologický vztah k osvoboditelům.

¹⁸³ Šlo o částku sedm set miliónů tehdejších korun v dolarech. Srv. NAVARA, Luděk, *Z peněz od Izraele platilo Československo evropské komunisty*, in: Idnes, Praha, 21. dubna 2011. Srv. http://zpravy.idnes.cz/penize-za-vznik-izraele-dostali-evropsti-komuniste-fy4-/domaci.aspx?=A110418_1568270_domaci_jw.

¹⁸⁴ Tamtéž.

Proto měla komunistická pomoc Izraeli takovou oporu mezi prostými lidmi, kteří byli oběťmi nacistického teroru.

Vojenská materiální pomoc Československa Izraeli nebyla ale pouze iniciativou komunistů. K prvním kontaktům mezi palestinskou Židovskou agenturou (*Jewish Agency*) a ministrem zahraničních věcí Janem Masarykem došlo již před komunistickým pučem, v listopadu 1947, a první zbraně dorazily záhy. Československo poskytlo Izraeli rozsáhlou vojenskou podporu navzdory embargu, které bylo na dovoz zbraní do Izraele vyhlášeno. Její součástí bylo i 25 stíhacích letounů typu *Messerschmitt Bf 109 G-6s*.¹⁸⁵ Tyto stroje, dopravené do Izraele leteckým mostem ze žateckého letiště, společně s britskými *Spitfiry* rovněž dodanými Čechoslováky, vytvořily jádro nově založeného izraelského letectva (*Chejel Avir*).¹⁸⁶

Na podzim 1948 se souhlasem komunistického režimu, založeném na dohodě se šéfem izraelských komunistů Mikunisem, procházeli ve vojenském prostoru v Libavé v okrese Olomouc za přísného utajení tvrdým vojenským výcvikem židovští muži i ženy, kteří (které) se chystali zasáhnout do bojů v Izraeli.¹⁸⁷ S vojenským personálem a leteckými mechaniky dorazila do Izraele i dodávka dalších zbraní a munice, jejichž přeprava přes evropský kontinent a Středomoří se často pohybovala na hranici politické tolerance a legality demokratických zemí. Sionisté i komunisté, stejně jako ve válečném období boje proti nacistům, při tom prokázali obdivuhodnou životaschopnost, talent konspirace, vytrvalost a kreativitu v umění matení protivníka či kohokoli, kdo by se jim postavil do cesty.

V rámci armády v roce 1949 přicestovalo do Izraele na 1300 v Československu komunisty ideologicky a vojensky vycvičených židovských vojáků, dále pozemní letecký personál a první parašutisté vycvičení pro izraelskou armádu. Většina brigády poté, co ji velel Ben Gurion rozpustit a její příslušníky jednotlivě začlenit do mnoha jednotek izraelské armády, již v Izraeli raději zůstala. Společně s nimi sem přišli i civilisté, z nichž většina byli přeživší *šoa*. Celkový počet

¹⁸⁵ Tyto letouny byly vyrobeny až po skončení druhé světové války na základě projektové dokumentace zabavené německým branným silám. Po provedení některých konstrukčních změn, které mimochodem zhoršily kvalitu původního nacistického modelu, se rozběhla opětá výroba těchto strojů pod nyní již ideologicky neutrálnějším českým názvem Avia S-99. Některé letouny byly i prodány do zahraničí. Tyto stroje, které Čechoslováci dodali do Izraele, byly místními piloty přes změnu původního názvu nazývány výstižnou hebrejskou přezdívkou „*sakin*“ (nůž), což vycházelo z původního německého názvu *Messerschmitt*. Rovněž tzv. „české pušky“, které jsou dodnes Izraelci opěvovány, nebyly české produkce. Šlo o nacistické mauzerovky typu *Karabiner 98 Kurz*.

¹⁸⁶ COHEN, Eliezer, *Israel's Best Defense*, New York: Orion Books 1993, s. 504.

¹⁸⁷ PEJČOCH, Ivo, *Politické procesy s Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem – antisemitské tendence v komunistickém Československu*, in: Tereziánské listy, Památník Terežín 2011.

židovských emigrantů z celého Československa mířících do Izraele dosáhl 19 000.¹⁸⁸ Řada z nich i získala od komunistických úřadů povolení vzít si s sebou osobní majetek, ba i majetek soukromý, jenž stačili znovu nabýt v poválečných restitucích. Tak se některým z nich podařilo vyvézt za hranice i zařízení továren, cenný nábytek či starožitnosti, které byly většinou jejich rodinným majetkem.¹⁸⁹

Sovětští komunisté skutečně pevně doufali, že se jim Izrael stane prodlouženou rukou na Blízkém východě, a proto doporučili československým soudruhům, aby byli k sionistům v emigrační politice i otázce vývozu zbraní pokud možno „trpěliví a velkorysí“, a to ještě dlouhé měsíce po únorovém puči. Dne 31. ledna 1949 se ale v Izraeli konaly první parlamentní volby, které pro ně byly trpkým zklamáním; sovětská trpělivost se tudíž počala blížit ke konci. Sjednocená arabsko-židovská komunistická strana *Maki*,¹⁹⁰ velká naděje pro východoevropské komunisty, v nich utrpěla zdrcující porážku, neboť získala pouhých 3,5 % hlasů; z voleb vyšla jako vítěz strana *Mapai*.¹⁹¹ Ministerským předsedou Izraele se stal

¹⁸⁸ Informace o počtu židovských emigrantů do Izraele se různí a je těžké stanovit jejich přesný počet, neboť se statistické údaje z různých pramenů lišily. Ne všichni českoslovenští občané opustili totiž republiku legálně a organizovaně. Někteří odcházeli již od roku 1945 individuálně přes třetí stát a další pouťovníci židovští emigranti z našeho území nebyli dosud ani československými občany. Jednalo se zpravidla o běžence ze Stalinem anektované Podkarpatské Rusi, Polska, Maďarska a jiných východoevropských zemí. Přesto podle vládních zdrojů odešlo z Československa celkem 15-19 000 židů a jejich počet byl pravděpodobně o mnoho vyšší. Podle zprávy ministerstva vnitra z 15. dubna 1949 odešlo z Čech 7 a ze Slovenska 4 000 židů. To však zdaleka nebyl konečný počet židů, kteří z Čech a Slovenska po válce odešli, neboť hromadná emigrace do Izraele pokračovala až do června 1949 a někteří židé odcházeli i do jiných zemí západní Evropy a za oceán. Srv. NEPÁLOVÁ, Šárka, *Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945–1948*, in: Tereziánské studie a dokumenty 1999, s. 332.

¹⁸⁹ Zpravidla se jednalo o majetek, který před válkou patřil jejich rodině, byl nacisty arizován a, po velkých již dříve popsáných úředních průtahích, byl po válce některým z nich navrácen. Jeho budoucím osudem mělo být opětné „znárodnění“ komunisty po převratu. Většina ze státních úředníků, ale patrně na ústní příkaz z vedení KSČ, v přechodném období po únorovém puči projevovala v tomto ohledu bezmeznou velkorysost. Úředníci umožňovali „nelegální vývoz zboží“ (totiž rodinného majetku) a byli nad očekávání „přehlíživí“ při jeho vyvážení ze země. To byla ale časově omezená výjimka. Z ideologického pohledu komunistů totiž nešlo nikterak o majetek patřící židům, či dědictví po jejich zavražděných rodičích, nýbrž pochopitelně „o již znárodněný majetek, nebo v budoucnu pro znárodnění určený“. V době politických procesů se členy tzv. „protistátního spikleneckého centra“, jež brzy potom začaly, se proto tvrdilo, že byl tímto vývozem „stát okraden“. Při těchto politických procesech například takto křivě obvinili svědomitého komunistického aparátčíka Ottu Fischla, který v oněch pohnutých měsících masové emigrace židů úřadoval ve funkci náměstka ministra financí, že „svým jednáním připravil republiku o pět miliard korun“. Fischl, který tehdy, aby dokázal svoji bezmeznou loajalitu Gottwaldovi (potažmo Stalinovi), a že ač sám „polepšený žid“, nemá se sionisty pranic společného, fanaticky bránil vývozu majetku do Izraele. Je ironií osudu a vizitkou zrůdnosti stalinského režimu, že byl křivě obviněn z pravého opaku, že totiž tento „ilegální vývoz“ sám inicioval. Za tento „zločin“ byl Fischl odsouzen k trestu smrti provazem. Srv. KAPLAN, Karel, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, Praha: nakladatelství Doplňěk 1993, s. 31–35.

¹⁹⁰ *Maki* je akronym složený ze slov *Hamiflaga hakomunistit haisraelit* (Komunistická strana Izraele).

¹⁹¹ *Mapai* je akronym složený ze slov *Mifleget poalei eret Israel* (Socialistická strana Izraele), doslovně Dělnická strana historické země Izraele.

David Ben Gurion, který neměl nikterak v úmyslu po sovětském vzoru zakazovat svobodné volby a spoléhat se na diktátorskou vládu své strany, přestože šlo v případě *Mapai* o stranu levicovou se silnými vazbami na odbory. To byl hlavní důvod, proč začalo Stalinovi docházet, že z importu komunismu do židovského státu nakonec zřejmě nic nebude a v tomto smyslu předal instrukce do Prahy změnit taktiku vůči sionistům.¹⁹²

Časově se s touto změnou přibližně shodoval i příjezd sovětských poradců Lichačova a Makarova do Prahy v říjnu 1949. Ti přijeli své české kolegy z oboru zaučit, jak vést tím „správným sovětským způsobem“ vyšetřování obviněných, aby se od nich dozvěděli na slovo přesně to, co slyšet chtějí. Proces proti osobám ve vedení KSČ se již tehdy začal připravovat.

Změna v postoji Sovětského svazu měla klíčový vliv i na jednání československých komunistů. Do června roku 1949 ještě tolerovali vystěhování židů do Izraele v rámci masové emigrace, od podzimu ale povolovali emigraci jen jednotlivcům, a to pouze ve výjimečných případech. Zpravidla takové svolení obdrželi jen důchodci či ekonomicky neaktivní jedinci, případně udavači a komunističtí agenti, kteří měli informovat státní bezpečnost o společenské atmosféře a dění v Izraeli.

Členská základna české židovské komunity od let 1947–1948, kdy dosáhla poválečného maxima, se měsíc za měsícem vlivem emigrace rychle zmenšovala. Co se nepodařilo vražděním a terorem nacistů, povedlo se komunistům formou zastrasování a časově omezenou liberální emigrační politikou. Na českou židovskou komunitu měla tato poválečná emigrace katastrofální dopad. Podle posledního celostátního sčítání lidu, v němž statistický úřad zjišťoval rovněž náboženské vyznání respondentů, se v roce 1950 přihlásilo k židovskému vyznání pouhých 8038 osob.¹⁹³ Bylo to jen 6,8 % ze stavu v předvečer nacistické okupace Československa. Za jedenáct let tedy přišla Česká republika, součást poválečné ČSR, o 93,2 % židů. Nacistům i československým komunistům, aniž by kdy o vzájemnou spolupráci stáli, se paradoxně společnými silami téměř podařilo zemi od židů vyčistit. Komunisté pak měli v úmyslu v tomto úsilí i nadále v příštích desetiletích pokračovat.

¹⁹² KAPLAN, Karel, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, Praha: Doplněk 1993, s. 81.

¹⁹³ SEDLÁK, Petr, *Židé v českých zemích v letech 1945–1949*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha: Sefer 2009, s. 33.

3d) 1949–1956 – období „velmi studené války“ a jeho obraz v životě českých židů; snaha o záchranu jejich identity versus pokračující asimilace a spolupráce s komunistickým režimem

Cílem této kapitoly bude ukázat, v jaké situaci se nacházeli čeští židé bezprostředně po komunistickém puči, v období stalinismu, až do prvních zpráv o kritice tzv. „kultu osobnosti“, což je nezbytně nutné k vytvoření představy, jakou měli přeživší *šoa* za sebou poválečnou životní zkušenost a jaký na ně měla vliv při pozdějším poskytování válečného svědectví. Než zhodnotím situaci samotných židovských komunit v tomto časovém období, rád bych analyzoval všeobecný vztah k židům v Čechách, tehdy ještě integrální součástí společného státního útvaru Československa.

Již v průběhu roku 1948 izraelští diplomaté, kteří byli v kontaktu s Čechoslováky, cítili, že patrně dříve či později dojde ke změně v přístupu československé vlády ke Státu Izrael. Dokud k nim ale přicházely zbraně, a zpět na dolarová konta v Československu proudily dolary, probíhal *business as usual*. Izraelci však netušili, o jaké změny ve vzájemných vztazích půjde a v jakém budou rozsahu. Prozatím se ochladnutí diplomatických styků z české strany projevovalo tak, že izraelské diplomaty a obchodní vyjednavače odmítaly jejich české protějšky přijímat, úředníci různými způsoby schůzky, týkající se další spolupráce, oddalovali, popřípadě se nechali svými sekretáři zapírat. Izraelci se však snažili přátelské vztahy za každou cenu udržet. Českoslovenští diplomaté si začali ve vztahu k Izraeli uvědomovat, že dochází k rozkolu vlivem politického tlaku z Kremle¹⁹⁴ a že postoj, který zastávali v letech 1947–1949, bude nyní hodnocen jako „zpátečnický“. Mnozí dostali zcela oprávněný strach, že by jim „konspirace se sionisty“ mohla být komunisty v blízké budoucnosti brána za zlé.

Nepříjemně toto trauma politické odluky nesli rovněž členové izraelské krajní levice, kteří si upřímně brali sovětský a československý komunismus za vzor.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Jedním z prvních faktických symptomů úmyslů sovětů přerhat „styky se sionisty“, ještě před debaklem izraelských komunistů v parlamentních volbách v lednu 1949, bylo zastřelení třinácti vedoucích osobností Židovského antifašistického výboru a již v jedné z minulých kapitol zmíněná likvidace této organizace v prosinci 1948. Tato událost je nazývána „Nocí básníků“. Srv. MARXOVÁ, Alice, *Šeptem nebo mlčky, soukromý život ve Stalinově Rusku*, in: Roš Chodeš, Praha: Federace židovských obcí v ČR 2011/03.

¹⁹⁵ Tento dramatický politický rozchod mezi radikální a umírněnou politickou levicí představoval v padesátých letech v Izraeli společenskou roztržku, jejíž součástí byl i rozkol

Izraelští diplomaté přesto doufali, že Čechoslováci přetransformují svoji obchodní aktivitu z válečného materiálu na mírový. Doufali ovšem marně. To byl důvod, proč se izraelští obchodníci byli nuceni obrátit raději především na Spojené státy.

Dne 1. října 1951 vstoupil v Československu v platnost Zákon č. 68 o dobrovolných organizacích a shromážděních, který na dlouhá desetiletí učinil konec všem zájmovým sdružením a klubům v zemi a možnosti shromažďování občanů vůbec. Pochopitelně negativně zasáhl i činnost mezinárodních židovských organizací jako je *Joint*, Židovská agentura, Židovský národní fond (*Keren kajemet lejisrael; KKL*), pravicový *Bejtar* (Svaz Josefa Trumpedora), hnutí *Agudat Jisrael* či silně levicově orientovaný *Hašomer Hacair*, které měly v poválečném Československu rovněž své pobočky.¹⁹⁶ Komunistická diktatura tak ještě více izolovala české židy od jejich židovských souvěrců za západními hranicemi republiky. Z českých spolků bylo povoleno fungování pouze těch, jež byly schválené a kontrolované režimem. Delegáti těchto prorežimních organizací se ostatně v příštích téměř čtyřiceti letech objevovali na tribunách při různých veřejných akcích, například tzv. „mírových manifestacích“ na „prvního máje“.¹⁹⁷

Politici oponenti komunistického režimu, převážně ti skuteční, byli zatýkáni a vražděni již od roku 1949, ale nyní poprvé dosáhl komunistický represivní aparát až na židy v něm, spojil jejich židovský původ s naprosto smyšleným obviněním ze špionáže a vytvořil z nich skupinu, kterou nazval „bandou“ či „protistátním spikleneckým centrem“. Mezi obviněnými byli i tací, kteří během války jen o vlásek unikli smrti v nacistické vyhlazovací mašinérii.¹⁹⁸ Nyní komunisté svoji vládu upevnili natolik, že neměli strach perzekuovat i oběti nacistického běsnění a případně některé z nich křivě obvinít ze spolupráce s gestapem. Jednou z obětí byla i Milada Horáková, která byla za války nacisty perzekuovaná a po vykonstruovaném procesu v roce 1950 popravena, byť ne pro židovský původ.

v některých kooperativních zemědělských osadách (*kibucech*), a jejich fyzické rozdělení. Nechyběly ani nesváry v osobním životě a rozvody.

¹⁹⁶ MUNKOVÁ, Michaela, *Židovské instituce a státní správa v letech 1945–1956*, FF UK v Praze, rigorózní práce, Praha 2008, s. 63.

¹⁹⁷ Patřilo sem Revoluční odborové hnutí (ROH), Československý svaz mládeže (ČSM), pozdější Socialistický svaz mládeže (SSM), Jednotný svaz zemědělců, Svaz československo-sovětského přátelství (SČSP), Československý svaz žen (ČSSŽ), Československá obec sokolská (raději zrušena v roce 1952) a Československý červený kříž (ČSČK). Srv. tamtéž.

¹⁹⁸ JUDr. Rudolf Margolius, před zatčením náměstkem ministra zahraničního obchodu, byl jedním takovým příkladem člověka, který byl pro svůj židovský původ perzekuován nacisty i komunisty. Jeho žena o jejich osudu v dobách nacismu a stalinismu napsala poutavý román. Srv. KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*, Praha: Československý spisovatel 1992.

Záměrem sovětského režimu bylo kriminalizovat prodej zbraní Izraeli,¹⁹⁹ a proto část obviněných v procesu se Slánským a spol. byla později souzena za, jak jsem již dříve uvedl, vykonstruovaný čin, který nikdy nespáchali. Skutečným důvodem k jejich zavraždění či věznění byla aktivní účast některých z nich při pomoci Izraeli v letech 1947–1949. Mezi těmito „spiklenci“ byl i Vladimír Clementis, jenž se stal po předčasné tragické smrti rovněž Izraelce aktivně podporujícího Jana Masaryka ministrem zahraničních věcí a židům velmi aktivně a obětavě pomáhal. Je dost možné, že mu Stalin rovněž nikdy nezapomněl jeho silnou a hlasitou kritiku sovětsko-německého paktu Molotov-Ribbentrop ze srpna 1939.

Další stíhaný měl být, nehledě na oficiální vykonstruované obvinění proti němu, ve skutečnosti potrestán také za účast na prodeji zbraní Izraeli. Byl jím Eugen Löbl, jenž býval náměstkem ministra zahraničního obchodu a jenž vedl s generálním konzulem Izraele v Praze Ehadem Überallem (Avrielem) rozhovory o finančním vyrovnání prodeje zbraní do Izraele. Löbl byl odsouzen na doživotí. V sestavení obvinění pomáhali československé státní bezpečnosti již zmínění sovětské poradci. Soudruh Makarov, abych byl konkrétní, byl podle očitých svědků antisemitou, který se nikterak za své přesvědčení nestyděl a s oblibou a beze studu se k tomuto tématu opakovaně veřejně vyjadřoval.²⁰⁰

Již v minulé kapitole zmíněný náměstek ministra financí Otto Fischl byl odsouzen k trestu smrti. Jedním z „obvinění“ proti němu byla prý i jeho aktivní účast při emigraci československých židů do Izraele, při které údajně připravil republiku o milióny korun. Pravdou je, že Fischl byl sice osobou, která v roce 1949 na příkaz nadřazených pomáhala organizovat emigraci židů do Izraele, on vystěhování ale naopak všemožně bránil a židovským emigrantům všelijak znepríjemňoval život. Podplukovník Antonín Sochor, velitel tzv. „židovské brigády“, se stal za záhadných okolností v noci z 15. na 16. září 1950 obětí „dopravní nehody“. Byly tyto lidské tragédie pouhými shodami náhod, anebo se jednalo o systematickou snahu komunistů zbavit se nepohodlných svědků tajných obchodů se „sionisty“?

¹⁹⁹ Hlavní příčinou započetí Slánského procesu byla snaha Sovětského svazu o bleskový geopolitický převrat na Blízkém východě, odklon od politické i vojenské podpory Izraele východním blokem a jasný signál jeho arabským sousedům, že nyní jsou důležitým partnerem Sovětského svazu oni. Za tímto účelem bylo pro sověty opravdu nutné dát arabským zemím jasný a jejich kulturnímu prostředí srozumitelný signál, že k této změně skutečně došlo a bylo třeba někoho veřejně obětovat. Rozsudky trestů smrti měly tento signál symbolizovat. Srv. ROTKIRCHEN, Livia, *Czechoslovakia*, in: *The World Reacts to the Holocaust*, London: The Johns Hopkins University Press 1996, s. 175.

²⁰⁰ KAPLAN, Karel, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, Praha: nakladatelství Doplněk 1993, s. 99.

V letech 1954–1956 se představitelé izraelského velvyslanectví v Praze stále ještě snažili o udržení alespoň formálních diplomatických styků s Československem. Věděli ale, že tak nadstandardní úrovně vztahů, ve kterých obě země spolupracovaly do roku 1949, již v podmínkách stalinismu nikdy nedosáhnou. Izraelci se tedy alespoň snažili zůstat s jejich československým protějškem v kontaktu, aby dosáhli osvobození svých občanů Mordechaje Orena a Šimona Ornšteina, z nichž československá soudní mašinerie při procesu se Slánským rovněž udělala obětní beránky a držela je ve vězení. Tito muži byli odsouzeni k nepodmíněným trestům a Izraelcům se je dosud nepodařilo osvobodit.²⁰¹

Nyní bych se rád věnoval osudu židovských obcí ve zmíněné době. Život v nich byl po masovém odchodu jejich členů v roce 1949 do Izraele zcela paralyzován. České židovské obce byly z důvodu nacistické arizace, komunistického vyvlastňování a tzv. „znárodňování“ připraveny o důležité zdroje příjmů, bez kterých byl jejich každodenní život takřka nemožný. Vedení Rady židovských náboženských obcí (RŽNO) se proto do jisté míry spoléhalo na tzv. „terezínskou podstatu“, což byl majetek a finanční prostředky, nashromážděné v terezínském ghettu v letech 1941–1945 z vlastnictví příchozích a většinou později zavražděných židů. Po osvobození měl tento majetek přejít do správy RŽNO. Stát jí však uvolnil pouze její malou část.²⁰² Židovské obce se proto staly finančně zcela závislé na státní pokladně, což bylo později i ustanoveno zákonem.²⁰³ Společně s tím byl založen tzv. Státní úřad pro věci církevní (SÚC), jehož úlohou bylo kontrolovat a řídit veškerou činnost v židovských obcích.²⁰⁴ Tento orgán pochopitelně řídil a ovládal všechny církve v republice, převážně pak katolickou, která disponovala značným majetkem, o který

²⁰¹ Tamtéž, s. 105.

²⁰² SEDLÁK, Petr, *Židé a židovská otázka v českých zemích v letech 1945-1948*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C52,2005, s. 106-110.

²⁰³ Jednalo se o Zákon č.218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem. Z důvodu finanční tísně některých, převážně starších členů židovské obce, a zákazu fungování dobročinných organizací, které by mohly rozdělit pomoc potřebným, poskytoval peníze ilegálně *Joint* prostřednictvím izraelského velvyslanectví z prostředků zpravidla opatřených na černém trhu. Srv. ŠMOK, Martin, *Každý žid je sionista a každý sionista je špión*, in: Paměť a dějiny 2011/04 ,s. 29-39.

²⁰⁴ Státní úřad pro věci církevní (SÚC) byl zřízen na základě zákona č.217/1949 Sb. Do roku 1951 jej vedl zeť Klementa Gottwalda Alexej Čepička a poté byl vystřídán Zdeňkem Fierlingerem. Úřad měl za úkol podřídit kontrole veškerou činnost židovských (či křesťanských) obcí, schvalovat funkcionáře, dohlížet, aby složili tzv. Slib věrnosti lidově demokratickému zřízení a rovněž schvaloval jejich mzdy o odměny.

ji komunisté měli v úmyslu připravit. SÚC byl později zrušen a veškeré církevní organizace v republice byly podřízeny tzv. Církevnímu odboru ministerstva školství a kultury.²⁰⁵

Na strach a obavy členů tehdy už jen osmitisícové židovské obce, ve které působil jako vrchní rabín v letech 1947-1960 Dr. Gustav Sicher (viz str. 249), působily justiční vraždy židů ve Slánského procesu destruktivně. Stačilo si přečíst komunisty cenzurovaný denní tisk a v něm časté zmínky o tzv. „titovských sionisticko-buržoazních nacionalistických zrádcích“ či „židovsko-buržoazních nacionalistech“.²⁰⁶ Na mnohé židovské členy komunistické strany působilo zničujícím vlivem, že jejich vedení, stejně jako dříve nacistické, dělí občany na židy a nežidy, jak o tom dojemně napsal v jedné ze svých povídek spisovatel Ota Pavel,²⁰⁷ a chtěli zpočátku vrátit stranické legitimace. Strach jim ale nedovolil. Při jakémkoli projevu odporu či neposlušnosti je mohl postihnout podobný trest jako „spiklence“. Vždyť v této době všeobecně platilo, že „každý žid je sionista a každý sionista je špión“.²⁰⁸ Bylo to pro židy období nesmírně těžké – řada z nich se dosud nevyrovnala se smrtí svých blízkých z dob války, a po masové emigraci po únoru 1948 jim ubyli i ti přátelé, kteří sice válku přežili, ale nyní odešli ze země, převážně do Izraele.

Nyní už možnost emigrace prakticky neexistovala a asimilace se stala za daných podmínek jediným možným východiskem. Asimilovat, čili splynout s okolním prostředím, neoficiálně znamenalo v komunistickém pojetí z pohledu praktického každodenního života člena obce následující: jistá tolerovaná možnost (avšak ne příliš doporučená) účasti při modlitbách v jedné z dosud režimem neuzavřených synagog, pokud mu nevadilo, že bude státní bezpečností trvale sledován. Svě přesvědčení ale tato osoba nesměla dále nikterak šířit, a to ani ve svém nejbližším okolí ani navazováním styků s „kapitalistickou“ cizinou. Náboženské přesvědčení dotyčného, respektive dotyčné pak nikdy nesmělo nabýt sionistického

²⁰⁵ SUC byl zrušen dne 16. června 1956. Srv. MUNKOVÁ, Michaela, *Židovské instituce a státní správa v letech 1945-1956*, FF UK (rigorózní práce) 2008, s. 26-27.

²⁰⁶ *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, in: Rudé právo, 20. listopadu 1952, s. 1-4; *Všechno mírumilovné lidstvo souhlasí s tvrdým trestem nad vlastizrádcí*, in: Rudé právo, 2. prosince 1952, s. 1; *Spravedlivý trest nad spikleneckou bandou výstřahou všem nepřátelům míru a svobody národů*, in: Rudé Právo, tamtéž, s. 4.

²⁰⁷ Pavlova povídka byla v období normalizace zakázána a cenzurou vyřazena z knihy „Fialový poustevník“. Proto kolovala mezi čtenáři formou samizdatu na cyklostylovaných kopiích. Teprve po pádu komunismu v roce 1991 byla zařazena do nového vydání Pavlovy knihy s názvem „Zlatí úhoři“. Srv. PAVEL, Ota, *Běh Prahou*, in: Zlatí úhoři, Praha: Československý spisovatel 1991.

²⁰⁸ Jednalo se o výrok sovětského poradce Vladimíra A. Bojarského. Srv. ŠMOK, Martin, *Každý žid je sionista a každý sionista je špión*, in: Paměť a dějiny, Praha: ÚSTR 2011/04 ,s. 29-39.

(židovského národního) charakteru. Jako příklad loajality k českému živlu mu mohla být doporučena změna německého či židovského jména na české, vstup do KSČ, či do jiné složky Národní fronty, smíšený sňatek s nežidovským partnerem atd. Těmto neoficiálním „doporučením“ skutečně mnoho členů židovských obcí neodolalo. Přímou či nepřímou formou byla židovská asimilace a kolaborace s komunistickým režimem donekonečna omílána i v periodikách židovské obce. Jako příklad mohu uvést Židovskou ročenku za rok 1954-1955, která ukazovala, nakolik se již podařilo komunistům infiltrovat vedení obce a redakci periodik.²⁰⁹

Vrátím se ale ještě k výše zmíněnému návrhu představitelů komunistického režimu k pomalému a postupnému splynutí se svým okolím. Ten totiž nebyl pro většinu členů obce tolik zavazujícím a diskriminujícím. Vždyť ke zcela dobrovolnému asimilačnímu procesu měli již nakročeno jejich rodiče či prarodiče od 19. století a období československé první republiky. Takto nedobrovolně si to ale zcela jistě ve svých česko-židovských spolecích nepředstavovali.

Jak bylo tedy možné přežít v takovém prostředí? Část členů židovské obce, převážně těch nábožensky založených, se nadále stýkala v synagoze při každodenním

²⁰⁹ Vystrašení (a v pozdějším období i vypočítaví a prodejní) funkcionáři Rady židovských náboženských obcí odevzdávali úvodní první číslo ročenky k tisku 1. října roku 1953, tedy necelých sedm měsíců po Stalinově smrti, aniž by tušili, že jeho smrt bude v budoucnu znamenat jisté politické a společenské uvolnění (znamená to, že publikace byla schvalována pouhých pár týdnů po diktátorově skonu). Tomu i odpovídala skladba a obsah ročenky, jež skutečně do jisté míry předvádí, s jakým vnějším tlakem se židovské obce a jejich členové ve stalinském Československu museli potýkat. V publikaci nechybí pro úvod soupis „Významných dní a výročí roku 1955“, mezi kterými figuruje 31. výročí úmrtí V. I. Lenina, 2. výročí úmrtí Josefa Vissarionoviče Stalina, 43. výročí narození Kim Ir Sena a 62. výročí narození Maa Ce-tunga. V tomto „židovském kalendáři“ pak není uveden ani jediný židovský svátek. Následuje článek s názvem „Mír“, jehož napsání dostal vrchní rabín Dr. Gustav Sicher za úkol od představitelů režimu. S tímto nelehkým úkolem se však vypořádal bravurně a během několika málo úvodních řádků poplatných režimu přešel do ideologicky neutrální řecké, římské a starozákonní historie. V silně tendenčním článku „Dva milníky na cestě k novému životu“ Prof. Dr. Mořic Lazarus píše o padesátém výročí ruské revoluce roku 1905, desátém výročí osvobození Československé republiky a o tom, že jsme se během války „stali obětmi mezinárodního imperialismu, jenž používá antisemitismu a rasismu jako osvědčených a účinných prostředků k maskování pravých viníků bídy a utrpení pracujícího lidu...“. Následuje článek „Denní chléb“, který má členům židovské obce přiblížit práci rolníka a zdůraznit potřebnost zvýšení zemědělské výroby v lidové demokracii. Všechny tyto tendenční snůšky propagandy a nesmyslů jsou zde publikovány, aby mohly být otištěny i inteligentní články, které našťástí v publikaci převažují. Vyšla zde možná první povídka tehdy mladého Arnošta Lustiga pod názvem „Starci a smrt“ o nelehkém a smutném údělu starých obyvatel terezínského ghetta, článek „Předkové E. E. Kische“ (z nichž ani jeden nebyl dělnického původu), článek od Dr. Emila Utitze, Dr. Hany Volavkové, Dr. Jiřího Weila a dalších. Prozkoumal jsem několik kopií této publikace a v jedné z nich jsem dokonce objevil vložený opravdový židovský kalendář s židovskými svátky a výročími sestavený oblastním rabínem Emilem Davidovičem a hlavním rabínem Slovenska Eliášem Katzem. Je dost možné, že byl do ročenky vložen dodatečně. Srv. ILTIS, Rudolf (red.), *Židovská ročenka na rok 5715 (1954-1955)*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství 1953.

minjanu.²¹⁰ Po pravdě řečeno byli ale tito lidé uzavřenou komunitou uvnitř jinak poměrně sekulárního společenství. Většinou šlo o optanty ze Sověty anektované Podkarpatské Rusi, jež se drželi alespoň naoko některých „doporučení“ mocenských orgánů, která jsem výše zmínil.

Pak zde byla početní většina členů obce, jež odmítli přijmout i poslední nabídku k emigraci do Izraele v roce 1949, zdráhali se však vkročit do synagogy, ale na druhou stranu se nechtěli zcela odpoutat alespoň od sekulárního židovství, které je a jejich předky obklopovalo již v období rakousko-uherské monarchie a Československé první republiky. Šlo často o starší osoby, které přišly o své dospělé děti v období války, nebo jejichž potomci odešli po válce do zahraničí. Pro ně bylo v jejich věku již příliš pozdě začínat opět v novém a neznámém prostředí emigrace. Díky těmto lidem se věkový průměr členů obce začal v průběhu dalších let zvyšovat. Do této skupiny sekulárních židů patřili ale i někteří představitelé střední generace, kteří strávili válečná léta v emigraci, leč touha po domově (který už zde ovšem nenašli) je přivedla zpět do místa jejich dětství. Najít si ale zde židovského partnera a založit rodinu, která by znamenala budoucnost obce, bylo téměř nemožné.

Je ovšem těžké takto řadit lidi do skupin a dělit je na nábožensky založené a nevěřící. Vždyť někteří nemuseli zcela odpovídat ani jedné ze zmíněných kategorií. Jedním z takových příkladů byl i Dr. Gustav Sicher, který po válečném exilu v britské Palestině zvolil raději návrat do Prahy a působil v období největšího politického marasmu a sekularizmu v Československu ve funkci zemského rabína (1947-1960). Některé členy židovské komunity a hlavně pak její vedení se pokusila oslovit i státní bezpečnost a vyzvala je ke spolupráci. O tom se podrobněji zmíním v jedné z dalších kapitol.

Pro některé členy bylo lákavou možností opustit svazek židovské obce a vydat se novým směrem, který nabízel komunistický režim, ať už to bylo rozhodnutí z ryzího přesvědčení či osobního prospěchu. Bylo mnoho židů, kteří takovou šanci využili. Uvedu pouze několik jmen, o jejichž politické orientaci po komunistickém puči nemám nejmenších pochyb. První osobou, kterou jsem pro názornost vybral, byl kupříkladu Leo (Lev) Haas, malíř a grafik, který se proslavil kresbami z terezínského ghetta v období války. Haas v Terezíně pracoval v tzv. „kreslárně“. Kreslení, tím že

²¹⁰ Výraz *minjan* pochází z biblické hebrejštiny. Jedná se o společenství alespoň deseti dospělých židovských mužů, které se musí sejít k tomu, aby mohla modlitba, či předčítání z *tóry*, začít.

ho dlouhou dobu chránilo před transportem „na východ“, mu dost možná zachránilo život. V prvních letech po válce si Haas přivydělával kresbou politických, silně prokomunistických a tendenčních karikatur do časopisu Dikobraz. Je možné, že mu tím kreslení tentokrát život zachránilo podruhé. Na jedné z jeho kreseb, která měla čtenáře Dikobrazu rozesmát, je kupříkladu zobrazen americký miliardář způsobem, jakým býval vypodobněn v antisemitských karikaturách v době nacistické či dřívější. „Američan“ a nepřítel lidové demokracie je poněkud korpulentní postavy a semitského vzezření s velkým nosem, přičemž dělník a otec socialistické rodiny, která přihlíží, mu „dává za vyučenou“.²¹¹

Druhým příkladem spolupracovníka s režimem z řad židovské menšiny byl spisovatel Norbert Frýd, který se narodil do česko-německé židovské obchodnické rodiny. Za války byl vězněn a perzekuován pro svůj židovský původ a v nacistických lágrech ztratil ženu, bratra a jiné rodinné příslušníky. Dalo by se říci, že měl všechny předpoklady pro to stát se tzv. „kosmopolitou“ či „trockistou“. Byl to však omyl. Frýd nikdy stalinisty perzekuován nebyl. A v tom byla hrůza stalinských procesů, že člověk nebyl nikdy schopný předvídat, je-li zrovna to, co dělá, režimem zavrženíhodné či přijatelné. Norbert Frýd měl tedy štěstí. V roce 1947 započal svoji diplomatickou kariéru a stal se kulturním atašé Československa v Mexiku, kde působil až do roku 1951. Později pracoval jako redaktor Československého rozhlasu, aniž by byl jakkoli stalinisty stíhán. V roce 1953 započal spisovatelskou kariéru. Věnoval se psaní cestopisů, podle několika z jeho knih byl natočen i film. Nejznámějším se stal celovečerní film s válečnou tematikou s názvem „Kat nepočká“.²¹² Perzekuci židů za války se Frýd věnoval v knize „Krabice živých“ či v autobiografickém románu „Lahvová pošta“.

Třetí osobou, v období stalinismu ušetřenou pronásledování, byla již v předválečném období zmíněná politička Gertruda Sekaninová-Čakrtová. Měla pro to všechny své „kosmopolitní předpoklady“ : byla židovkou narozenou v Maďarsku, pocházela z nesmírně zámožné továrnické rodiny, byla za války rasově perzekuována, ale přesto byla sebevědomá, výřečná, vysoce inteligentní a zvyklá projevovat svůj názor. A přece v padesátých letech, snad proto, že se zřekla

²¹¹ Srv. SUK, Jaroslav, *Chozrasčot aneb Vykorišřování člověka člověkem*, in: Paměť a dějiny, Praha: ÚSTR 2009/04, s. 121.

²¹² Jde o válečný film, jehož děj byl inspirován skutečnou událostí mučednické smrti herečky Anny Letenské, která byla zavražděna nacisty. Jednu ze svých dodnes nejlepších rolí v něm sehrála herečka Jiřina Bohdalová. Srv. FILIP, František, *Kat nepočká*, 1971.

veškerého rodinného jmění a dědictví po nacisty zavražděných příbuzných, unikla stíhání, pracovala na Československém ministerstvu zahraničních věcí a působila rovněž ve funkci stálé delegátky Československa při OSN. Čas jejího skutečného boje proti tzv. „normalizaci“ a odpověď v podobě komunistické perzekuce měl přijít až po sovětské invazi v srpnu 1968.²¹³

Co pozitivního tedy přinesla tato temná doba českým židům? Nebylo toho mnoho. Přesto ale stojí za zmínku sbírková a výzkumná činnost Státního židovského muzea. Jeho badatelé se raději nezabývali novodobými dějinami, a byli tudíž pro totalitní režim neškodní a přijatelní. Náklad publikací muzea byl velmi nízký a práce byly otiskovány v cizích jazycích- byly tedy na západě do jisté míry formou propagandy komunistického režimu v Československu, že studiu judaismu nikterak nebrání a místní obyvatelstvo, většinou neznalé cizích jazyků, pracím beztak nerozumělo. Jednou z osob, které se staly ozdobou činnosti Státního židovského muzea, byl člověk s širokými odbornými znalostmi. Byl jím Dr. Otto Muneles, bytost pokorná a odevzdaná, kterou válka připravila o ženu a syna. Po válce se obětavě věnoval vědecké práci v židovském muzeu, kde se zabýval katalogizací vědecké knihovny a publikací odborných prací na témata Starého židovského hřbitova v Praze a staré židovské Prahy.²¹⁴

Sluší se doplnit ještě jednu pozitivní událost, která se odehrála v tomto smutném období. Byla to renovace po válce chátrající Pinkasovy synagogy v pražském Josefově, která probíhala v letech 1950-1954. Po jejím dokončení zde započal odvážný projekt vyobrazení jmen 77 297 židovských obětí *šoa* v českých zemích v období druhé světové války. Práce probíhaly v letech 1954-1959. Dílo iniciovala ředitelka Státního židovského muzea v Praze, doktorka Volavková, která spolupracovala s profesorem Josefem Kaplickým z Vysoké školy umělecko-průmyslové. Jména obětí vyobrazili mistři Václav Boštík a Jiří John.²¹⁵

V člověku až zamrazí při pomyšlení, že v den, kdy komunisté na dvoře Pankrácké věznice věšeli členy tzv. „sionisticko-spiklenecké bandy“ (ze kterých někteří sami byli za války rasově perzekuováni) byla v plném proudu komunistickým režimem schválená a sponzorovaná rekonstrukce synagogy, na jejichž stěnách měla

²¹³ PERNES, Jiří: *Komunistky s fanatismem v srdci*, Praha: Nakladatelství Brána 2006, s. 175-198.

²¹⁴ MUNELES, Otto, *Bibliografický přehled židovské Prahy*, Praha: Státní židovské muzeum 1952; MUNELES, Otto - VILÍMKOVÁ, Milada, *Starý židovský hřbitov v Praze*, Praha: SPN 1955.

²¹⁵ PAŘÍK, Arno, *Český umělec v Pinkasově škole. O malíři jmen v pražském památníku holocaustu Václavu Boštíkovi*, in: Roš Chodeš, Praha: Federace židovských obcí v ČR 2005/11 .

být zobrazena jména nacisty zavražděných příbuzných těchto „spiklenců“. Obnova stavby ale proběhla ve vší tichosti a bez větší účasti médií. Rozhodnutí rekonstruovat Pinkasovu synagogu nelze nikterak logicky vysvětlit. Pravděpodobně šlo o zastírací manévr, který měli komunističtí funkcionáři připraveni, pokud by byli obviněni ze zanedbávání židovských památek na území Československa. Pinkasova synagoga byla však později v dobách normalizace uzavřena a chátrala až do pádu komunismu.

3e) politické „oteplení“ v šedesátých letech

Doba tak zvaných politických reforem byla přitažlivá pro celou československou společnost a její duch se bezesporu promítl i do změn, které se odehrály na židovských obcích a v jejich bezprostředním okolí. Na konci tohoto období a na počátku normalizace se však celá společnost, a s ní i židé, přesvědčila o tom, že sovětský stalinismus, byť v podání československých soudruhů, nelze nikterak reformovat či mu nasadit „lidskou tvář“. Postupně se po časové linii přibližují do doby, ve které se lidé na Západě začali na celospolečenské úrovni „konečným řešením židovské otázky“ zabývat. Přeživší *šoa* se počali se svými tragickými válečnými osudy svěřovat dětem a často nežidovským partnerům, kteří je mnohdy nechápali, či netušili, nakolik bolestivé jejich vzpomínky jsou.

Doba mlčení o *šoa* byla vystřídána prvními ostýchavými hlasy o době válečné, ať už v rodinném prostředí, či v rámci široké veřejnosti. V Československu se po Stalinově smrti objevily zcela nové práce, které mapovaly osudy místních židů i židů v jiných evropských zemích v období války. Šlo velmi často o svědectví přeživších zpracované formou beletrie. Některá z nich se dočkala i filmového zpracování a tyto příběhy nabyly všennárodního měřítka (tématu *šoa* v literatuře a filmu se ještě velmi rád budu věnovat v jedné z příštích kapitol). Do archívů a historických institucí se dostaly i první výpovědi přeživších – tehdy ještě v psané podobě, neboť pořizovat zvukové nahrávky bylo stále ještě věcí relativně nákladnou.²¹⁶

Jaká byla v tomto období vnitřní situace na židovských obcích? Židovské komunity byly, stejně jako v letech padesátých, pod dozorem církevního tajemníka,

²¹⁶ Z těch známějších osobností bych kupříkladu jmenoval zemského rabína pana Richarda Federa, jenž poskytl Památníku Terezín své svědectví v letech 1968. Srv. FEDER, Richard, *Vzpomínka na Egona Redlicha*, Archiv vzpomínek č. sv. 247, Památník Terezín 1968.

jenž kontroloval všechny veřejné projevy vedoucích představitelů obce. Tímto stát získával naprostý přehled o tom, co se na židovských obcích děje. Od počátku 60. let nicméně kontrola v důsledku politického oteplení počínala pozvolna ztrácet na intenzitě, přestože nikdy až do sovětské okupace v srpnu 1968 nebyla zcela zrušena.

Židovské společenství se pokoušelo opět navázat styky se zahraničními židovskými organizacemi, jejichž činnost byla na území Československa po komunistickém puči zakázána. Hlavním důvodem obnovení židovských humanitárních organizací bylo často získání finančních humanitárních příspěvků pro potřebné, převážně pro starší členy židovské obce, jejichž děti zahynuly za války nebo emigrovaly. Na těchto fondech, bez jakéhokoli ostychu a výčitek svědomí, parazitoval zcela nemorálním způsobem socialistický stát tím, že nutil jejich příjemce povinně měnit přijaté peníze za bezcenné tuzexové poukázky. Jedním z příkladů obnovené spolupráce s židovskou zahraniční institucí byl již zmíněný Joint (*American Jewish Joint Distribution Committee*), kterému československé úřady v roce 1964 povolily opět po letech působit na území republiky.

V polovině šedesátých let zaznamenal kulturní i hospodářský styk s „kapitalistickými“ zeměmi znatelné oživení. Bylo možné na západ vycestovat a rovněž se i odsud vracet, což v temných dobách stalinismu nebylo samozřejmostí. Stát Izrael ale navzdory tomu nepřestával být pro komunisty „sionistickým nepřítelem“, jež z něj stalinisté vytvořili již na konci čtyřicátých let.²¹⁷ V letech 1965-1967 se stal i Izrael pro komunistickou garnituru téměř akceptovatelným (lépe řečeno, již nestačila veškeré styky s ním kontrolovat),²¹⁸ ale izraelsko-arabská šestidenní válka z něj učinila v jejich očích pro změnu „agresora“. V pojetí

²¹⁷ Falešný mýtus Izraele jakožto krvelačného nepřitele byl komunistickým režimem pojímán s takovou inscenovanou vážností, že ještě na konci 50. let úřady výslovně zakazovaly československým občanům jakýkoliv styk s izraelským velvyslanectvím v Praze a byť pouhé přijetí daru subtropického ovoce z Izraele, či valutových podpor potřebným, mohlo být klasifikováno jako „tajný styk se státem nepřátelským lidově demokratickému zřízení“. Srv. SOUKUPOVÁ, Blanka, *Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“*, in: Lidé města/Urban People, č. 14, 2012, s. 85-87.

²¹⁸ Přesto však ani v tomto kratičkém období nedošlo ke sblížení komunistických ideologů s Izraelem a se sionismem. Příkladem k tomu může být i církevním tajemníkem neschválený pokus židovských obcí o nalezení nového oblastního rabína v Izraeli v roce 1965. Srv. Národní archiv, MŠK, 47/VII, kt. 56, RŽNO, *Zápis ze schůze reprezentace a výboru synagogálního sboru v Praze z 21. 11. 1965*, s. 1. Ještě v roce 1957 byl na dva roky podmínečně odsouzen za „nedovolené kontakty“ s izraelským velvyslanectvím rabín Bernard Farkaš, což by se o několik let později již přihodit nemohlo. Srv. SOUKUPOVÁ, Blanka, *Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“*, in: Lidé města/Urban People, č. 14, 2012, s. 81.

komunistů a jejich obnovené „antisionistické“ rétoriky nebylo již tedy nadále nutné čekat na sovětskou invazi do Československa.

V očích členů židovských obcí byly ale „kapitalistické“ země, a především pak Izrael, státy, kde žili jejich blízcí příbuzní, spoluvězni či spolubojovníci z dob války. Pro věřící byl *Erec Israel* spirituálním centrem a snažili se svým gándhiovským přístupem dát najevo svůj občanský názor, aniž by se otevřeně postavili proti komunistické diktatuře. Jedním z takových umírněných, leč uznávaných duchovních byl zemský rabín Richard Feder,²¹⁹ o němž se v této kapitole ještě zmíním. Československé úřady se ještě na počátku šedesátých let snažily zabránit styku židovské komunity s izraelským velvyslanectvím. Nebylo mu však možné zabránit zcela, obzvláště v dobách politického uvolnění 60. let. Pokud se třeba úředníci velvyslanectví vypravili přímo „na modlitbu“ do Staronové synagogy, nikdo jim to nemohl znemožnit, přestože si režim přál, aby jakékoli kontakty mezi oběma státy byly uskutečňovány výhradně prostřednictvím československého ministerstva zahraničních věcí.

Funkcionáře židovských obcí bylo možné rozdělit do tří skupin. Na ty, kteří s režimem aktivně spolupracovali a kolaborovali, na ty, jež se za cenu menších ústupků režimu snažili pro židovskou obec něco udělat, a na ty, jež se komunistické moci nekonečně vzdírali. Mezi osoby, které byly ve vedení RŽNO a aktivně spolupracovaly s režimem, patřil například František Ehrmann, jenž od roku 1959 působil ve funkci jejího předsedy. Ehrmann ihned po svém zvolení na sjezdu RŽNO pronesl plamenný projev, ve kterém se snažil přesvědčit členy vedení židovských obcí, aby byli loajálními k režimu a drželi se všech úředních nařízení.²²⁰ Ehrman rovněž donášel informace o dění uvnitř židovských obcí a mezi židy vůbec církevnímu tajemníkovi.

Člen KSČ a ochotný kolaborant s režimem Rudolf Iltis působil také ve funkci tajemníka RŽNO,²²¹ i když je smutné a tragické označit spolupracovníkem

²¹⁹ Zemský rabín Richard Feder například kritizoval na sjezdu Rady židovských náboženských obcí (RŽNO) v roce 1963 Slánského politické procesy slovy „... kult z východu přišel i k nám a soudy přitížily osobám židovského původu“. Srv. SOUKUPOVÁ, Blanka, *Židovská menšina v českých zemích v letech 1956-1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu*, in: *Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968. Od destalinizace k Pražskému jaru*, Praha: Židovské muzeum v Praze 2011, s. 63.

²²⁰ SOUKUPOVÁ, Blanka, *Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“*, in: *Lidé města/Urban People*, č. 14, 2012, s. 76.

²²¹ Tamtéž, s. 78.

s komunistickým režimem přeživšího *šoa*. Rudolf Iltis byl i dlouholetým redaktorem a vedoucím publikačního oddělení Věstníku RŽNO, přičemž se aktivně podílel na jeho totalitní podobě. Byl ale i plodným novinářem a překladatelem a jeho jméno je mezi staršími členy židovské komunity dosud známé; koneckonců to byl uvědomělý žid, jehož životním krédem bylo zachování židovské komunity, i když v podmínkách politického marasmu.

Nejvíce židovským obcím ublížil sám církevní tajemník, jímž byl v šedesátých letech Karel Šnýdr. Byl to typický technokrat a aparátčík, kterému dobro a zachování židovské komunity v Československu na srdci nikterak neleželo. Naopak se velmi aktivně zasazoval o cenzuru veškerých tiskovin, jež na obec přicházely a hlavně těch, které ji opouštěly, psal hanlivé písemné posudky a udání na „politicky nespolehlivé“ členy židovské obce, inicioval různá pro-režimní prohlášení a petice ŽNO, cenzuroval či zakazoval ty, které režim otevřeně neoslavovaly, povoloval či zakazoval vycestování členů vedení ŽNO do ciziny a udržoval nadstandardní styk s úředníky ministerstev.

Zmínil jsem se již o rabínu Federovi, jenž patřil do druhé skupiny vedoucích představitelů židovské obce, kteří byli režimem trpění a do jisté míry i podporováni. Funkce zemského rabína se ujal roku 1961 po smrti svého předchůdce Gustava Sichera. Jeho zvolení komunisté akceptovali, neboť patřil k česky mluvícím rabínům, jichž bylo po válce velmi málo. Pocházel z českých Václavic. Jeho neortodoxní zaměření komunistům vyhovovalo, neboť odpovídalo jejich záměrům nechat židovskou obec postupně asimilovat, zestárnout a vymřít. Šlo o nesmírně moudrého a obdivuhodného muže, kterému v období války v Terezíně zahynula žena a později v Osvětimi i děti s rodinami. Byl to člověk, který českou židovskou obec názorově sjednocoval. Často dokázal ve svých projevech vyjádřit nesouhlas s režimem, aniž by byl nucen užívat těžká slova, a komunisté tak neměli potřebu se ho zbavovat. Vždyť koneckonců bylo jejich záměrem českého, nábožensky „vlažného“ a nesionisticky zaměřeného rabína v úřadu udržet, aby mohli předstírat náboženskou svobodu a navodit falešný pocit normalnosti. Proto byl rabi Feder podporován církevním tajemníkem pro své ztotožnění se s „konstruktivním náboženským směrem“. Zajisté i proto, že byl „sociálně slabého původu“ a členem Svazu československo-sovětského přátelství.²²² Jiný rabi Feder již prostě neexistoval.

²²² Jednou z dosud nejzdařilejších životopisných prací o rabi Federovi napsala Lenka Staňková v rámci své magisterské diplomové práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v

Byli zde ale i takoví členové židovských obcí, kteří dávali otevřeně najevo neochotu s komunistickým režimem spolupracovat. Jedním z nich byl předseda karlovarské židovské obce Tiberius Ney, jenž až do počátku šedesátých let nedopustil infiltraci komunistických funkcionářů do místní komunity. Proto se stal obětí pomlouvačné kampaně proti své osobě, ve které se tvrdilo, že nespravedlivě rozděljuje tuzexové bony, původně určené sociálně slabým členům židovské obce, a nabízí je svým podporovatelům a známým. Ti si pak údajně za obdržené peníze žili nad poměry, tj. nakupovali drahé módní oblečení, a budili tím pozornost mnoha závistivců ve městě a okolí.²²³

Jiným nepřizpůsobivým představitelem židovské obce, tentokrát v rámci celého Československa, který si rozhodně od komunistického režimu nenechal diktovat, byl bratislavský a zároveň vrchní slovenský rabín Eliáš Katz, jenž představitelům režimu dával otevřeně najevo, co si o nich myslí. Mohl si to ale ve svém postavení dovolit. Komunisté jej příliš potřebovali, a nemohli se ho jen tak zbavit, jako to často v podobných případech dělávali. Jedním z takových projevů neloajlnosti rabi Katze bylo v roce 1966 jeho odmítnutí dohlížet nad rituální čistotou produkce košer lihovin v kdysi nacisty arizované a později komunisty znárodněné palírně Rudolfa Jelínka ve Vizovicích.²²⁴ Katz svým jednáním ohrozil příjem tvrdé valuty do Československa za vývoz košer whisky do USA. Jako náhradu za sebe navrhl sovětského rabína Fimina Oesterreichera, jehož osvědčení o rituální čistotě (*teudat kašrut*) ale nebylo v „kapitalistické cizině“ uznáváno. Proto československé úřady neměly o rabína ze spřátelené socialistické země zájem.²²⁵ Zvěsti o Eliáši Katzovi se dostaly z Vizovic až na rodné Slovensko.

Počet těchto „pro socialistické zřízení nepřátelských živlů“ z řad členů židovských obcí se stále zvyšoval, v důsledku čehož se začala společnost v období Pražského jara více otevírat světu. Často to ale nebyli ani tak členové židovských obcí, kteří vystupovali veřejně k připomenutí *šoa*, v boji proti antisemitismu, či na

Brně. Srv. STAŇKOVÁ, Lenka, *Richard Feder (1875-1970), významný představitel českého židovství*, Brno: Historický ústav Masarykovy univerzity 2011.

²²³ SOUKUPOVÁ, Blanka, *Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“*, in: Lidé města/Urban People, č. 14, 2012, s. 93.

²²⁴ V roce 1966 podnik nesl „nepřitažlivý“ název Závod č. 6 národního podniku Slováké konzervárny Uherské Hradiště. Dnes již vystupuje pod tradičním obchodním označením R. JELINEK GROUP SE na památku jeho zakladatele. Srv. www.rjelinek.cz.

²²⁵ SOUKUPOVÁ, Blanka, *Židovská menšina v českých zemích v letech 1956-1968. Mezi loajlitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu*, in: Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968. Od destalinizace k Pražskému jaru, Praha: Židovské muzeum v Praze 2011, s. 50.

obranu Izraele. Byly to i známé osobnosti, jež cítily vůči židům morální dluh. Jednou z nich byl spisovatel Pavel Kohout, který v červnu 1967 vystoupil na sjezdu československých spisovatelů s proizraelským projevem přirovnávajícím izraelsko-arabský konflikt ke konfliktu česko-německému v období války.²²⁶ Do paměti členů židovské obce se navždy zapsal i Jan Werich, jenž 29. dubna 1968 přednesl památný projev na Židovské radnici v Maislově ulici u příležitosti otevření výstavy „*Millenium Judaicum Bohemicum*“ – židovského milénia v zemích Koruny české – ve kterém energicky vystoupil proti antisemitismu a lidsky se zastal izraelitů a Izraelců.²²⁷

Pro budoucnost židovských obcí v českých zemích a na Moravě v šedesátých letech bylo nejvýznamnějším hnutím židovské mládeže. Byla to jediná možná záchrana pro již tehdy stárnoucí komunitu. Představitelé tehdejší mládeže pocházeli z poválečných ročníků dětí, které se po nucené válečné přestávce začaly „natruc Hitlerovi“ rodit přeživším šoa. Šlo o tzv. druhou generaci, jejíž představitelé často měli v raném dětství v letech padesátých o židovství silně zkreslenou představu, pokud vůbec věděli, že židy jsou. Jejich nábožensky vlažnými rodiči, přeživšími šoa a vystrašenými procesem se Slánským, byl židovský původ často zamlčován. Přibližně polovina z mladých lidí v židovské komunitě ve skutečnosti nebyla

²²⁶ Tamtéž, s. 64.

²²⁷ „[...]považoval jsem a považuji stále za největšího nepřítele člověka blbost'. A z blbosti se narodil antisemitismus. Já nejsem tak vzdělaný jako pan Sartre a stovky jiných filosofů, abych mohl rozřešit nebo objasnit kořeny antisemitismu. Ale vím pudově a vím to jistě, že antisemitismus je jednou z největších příčin neštěstí lidstva. A vůbec ne proto, že ubližuje Židům, ale proto, že dovoluje hlupákům, zlým blbcům, nečestným a špatným zbabělcům zbavovat se pocitu méněcennosti. Přitom méněcennosti, která je zasloužená a které se nikdy nezbaví. Antisemita je v podstatě nešťastný člověk. Antisemitismus nezpůsobují Židé, protože nejde vůbec o Židy. Neboť, jak řekl Sartre – nemýlím-li se – kdyby Židé nebyli, antisemita by si je musel vymyslet. Je pochopitelné, že po zvěrstvech, kterých se dopustil nacismus, by nebylo ani chytré ani výhodné se hlásit k antisemitismu. A proto vynalézáme slova. Nová slova, vymyšlená prodejními nebo vystrašenými žurnalisty, hloupými ideology, kterými nahrazujeme slovo antisemitismus. A to nám dovoluje, abychom na jedné straně oficiálně kladli věnec na hrob Židům, umučeným fašismem, a současně nazývali Izrael agresorem. To nám dovoluje, abychom koncentrační tábory, třeba Osvětim – abych nejmenoval zem –, upravili a ukazovali co věčný pomník nacistických vrahů a současně vyhazovali z univerzit vědce a profesory a spisovatele a nazývali je sionisty. Kdyby to nebylo tak odpuzující, tak by to bylo k smíchu – ta představa, že říkáme agresor národu, který měl být podle autentických slov prezidenta sousední země vymazán z mapy a smeten do moře. Útočníka, vyzbrojeného nejmodernějšími zbraněmi cizího původu, rozehnali ho jako hejno vrabců za tři dny. A to byli dělníci, rolníci, inteligence a jejich děti a ti to byli, co se ubránili přepadení. A my jim za to říkáme agresori... To jsou věci, nad kterými se prostě staví rozum. A tím spíš, že tuto náhražku za antisemitismus k nám přivál vítr od nejpokrokovějších a nejspravedlivějších států na této zeměkouli[...]“ Srv. ŠKUTINA, Vladimír, *Tak už jsem tady s tím vápnem, pane Werichu!*, Praha: Nakladatelství Rozmluvy 1990, s. 95-96.

halachickými židy,²²⁸ v atmosféře společenského kvasu šedesátých let to ale nebylo důležité.

Schůzky se pořádaly v sekulárním duchu, mládež tolik nezajímalo praktikování židovské víry jako spíše židovská historie, dějiny Státu Izrael a, jak už to u mládeže bývá, celkově „podvratný charakter“ jejich setkání, což na mnohé z nich působilo přitažlivě. Na těchto setkáních mladí lidé poprvé v životě poslouchali izraelské písně, učili se od bývalých optantů z Podkarpatské Rusi jidiš či hebrejštinu a pořádali vlastní oslavy Chanuky – svátků světel, nebo purimové karnevaly. Někdy se dokonce mezi mladými páry vytvořil vztah, který vedl později ke sňatku. V bytě rabiho Federa v Brně se při některých příležitostech sešlo až padesát mladých lidí, aby vyslechli jeho historickou či náboženskou přednášku. Tato mládež se stala spoluaktérem hektické doby, jež jim, nezkušeným a dosud nezaživším zklamání, dala naději – jakkoli falešnou, že dějiny se odvíjejí po spirále směrem vzhůru a nic na světě už nemůže zvrátit cestu lidstva k socialismu s lidskou tváří, jehož budou nedílnou součástí.

Tato neformální skupina mládeže, přesněji řečeno její pražská odnož, byla později nazývána „*Děti Maislovky*“. Šlo o teenagery, které již nudila generace rodičů, ať již doma držící své židovství v tajnosti, nebo přímo na židovské obci kolaborující s režimem. Řady těchto revoltujících „*Dětí Maislovky*“ se postupně rozrůstaly.²²⁹ Komunistické úřady dostaly strach, aby se mládež nedostala do „spárů sionismu“. Tuto situaci vyřešil ministr školství a kultury profesor Jiří Hájek, který povolil oficiální „vzdělávací schůzky“ mládeže.²³⁰ Částečně tedy získali komunisté nad tématy přednášek kontrolu. Do „spárů sionismu“ se ale mladí přesto dostali. Po vpádu sovětských vojsk do Československa polovina této mládeže emigrovala na Západ a s nimi odešly i svěží myšlenky a nové nápady na přeměnu a omlazení židovské obce. Tím se české židovstvo připravilo o mnoho svých dalších členů, představitelů tzv. druhé (poválečné) generace.²³¹

²²⁸ Podle židovského náboženského zákona (*halachy*) je již po staletí za žida považován ten, kdo se narodí z lůna židovské matky a jedinec, který dobrovolně konvertuje na židovství (poměrně složitým procesem zakončeným zkouškou zvanou *giur*).

²²⁹ V roce 1963 měla tato neformální skupina mládeže asi padesát členů a o dva roky později v roce 1965 již se do její činnosti zapojovalo na sto padesát mladých lidí. Srv. HEITLINGEROVÁ, Alena, *Židovské mládežnické skupiny v Československu v šedesátých letech 20. století a jejich obnova po pádu komunismu (1989)*, in: *Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968. Od destalinizace k Pražskému jaru*, Praha: Židovské muzeum v Praze 2011, s. 88.

²³⁰ Tamtéž, s. 89.

²³¹ Odhaduje se, že v letech 1968-1971 opustilo Československo spolu s množstvím českých intelektuálů a akademicky vzdělaných lidí také 6 000 židů. Srv. STAŇKOVÁ, Lenka, *Richard Feder*

Symbolem vzpomínek přeživších *šoa* v České republice se stal Terezín, v roce 1947 vyhlášený Památníkem národního utrpení. Nebylo to však pouze z důvodu existence ghetta, ale taktéž kvůli věznicí Gestapa v Malé pevnosti. Na této „rivalitě“ mezi dvěma objekty terezínské pevnosti bylo možné pozorovat ideologický směr komunistického Československa. V padesátých letech byl z doby nacistické okupace vyzdvihován pouze odboj, a to nejen v komunistických zemích, ale i na Západě. Proto byl protěžován význam Malé pevnosti, ve které byli žalářováni především vězni političtí a odpůrci nacistické okupace. Byl to ale hlavně odboj komunistický, jenž byl, ne vždy právem, glorifikován, přestože mladí a nadšení komunisté byli po napadení Sovětského svazu skutečně aktivní složkou protinacistického odboje. Ne ve všech dobách byl Terezín vzpomínán rovněž jako místo židovského utrpení. Téma židovského ghetta bylo v padesátých letech v historických publikacích i beletrii záměrně zamlčováno, neboť od něj již bylo příliš blízko k stalinisty nenáviděnému sionismu a Izraeli. Tématu různých ideologických směrů pohledů na válku v Československu se ještě budu věnovat v kapitole „*Obraz holocaustu v české poválečné literatuře a filmu*“.

Obratní ideologové komunistického režimu si již po nástupu Chruščova k moci začali lámat hlavu nad tím, jak terezínské ghetto mobilizovat „v boji za socialismus“. Zamlčování či lhaní o něm nebyla ta nejlepší propagandistická taktika (ostatně tato praxe se nikterak neosvědčila ani v poválečném Sovětském Svazu v případě již zmíněného masového popraviště v Babim Jaru). Proto počali komunističtí ideologové, převážně na mezinárodním poli, zneužívat téma terezínské ghetta k propagandě namířené proti „západoněmeckému revanšismu a militarismu NSR“, kde Západní Německo bylo prezentováno jako nepřítel socialismu a přímý dědic odkazu nacistické Třetí říše, která se provinila rovněž na židech. Tato plamenná rétorika ovlivňovala oficiální prorežimní propagandu, což mělo pochopitelně vliv na válečné pamětníky, mezi nimiž byl prostor poskytován převážně bývalým politickým vězňům a mezi nimi hlavně komunistům.

Tak tomu bylo až bezmála do poloviny 60. let. Potom na velmi krátkou dobu až do sovětské invaze téměř přestalo být toto téma zneužíváno, aby bylo později v době normalizace na dlouhých dvacet let takřka vymazáno z československé historiografie. Média ovládly převážně televizní obrazovky a na nich kladní

(1875-1970), významný představitel českého židovství (magisterská diplomová práce), Brno: Historický ústav Masarykovy university 2011, s. 69.

normalizační hrdinové, mezi které patřil major Zeman či postavy budovatelů ze seriálu „Rodáci“.

Vrátím-li se ale zpět do období politického tání – terezínské ghetto začalo být s tichým souhlasem režimu již od poloviny 50. let zneužíváno za účelem propagandistického úsilí, a podílelo se tak nepřímou na „boji pokrokových sil proti kapitalismu a imperialismu, jejichž přímým produktem se stal fašismus“. V roce 1955 byla s tímto cílem pořádána výstava kreseb terezínských dětí v Paříži, která pro potřebu komunistického režimu v Československu učinila Terezín světově proslulým. V roce 1956 se v Terezíně, ve snaze pochlubit se „náboženskou svobodou“, poprvé konala židovská náboženská tryzna za zemřelé zvaná *Kever avot* (Hrob otců). Snahou komunistických státních orgánů ale bylo akci alespoň ideologicky navenek prezentovat jako prorežimní počin. Proto byla široké veřejnosti představena následujícím způsobem: „[...] i to byla důstojná a povznášející manifestace jak náboženské piety, tak našeho odhodlání bránit mír proti úkladům fašistů a neonacistů [...]“²³² V roce 1960 „naši pionýři“ v dětském parku bývalého ghetta Terezín vysázeli rudé a bílé růže ve tvaru pionýrského znaku ve snaze dát židovskému válečnému utrpení nyní nově rudý a budovatelský charakter.

V šedesátých letech nabývaly takovéto akce stále méně politického patosu sloužícího komunistické propagandě. Již v roce 1960 bylo například získáno povolení k uspořádání expozice na 16. bloku kmenového tábora v Osvětimi. Na její realizaci se podíleli autoři knihy „Továrna na smrt“ a současně bývalí osvětimští vězňové Ota Kraus a Erich Kulka.²³³ Na grafickém zpracování výstavy pak spolupracoval režisér Alfred Radok.²³⁴ Ti z terezínských vězňů, kteří se dožili konce války, si dosud pamatovali na avantgardní představení a kabarety Karla Švenka (viz str. 250).²³⁵ V roce 1962 byli potěšeni první poválečnou premiérou jeho muzikálu „Poslední cyklista“, jež byla uvedena v divadle Rokoko pod režijním vedením Darka

²³² Národní archiv, MŠK, 47/VII, 1956-1967, č. kartónu 56, Sjezd 1956.

²³³ KRAUS, Ota - KULKA, Erich, *Továrna na smrt*, Praha: Čin 1946.

²³⁴ *Československé Osvětimské muzeum*, VŽNO, XXI, č. 7, 1. 7. 1959, s. 9.

²³⁵ Karel Švenk (1907-1945) byl členem pražské divadelní avantgardy. Byl ale také populárním hercem, režisérem, spisovatelem a skladatelem. V období nacistické okupace byl z rasových důvodů odtransportován do terezínského ghetta, kde navzdory nelidským životním podmínkám pokračoval dále ve tvorbě pro své spoluvězně. Švenk se stal za pobytu v Terezíně autorem několika revue a kabaretů, jakožto i terezínského hymny s názvem „Všechno jde“. Hra „Poslední cyklista“ byla jeho poslední. Zahynul těsně před koncem války na jaře roku 1945. Z herců, kteří hráli v „Posledním cyklistovi“, se konce války dožila pouze paní Jana Šedová (vlastním jménem Gertruda Popperová, roz. Skallová), které se hru, jež se dochovala pouze ve zlomcích, znovu podařilo reprodukovat a tím umožnit její poválečné uvedení.

Vostřela.²³⁶ Jiným příkladem postupného vytrácení stalinistické propagandy ze vzpomínek na šoa byla expozice věnovaná perzekuci židů za Protektorátu a životu koncentračního tábora Terezín, která se konala v roce 1965 v Malé pevnosti v Terezíně.²³⁷

Nejmasovější vzpomínkovou akcí se ale stala každoroční tryzna za židy z osvětimského rodinného tábora, z nichž téměř 3800 zahynulo v plynových komorách v noci z 8. na 9. března 1944. Komunisté se sice v roce 1958 pokusili pod patronátem Svazu protifašistických bojovníků vzpomínkovou akci přesunout do muzea Klementa Gottwalda, a tím poněkud degradovat její charakter. Jejich záměr se však nezdařil a v následujících letech už se většinou akce konala v důstojném prostředí Pinkasovy synagogy.²³⁸

3f) normalizace-nová vlna židovské emigrace z Československa a represe StB vůči židům

Analýzou židovské komunity v době normalizace se pomalu dostávám k období, které je kratší než lidský život a v takových případech zpravidla nastávají potíže s jeho interpretací.²³⁹ Na druhou stranu nelze takové události opomíjet. V dětství jsem někdy býval přímým účastníkem dění na židovské obci a s některými jejími aktéry jsem se seznámil osobně, což by mohlo přidat získaným informacím na důvěryhodnosti.

Každý vstup do židovské obce jsem v 70. letech vnímal jako cosi záhadného a romantického, neboť patřil do kategorie „věcí zakázaných“, přestože se omezoval na návštěvu mých dvou tetiček, jež zde léta pracovaly jako sekretářky. K mým

²³⁶ *Terezínský kabaret na Václavském náměstí*, VŽNO XXIII, č. 9, 1. 9. 1961, s. 11.

²³⁷ SOUKUPOVÁ, Blanka, *Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace*, in: *Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968. Od destalinizace k Pražskému jaru*, Praha: Židovské muzeum v Praze 2011, s. 128-129.

²³⁸ Nejvýznamnější tryzna se odehrála v roce 1964 v budově pražské Židovské radnice u příležitosti dvacátého výročí od zavraždění prvního osvětimského rodinného transportu. Tamtéž, s. 138.

²³⁹ Je totiž často nesmírně složité dobu tak historicky blízkou hodnotit objektivně a společně s tím je při takové práci možné ublížit hlavním aktérům těchto dnes již historických událostí. Někteří z nich mohou být totiž dosud naživu. Proto, měl-li jsem na mysli konkrétní osobu, neuvedl jsem její celé jméno. Učinil jsem tak pouze v případech, kdy daná osoba souhlasila. Jednalo-li se o kolaboranta s režimem, celé jméno jsem uvedl pouze tehdy, kdy se sám veřejně ke své kolaborantské minulosti přiznal.

vzpomínkám patřily i poprvé ochutnané *macesy*,²⁴⁰ které se mi zdály být zcela bez chuti, ale přesto patřily ke zkušenosti, jež byla něčím jiná než šedý a nudný život v době normalizace v Československu. K osmdesátým létům patřil i pan Josef Kemr, který často parkoval svůj nemytý trabant přímo před vchodem do Židovské radnice v Maiselově ulici, vcházel do budovy se slovy „pozdrav pámbu“ a potom si pochutnával na obědě v košer jídelně. Nikomu z personálu jídelny pro členy obce nevadilo, že byl praktikující katolík. Podobné zážitky prožívali i jiní členové obce a společně s nimi i přeživší *šoa*, kteří dosud většinou nedostali možnost se nikomu se svým nelehkým osudem svěřit. Jejich čas se ale pomalu blížil.

Již v červnu roku 1967 po tzv. šestidenní válce, tedy ještě více než rok před sovětskou invazí do Československa, přerušili českoslovenští komunisté s Izraelem diplomatické styky. Po vstupu tzv. „spřátelených armád“ a započetí normalizace potkala české židovstvo nemilá událost. V roce 1970 zemřel zemský rabín Richard Feder. Po jeho odchodu se na dlouhých čtrnáct normalizačních let ocitlo české židovstvo zcela bez rabína, neboť žádný z možných kandidátů neodpovídal kádrovým požadavkům post-stalinistických komunistů. Teprve v roce 1984 se funkce vrchního zemského rabína ujal již kádrově vyhovující Daniel Mayer, který se upřímně snažil udržet náboženský život obce, což muselo nutně znamenat jistou míru spolupráce s představiteli režimu.²⁴¹

Souběžně s počínající normalizací na konci šedesátých let vše pomalu šlo k ochromení kulturního života židovských obcí, jenž se zde stal dobrou tradicí již od poloviny šedesátých let. Dalo by se říci, že odchodem Františka Fuchse z funkce předsedy rady ŽNO v roce 1974 zcela ustaly již tradiční kulturní přednášky a činnost mládežnických skupin. Společně s tím Státní bezpečnost v rámci svého anti-sionistického tažení zahájila akci *Pavouk*, jejímž cílem bylo zmapovat veškerou

²⁴⁰ *Maces* je tradiční pokrm připravovaný na židovský svátek Pesach. Je to nekvašený chléb, který má spíše podobu krekrů či sušenky a díky tomu, že se skládá pouze z pšeničné mouky a vody má naprosto nevýraznou a ničím nepřitažlivou chuť. Obtížnost při samotném požívání křehkých a lámavých *macesů* má symbolizovat nelehký život dítek izraelských v egyptském otroctví. Absence droždí v nich pak symbolizuje spěch, ve kterém z Egypta izraelité před faraonem prchali, při němž ani nestihli zadělat na kynutý chléb.

²⁴¹ Rabi Mayer byl zanesen do seznamu spolupracovníků StB pod krycími jmény *Jan*, *Pavel*, či *Student*, a přestože jsem osobně přesvědčen, že nikomu vědomě neublížil, rozhodl se v roce 1990 odstoupit ze svého úřadu. V roce 1991 se přestěhoval do Izraele, kde se již dlouhá léta věnuje přípravě kandidátů na konverzi k judaismu. Čestně se ke své spolupráci přiznal, proto jej jako agenta StB uvádím pod plným jménem.

„aktivitu židů“ v Československu a jejich „potencionální spolupráci se světovým sionismem“.²⁴²

Lze říci, že jistá část členů ŽNO buď aktivně kolaborovala s režimem, nebo, a to byla většina členů obce, se proti němu otevřeně vystoupit bála. Byla zde ale i malá skupinka členů, kteří v roce 1977 podepsali Chartu 77. Patřili mezi ně kupříkladu historik Toman Brod, Věra Roubalová, Daniel Kumermann,²⁴³ scénárista Jiří Daníček či spisovatel Karol Sidon. Chartu 77 podepsali i někteří odvážní židé, kteří nebyli členy ŽNO, například již dříve zmínění politici Gertruda Sekaninová - Čakrtová nebo František Kriegel. Vedení ŽNO však Chartu 77 oficiálně odsoudilo.

Přesto se jejím některým signatářům občas v rámci obce podařilo projevit své občanské názory. Takových lidí bylo sice málo, ale zato je bylo vždy vidět. Jedním z takových veřejných projevů občanské revolty bylo uvedení divadelní hry „Ester“ Karola Sidona (viz str. 251) při purimových oslavách na jaře roku 1981, jež byla režijně zpracována tak, že z představitelů režimu udělala hlupáky.²⁴⁴ V důsledku toho byli později odstraněni tehdejší členové vedení PhDr. Desider Galský, CSc.²⁴⁵ a Artur Radvanský,²⁴⁶ kteří byli nahrazeni instalovanými přísluhovači režimu Františkem Krausem a Bohumilem Hellerem. Záhy StB zorganizovala akci *Asanace*, jejímž cílem bylo prostřednictvím nátlaku, obtěžování a týrání přinutit signatáře Charty 77 k emigraci. Karol Sidon byl jedním z nich. Byl přinucen vystěhovat se do Spolkové republiky Německo, kde se na univerzitě v Heidelbergu začal věnovat intenzivně oboru judaismu.

²⁴² Akce Pavouk byla zahájena v roce 1971 a trvala až do roku 1988, tedy až téměř do konce komunistické éry. Za celé období agenti StB nashromáždili informace celkem o 20 000 občanech republiky-židech a jejich rodinných příslušnících. Vytipovala rovněž „nebezpečné jedince“, kteří by mohli být například díky svým jazykovým znalostem, nebo s pomocí jejich příbuzných v Izraeli či na západě, schopni „navázat styk se sionisty“. Srv. *Tajné akce StB, Akce Pavouk, 1/40, ČT 2008.*

²⁴³ Daniel Kumermann byl novinářem (po podepsání Charty 77 pak rovněž na dlouhou dobu čističem oken), který působil v letech 1999-2003 ve funkci velvyslance České republiky v Izraeli.

²⁴⁴ VORÁČEK, Jiří, *Osudy: Karol Sidon 7/10*, Praha: Český rozhlas 3, 31. července 2012.

²⁴⁵ Desider Galský byl i populárním spisovatelem a publicistou. V padesátých letech byl vyhozen z rozhlasu a musel se živit jako dělník. Od konce 50. let směl už opět publikovat. Mezi jeho knihy patří „Hazard pana Lessepse“ (Nakladatelství Svoboda, 1966) o stavbě Suezského průplavu, či „Mrtvý na útěku“ (Nakladatelství Magnet, 1969) o Hitlerově „pravé ruce“ Martinu Bormannovi, který se během obléhání Berlína v roce 1945 záhadně ztratil. Od roku 1979 Galský řídil Věstník Židovských náboženských obcí a Židovskou ročenku. V roce 1980 byl zvolen předsedou rady ŽNO. Po již zmíněném odstranění v polovině let osmdesátých se Galský do vedení obce po Sametové revoluci opět vrátil. Zemřel v listopadu 1990 na následky těžkých zranění při automobilové nehodě.

²⁴⁶ Galský a Radvanský byli odstraněni z vedení ŽNO nejen za to, že nedokázali uvést purimové hry Ester zabránit, ale rovněž proto, že se nepostavili proti tomu, aby někteří přátelé Karola Sidona z hnutí Charta 77 v představení účinkovali a jiní přišli na obec jako diváci. Srv. HEITLINGEROVÁ, Alena, *Ve stínu holocaustu a komunismu; Čeští a slovenští židé po roce 1945*, Praha: nakladatelství G plus G s.r.o. 2007, s. 50.

Členství v židovských obcích v českých zemích a na Moravě mělo ale i své morálně stinné stránky. Rovněž mezi jmény zaměstnanců a členů obce, která jsem až doposud zmínil, byli agenti StB. Mezi nimi byli jistě lidé, kteří donášeli z naprosto zistných důvodů se zcela zřejmým úmyslem škodit svému bližnímu a mít z toho osobní prospěch. Někteří „agenti“ Státní bezpečnosti ale chtěli obci skutečně pomoci, aktivně pro ni pracovali a pomáhali jejím členům. Akt podpisu spolupráce s StB byla pro ně nutná daň, kterou museli obětovat, nebo si to alespoň oni mysleli. Tím se po kolapsu komunistického režimu a uveřejnění seznamu spolupracovníků StB, kde byla rovněž uvedena jejich jména, hájili, ale toto Kainovo znamení je bude provázet do konce života. Netroufám si je morálně soudit, ani je raději nebudu konkrétně jmenovat. Byli mezi nimi i přeživší *šoa*, někteří z nich byli v 50. letech vězněni komunisty, jiní byli přinuceni pracovat v uranových dolech a nakonec morálně zlomeni souhlasili se spoluprací s represivním aparátem komunistického režimu. Agenti s krycími jmény *Správce, Krása, Představený, Kos, Tajemník, Turek, Redaktor, Student* či mladá snaživá agentka *Ester* neboli *Sylva* se stali smutným příkladem toho, kam až může být člověk dotlačen.

Byla zde i malá skupinka hluboce věřících, sestávající převážně z bývalých optantů z Podkarpatské Rusi a jejich rodinných členů.²⁴⁷ Ti se pod tichým dohledem státní bezpečnosti a jejich agentů scházeli k šabatovým bohoslužbám ve Staronové synagoze, slavili své svátky a, nakolik jim to jejich nezbožné okolí dovolovalo, žili zbožným životem. K nim se později přidala i malá skupinka „místních“ z druhé poválečné generace, kterým nesmírně imponoval tento východoevropský židovský rituál. Do této skupinky patřil již zmíněný spisovatel a dnešní zemský rabín Karol Sidon společně s Jiřím Daníčkem, současným ředitelem Židovského muzea Leem Pavlátem, a již zmíněným Danielem Mayerem, který dostal po absolvování rabínského semináře v Budapešti v roce 1984 povolení stát se pražským vrchním rabínem. Ve druhé, v Praze dosud pro modlitby otevřená Jeruzalemská synagoze, se pak scházeli čeští již více asimilovaní židé a to převážně v období tzv. Vysokých svátků.

²⁴⁷ Z tohoto okruhu lidí bych rád jmenoval alespoň pana Viktora Feuerlichta (hebrejským jménem Zeeva Ben Mošeho) původem z Mukačeva, který byl kantorem Staronové synagogy. Po smrti rabína Federa v roce 1970, v situaci, kdy české země a Morava neměly jediného rabína, byl pan Feuerlicht jedním z mála, kteří ortodoxní náboženskou tradici v Čechách pomohli uchovat. Patřil sem i Miki Roth se svojí ženou Hanou, kteří založili hudební skupinu *Mišpacha*, jež se stala v kulturním prostředí po celé republice pojmem.

Atmosféra vzájemné, jakkoli bizarní, symbiózy chartistů, pravověrných židů, komunistických přísluhovačů, policejních špiclů a „obyčejných“ členů, již sdíleli společnou komunitu a nezřídka i společný stůl či lože, trvala až do Sametové revoluce roku 1989. V některých případech mohli patřit členové obce do několika zmíněných skupin zároveň – byli zde i „zbožní donašeči“ či „komunističtí chartisté“. V tomto ohledu byla židovská obec výjimečnou a v tom byla její krása i tragédie. Pramenilo to ze zrůdnosti režimu, který pronikl až do nitra náboženské komunity a často „nachytil“ její členy ve slabých životních chvílkách tak, že je nakonec přinutil ke spolupráci, někdy dokonce proti svým blízkým.

Jistou roli zde hrála i otázka židovské sounáležitosti, která je jedním z pilířů judaismu. Ta židy staví na úroveň národa, ať jsou jacíkoli. Jsou-li špatní, nemusí tím přestat být židy, obdobně jako u národů jiných. Skutečnost, že například Rudolf Slánský či Bedřich Reicin byli špatní lidé, kteří ještě před tím, než se stali oběťmi justiční vraždy, sami uškodili svému okolí, by jim, alespoň teoreticky, neměla zabránit v tom, aby se mohli jakožto židé stát součástí *minjanu* při sobotních modlitbách a byli právoplatnými členy obce – pokud by navzdory svému militantnímu ateismu projevíli o své židovství zájem.²⁴⁸ V Izraeli se kupříkladu dodnes běžně potkávají židé z bývalého Sovětského svazu, kde jeden spolupracoval s totalitárním režimem při perzekuci druhého. To jim však nebránilo v tom, aby se na počátku 90. let mohli oba, jakožto představitelé židovského národa, do Izraele na základě Zákona o návratu²⁴⁹ vystěhovat.

Jaká byla generační situace na obcích v českých zemích a na Moravě? Počet členů na mimopražských obcích byl velmi nízký, jejich průměrný věk se zvyšoval a jejich úplné vymření se zdálo být jen otázkou času. V Praze byla situace přece jen poněkud pozitivnější. Poválečná druhá generace, a převážně pak dívky mezi nimi, se dostávala v 70. letech do věku, kdy bylo třeba se rozhodnout o volbě budoucího partnera. Těch bylo ale v rámci obce mezi těmi, kteří po sovětské okupaci

²⁴⁸ Je i možné, že by takový zájem mohli projevit. Kupříkladu Rudolf Slánský, ještě předtím, než vstoupil do řad Komunistické strany Československa, byl členem sionistického hnutí *Tchelet Lavan* (Modrobílí). Mohlo to i znamenat, že v mládí mu židovství nebylo natolik cizí a jistý pocit sounáležitosti se židy, alespoň tenkrát, jistě měl. Srv. BARTÁKOVÁ, Daniela, *Comparative study of Tchelet Lavan and Hashomer Hatzair in Czechoslovakia (1918-1938)*, Budapešť: CEU-Nationalism Studies Program 2011, s. 75.

²⁴⁹ Zákon o návratu (*Chok-Ha-Švut*), uděluje právo každému židovi se v Izraeli usadit. Tento zákon byl schválen izraelským parlamentem (*knesetem*) dne 5. července roku 1950 a byl uveřejněn v knize zákonů (*Sefer hachukim*) pod číslem 51, s. 159. Byl ještě později novelizován a to dne 23. srpna 1954 a 10. března 1970.

neemigrovali, žalostně málo. Bylo zde proto uzavřeno jen nemnoho právoplatných židovských sňatků. A tak se do generace jejich dětí často předávalo to, co už by se ani židovským náboženstvím pojmenovat nedalo. Součástí rodinné tradice však zůstala úcta k rodičům a prarodičům a jejich válečnému utrpení, někteří brali docházení na obec jako formu revolty proti režimu – zpravidla mladí lidé ze třetí generace sem přicházeli několikrát do roka na chanukovou či purimovou slavnost. Zde v rámci oslav a zároveň v duchu české národní tradice holdovali dobrému jídlu a někteří i pití v poslední košer restauraci v Čechách. Skutečnost, že počet pohřbů mnohonásobně převyšoval množství svateb, však jasně signalizovala, kam židovské společenství v 70. a 80. letech 20. století spěje.²⁵⁰ Příbuzné v Izraeli již nebylo možné od počátku normalizace navštívit a tím se v obou zemích vytvořily generace nejmladších, kteří se nikdy osobně ani nesetkali, ale i starších, kteří se již díky pokročilému věku nikdy nesetkají.

O smutném stavu židovských obcí i židovských památek vypovědělo prohlášení Charty 77 z jara roku 1989, tedy ještě v období posledních měsíců totality. Toto memorandum bylo zasláno vládě ČSSR, ministerstvu kultury ČSR, sekretariátu pro věci církevní v předsednictvu vlády ČSSR, Radě židovských náboženských obcí, ŽNO v Praze, Státnímu úřadu památkové péče a ochrany přírody a rovněž ústřednímu výboru Českého svazu protifašistických bojovníků.²⁵¹ Obdobně jako jiná dřívější prohlášení Charty 77 i toto komunističtí vládcí ignorovali.

Tímto se dostávám ke konci komunistické diktatury v Československu, která se zároveň stala koncem jedné etapy historie českých a moravských židů. Vzpomenu-li opět oběti šoa, které byly bez výjimky rovněž součástí tohoto příběhu, postupně i v České republice začala přicházet doba, kdy se mohlo o židovské tragédii v dobách války mluvit svobodně. Česká společnost, nyní po více než čtyřiceti letech od ukončení války, takové příběhy chtěla konečně slyšet. K situaci přeživších šoa

²⁵⁰ Ani u svateb či pohřbů nebyly často dodržovány striktně religiózní předpisy. Stávalo se, že jeden z partnerů svatebního obřadu židem nebyl, občas bývalo, že byl na židovský hřbitov pochován zesnulý, který nepocházel z židovské matky. Všechny strany byly ale spokojeny: představitelé režimu mohli vykázat „náboženský život“ a zcela lidské osobní pohnutky příbuzných či pozůstalých k tomuto „liberálnímu“ přístupu byly zřejmé. Srv. GEUSSOVÁ, Hana, *Židovská menšina v Československu v období normalizace* (bakalářská práce), Praha: UK-Ústav hospodářských a sociálních dějin 2012, s. 56.

²⁵¹ Jednalo se o jedno z dlouhé řady prohlášení Charty 77, které kritizovalo trvalé zanedbávání židovských kulturních památek v ČSSR a rovněž skutečnost, že režim trvale zamlčoval úlohu židů v československých dějinách. Bylo vydáno dne 5. dubna 1989 pod názvem *Analýza tragédie židů v československé poválečné skutečnosti*, dokument č. 28/89.

v Izraeli, kam po válce velká část českého židovstva odešla, se budu věnovat v příští čtvrté kapitole.

3g) obraz *holocaustu* v českém a československém poválečném filmu

Je nesmírně zajímavé studovat stav společností a trendy v ní na příkladu národní filmové tvorby. V minulých kapitolách jsem se snažil poukázat na to, že západoevropské demokratické společnosti procházely od skončení války po několik desetiletí evolucí v jejich vztahu ke vnímání *šoa*. Podobný proces jsem analyzoval i ve společnosti české, a to v průběhu této kapitoly. Nyní se pokusím vysvětlit, nakolik výstižně a věrně byl „antisionistický“ vztah československé společnosti pod tlakem komunistické vládnoucí garnitury vyjádřen právě v národní kinematografii.

Romány a novely plnily podobnou společenskou funkci jako film a v otázce knižního zpracování židovského „konečného řešení“ to platilo rovněž.²⁵² Nicméně, knižní tvorba ne vždy, včas a přesně dokumentovala, jak se v daný historický okamžik česká společnost, ovlivňovaná komunisty, na *šoa* právě dívala. Proč tomu tak bylo? K napsání knihy totiž stačí většinou jeden autor a není k tomu třeba velkých investic, jež v období komunistické diktatury v případě filmu přicházely ze státní pokladny. Pokud se ale již komunistický režim rozhodl uvolnit peníze k natočení filmu, bylo zřejmé, že bude vyroben s jeho souhlasem a svým způsobem bude schvalovat a imitovat postoj společenských vládců, kteří se ho snažili většinou zneužít k „výchově“ občanů. Proto bývaly válečné filmy v socialistickém Československu poměrně věrným obrazem doby a (pokud některé neskončily v trezoru) prezentovaly, jak v daném období česká, respektive československá

²⁵² Románových titulů s tematikou *šoa* byla napsána celá řada. Jako příklad uvedu pouze některé z nich. I z tohoto seznamu je naprosto zřejmé, že většina titulů byla vydána v období zlatých 60. let. Srv. WEIL, Jiří, *Život s hvězdou*, Praha: Družstvo dílo 1949; LUSTIG, Arnošt, *Noc a naděje*, Praha: Naše vojsko 1958; WEIL, Jiří, *Na střeše je Mendelson*, Praha: Československý spisovatel 1960; MŇAČKO, Ladislav, *Já, Adolf Eichmann*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1961; BĚLOHRADSKÁ, Hana, *Bez krásy, bez límce*, Praha: Československý spisovatel 1962; BOR, Josef, *Terezínské rekviem*, Praha: Československý spisovatel 1963; FUCHS, Ladislav, *Pan Theodor Mundstock*, Praha: Československý spisovatel 1963; FUCHS, Ladislav, *Mí černovlasí bratři*, Praha: Československý spisovatel 1964; ŠKVORECKÝ, Josef, *Sedmiramenný svícen*, Praha: Naše vojsko 1964; FRIEDRICH, Karel - MARTINEC, Jan, *Útěk před žlutou hvězdou*, Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1964; GROSMAN, Ladislav, *Obchod na korze*, Praha: Mladá fronta 1965; BROD, Max, *Život plný bojů*, Praha: Mladá fronta 1966; FUCHS, Ladislav, *Spalovač mrtvol*, Praha: Československý spisovatel 1967; KALÁBOVÁ, Věra, *Ve městě jsou bratři Steinové*, Praha: Mladá fronta 1967; KULKA, Erich - TROCHTOVÁ, Věra, *Únos ze San Fernanda*, Praha: Vydavatelství časopisu MNO 1968; FEDER, Richard, *Život a odkaz*, Praha: Rada židovských náboženských obcí 1973.

společnost *šoa* vnímala. Z tohoto důvodu jsem pro názornost vybral několik filmů z československé kinematografie, jež se *šoa* zabývaly, a reprezentovaly tím její reflexi v období komunistického režimu v Československu.

V období bezprostředně po skončení války natočil v roce 1948 Alfred Radok film „Daleká cesta“,²⁵³ jenž byl prvním filmovým vyjádřením životních osudů židů, deportovaných do koncentračního tábora Terezín. Byla to jedna z prvních hereckých filmových rolí režiséra Otomara Krejčí staršího. Domnívám se, že tento film předběhl svoji dobu minimálně o deset let, a to nejen v československém prostředí. Po komunistickém puči byl však z ideologických důvodů nejprve stažen z promítání ve velkých městech, později tehdejším ministrem kultury Václavem Kopeckým zcela zakázán a uložen do trezoru.

V období stalinismu se československá kinematografie zabývala osudem válečných vítězů mnohem více než vězňů a jiných ponižovaných a utlačovaných. Natačela zpravidla na politickou zakázku propagandistické a tendenční filmy po vzoru „Němé barikády“²⁵⁴ (jejíž režisér Otakar Vávra se sám podílel na umělecké likvidaci Alfreda Radoka), avšak na přelomu padesátých a šedesátých let se v českých kinech pomalu začínaly rovněž objevovat filmy, jež se zabývaly osudy vězňů v koncentračních táborech. Pochopitelně většinou osudy vězňů politických, nikoli židů. Jedním ze zdařilejších byl film Vojtěcha Jasného „Přežil jsem svou smrt“²⁵⁵ z roku 1960 s kladným hrdinou, „dobrosrdečným obrem“ Františkem Peterkou v hlavní roli. V tematicky blízkém snímku s názvem „Boxer a smrt“²⁵⁶ režiséra Petera Solana z roku 1962 si bývalého boxera vězněného v koncentračním táboře zahrál slovenský herec Štefan Kvietik. Cílem takovýchto filmů bylo poukázat na kamarádské vztahy politických vězňů, kteří společně bojují o přežití a zůstávají naživu převážně díky přátelství, své morální síle a levicovým ideálům.

Přibližně ve stejné době již ale v Československu začínalo docházet k politickému oteplování a filmy s tématem *šoa* se pomalu objevovaly v našich kinech. Prvním z řady těchto děl se stal už v roce 1959 film „Romeo, Julie a tma“²⁵⁷ režiséra Jiřího Weisse, který byl natočen na motivy románu Jana Otčenáška s Ivanem Mistríkem a Danou Smutnou v hlavních rolích.

²⁵³ RADOK, Alfred, *Daleká cesta*, Československo 1949.

²⁵⁴ VÁVRA, Otakar, *Němá barikáda*, Československo 1949.

²⁵⁵ JASNÝ, Vojtěch, *Přežil jsem svou smrt*, Československo 1960.

²⁵⁶ SOLAN, Peter, *Boxer a smrt*, Československo 1962.

²⁵⁷ WEISS, Jiří, *Romeo, Julie a tma*, Československo 1959.

V roce 1962 byl v československých kinech uveden film Zdeňka Brynycha „Transport z ráje“,²⁵⁸ natočený podle literární předlohy Arnošta Lustiga. Popisuje každodenní život židovských vězňů v ghettu Terezín. Divákům v kinech přecházel až mráz po zádech při pohledu na město Terezín sedmnáct let po válce, jehož krajina se od té doby takřka nezměnila. Divák proto vnímal tísnivou atmosféru tohoto místa obdobně jako vězňové v době války. Ve filmu se představily budoucí hvězdy českého filmového plátna, tehdy ještě velmi mladí leč talentovaní herci Josef Abrhám, Josef Vinklář, František Němec a jiní. Další Brynychův film zvaný „...a pátý jezdec je strach“²⁵⁹ z roku 1964 je příběhem doktora Brauna, který je díky svému židovskému původu přinucen opustit pracovní místo a jeho každodenní život je neustále omezován rasovými zákony. Film popisuje strach, jež prožíval židovský jedinec ještě v období před deportací do koncentračního tábora, kdy žije ve vlastní zemi jako občan druhé kategorie.

Režisér Jan Němec ve stejném roce natočil, opět podle předlohy povídky Arnošta Lustiga, film „Démanty noci“²⁶⁰ o dvou skrývajících se židovských chlapcích, kteří utekli na sklonku války z transportního vlaku. Film byl určen pouze zasvěceným divákům, neboť metafory a symboly vyjádřené jeho tvůrci zcela jistě mohly vyvolat dojem nezáživnosti a absence dějové linie.

V roce 1965 natočil znovu podle předlohy Arnošta Lustiga režisér Antonín Moskalyk film s názvem „Modlitba pro Kateřinu Horovicovou“,²⁶¹ tragický příběh mladé dívky, jež se shodou náhod ocitla ve společnosti majetných židů, kteří jsou formou nátlaku a vydírání nacisty připraveni o všechny své bankovní úspory a v Osvětimi pak společně s Kateřinou přicházejí o život. Tento film měl skutečně hvězdné obsazení. Zahráli si v něm Jiří Adamíra, Martin Růžek, Čestmír Řanda, Ilija Prachař a Miloš Nedbal. Tento snímek získal taktéž Cenu mezinárodní kritiky na festivalu Prix Italia a Hlavní cenu na festivalu v Monte Carlu.

V roce 1965 natočil režisér Jan Kadar výtečný oscarový film „Obchod na Korze“.²⁶² Přestože se jeho děj odehrává výhradně na Slovensku, určitě rovněž přispěl k vnímání šoa v celém československém státě a také nastavil zrcadlo po celou dobu komunistické diktatury tařka opomíjenému slovenskému lidovému

²⁵⁸ BRYNYCH, Zdeněk, *Transport z ráje*, Československo 1962.

²⁵⁹ BRYNYCH, Zdeněk, *...a pátý jezdec je strach*, Československo 1964.

²⁶⁰ NĚMEC, Jan, *Démanty noci*, Československo 1964.

²⁶¹ MOSKALYK, Antonín, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, Československo 1965.

²⁶² KADAR, Jan, *Obchod na Korze*, Československo 1965.

antisemitismu. Jde o citlivý příběh nedoslýchající vdovy paní Lautmannové (Ida Kaminská), jejíž obchod přichází arizovat občan Tóno Brtko (Jozef Kroner). Za normálních okolností by byl Tóno zcela jistě slušným člověkem, avšak v podmínkách útlaku a nesvobody se stává postavou tragickou.

V roce 1967 natočil Antonín Moskalyk film na motivy předlohy Arnošta Lustiga s názvem „Dita Saxová“,²⁶³ příběh krásné židovské dívky Dity, která, jako jediná přeživší ze své rodiny, žije po válce v dívčím pensionátu. Stal se tak do té doby zřejmě jediným filmem, jenž se bezprostředně poválečnou reflexí *šoa* zabýval. Nehrají už v něm klíčovou roli konkrétními válečné události, ale spíše poválečné osudy a problémy tehdejších obětí rasové perzekuce.

Dalším zdařilým projektem československé filmové tvorby v letech politického oteplení se stal film z roku 1968 režiséra Juraje Herze s názvem „Spalovač mrtvol“.²⁶⁴ Rudolf Hrušínský nejstarší v něm mistrně zahrál roli psychopata Karla Kopfrkingla, zaměstnance krematoria. Za normálních okolností by takový člověk pobýval pod přísným dohledem v psychiatrické léčebně. Film ale ukazuje, jak v atmosféře nesvobody a útlaku se takovéto jednání stává přijatou společenskou normou a z nemocného devianta a vraha se stává uctívaný otec rodiny a vážený občan.

Tímto se v časové rovině dostávám již do období normalizace, jejíž prodejní ideologové se snažili strhnout dějiny o dvacet let zpět do dob stalinismu. Výjimkou nebyla ani tehdejší filmová tvorba. V tomto období měly československé filmy, pokud se *šoa* vůbec věnovaly, tendenci ji relativizovat, skrýt za jiné válečné hrůzy na území naší republiky, jako byla například tragédie vypálení Lidic a Ležáků, převychovávání dětí ukradených nacisty, a převážně komunistický odboj a jeho perzekuci. Všechny snímky tohoto druhu nebyly divácky úspěšné; hodně záleželo na hereckém obsazení hlavních aktérů a jejich divácké oblíbenosti. Například film „Milenci v roce jedna“,²⁶⁵ natočený podle předlohy nám již známého spisovatele Jana Otčenáška, si hereckým výkonem Marty Vančurové a Viktora Preisse získal své příznivce a je divácky úspěšný dodnes. Z příběhu je zcela zřejmé, že dívka prošla koncentračním táborem, ve kterém byla perzekuovaná, nedá (a nesmí) se však určit, že to bylo z rasových důvodů, či chcete li, že hlavní hrdinkou je židovka. V témže

²⁶³ MOSKALYK, Antonín, *Dita Saxová*, Československo 1967.

²⁶⁴ HERZ, Juraj, *Spalovač mrtvol*, Československo 1968.

²⁶⁵ BALÍK, Jaroslav, *Milenci v roce jedna*, Československo 1973.

roce, kdy se odehrála jomkipurská válka, v níž umíraly stovky izraelských vojáků při obraně Suezského průplavu a Golanských výšin, by filmová postava utlačovaného žida mohla mezi diváky vzbudit soucit se židy či lítost, a toho se ministerstvo kultury obávalo. Přes cenzurní zásahy si tento film ale přesto zachoval svoji působivost.

Televizní film „Zlatí úhoři“²⁶⁶ režiséra Karla Kachyni z roku 1979 byl zpracován podle předlohy Oty Pavla, v níž popisoval své dětství, rybaření na řece Berounce, bratry Huga a Pavla, svého „povedeného“ tatínka Lea Poppera, maminku a strejdu Proška. A přesto v tak vydařeném filmu, v němž je spousta rodičovské lásky, citu a vztahu k přírodě, něco chybí. Něco, co Ota Pavel ve své předloze zobrazil naprosto zřetelně – totiž, že pochází ze židovské rodiny a do koncentračního tábora tatínek s jeho bratry odcházeli jedině kvůli tomu. Ve filmu například Popperovi nemají na klopě žlutou Davidovu hvězdu, přestože ji za války židé museli nosit několik let. Ta se objevila pouze ve scéně, kdy odcházejí transportem do koncentračního tábora a to jen velmi krátce. Přesto byl tento televizní film velkým úspěchem československé kinematografie, a to nejen u nás, ale i ve světě. Na festivalu Prix Itálie obdržel dokonce hlavní cenu.

„Antisionističtí“ komunističtí normalizátoři *šoa* ve válečných filmech často zcela zamlčovali, a socialistický film měl za úkol přisluhovat režimu. Jak jsem ale již poznamenal, nemusely být všechny snímky vždy umělecky nezdařilé. Jedním z těch dodnes pozitivně hodnocených byl i Moskalykův film „Kukačka v temném lese“²⁶⁷ z roku 1984 o dívence z Moravy, která je díky svému „árijskému“ vzezření poslána na převýchovu do Říše, kde se dostane do rodiny obávaného velitele koncentračního tábora, znamenitě ztělesněného sovětským hercem Olegem Tabakovem. Monstrózní povaha Otta Kukucka se ve svých rysech nápadně podobá spalovači mrtvol panu Kopferkingelovi. V „socialistickém duchu“ je natočen film „Zastihla mě noc“²⁶⁸ režiséra Juraje Herze o posledních chvílích života komunistické novinářky Jožky Jabůrkové v ženském koncentračním táboře Ravensbrück. Film je nepochybně působivý, ale přirozeně byl vyroben „na zakázku“; povinně ho pak shlédli studenti všech českých gymnázií a středních škol.

Od počátku roku 1986 začal v Sovětském svazu Michail Gorbačov pomalu uvádět v život tzv. politiku *perestrojky* a *glasnosti*. Byl to proces vleklý a zdlouhavý,

²⁶⁶ KACHYŇA, Karel, *Zlatí úhoři*, Československo 1979.

²⁶⁷ MOSKALYK, Antonín, *Kukačka v temném lese*, Československo 1984.

²⁶⁸ HERZ, Juraj, *Zastihla mě noc*, Československo 1985.

přesto jeho vliv začal být pozvolna viditelný i v konzervativnějších zemích východního bloku, mezi něž Československo patřilo. Proto se do válečných filmů natočených v té době někdy „prokradlo“ i židovské téma, jež bylo v minulých letech normalizace úmyslně zamlčováno. Celovečerní koprodukční argentinsko-československý film nevalné umělecké hodnoty s názvem „Za zády peklo“²⁶⁹ vyprávěl o skupině židů, kteří se v období nacistické okupace Polska skrývali v lesích. Jednu z hlavních rolí vytvořil i nynější režisér Filip Renč. Mnohem úspěšnějším perestrojkovým projektem byl film Karla Kachyňa „Smrt krásných srnců“.²⁷⁰ Příběh byl pojat mnohem věrněji vůči předloze Oty Pavla, než tomu bylo ve Zlatých úhořích. Otec Leo (Karel Heřmánek) je zde vyobrazen nejen jako vášnivý milovník přírody, ale i jako dobyvatel žen. V době Protektorátu má již na klopě kabátu označení žluté šesticípé Davidovy hvězdy, a to bez sebemenšího zásahu komunistické cenzury.

Světlou výjimkou v rozhodnutí československých komunistů neuvádět či alespoň omezit v 70. a 80. letech produkci filmů s židovskou tematikou se stal film „Jakub Lhář“,²⁷¹ který vyrobilo Filmové studio Barrandov v koprodukci s východoněmeckou filmovou společností DEFA. Je možné, že rozhodnutí povolit natočení takového filmu tkvělo ve snaze komunistů zalíbit se někdy Západu. Bez menších ústupků nemohli totiž vládnout ani komunisté. Hlavní roli Jakuba Heyma, žida vězněného v nacistickém ghettu, výtečně zahrál Vlastimil Brodský, který za ni dostal Stříbrného medvěda na festivalu v Západním Berlíně; snímek byl navíc v kategorii neanglicky mluvených filmů nominován na Oscara. Přesto jsem pevně přesvědčen, že až na takovéto výjimky byl socialistický film dokonce i ve vztahu k šoa záměrně mobilizován ve prospěch komunistického režimu, „boje proti sionismu“ a diktatorní rozporuplný pohled na „židovskou otázku“ odrážel velice věrně.

²⁶⁹ DOCAMPO FEIJÓO, Beda, *Za zády peklo (Debajo del mundo)*, Argentina, Československo 1986.

²⁷⁰ KACHYŇA, Karel, *Smrt krásných srnců*, Československo 1986.

²⁷¹ BEYER, Frank, *Jakub Lhář*, Československo, NDR 1975.

Čtvrtá kapitola

Izraelští židé původem z bývalého Československa v době poválečné

4a) co znamenalo být Izraelcem – étos tzv. „moderního žida“ (*hajehudi hachadaš*) a jak (zdali) jej čeští židé v Izraeli přijali?

Ve třetí kapitole jsem uvedl, že podstatná část židovské populace poválečného Československa, která přežila nacistický teror, v letech 1945-1949 zemi opustila. Většina z nich putovala do nově vzniklého Státu Izrael. Museli si zde zvykat na naprosto odlišné prostředí. Každodenní život jim neznalost nového prostředí jen pro ně nezvyklé středomořské klima. Často to bývali i předváleční starousedlíci, kteří si již dávno osvojili místní levantské zvyky²⁷² na jedné straně, a židovští přistěhovalci (*olim chadašim*) z mnoha zemí světa na straně druhé. Nežádá se stávalo, že předválečnému inženýrovi či lékaři, kterého nacisté připravili o většinu členů rodiny, a který si po válce v prvním období v zemi přivydělával manuální prací, dělal vedoucího nevzdělaný židovský „starousedlík“, jenž již za několik válečných let strávených v Palestině „povýšil“ na společenském žebříčku. Je nutné podotknout, že to nebyli pouze židé, se kterými přicházeli přistěhovalci z Čech do každodenního styku. Žili tu rovněž muslimští a křesťanští Arabové, drúzové, beduíni, Arméni či Čerkesové, jejichž rodná země se jim již od 30. let 20. století doslova měnila před očima. Tuto změnu někteří z nich viděli jen neradi.

Rozdíl ve způsobu myšlení byl znatelný dokonce mezi zdánlivě kulturně blízkými komunitami židovských imigrantů. Přistěhovalci z Čech se svým životním stylem mnohdy lišili i od židů z východoevropských zemí. Alespoň mojžíšské vyznání by teoreticky mělo být spojovacím článkem mezi všemi židovskými komunitami (*kibuc galuio*), které do Izraele z rozličných míst světa přicházely.²⁷³

²⁷² KAMEN, Jiří, *Hanuš Weigl 1-5. (vyprávění Hanuše Weigla, klavíristy, skladatele, advokáta a bývalého prezidenta Sdružení československých Židů v Izraeli)*, Praha: Rádio Vltava 14. května 2007.

²⁷³ V letech po druhé světové válce zpočátku ještě v rámci ilegálního přistěhovalectví (nazývaného oficiálně *Alija Bet* či *haapala*), a po vzniku Státu Izrael sem legálně přicházeli židé z celého světa. Byli to ale zpočátku převážně evropští, aškenázští židé, ze kterých velká část dorazila přímo z osvobozených koncentračních táborů, přestavěných spojenci na tábory záchytné (*machanot haakurim*). Patřili mezi ně asimilanti ze zemí předválečných západoevropských demokracií - Československa, Německa, či Rakouska (přezdívaní *jekim*) – ti měli k sobě kulturně, nábožensky a dokonce i jazykově velmi blízko. Přicházeli i židé z východní Evropy: Polska, Ukrajiny, či pobaltských zemí, představitelé tzv. jidiš kultury, kteří až do války ve svých uzavřených, nyní zdevastovaných, komunitách, žili zbožným životem. Většina z nich před válkou nebyla sionisty a

Avšak život nábožensky vlažných a většinou asimilovaných českých židů se již několik desetiletí zpravidla neodvíjel kolem synagogy, jako tomu bývalo u pogromy vyhnaných jazykem jidiš mluvících poválečných aškenázských běženců z Polska, Ukrajiny či Pobaltí na jedné straně, či sefardských běženců ze severní Afriky (*Magrebu*) na straně druhé. Rád bych vysvětlil, jakému kulturnímu vzoru se tehdy obyvatelé židovského *jišuvu* v Palestině a později ve státě Izrael snažili přiblížit a jak tento model ovlivnil židy z českých zemí.

Ideálem novodobé izraelské společnosti byl tzv. *hajehudi hachadaš* (moderní žid), což byl protiklad žida pocházejícího z diaspory (*jehudi galuti*), jehož charakteristiku vytvořili do jisté míry sami židé svým vnějším vystupováním a zčásti i antisemité tím, jak nepřátelsky na samotnou existenci židů v „jejich zemi“ reagovali. Žid z diaspory býval často v historii již „preventivně“ vystrašený před výhrůžkami nežidovské většiny a před pogromy. Ačkoli až do příchodu společenské emancipace v nitru zůstával věrným své víře a tradičnímu životnímu stylu, navenek se často usilovně snažil vyhovět většině, až svojí přehnanou snahou u ní často vzbuzoval posměch, či, opět, nenávisť. Býval jí i považován za prohnáného, vychytralého i lakomého, či mluvícího „cizími“ jazyky, což byl rovněž výraz odcizenosti. Tyto „židovské vlastnosti“ byly zvěčněny i v klasické světové literatuře. Nemohu nezpomenout divadelní hry Williama Shakespeara či Christophera Marlowa.²⁷⁴ Archetypem žida z diaspory byl rovněž jedinec, jenž nebyl nikterak schopen projevit národní cítění jakéhokoli druhu, ať už to bylo nově vzkříšené

nikdy by je před nástupem Hitlera k moci nenapadlo emigrovat do Palestiny. Přestože se řadili rovněž mezi aškenázské židy, velmi se od svých asimilovaných souvěrců ze zemí západní Evropy lišili (často byli jimi hanlivě nazýváni *Ostjuden*). Na konci 40. let a potom převážně v 50. a 60. letech do Izraele začali přicházet arabsky mluvící sefardští židé z muslimských zemí (v letech 1948-1950 převážně z Jemenu, 1950-1951 z Iráku, 1961-1964 z Maroka, ale i z Egypta, Libye a Alžírsko). Byli většinou velmi zbožní (dodržující sefardský náboženský rituál- *nusach sfarad*), ale často neměli vypracované základní civilizační návyky západních společností, jako je dochvilnost, dodržování základních pravidel osobní hygieny, rovnoprávnost žen, právo na soukromí aj. Srv. OFER, Dalia, *Hagira ve alija: hebetim chadašim šel mediniut yehudit (Migrace a emigrace do země Izraele: nové pohledy na židovskou politiku)*, in: Katedra (čtvrtletník), Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 75 duben 1995, s. 142-173.

²⁷⁴ Připomenu kupříkladu postavu lichváře z divadelní hry *Kupec benátský* od Williama Shakespeara. Již jeho jméno *Shylock* (Židák, Podvodník či Lakomec), vzbuzovalo v divácích odvěkou výzvu k opatrnosti a v divadelním prostředí přinejmenším úsměv na tváři. Aby ne - vždyť se jednalo o úspěšnou komedii. Srv. SHAKESPEARE, William, *Kupec benátský*, Praha: Torst 1999. Jako jiný příklad žida, jehož prohnatost rovněž inspirovala klasickou literaturu, je i divadelní hra „Maltský žid“ z roku 1590, jejíž plný název původně zněl „Slavná tragédie o bohatém maltském židovi“. Srv. MARLOWE, Christopher, *Maltský žid, antologie Alžbětinské divadlo I. - Shakespearovi předchůdci*, Praha: Odeon 1978.

vlastenectví většinové společnosti, která jej obklopovala, nebo nacionalismus židovský.

Naproti tomu *hajehudi hachadaš* byl člověkem, jenž se zrodil z hnutí židovské emancipace (*haskala*; kapitola 3a) ve střední a západní Evropě 18. století, jež mělo vliv na kulturní a společenské zrovnoprávnění místních židů, ale i jejich pozdější asimilaci. Sionismus, který se zrodil na konci 19. století, a v němž byl „moderní žid“ klíčovým protagonistou, se již snažil asimilované židy, někdy už i uznávané a vážené občany evropských zemí, vracet zpět k historickým kořenům, tentokrát v „převleku“ moderních evropských nacionalismů. Přibližně v téže době pak hnutí *haskala* i sionismus ovlivnily i židovské obyvatelstvo Evropy východní, jež bylo většinou dosud tradiční a silně nábožensky založené. Tato hnutí tím přijala do svých řad jazykem jidiš mluvící mladou generaci, pro kterou byl „*jidischkeit*“ stále ještě součástí každodenního života.

Hajehudi hachadaš byl ztělesněním pomyslného generačního mostu mezi židovskou minulostí (náboženskou tradicí a soudržností) a budoucností (společenským a technickým pokrokem). Tento mladý romantický jedinec se stával základem pro budoucí novodobý židovský národ v zemi Izraeli (*Erec Israel*), v první polovině 20. století pozvedl židy na úroveň jiných rodících se moderních národů, tvořil z nich racionálně uvažující jedince, oproštěné již od „nemocí diaspory“.²⁷⁵ Takovýto přerod židovské emancipace v praktický sionismus měl pochopitelně odpůrce mezi židovskými učiteli a filozofy. Jedním z nich byl Šimon Dubnov, který, přestože by si vroucně přál opak, si dobře uvědomoval, že takovýto přerod židů v „nový národ“ není v dohledné době uskutečnitelný a že v podmínkách dosud nevypělých národních států v Evropě židům nezbyde nic lepšího, než se pokusit zabránit židovské asimilaci a v lepším případě získat lokální politickou autonomii v zemi jejich původu.²⁷⁶

²⁷⁵ ALMOG, Šmuel, „*Hajahdut kemachala*“: *stereotyp antišemi ve dimui acmi (Židovství coby „nemoc“: antisemitský stereotyp a vidění sebe sama)*, in: Leumiut, cionut, antišemiut: masot ve mechkarim (Nacionalismus, sionismus, antisemitismus: eseje a výzkumy), Jeruzalém: Hasifria hacionit 1992, s. 242-261.

²⁷⁶ Šimon Dubnov (1860-1941) – z jeho učení čerpali takzvaní *bundisté*- židovští nacionalisté východní Evropy, kteří nesouhlasili s myšlenkou masové emigrace židů do Palestiny a raději podporovali národní kulturní židovskou autonomii v rámci východoevropských státních či etnických celků (nikoliv však Stalinovu židovskou autonomní oblast v Birobidžanu). Tragický osud Šimona Dubnova samotného však ukázal, jak se on sám ve svém přesvědčení hluboce mýlil. Židé měli bezpodmínečně Evropu opustit. Zabránili by tím vlastní zkáze. Dubnov byl totiž v roce 1941 zavražděn nacisty v Lotyšsku nedaleko Rigy při tzv. Rumbulském masakru. Srv. PINSON, Koppel S.,

V roce 1947 vydal izraelský spisovatel Moše Šamir román s názvem „Kráčel mezi poli“,²⁷⁷ který se díky své popularitě stal povinnou četbou žáků izraelských základních a středních škol. Autor v něm zobrazil postavu „moderního žida“ Uriho. Takovýto neohrožený novodobý hrdina našel ale v hovorové hebrejštině ještě mnohem modernější a přiléhavější pojmenování – *cabar*.²⁷⁸ Jak tento člověk vypadal a jaké měl vlastnosti? Moše Šamir takový archetyp zobrazil ve svém románu značně realisticky a jsem si jist, že tato podoba se i přibližuje reálné skutečnosti. Na základě četby této knihy jsem se pokusil prototyp „moderního žida“ v několika bodech charakterizovat:

Cabar je hebrejské hovorové pojmenování pro neohroženého mladého rodilého Izraelce – býval jím mladý opálený zemědělec a voják,²⁷⁹ který v potu tváře s puškou na rameni obdělával neúrodnou suchou půdu, a stal se tak nadějí na světlou budoucnost židů v *Erec Israeli*. *Cabar* hovořil hebrejským slangem (což nasvědčovalo tomu, že není přistěhovalcem, nýbrž rodilým izraelitou). Při komunikaci mluví úsečně a užívá zkratková slova.²⁸⁰ Je si svým jednáním naprosto jistý (někdy až nadmíru), bere svůj úděl v boji o půdu jako povinnost ke svému národu. Ta je pro něj mnohem důležitější než vlastní rodina či osobní prospěch.

Další vlastností mytologického *cabara* bylo popírání kulturních a etických hodnot generace jeho rodičů, či předků z diaspory (*šlilat gola*).²⁸¹ Spočívala v nedocení významu těch, kteří se narodili, jak říkal on sám, „tam daleko“, kde se často stávali obětmi projevů antisemitismu; někteří z nich zažili i pogromy, jiné

The National Theories of Simon Dubnow, in: *Jewish Social Studies*, Sv. 10, č. 4 (říjen 1948), s. 335-358.

²⁷⁷ Název převzal autor z básně Natana Altermana. Srv. ŠAMIR, Moše, *Hu halách ba sadot* (Kráčel mezi poli), Tel Aviv: Am oved 1947. Román byl rovněž úspěšně zfilmován. Hlavní roli si v něm zahrál Assi Dayan- syn známého generála a politika Mošeho Dayana. Srv. MILO, Yossi, *Kráčel mezi poli* (film), Izrael 1967.

²⁷⁸ *Cabar* - toto pojmenování bylo přijaté od stejnojmenné rostliny (*sabres*), kaktusu opuncie, která je velmi rozšířenou po celém středomoří. Její plod je na povrchu ostnatý a pichlavý, uvnitř pak měkký a sladký. Takoví jsou, alespoň podle novodobého mýtu, „moderní židé“ v Izraeli. Proto se opuncie stala jakýmsi neoficiálním moderním izraelským národním symbolem.

²⁷⁹ V dobách před vznikem Státu Izrael ještě pravidelná armáda nebyla zformována. V zemi ale působily různé polovojenské židovské oddíly, jako Hagana, Ecel či elitní Palmach (*Plugot Machac*-Úderné jednotky). Ideální *cabar* býval členem takovýchto úderných jednotek, nebo se za něj alespoň před děvčaty vydával.

²⁸⁰ Velmi podobný slang se dodnes užívá i v jednotkách izraelské armády v podobě zkratkových slov a odborné terminologie a to téměř ve všech oblastech vojenského prostředí. Často zasahuje i do života společnosti civilní. Ne vždy a všude v zemi mu lidé správně rozumí (kupříkladu *sakaš*-spací pytel, *pazacta*-zaujetí obranné bojové pozice, *chamal*-operační koordinační centrum aj.).

²⁸¹ GOLDENBERG, Josef, *Hištakfuta šel šlilat hagola be zemer haivri* (Reflexe popírání diaspory v izraelské hudbě), in: Katedra (čtvrtletník), Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 111, duben 2004, s. 129-130.

dokonce postihla *šoa*. Jsem přesvědčen, že tato vlastnost je silně spjata s tématem mé práce, neboť měla vliv na ty přeživší *šoa*, kteří se v zemi po válce usadili. *Cabar* neměl žádné kořeny a žil pouze současností. Pokud ale přesto nějakou minulost přiznal, rozhodně nesahala geograficky do diaspory, odkud velká část tehdejší generace průkopníků do *Erec Israele* přišla. Tito mladí budovatelé dobrovolně zamlčovali svůj skutečný původ, a snažili se s mýtem „moderního žida“ sžít, nebo jej alespoň napodobit.²⁸² Charakteristika bájného novodobého kanaánského zemědělce se vskutku dostala na úroveň pohádkové postavy, která se nezrodila, nýbrž „vyskytla“. V Šamirově příběhu „*Pirkei Elik*“ (Vyprávění o Elikovi), který není ztělesněním nikoho jiného než jeho tragicky zahynuvšího bratra, je Elik popsán jako ten, který „se zrodil z pěny mořských vln“.

Nehledě na to, že *cabar* „zamlčuje“ své rodiče, je jimi samotnými (pokud nezahynuli v diaspoře) slepě obdivován. Chtějí být jako jejich syn, tj. mluvit hebrejsky bez přízvuku, mít až téměř „intimní“ vztah k přírodě *Erec Izraele*, obětovat se pro kolektiv, nebát se přímo ukázat na nepřítele a bojovat proti němu. Byl to pravý opak žida z diaspory, opravdový protiklad jich samotných a přesto své „neotesané“ syny, kteří je častokrát svým nechápavým přístupem dokázali zranit, uznávali a milovali. *Cabar* se stal vyplněním rodičovských snů z mládí – byl takovým, jací sami kdysi toužili v diaspoře být. Tam byli však zrazeni a poníženi. Tento často až nekritický obdiv k vlastním dětem se občas později negativně projevil i jinde, například v neúspěších při výchově části mladé generace Izraelců – jejich občasné sebestřednosti, rozmazlenosti a nevychovanosti. V touze podobat se svým dětem se fenomén obdivu dětí projevil později i ve válečných svědectvích přeživších *šoa* o kterých se zmíním v příštích kapitolách. Mladý *cabar* Uri z románu „*Kráčel mezi poli*“ se setkává s dívkou Mikou, jež je přeživší *šoa*. Jejich citové vzplanutí je doprovázeno kulturním nedorozuměním a nepochopením, které symbolizuje tehdejší vztah mezi přeživšími a mladými Izraelci, jemuž se budu rovněž věnovat.

Jak se tedy noví imigranti z českých zemí stali „moderními židy“? Potýkali se také s problémy pionýrů z východní Evropy, pramenícími z popření vztahu

²⁸² Tento étos začal být populárním již dříve ve skupinách mládeže (*kvucot*) z generace židovských přistěhovalců, které zakládaly první kibucy na břehu Genazaretského jezera (*Kvucot Kineret*-1908, *Degania Alef*-1909 atd.), jiná *kvuca* židů z Jaffy například založila v roce 1909 tehdy malou osadu, kterou nazvali Tel Aviv. Většinou tyto skupiny náležely k tzv. druhé přistěhovalecké vlně (*alia šnia*), kterou ukončil počátek první světové války. Hlavním přistěhovaleckým vlnám, které přišly do *Erec Israele*, jak se vzájemně ovlivňovaly, a jak působily na tu evropskou poválečnou, se budu podrobněji věnovat v bodě b) této kapitoly.

k ortodoxnímu náboženství rodičů, nebo je spíše trápil problém společenského ponížení v přistěhovaleckých stanových táborech (*maabarot*),²⁸³ který postihl většinou arabsky mluvící židovské běžence ze zemí islámu a jejich početné rodiny?

Téměř žádný z českých židů nemusel zápolit s podobnými těžkostmi, přestože ani jejich integrace do izraelské společnosti po válce nebyla snadná. Problémy odklonu od jidiš kultury, s nimiž se potýkali židé z východní Evropy, čeští židovští přistěhovalci netrpěli. Tato kultura již pozvolně v českých zemích brala za své v období společenské emancipace, které započal císař Josef II. (viz třetí kapitola). Mezi českými židovskými přistěhovalci a jejich rodiči, pokud válku přežili, proto neexistovala taková kulturní bariéra. Již samotní rodiče českých židovských přistěhovalců se rovněž většinou řadili mezi asimilované židy československé první republiky. *Čechim*, jak byli svým okolím v Izraeli nazýváni, se rovněž dobře orientovali v moderním světě, byli pozitivní, přizpůsobiví, pracovití, nezadaní, nebáli se kvůli práci stěhovat z místa na místo, všude si dokázali vytvořit pocit domova a vedli si od samých začátků v zemi jako vyžralí občané. Neměli tedy ani podobné problémy, jako sefardští židé pocházející ze zemí islámu.²⁸⁴

Mohlo by se proto říci, že poválečná generace židů z Čech, jakož i asimilantů, pocházejících z jiných středoevropských a západoevropských demokracií, se již krátce po příjezdu do Izraele na první pohled ocitla velice blízko k ideálu „moderního žida“, nebo si alespoň troufám tvrdit, že mu byli znatelně blíže než židé z jiných zemí původu.²⁸⁵ Po nástupu komunismu v Československu pro ně také již

²⁸³ *Maabarot* byly provizorní, většinou stanové tábory, postavené kvůli velkému přílivu židovských přistěhovalců do Izraele v 50. letech. Někdy byly i založeny v opuštěných osadách, které jejich arabští obyvatelé opustili v důsledku bojů války za nezávislost. Velká část obyvatel *maabarot* pocházela ze zemí islámu.

²⁸⁴ Problém sefardských židů z muslimských zemí, se ve skutečnosti nikdy nepodařilo vyřešit. Generace otců, která s celými svými rodinami emigrovala do Izraele, si nikdy nepřivykla na evropský způsob organizace, který se snažila prosadit tzv. „aškenázská elita“ starousedlíků. Nebyla to ani tak izraelská společnost, které se přizpůsobili, nýbrž naopak. Oni začali měnit ji. Jejich politického potenciálu si všiml až politik Menachem Begin, který na něm i v roce 1977 založil své velké volební vítězství pravicového bloku Likud, čímž ukončil téměř třicetileté období hegemonie levicových stran na izraelské politické scéně. Teprve až druhá a třetí generace sefardských židů, která se již v Izraeli narodila, se cítila více integrována. Přesto je ale dodnes stále znát rozdíl mezi „evropskými“ a „orientálními“ židy-zpravidla v jejich „nerovnoprávném“ společenském postavení, nižším vzdělání, či nižších příjmech, na které sefardští židé (dnes zvaní *mizrachim*) poukazují. Jejich nespokojenost vedla i ke vzniku náboženské politické strany bývalých přistěhovalců ze zemí islámu *Šas* v roce 1982, která měla několikrát obrovský volební úspěch.

²⁸⁵ Izraelská historiografie se každodenními problémy českých poválečných přistěhovalců do země, na rozdíl od jiných přistěhovaleckých skupin, nevěnovala. Představovali totiž nepočetný populační vzorek, jehož integrace v izraelské společnosti se nezdála být nikterak problematickou (alespoň ve srovnání s podstatně početnějšími skupinami židovských přistěhovalců z jiných zemí). Většina zmínek o nových přistěhovalcích z Čech (*olim me čechia*) vyzdvihuje jejich úspěchy při

neexistovala možnost návratu za železnou oponu, což jejich odhodlání se v Izraeli natrvalo usadit a přizpůsobit novým podmínkám ještě posílilo. Byl zde ale jiný, a zpočátku skrytý problém, spjatý se zmíněným popíráním diaspory, a ten jejich šanci stát se blízkovýchodními „moderními židy“ značně podkopával. Nikdo by nepředpokládal, že se, stejně jako v jiných zemích, které jsem dříve popsals, objeví i v židovském státě. Nedílnou součástí popírání diaspory byl totiž i řadu let nevšímavý, či téměř odmítavý přístup izraelské společnosti k válečnému údělu přeživších *šoa*. Pokusím se jej tedy analyzovat v bodě c) této kapitoly.

4b) imigrační vlny (*alioth*) do *Erec Israele* – židovští „starousedlíci“ a jejich často negativní vztah k novým vlnám židovských běženců

Budu-li chtít zodpovědět otázku, jak se projevila *šoa* v poválečném životě českých židů, kteří do Izraele přišli, bude nutné přiblížit izraelskou společnost z hlediska jejího chování k jednotlivým přistěhovaleckým vlnám (*alia*, pl. *alioth*), a to od 80. let 19. století až do vzniku Státu Izrael. V období těchto téměř šedesáti let se společnost budoucího moderního izraelského státu postupně formovala a její stav na konci války měl velký vliv na nově příchozí Evropany, kteří jen nedávno opustili brány nacistických koncentračních táborů. Ovlivňoval způsob, jakým po příchodu do země o válečných zážitcích mluvili veřejně, nebo v rodinném kruhu, či vysvětloval, proč většina z nich až do 60. a 70. let 20. století, kdy se *šoa* stala i v Izraeli společensky akceptovatelnou, o svých válečných zážitcích raději vůbec nemluvila. Pouze později zde získala na své společenské důležitosti natolik, že přeživší mohli o svých traumatech vyprávět bez jakýchkoli zábran a ostychu.

Samotná myšlenka sionismu a moderního Izraele byla založena na organizovaném přistěhovalectví židů do Palestiny, anebo, jak židé často říkávají,

budování nového státu, zpravidla je spojuje s osadami, či kibucy, které sami založili a vystavěli (např. kibuc Neot Mordechai v horní Galilei-1946, vesnici Mazor v Šaronské nížině -1949, vesnice Kerem Maharal a Ein Ayala u Haify-1949 a řadu dalších). Jinými tématy izraelské historiografie, spojenými s českými židy v Izraeli, byla již zmiňovaná vojenská pomoc Izraeli v letech 1947-1949. Srv. DAYAN, Arie, *Hakomunistim še hicilu et ha medina (Komunisté, kteří zachránili naši zemi)*, Jeruzalém: Haarec (deník) 9. května 2006. Ani memoárová literatura se však každodennímu poválečnému životu českých přistěhovačů v Izraeli příliš nevěnovala. Výjimkou snad může být vynikající izraelská novinářka a historička pocházející z Prahy Ruth Bondyová, která o poválečném životě českých přistěhovačů v Izraeli ve svých knihách psala. O ní se ještě v následující části této kapitoly zmíním. Srv. BONDYOVÁ, Ruth, *Drobné útěchy*, Praha: ARGO 2008; BONDYOVÁ, Ruth, *Potulné kořeny*, Praha: Nakladatelství Franze Kafky 2010; BONDYOVÁ, Ruth, *Vic štěstí než rozumu*, Praha, ARGO 2003.

„návratu do historické vlasti“. Dnes již naprostá většina izraelských židů představuje druhou až čtvrtou generaci potomků tehdejších židovských imigrantů (zpravidla nedobrovolných vyhnanců z jejich zemí původu), pokud nejsou přistěhovanci oni sami. Již v 80. letech 19. století, kdy se tato zem ještě ani nejmenovala Palestina a byla pouhou zaostalou periferií Osmanské říše,²⁸⁶ sem pomalu přicházela první novodobá pre-sionistická *alia* a počaly se tvořit zárodky *jišuvu*- místní židovské komunity. Tehdy v této oblasti žilo přibližně 40 000 židů a jejich počet se do dnešního dne více než zestopadesátinásobil. Proto každá následující *alia* židů, z jiné země s odlišnou kulturou, která někdy dokonce až zdvojnásobila počet obyvatel *jišuvu* před jejím příchodem, mu vždy udávala nový směr.

Jak hledí běžní Izraelci historicky na sebe samotné od počátků sionismu? Za tímto účelem zpravidla příliš nebádají v historických pramenech, a raději otevírají kuchařskou knihu. S humornou nadsázkou totiž přirovnávají židy v *Erec Israeli*, kteří sem přišli z mnoha zemí světa, a to jak vznikal zárodek novodobého izraelského národa (*kibuc galuio*), k přípravě velmi populárního židovského pokrmu, zvaného *chamin* (středomořský druh šouletu), do kterého se při jeho vaření může přidat, kromě vajec vařených ve skořápce, bílých fazolí a masa, vždy něco jiného. Tyto základní ingredience a předlouhý proces vaření při nízké teplotě, při němž zvidavý kuchař připraví pokaždé chuťově trochu jiný pokrm, přirovnávají v žertu k rozdílným stádiím vývoje židovského *jišuvu* od roku 1882 až do současnosti. Podobně jako pokrm, jehož chuť se mohla měnit, se postupně měnila mentalita Izraelců podle toho, která imigrační vlna do země právě dorazila.²⁸⁷

²⁸⁶ Palestina skutečně tehdy ještě neexistovala nejen na mapě, ale ani v povědomí místního obyvatelstva. Její území bylo součástí několika různých osmanských správních oblastí, zvaných *sandžaky*. Sever budoucí britské Palestiny byl ve 2. polovině 19. století součástí Bejrútského sandžaku, oblast Galiley spadala pod Sandžak Akko, pobřežní oblast od Jaffy na sever a Samaří až po řeku Jordán na východě nesla jméno Správní oblast Balka (Nablus), Nezávislý jeruzalemský sandžak zahrnoval města Gazu a Aškelon na pobřeží Středozemního moře, táhl se až k Jeruzalému na severu a pokrýval i severní oblasti Negevské pouště. A konečně západní část Maanského sandžaku se rozprostírala v jižní části Negevské pouště. Srv. GRIEF, Howard, *The Legal Foundation and Borders of Israel Under International Law*, Jerusalem: Mazo Publishers 2008, s. 34-35.

²⁸⁷ Další humorné populární vysvětlení vzniku novodobé izraelské společnosti se za desítky let stalo důvěrně známým celému Izraeli. Mělo podobu scénky na pobřeží Středozemního moře v satirickém televizním seriálu „Lul“, v němž dvojice komiků Uri Zohar a Arik Einstein paroduje jednotlivé přistěhovalecké vlny, které připlouvaly do *Erec Israele* v průběhu 19. a 20. století. Oba zde vždy v důmyslných převlecích hrají představitele jednotlivých nových přistěhovaleckých vln židů do Palestiny a Izraele od počátků sionismu, kteří se právě vylodili na pláži v Tel Avivu-ruské, polské, jemenské či marocké židy. O několik let později ale již předcházející skupina přistěhovalců stojí na pláži v roli „domácích“, a kriticky lamentuje při pohledu na novou vlnu imigrantů z další země, přičemž je zde ne právě rádi vidí zdůrazňující, že zrovna oni tehdy před lety při stavbě židovského *jišuvu* nejvíce zkusili a že tito „noví“ nejsou těmi „skutečnými průkopníky“ a židy vůbec“. Srv.

Vše začalo první přistěhovaleckou vlnou převážně východoevropských židů (1882-1903), členů hnutí *Chovevei Cion* a *Biluim*²⁸⁸ do *Erec Israele*, tehdy ještě součásti Osmanského impéria. Byli to převážně židé z pogromy postiženého jihozápadního carského Ruska. Tyto pogromy vyvolal atentát na cara Alexandra II., z něhož byli židé neprávem nařčeni. Tehdejší židovští přistěhovanci do *Erec Israele* zde založili 14 nových zemědělských osad s romantickými starozákonnými jmény – mezi nimi Petach Tikvu (Bránu naděje), Rishon Letzion (První na Sionu), či Zichron Yakov (Vzpomínku na Jakoba), ve kterých se zaměřili na tradiční pěstování oliv a vinné révy.

Jak vnímali místní obyvatelé tyto nově příchozí? Arabové jejich příchod prakticky nezaregistrovali, neboť se židy ze starého původního *jišuvu* vycházeli velmi dobře a nováčci tvořili v původní populaci jen početně zanedbatelnou menšinu.²⁸⁹ Poněkud složitější byl vztah židů starousedlíků k těmto židovským zemědělcům. Původní starý palestinský *jišuv*, tolerovaný osmanskými sultány i místním obyvatelstvem, tu žil po staletí, věnoval se studiu svatých knih a modlitbám, využíval pro skromný život finanční podpory bohatých zahraničních židovských souvěrců a neměl zde sebemenší národnostní ambice. Nově příchozí průkopníky z Evropy jeho členové nechápali a považovali je za podivíny. Co je to prý za židy, kteří se nevěnují studiu *tory* a *talmudu* a celé dny se pachtí na neúrodném poli? Bylo to první sémě nesváru, které je vlastní izraelské společnosti a jak ukáží, s každou novou vlnou vyvstávaly nesváry nové.

Druhá *alia* do *Erec Israele* (1904-1914) byla částí hromadné vystěhovalecké vlny z carského Ruska na Západ. Důvodem k tomuto „stěhování národů“ byla neutěšená ekonomická situace, ale i represe carského režimu po poražené proticarské revoluci v roce 1905. Další příčinou k útěku židů z Ruska byly hromadné pogromy pořádané rolnickou lůzou v Kišiněvě za tichého souhlasu carského dvora. Měly

EINSTEIN, Arik, ZOHAR, Uri, Lul (4. díl), Izraelská televize 18. března 1973, <http://www.youtube.com/watch?v=MBNWHTipwEA>.

²⁸⁸ *Chovevei Cion* (Milovníci Sionu) byla organizace rovněž známá jako *Chibat Cion* (Láska k Sionu). Tato jména neslo sdružení, které ve východní Evropě existovalo od 80. let 19. století, aby podpořilo vystěhování židů do *Erec Israele*. V roce 1892 mělo v Rusku asi 14 000 sympatizantů. Jeho podporovatelem byl francouzský filantrop Edmond James de Rothschild. Sdružení *Bilu* mělo stejný cíl jako *Chovevei Cion*. Tento název je akronymem citátu ze Starého zákona: „Dome Jákobův, pojďme, choďme v Hospodinově světle!“ (Izajáš 2:5) Srv. AARONSOHN, Ran, *Rothschild and early Jewish colonization*, Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press 2000.

²⁸⁹ Podle osmanských statistik žilo na území *Erec Israele* v roce 1890 na 43 000 židů z celkového počtu 532 000 obyvatel, což tehdy představovalo asi 8 % populace. Srv. PERGOLA, Sergio, Della, *Demography in Israel/Palestine :Trends, Prospets, Policy Implications*, Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem (The A. Harman Institute of Contemporary Jewry) 2001, s. 5.

desítky obětí na životech. Avšak pouze nepatrný zlomek z těchto 1,3 miliónů židovských běženců se rozhodl pro odchod do nehostinné *Erec Israele*, kde většina z nich buď podlehla nemocem, zešilela, byla zabita při útocích Arabů z okolních vesnic, či zemi opustila. Ti, kteří zde zůstali, byli ostřílenými průkopníky; v dalších letech se potom stali ideově kvalitním politickým jádrem tvořícího se *jišuvu* (poznámka č. 139), stavěli nové kibucy a zakládali města (poznámka č. 282).

I zde existovala velká ideová bariéra mezi touto skupinou lidí a první *aliou*. „Nováčci“ podporovali rovnoprávnost žen s muži, prosadili zavedení novohebrejštiny (*ivrit*) coby oficiálního jazyka *jišuvu*,²⁹⁰ přestože si sami ještě ve svých budovatelských počátcích po večerech tajně ve stanech četli při svíče Tolstého či Dostojevského v ruském originále. Tak *ivrit* zvítězil nad jazyky diaspory – jazykem jidiš, ruštinou, polštinou či ladinem. Jindy představitelé druhé *aliji* mluvili o spravedlivé společnosti bez sociálních rozdílů, ale i o sionismu, který jako moderní hnutí předchází první *alija* ještě nepoznala. Zatímco lidé z první *aliji*, převážně zemědělci, využívali často k těžké manuální práci arabské sousedy z okolních vesnic, mladí pionýři prosazovali étos „*haavoda haivrit*“ (fyzická práce vykonaná výhradně svobodnými emancipovanými židy). Pokud tedy na druhou *aliju* pohlédneme z dlouhodobé dějinné perspektivy, jejím hlavním motivem byla již zmíněná metamorfóza žida z diaspory v žida „moderního“.

Z uvedeného je zřejmé, že vztahy příslušníků této nové přistěhovalecké vlny k té předchozí by nebylo vhodné hodnotit jako příkladné. „Nováčci“ se zdáli být již postarším, zemědělskou prací unaveným průkopníkům až příliš revolučními, kritizovali jejich zastaralý přístup k práci, příliš usedlý životní způsob a často se dokonce vysmívali jejich náboženství,²⁹¹ jímž pohrdali již dříve u svých rodičů v diaspoře.

Třetí *alija* (1919-1923) počala do nově vzniklé britské Palestiny proudit po skončení první světové války, ve které byla Osmanská říše poražena. Palestina se tak

²⁹⁰ Jednou z klíčových osobností, které podporovaly rozšíření jazyka *ivrit* jako obcovací řeči židů v *Erec Israeli*, byl Eliezer Ben Yehuda. Pocházel z Ruska a v roce 1881 se do *Erec Israele* přistěhoval. V roce 1890 zde založil Výbor pro novohebrejský jazyk (*Va'ad ha-lašon ha-Ivrit*) a byl rovněž autorem prvního novohebrejského slovníku. Jeho rodina se stala symbolem tohoto nově zrozeného jazyka, neboť jeho děti byly prvními, pro které byla *ivrit* zcela mateřskou řečí bez jakéhokoli vlivu jazyka diaspory od rodičů přistěhovalců. Srv. OMER, Devorah, *Rebirth – The Story of Eliezer Ben Yehuda and the Modern Hebrew Language*, Tel Aviv: Am oved 2010.

²⁹¹ CCHOR, Zeev, *Hamifgaš bein haikarim lefoalei haalia hašnia be Petach Tikva* (Setkání rolníků s dělníky druhé alii v Petach Tikvě), in: Katedra (čtvrtletník), Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 10 leden 1979, s. 142-150.

stala britským mandátním územím. Britská vláda v počátcích své správy v Palestině židovské přistěhovaectví podporovala. Britové viděli v židech dobré koloniální spojence a případné ochránce Suezského průplavu převážně pro plynulý obchod s Orientem. To bylo jedním z důvodů, proč v roce 1917 vydali již dříve zmíněnou *Balfourovu deklaraci*, která měla přistěhovaectví židů do Palestiny usnadnit. Idolem sionistů se stal sir Herbert Samuel (viz str. 252), jmenovaný vysokým komisařem (*High Commissioner*) Jeho Veličenstva pro Palestinu, a současně se stal i prvním židem, který po téměř 2000 letech Palestinu spravoval.

Navzdory počáteční náklonnosti úředníků britské Koruny ale židů na počátku 20. let 20. století přicházelo málo. Sklízeli totiž plody židovské emancipace v liberálních společnostech západního světa, kde již zpravidla v průběhu 19. století pozbyli statutu občanů druhé kategorie. Většina židů z arabských zemí na přistěhování do Palestiny tehdy ještě ani nepomýšlela – sionistické hnutí bylo v té době ještě výhradně spjato převážně s *aliou* z Evropy východní. Ti, kteří se přesto rozhodli do Palestiny přijít, byli zpravidla „vyléčení“ revolucionáři po bolševickém převratu v Rusku, jiní odsud utekli kvůli zuřící občanské válce. Tito běženci většinou postrádali řádné formální vzdělání, neboť kvůli první světové válce a událostem, které následovaly po již zmíněném převratu v Rusku, nemohli ani řádně vystudovat. V této přistěhovalecké vlně přišlo do Palestiny asi 90 000 židů, kteří se zapsali do historie *jišuvu* jako úspěšní budovatelé – podařilo se jim vysušit od močálů oblasti *Emek Jizreel* a *Emek Chefer*, jež tím mohly být v budoucnu využívány zemědělci. V době třetí přistěhovalecké vlny byly založeny rovněž důležité místní společenské instituce a uskupení: odborová organizace *Histadrut* (1920), jednotky domobrany *Hagana* (1920), či Hlavní rabinát Izraele – *Harabanut harašit le Israel* (1921).

Jak viděla předchozí *alia* tyto nové přistěhovalce? Neměli je příliš v lásce – pochopitelně, nově příchozí viděli sebe samotné jako „mladší, krásnější, chytřejší a revolučnější“. Byli řádově o patnáct let mladší než jejich předchůdci, kteří sem přišli na počátku století. Ti v sobě naproti tomu již viděli vůdčí elitu, jež dokázala překonat arabské nájezdy, malárii i silnou touhu vrátit se zpět k rodičům do diaspory. Byli již „starou školou“. Zakládali si na členství v organizaci *Hašomer*, hnutí strážců osad, jehož členové prošli při náboru velmi důkladným výběrem.²⁹² Naproti tomu

²⁹² Třetí *alia* se rovněž lišila od předešlých módou oblékání a zmíněný *Hašomer* byl toho příkladem. Předchozí dvě přistěhovalecké vlny demograficky nikterak neohrožovaly místní obyvatelstvo a tvořily v něm zanedbatelnou menšinu, která se přizpůsobovala většině nejen některými

představitelé třetí *aliji* byli mnohem více asociováni s organizací *Gdud haavoda*, která nebyla nikterak elitářská a přijímala „každého správného hochu či dívku, kteří měli chuť do práce“. Ve dvacátých letech členové této organizace prosluli stavbou silnic na území mandátní Palestiny.²⁹³ Asfaltovací stroje a válce však jejich starším předchůdcům nikterak neimponovaly. Představovali pro ně i jisté nebezpečí – nováčků bylo mnohem více a převážně díky svému mládí a kočovnému způsobu života cestářů byli mnohem přizpůsobivější a schopní se ucházet o jakékoli pracovní místo – mohli pracovat ráno v Tel Avivu a večer na severu Palestiny. Jako i v případě minulé přistěhovalecké vlny tedy přijímání nováčků do židovského *jišuvu* nebylo ani nyní jednoduché.

Čtvrtá *alija* (1924-1929) měla na tehdejší revoluční období poněkud hanlivý přídomek – „buržoazní“. V jejím rámci se do palestinských měst přistěhovalo více než 80 000 židů²⁹⁴ (asi třetina z nich odtud později odešla na Západ, nebo se vrátila do východní Evropy – jen málokdo se tam pak dožil konce války). Její představitelkou už nyní nebyla pouze bezprizorní mládež, ale městská střední třída drobných a středních podnikatelů a obchodníků s celými rodinami z Polska, Maďarska, ale i jiných míst východní Evropy, kteří si s sebou přinášeli i jistý kapitál, jež hodlali v Palestině v dobré víře investovat. Jednu z klíčových rolí v rozhodnutí polských židů emigrovat zde hrál i tehdejší polský ministr financí Wladyslaw Grabski, jehož tvrdá ekonomická opatření, provázená projevy antisemitismu, se

životními návyky, ale i způsobem oblékání. Z toho důvodu například zmínění strážci osad z hnutí *Hašomer* nosili na hlavě *kafiu* po vzoru svých arabských a beduínských sousedů, proti kterým paradoxně často bojovali. Netajili se však svým obdivem k nim. Jiným příkladem, že móda odívání byla součástí image a snahou splynout s nežidovskou většinou byli například ještě v době před první světovou válkou budoucí vysocí představitelé Státu Izrael Jicchak Ben Cvi či David Ben Gurion, kteří byli zachyceni na dobových fotografiích s tureckým fezem na hlavě, aby přesvědčili (či spíše zmátli) osmanské úřady, že patří mezi „dobré Turky“.

²⁹³ Plné jméno této organizace znělo *Gdud haavoda ve hahagana al šem Yosef Trumpeldor (Pracovní a obranný prapor Josefa Trumpeldora)*. Proslavil se mezi nimi i Jitzchak Sadeh, pozdější zakladatel izraelské armády, jenž byl bratrancem britského filosofa Isaiha Berlina. V roce 1923 se *Gdud haavoda* z ideologických důvodů roztěpil – pravicové křídlo inklinovalo více k sionismu, zatímco levé spíše k socialismu. Někteří jeho členové pod vedením Menachema Elkinda dokonce odešli zpátky do sovětského Ruska, kde na Krymu založili kibuc Via Nova. Stalin jim však jejich sionistickou „nerozvážnost“ neodpustil. V období stalinských čistek byli zavražděni. Srv. SHARFMANN, Daphna, *The Collective Before the Individual: The Ideology of the Jewish Settlement in Palestine*, in: *Living Without a Constitution - Civil Rights in Israel*, New York: M. E. Sharpe 1993, s. 9-14.

²⁹⁴ Po pravdě řečeno zde byl ještě jiný velice vážný důvod k masové imigraci polských židů do ne právě atraktivní britské Palestiny. Bylo jím od roku 1924 uplatňované podstatné omezení přistěhovalectví do USA, které se dotklo převážně přistěhovalců z Asie a prchajících východoevropských židů (*The Immigration Act of 1924 – The Johnson-Reed Act*). Nový, prakticky „protižidovský“ imigrační zákon povoloval roční přistěhovaleckou kvótu pro přistěhovalce všech národností. Ta představovala 2 % jejich zastoupení v populaci USA podle sčítání lidu v roce 1890. Srv. 68. americký kongres, 26. května 1924, H. R. 7995; Pub. L. 68-139; 43 Stat. 153.

středostavovských židů dotkla natolik, že je přinutila Polsko opustit.²⁹⁵ Proto tato přistěhovalecká vlna získala přídomek „*Grabského alia*“.

Není mi těžké představit si, co tito malí „buržousti“ zkusili od již aklimatizovaných bývalých průkopníků, pro které peníze bývaly a někdy i zůstaly výrazem opravdového společenského poklesku, a jejichž vlastníci byli hodni opovržení. V rámci tohoto „třídního boje“ často někdo z místních představitelů *jišuvu* pomohl těmto nováčkům v zemi „investovat“ jejich přivezený kapitál takovým způsobem, že jim z něho během krátké doby nic nezůstalo; některým takovými neúspěšným podnikatelům nezbývalo než proti své vůli rozšířit řady palestinské dělnické třídy. Na účet přistěhovalců z Polska a jejich „půvabných manželek v nejlepších letech“ se po celé Palestině vyprávěly a dodnes úspěšně vyprávějí anekdoty. Dnes po devadesáti letech se snad mohou zdát i někomu vtipné. Tehdy ale byly pouze dalším důkazem toho, jak často nedůstojné přijetí tyto nové obyvatele *jišuvu* čekalo.

Pátá *alia* (1930-1939) se stala symbolem masivního přílivu židovských běženců, který zapříčinil převážně nástup Adolfa Hitlera v Německu k moci. Byla výsledkem jeho státem řízené antisemitské politiky, již později aplikoval i na židovském obyvatelstvu Rakouska a Českých zemí, které ještě před počátkem války vojensky obsadil. Nebyli to tedy pouze němečtí židé, již v té době přicházeli; většina z přistěhovalců té doby však byla nositelkou německé kultury a jejich mateřtinou, či druhým jazykem byla němčina. Těmto lidem se říkalo *jekim*, a jejich přistěhovalecká vlna byla proto nazývána *alijat ha jekim*.²⁹⁶ Během téměř deseti let jich přišlo do Palestiny na 280 000. Tito představitelé střední třídy, obchodníků, průmyslníků či akademiků, zcela změnili dosavadní způsob života obyvatel Palestiny – každá vesnice, kde se *jekim* usídlili, či kterou založili, získala ráz malého německého

²⁹⁵ Władysław Grabski byl polským pravicovým politikem, který v letech 1924-1925 zastával funkce předsedy vlády a ministra financí. Zavedl v Polsku novou měnu (zlotý), založil Polskou národní banku a podařilo se mu dočasně zastavit bující inflaci v zemi. V rámci svých radikálních ekonomických reforem prosadil rovněž daň obchodníkům a podnikatelům, která se ukázala být pro mnohé z nich takřka likvidační. Mezi nimi byla i valná většina židů. Tyto kroky jsou proto často interpretovány jako antižidovské. Srv. STEIN-AMIR, Roni - MIREL, Shoshi a kolektiv, *Alijat hamonim-haalija hareviit* (Masové přistěhovalectví - čtvrtá alia), in: Masa alhaavar (Cesta do minulosti), Tel Aviv: Matach (Centrum vzdělávací technologie) 1999, s. 75. Pro židy bylo v tomto období také mnohem obtížnější získat zaměstnání ve státní správě, a rovněž se zprísnily podmínky pro přijetí židů na polské univerzity.

²⁹⁶ GETER, Miriam, *Haalija me Germania ba šanim 1933-1939, klita chevratit – kalkalit mul klita chevratit – tarbutit* (Přistěhovalecká vlna z Německa v letech 1933-1939, její absorpce společensko-ekonomická na jedné straně a společensko-kulturní na straně druhé), in: Katedra (čtvrtletník), Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 12, červenec 1989, s. 125-147.

města, konaly se zde koncerty vážné hudby,²⁹⁷ otvíraly kavárny a po nově vydlážděných promenádách po večerech korzovaly dámy v dlouhých šatech, zavěšené do pánů se slaměnými klobouky na hlavách. Němečtí židovští architekti s sebou do Palestiny přivezli i moderní evropský architektonický styl – *Bauhaus*, jenž doslova ovládl Tel Aviv a učinil z něj v předválečném desetiletí město s největším množstvím domů v tomto stavebním stylu na světě. Díky *jekim* se počet obyvatel *jišuvu* více než zdvojnásobil tak, že když po vypuknutí války přistěhovalectví prakticky ustalo, dosáhl počtu 450 000.

Tato demografická změna byla viditelnou i pouhým okem nezasvěceného pozorovatele – krajinu, mimo Tel Avivského *Bauhausu*, měnily červené sedlové střechy evropsky vzhlízejících domů v nových židovských městech a osadách, po širokých ulicích nových židovských měst se mimo *jekim* procházely i nezahalené židovské dívky v šortkách, vodící se bez ostychu za ruce s chlapci. Byl to průvodní, ale velmi viditelný projev ženské emancipace, představující pro Blízký východ zcela nepřijatelnou společenskou nezvyklost a jistě společně s neutěšenými podmínkami arabských dělníků a námezdních zemědělců to byly jedny z rozhodujících příčin arabského povstání v letech 1936-1939.

Dnes již na *jekim* Izraelci vzpomínají s obdivem a dávkou nostalgie, neboť rozhodně změnili kulturní orientaci *jišuvu* směrem na Západ. Ani oni ale neměli právě na růžích ustláno. Důvěřiví němečtí židé často svěřovali veškeré úspory místním palestinským finančním institucím, které je lehkovážně investovaly do pochybných pozemkových spekulací, v nichž vkladatelé přišli o vše. Jindy někteří místní hamižní vlastníci nemovitostí zneužili nedostatku městských bytů na trhu a zvyšovali německým přistěhovalcům výše pronájmů na astronomické sumy. Bývalí právníci a lékaři se tak opět někdy stávali námezdními dělníky či zemědělci. O této smutné stránce páté *aliji* mluvili ve svých projevech i tehdejší telavivský starosta Meir Diezenghof nebo básnická ikona židovského *jišuvu* Chaim Nachman Bialik (viz str. 252).²⁹⁸ Zcela jistě bylo ale lepší přijít o původní zdroj obživy či část majetku než

²⁹⁷ V roce 1936 zde dokonce začal působit Palestinský filharmonický orchestr, jehož většina členů přišla z tehdy již nacisty ohrožené Evropy. Zakládal ho polský houslový virtuóz Bronislaw Huberman, kterému se podařilo přesvědčit britské mandátní úřady, aby udělily vybraným židovským hudebníkům a jejich rodinám, převážně ze zemí ohrožených nacismem, vstupní víza do Palestiny, čímž se mu podařilo zachránit téměř tisíc lidských životů. Jedním z pozvaných byl i český hudebník Szlomo Bor, hrající do roku 1936 druhé housle v Pražském symfonickém orchestru. Srv. ARONSON, Josh, *Orchestra of Exiles* (filmový dokument), Izrael, Německo 2012.

²⁹⁸ Chaim Nachman Bialik (1873-1934) se 2. června roku 1934 loučil se svými příznivci před odjezdem do Evropy, kde se měl podrobit velmi těžké operaci. Na jednom z posledních setkání

setrvat v nacisty ovládané Evropě. Špatné zprávy ze Starého kontinentu to jen potvrzovaly.

V této části čtvrté kapitoly jsem se snažil ukázat na každé z přistěhovaleckých vln do Palestiny, jak těžké bylo její akceptování „starousedlíky“. Troufám si říci, že toto přijetí bylo mnohem obtížnější, než pro přistěhovalce do jiných zemí západní hemisféry. Snad i proto, že nově příchozí byli z židovských komunit ve svých rodištích zvyklí na upřímnou židovskou vzájemnost a na snahu pomoci bližnímu, zatímco v Palestině se tato židovská vlastnost stala pouhým „přežitkem diaspory“ a obstát mohl pouze ten, kdo měl kontakty na své krajany z předchozí *aliji* či nekonečnou vytrvalost a trpělivost. Poválečná *alija* přeživších *šoa* proto s potížemi v jejím přijetí nebyla žádnou výjimkou. Nebyla to tedy předpojatost *jišuvu* výhradně k příchozím z osvobozených koncentračních táborů, ale spíše již zažitá sebestřednost, lidská omezenost a neschopnost vidět *šoa* svých souvěrců z dějinné perspektivy už v prvních poválečných letech, neřkuli v době války. V následující části této kapitoly bych se rád podrobně věnoval evoluci komplikovaného vztahu izraelské společnosti k *šoa* a jeho přeživším v průběhu několika desetiletí po skončení druhé světové války.

4c) rozporuplný vztah *jišuvu* k *holocaustu* na stránkách válečného tisku, a jeho pozdější odraz v izraelské společnosti po devadesátá léta 20. století

V této kapitole budu později analyzovat poválečné období a vztah židovských občanů Izraele k přeživším *šoa*. Nicméně, jsem přesvědčen, že ke správnému porozumění období poválečného je nutné analyzovat, jak židovská pospolitost palestinského *jišuvu* chápala hromadná vraždění židů ve východní Evropě ještě v době války, kdy do Palestiny začaly pronikat první, často i neověřené, informace o diskriminaci a později i vraždění židů a jiných menšin na nacisty okupovaných územích. Bude pozoruhodné analyzovat materiály, jež spatřily světlo světa, a byly čteny obyvateli *jišuvu*- dnes by se řeklo „v přímém přenosu“- tedy ještě ve stejné

přednesl nemocný Bialik projev, ve kterém svoji těžkou chorobu přirovnal k „chorobě *jišuvu*“, především pak kvůli neuctivému chování mnoha jeho představitelů k „naším bratrům válečným běžencům“ (židovským přistěhovalcům z nacistického Německa): „Místo toho, abychom je přijali a postarali se o ně, jsme zneužili jejich tragédie ke svému vlastnímu obohacení... Jak jsme přijali naše bratry válečné běžence? Zvýšili jsme jim nájemné a připravili o jejich poslední úspory...“ Srv. BIALIK, Chaim, Nachman, *Dvarim achronim* (Poslední slova), Tel Aviv: setkání „Oneg šabat“ (Šabatní pohoda) v židovském kulturním centru Ohel šem 1934. Operace, které se Bialik podrobil, se nezdařila. Zemřel dne 4. července 1934 ve Vídni.

době, v níž byli židé vyhlazováni, a vítězný konec války byl dosud v nedohlednu-dokonce byli i tací, již alespoň v prvních stádiích války žádné vítězství nad nacisty neočekávali.

Nesmírně hodnotným zdrojem informací pro pochopení reflexe *šoa* v palestinském *jišuvu* se proto stal lokální denní tisk, jenž se bezesporu spolupodílel na vytváření jeho národní sebereflexe, jeho vztahu k Arabům uvnitř Palestiny i za jejími hranicemi, k Britům, kteří její území spravovali, ale i k *holocaustu*. Po skončení války se mezi obyvatelstvem nově založeného Státu Izrael objevily názory, které tvrdily, že obyvatelstvo nebylo o židovské tragédii v Evropě dostatečně a správně informováno. Pojďme a prověříme tedy společně, zakládá-li se tato informace na pravdě. Provedme malou exkursi tiskem palestinského *jišuvu* lety druhé světové války. Měl totiž, podle mého názoru, rozhodující vliv na formování národního uvědomění jeho obyvatel.

Již při zběžném listování palestinským denním tiskem je pozoruhodné shledat, že poměrně dlouhou dobu od počátků diskriminace židů v Německu, ale i po započetí vraždění židů na Východě, nebylo toto téma na stránkách novin tématem klíčovým, jak bychom možná očekávali. Lze to vyvodit i z faktu, že pokud se v tisku vůbec zmínka o židovském „konečném řešení“ objevila, autoři jednotlivých příspěvků se dokonce ani nemohli sjednotit na tom, jak diskriminaci a později vraždění židů pojmenovat.

Tehdy se ještě používalo jiných výrazů, než dnes v Izraeli, a ve světě důvěrně známý hebrejský termín *šoa* (*holocaust*). Tím, jak byli jednotliví autoři textů nejednotní co do počtu židovských obětí a záměrů nacistů, užíval i každý z nich jiný výraz. Namísto výrazu *šoa*, či *holocaust* se v nemnohých článcích palestinského tisku na téma vraždění evropských židů vyskytoval zpočátku raději výraz „*ejma*” (teror, strach), „*tevach*” (masakr), „*šchita*” (jatká), „*churban*” (zkáza), či v české slovní zásobě dnes již zcela zdomácnělý výraz pro vandalismus s prvky násilí a rabování židovského majetku „*praot*” (pogromy).²⁹⁹ Nasvědčuje to zcela jasně, že si mnozí autoři příspěvků s nepřímo získanými a často neověřenými informacemi o bezohledném masovém vraždění svých souvěrců nebyli zcela jisti, anebo alespoň

²⁹⁹ *šoa*: srv. ZILBERMAN, Shimon, *The Up-to-Date English-Hebrew (Hebrew-English) Dictionary*, Jerusalem: Zilberman Publishing House 1998, s. 258, *ejma*: srv. tamtéž, s. 9, *tevach*: srv. tamtéž, s. 99, *šchita*: srv. tamtéž, s. 261, *churban*: srv. tamtéž, s. 95, *praot*: srv. tamtéž, s. 220.

měli vážné pochybnosti o počtu uvedených obětí a o tom, jakým způsobem zahynuly.

V dalších částech této kapitoly budu posuzovat, jak se izraelská společnost k přeživším po válce chovala. Proč se například starousedlí Izraelci, kteří nezažili hrůzy vyhlazovacích táborů, stavěli k přeživším nadřazeně, byli k nim často nevlídní a v některých případech až arogantní. V současném demokratickém světě tisk nejenom informuje o nových událostech, vysvětluje je, ale doslova je vytváří a dále formuje veřejné mínění své zájmové skupiny s jistým vyhraněným politickým názorem. Je tomu tak dnes, a nejinak tomu bylo i v britské Palestině v období druhé světové války, když se psalo o vraždění židů ve východní Evropě. Dnes, ale i tehdy platilo pořekadlo: „Řekni mi, co čteš, a já ti řeknu, jaký jsi“. Jak tedy denní tisk *jišuvu* o „konečném řešení židovské otázky“ v době války psal? Psal o něm vůbec?

Z pohledu čtenáře svobodného tisku, jehož zajímal osud evropských židů v době války, byl rok 1942 rokem rozhodujícím. V jeho průběhu totiž postupně začaly přicházet ověřené zprávy, že nacisté v případě židů a příslušníků romského a sintskeho etnika směřují k jejich naprostému vyhlazení. Tehdy plynové komory proměnily tábor Osvětim-Březinku v „továrnu na smrt“. Bylo to několik málo měsíců po konferenci ve Wannsee, jež proběhla 20. ledna 1942, a vraždění, k němuž docházelo do té doby na Východě, dala nacistický „řád a systém“. Masové zabíjení „primitivními metodami“, jež probíhalo do té doby, ale převážně pak ve druhé polovině roku 1941 na území Sovětského svazu, mohlo být totiž zpočátku nacistickou propagandou úspěšně omlouváno jako „boj s partyzánskými záškodníky“ či „bandity“, a dosud nikoliv jako součást cílené vyhlazovací politiky, zaměřené převážně proti židovskému obyvatelstvu. Je totiž pravdou, že až do konce roku 1941 představovali židé mezi oběťmi války přibližně pouhou desetinu, a jejich vraždění, jakožto samostatné národnostní, etnické, či náboženské skupiny, bylo dosti nesnadné rozpoznat. V průběhu roku 1942 již tomu ale bylo jinak.

Jako důkaz ke svému tvrzení uvedu sérii článků z různých novin palestinského *jišuvu* v období roku 1942. Pro tento výzkum jsem si vybral několik deníků, jež bylo možné studovat v Izraelské národní knihovně v Jeruzalémě (*Hasifrija haleumit*³⁰⁰). Jako první jsem zvolil kosmopolitní, anglicky psaný list *The Palestine Post* (Palestinská pošta), potom středo-levicově socialistický deník *Davar*

³⁰⁰ Izraelská národní knihovna sídlí na následující adrese: The National Library of Israel Edmond J. Safra Campus, Givat Ram, POB 39105, Jerusalem, Israel.

(Slovo) a nakonec pravicový, nebo spíše na dnešní evropské poměry extrémně pravicový revizionistický deník *Hamaškif* (Pozorovatel).

První v pořadí je sionistický, v anglickém jazyce vydávaný deník, který byl v soukromém vlastnictví. Jeho předchůdcem byl *The Palestine Bulletin* (Palestinský zpravodaj), vycházející již od roku 1925. Ke změně jména na *The Palestine Post* (Palestinská pošta) došlo pak v roce 1932. Oslovoval anglicky mluvící obyvatelstvo britské Palestiny a jejího bezprostředního okolí, ať už šlo o Židy, Araby, či jiné menšiny. Četli jej rovněž britští úředníci, působící v Palestině, mnozí turisté, či křesťanští poutníci, směřující do Svaté země, ale i židé v daleké diaspoře.

Objevují se v *The Palestine Post* zprávy o vraždění evropských židů? Bezpochyby. Je však pravdou, že na podzim roku 1941, kdy již bylo vraždění na nacisty okupovaných územích Sovětského Svazu v plném proudu, se o něm tento deník zmiňuje jen velmi kuse, a pokud ano, nelze z malých nenápadných článků na toto téma tehdy ještě vyvozovat, že se skutečně jedná o „konečné řešení židovské otázky“.³⁰¹ *The Palestine Post* sice popisuje v obsáhlých statích s palcovými titulky sovětské a spojenecké válečné úsilí proti nacistickým armádám na bojištích, ale čtenáři tohoto významného palestinského deníku nemůže být tehdy ještě zcela po jeho přečtení zřejmé, o co skutečně Hitlerovi při obsazování Sovětského Svazu šlo, přestože okupace a vraždění jeho obyvatel byly již tehdy v plném proudu. Potvrzoval to například i článek vojenského komentátora agentury Reuters z října roku 1941, který čtenářům sděloval, že: „Hitlerovy plány zůstávají neznámé“.³⁰²

V březnu roku 1942 nabylo ovšem vraždění židů „průmyslového charakteru“. Jak jsem již poznamenal, tehdy byly uvedeny do provozu plynové komory v táboře Osvětim-Březinka. V té době již nebylo nejmenších pochyb o tom, že se pro nacisty židé stali skupinou, odsouzenou k vyhlazení. Postupně se tato nová skutečnost začala projevovat i v rétorice článků, byť jen stále malých a nevýrazných zpráviček, v *The Palestine Post*.

Historicky zajímavý je pro nás Čechy například článek z prostředí Protektorátu Čech a Moravy, publikovaný na počátku března roku 1942. Cituji z jeho textu: „Nacistický vrchní kat v Československu Heydrich přikázal deportovat

³⁰¹ A přesto se zde objevují zcela kratičké, leč nesmírně znepokojivé články o vraždění židů v týlu nacistického nepřítele. Jedním z mála je například psán neznámým autorem: *Massacre of Jews behind Nazi Line*, in: *The Palestine Post*, Jeruzalém 3. října 1941.

³⁰² ANNALIST, (Reuters Millitary Commentator), *Hitler's Plans Remain Obscure*, in: *The Palestine Post*, Jeruzalém 2. října 1941.

všechny židy „Protektorátu“ do středověké pevnostní věznice Terezain-Theresienstadt...Obrovské ghetto pro 90 000 Židů je tudíž plánováno pro Terezín.“³⁰³ Pominu-li některé faktografické nepřesnosti- pevnost Terezín není totiž středověkou stavbou (byla vybudována až ve stylu barokním na konci 18. století), a opakovaně nesprávné hláskování, způsobené s největší pravděpodobností tím, že zpráva byla mezi jednotlivými informátory předávána telefonicky, je z poněkud pejorativního jazykového stylu titulu, který autor použil, patrné, nakolik nacisty pohrdal. Užitím výrazu „Československo“ dával čtenářům zřetelně najevo, že faktickou okupaci evropských zemí nacisty nemají v úmyslu na stránkách svého listu akceptovat. V článku se uvádí, že bude v blízkém budoucnu možné do terezínského ghetta natěsnat „až 90 000 Židů“. Zpráva byla publikována v době, v níž bylo ghetto židy naplněno jen z menší části, ale vynikala takřka prorockou přesností. O pár měsíců později, na podzim stejného roku, už v něm bylo za nelidských podmínek natěsnáno na jednom čtverečním kilometru téměř 60 000 osob.³⁰⁴

Na tomto pro české prostředí blízkém příkladu je ale možné se rovněž poučit, že zprávy z nacisty okupovaného území občas nějakým tajným kanálem proniknout mohly, aby byly poté publikovány ve svobodném tisku demokratických zemí, a skutečně k tomu docházelo. Od založení ghetta Terezín, 24. listopadu 1941, až po publikování zprávy v *The Palestine Post* uplynuly sice již více než tři měsíce. Zpráva byla tedy předávána s velkým zpožděním. Byla ale, až na zmíněné technické nepřesnosti, pravdivá, a poměrně věrně prorokovala, co se v blízké budoucnosti v Terezíně odehraje.

Další z článků, které informovaly čtenáře deníku *The Palestine Post* o osudu židů na nacisty okupovaných územích, napsal významný sovětský spisovatel a prominentní člen již dříve zmíněného Židovského antifašistického výboru Ilija Ehrenburg, který na základě německy psané příručky, určené pro nacistická okupační vojska, jež padla do rukou sovětské armády, popisuje, nakolik tragickým se má podle

³⁰³ PTA (Palestinská telegrafická agentura), *Heydrich Plans Ghetto for Czechoslovakia*, in: *The Palestine Post*, Jeruzalém 4. března 1942.

³⁰⁴ Podle statistických údajů terezínského židovské samosprávy bylo v ghettu natěsnáno nejvíce vězňů ke dni 18. září 1942. K tak velkému přelidnění došlo převážně v důsledku příchodu starých a nemocných lidí z Německa a okupovaného Rakouska. Ti poté na půdách terezínských kasáren živořili a umírali v nelidských podmínkách. Díky nim rovněž drasticky stoupla celková úmrtnost v terezínském ghettu. Ve výše zmíněný den například podle stejného zdroje zemřelo v terezínském ghettu na následky nemocí, podvýživy, ale i vlivem stáří, 156 osob. Srv. ADLER. H., G., *Terezín 1941-1944, Tvář nuceného společenství, Díl I. - Dějiny*, Brno: Nakladatelství Barrister& Principal 2007, s. 281.

německých národních socialistů stát osud členů ruské pravoslavné církve, a samozřejmě i židů, pod nacistickou okupací Sovětského svazu.³⁰⁵ I tento článek se stal smutně prorockým.

Druhými novinami, které jsem při pročitání denního tisku Izraelské Národní knihovny vybral k bádání, byl hebrejsky psaný *Davar* (Slovo). Byl to deník všeobecného hnutí odborů pracujících, jež začal pravidelně vycházet v roce 1925 pod názvem *Davar - Iton Poalej Erec Jisrael* (Slovo-dělnické noviny Erec Israele). Šlo o nejvlivnější deník v levicovém hnutí pracujících palestinského *jišuvu*. Jeho spoluzakladatelem byl vizionář a charismatický politický vůdce Berl Katzenelson.³⁰⁶ *Davar* plnil nesmírně důležitou úlohu při formování politického názoru většiny levicově zaměřených obyvatel židovské Palestiny. Po založení Státu Izrael se stal *Davar* ústředním deníkem vedoucí strany práce *Mapai*, jíž řadu let předsedal David Ben Gurion. Snad proto byl v tomto „zlatém věku“ izraelské levice deník *Davar* vydáván ve velmi vysokém nákladu. Mezi jeho editory byli novináři zvučných jmen, již později vešli v povědomí coby významní izraelští politici- například budoucí ministr zahraničních věcí a předseda vlády Izraele Moshe Sharet, nebo Zalman Shazar,³⁰⁷ jenž se stane později ministrem školství, a poté také třetím prezidentem Státu Izrael. Do *Davaru* přispívali světově známí žurnalisté a spisovatelé. Například

³⁰⁵ EHRENBURG, Ilya, *Jews and church must be liquidated*, in: The Palestine Post, Jeruzalém 26. března 1942.

³⁰⁶ Berl Katzenelson (1887-1944) byl jedním z klíčových představitelů socialistického hnutí v palestinském *jišuvu*. Narodil se v Bělorusku. Zde pracoval jako knihovník v hebrejské knihovně a také vyučoval hebrejštinu. Do *Erec Israele* se vystěhoval již v roce 1909, kdy byla ještě pod tureckou správou, a zpočátku, jako všichni průkopníci (*chalucim*) té velké doby, pracoval v zemědělství. Díky svým schopnostem a charizmatu stál později u zrodu hnutí a organizací, které se v budoucnu stanou symboly židovského státu. Byl skutečně „u všeho“. Podílel se na založení odborů pracujících (*Histadrut*), v roce 1916 založil spotřební družstvo (*Hamašbir*), aby usnadnil zásobování obyvatel *jišuvu* potravinami. Byl rovněž jedním ze zakladatelů zdravotní pojišťovny (*Klalit*). Mimo zmíněné úlohy v deníku *Davar* také založil a editoval texty pro knižní nakladatelství *Am Oved*. Dokonce se o něm s dávkou neskryvaného obdivu ve své knize vzpomínek zmínila i bývalá ministerská předsedkyně Izraele Golda Meir: „Berl nebyl vůbec žádný krasavec. Byl malý, měl spleené vlasy, a jeho oblečení bylo pomačkané. Ale milý úsměv rozjasňoval jeho tvář, přičemž se díval smutně přímo na vás. Tento úsměv si každý zapamatoval.“. Srv. MEIR, Golda, *Pioners and Problems*, in: My Life, London: Futura Publications Ltd., s. 98-102.

³⁰⁷ Oba tyto novináři, ale také známí politici, byli dokonce Izraelskou národní bankou navrženi, aby svými portréty zdobili izraelské bankovky. Moshe Sharet je zveřejněn na dvacetíšekelové bankovce již od roku 1988, a to ve dvou různých grafických edicích, jednou v šedém a podruhé v zeleném provedení, přičemž obě na sebe chronologicky navazovala. Jeho portrét je na izraelské „dvacetíšekelovce“ dodnes. Když pak vlivem zdražování došli izraelští bankéři k tomu, že stošekelová bankovka již nestačí, a bylo nutné vydat bankovku s vyšší nominální hodnotou, byl na dvousetšekelovou bankovku navržen Salman Shazar. Ta byla poprvé vydána v roce 1992, a ve dvou různých grafických provedeních s Schazarovým portrétem platí rovněž do dnešních dnů. Srv. Katalog izraelské měny Banky Izraele od roku 1948: [http://www.boi.org.il/en/Currency/Current Currency Series/Pages/Default.aspx#Top](http://www.boi.org.il/en/Currency/Current%20Currency%20Series/Pages/Default.aspx#Top).

Shmuel Josef (Shai) Agnon, izraelský nositel Nobelovy ceny za literaturu za rok 1966, či básniřka a překladatelka s litevskými kořeny Lea Goldberg.

Nyní se mohu opět vrátit k otázce, kterou jsem si položil již u deníku *The Palestine Post*: Jak byla válečná léta v levicových novinách *Davar* vystižena? Co se vědělo o diskriminaci židů Evropy a jejich vraždění? Psalo se o něm? Obdobně, jako v *The Palestine Post* se editoři v rozsáhlých příspěvcích věnovali převážně válečnému úsilí spojenců na frontách. Avšak mimo situace z bojišť, alespoň pro ty čtenáře *jišuvu*, jimž nebylo vraždění židů v Evropě lhostejné, *Davar* přicházel s občasnými články, z nichž bylo čím dál tím zřetelnější, že židé, kteří se nyní ještě nacházeli v Evropě, zvolili špatně, když před nacisty včas neuprchli. Například článek: „Smrt- horror 1200 Židů“ z počátku dubna roku 1942 popisuje tragický konec nizozemských židů, již našli svoji smrt v nacistických solných a sirných dolech na území okupovaného Holandska. Tento článek se dokonce ocitl na titulní straně deníku a byl ohraničen černým rámečkem po vzoru smutečních oznámení.³⁰⁸

O dva dny později se čtenář *Davaru* dozvídal přímo od „mluvčího slovenské vlády“ o tom, tak alespoň ve článku stálo, co se v brzké době stane s místními židy. Článek měl nepřehlédnutelný titul: „Před úplným vyhnáním slovenských Židů“. Opět je zde nutné podotknout, že, jakožto v již citovaném článku o terezínském ghettu, rovněž v tomto případě se v příštích měsících tragické „prorocství“ o slovenských židech vyplní s úděsnou přesností. Je ovšem možné, že těm méně prozíravým čtenářům ve válečné Palestině zcela nedocházelo, že většina deportovaných židů ze Slovenska bude za několik dní poté hromadně zavražděna. Není zde totiž jediné slovo o násilí či smrti. Snad skutečně někteří čtenáři bláhově uvěřili, že slovenští židé opravdu odjíždějí „za prací“. Posuďte sami: „Slovenský ministr (vnitřní- pozn. autora) Dr. Šaňo Mach prohlásil na tiskové konferenci, že „židovský problém na Slovensku bude vyřešen transportem Židů ze země.“ a „Židé budou odsud posláni někam na Východ.“ Článek dále pokračuje informací „mluvčího slovenské vlády“ (alespoň tak je zde uvedeno), který veřejnosti oznámil, že „města Prešov a Michalovce budou očištěna od Židů a bude jim vrácen slovenský ráz“.³⁰⁹

V tentýž den noviny *Davar* publikovaly další zprávu, ukazující, nakolik se situace židů v nacisty okupované Evropě zhoršila. Článek: „Všichni němečtí Židé

³⁰⁸ REUTERS (Londýn), *Mavet-zvaa šel 1200 jehudim*, in: *Davar*, Tel Aviv 3. dubna 1942.

³⁰⁹ SOCHNUT TELEGRAFIT EREC-ISRAELIT, Stockholm (Telegrafická agentura Erec Israele), *Likrát geruš klali šel jehudej Slovakia*, in: *Davar*, Tel Aviv 5. dubna 1942.

budou odsunuti do Polska“ se zakládá na informaci od stockholmského zpravodaje, jehož jméno nebylo v příspěvku z bezpečnostních důvodů zveřejněno, že totiž německé orgány v brzké době obnoví vyhánění německých židů do Polska. Podle tohoto článku: „...nacisté chtějí, aby do konce června (roku 1942- pozn. autora) nezůstal v Německu ani jediný Žid..“.³¹⁰

Uplynuly další dva dny a příběh německých židů byl na stránkách deníku *Davar* dále popisován, jako by se jednalo o seriál na pokračování, jehož konec je ovšem stále ještě neznámý. V příspěvku s názvem: „Bude obnoveno vyhánění Židů z Německa“, opět od Stockholmského zpravodaje, se uvádí, že: „...už bylo připraveno několik vlakových souprav na přesun Židů do 65 let věku do východní Evropy, jenž se má uskutečnit během několika týdnů“.³¹¹ Není třeba na tomto místě zdůrazňovat, že šance na přežití takovým „přesunem“ byla téměř nulová.

Na konci května roku 1942 se zcela výjimečně na úvodní straně deníku *Davar*, neboť takovéto zprávy byly většinou „ukryty“ uvnitř výtisku, objevila následující zpráva od zvláštního zpravodaje *Davaru* v Istanbulu: „Pogromy proti Židům ve Lvově“.³¹² Článek obsahuje například na tehdejší dobu naprostou novinku, že totiž místní ukrajinské obyvatelstvo v některých případech aktivně spolupracovalo s nacistickými okupačními orgány při terorizování židovského obyvatelstva: „Němci používají zejména Ukrajince, kteří jim Židy předávají..“. Následující měsíce nacistické okupace Sovětského svazu jen ukázaly, nakolik se tento způsob úzké „spolupráce“ s místním obyvatelstvem oběma stranám osvědčil.

Třetí palestinský deník, jenž jsem vybral pro analýzu příspěvků o „židovské otázce“ ve válečné Evropě, nese průkopnický název *Hamaškif* (Pozorovatel). Začal vycházet pravidelně v lednu roku 1939, a ztotožňoval se s názory revizionistického hnutí *Erec Israele*. Zakladatel revizionistického hnutí v Palestině Vladimír (Zeev) Jabotinsky v posledních měsících svého života (zemřel náhle v srpnu roku 1940) do *Hamaškifu* často přispíval. Své články zde otiskoval rovněž politický aktivista a ideolog extrémní pravice *jišuvu* Aba Achimeir. Jejich jména nese dnes mnoho ulic izraelských měst, přestože se o ně v době mandátu živě zajímaly britské zpravodajské služby, jakožto zastánce extrémistických názorů. Deník *Hamaškif* byl

³¹⁰ ZVLÁŠTNÍ ZPRAVODAJ (Stokholm), *Kol jehudej Germania juavru le Polin*, in: *Davar*, Tel Aviv 5. dubna 1942.

³¹¹ SOCHNUT TELEGRAFIT EREC-ISRAELIT, Stokholm (Telegrafická agentura Erec Israele), *Nitchadeš geruš ha jehudim me Germania*, in: *Davar* 7. dubna 1942.

³¹² ZVLÁŠTNÍ ZPRAVODAJ (Istanbul), *Praot ba jehudej Lvov*, in: *Davar*, Tel Aviv 26. května 1942.

totiž po celá léta neoficiální platformou již dříve zmíněné polovojenské organizace *Ecel*. Přestal vycházet v květnu roku 1949. Svého času však býval pravou protiváhou zmiňovaného levicového deníku *Davar*. Pro zachování ideové rovnováhy jsem proto, společně s *The Palestine Post*, zvolil právě tyto dva deníky, neboť každý z nich reprezentoval důležitou část politického spektra, což nyní umožní čtenáři získat si objektivnější obraz o reflexi *holocaustu* ve válečném tisku *jišuvu*. Ostatně, tato názorová struktura izraelské politické levice a pravice fakticky přetrvala dodnes, třebaže ani jeden z deníků již dávno nevychází.

Jak tedy vnímalo pravicově orientované křídlo židovského společenství britské Palestiny v deníku *Hamaškif* vraždění židů v Evropě? Je z něj všeobecně zřetelně znát, že je kritické k místní politické levici, britská mandátní zpráva je jím pak považována za „tolerovaného nepřítele“, neboť Britové jsou chápáni jako kolonizátoři jejich „židovské domoviny“, přestože se většina členů revizionistického hnutí narodila v daleké východní Evropě a jejich mateřštinou byla ruština, polština nebo v lepším případě jidiš. Nicméně, Britové a jejich váleční spojenci jsou revizionisty podporováni v jejich boji proti nacismu. Přirozeně, ideologicky se s nimi rozcházel, avšak v roce 1942 by dosud hrozící invaze nacistů z Egypta znamenala tragický zánik *jišuvu* a společně s ním jistě i konec jejich klíčové idey dosažení „Velkého Izraele“.

Jak tedy o tom, co bylo nacisty eufemisticky nazváno „konečným řešením židovské otázky“, psaly tyto pravicové noviny v době, kdy se ještě odehrávalo? Otevřel-li kriticky smýšlející čtenář tyto noviny na jaře roku 1942, nemohl například přehlédnout článek s názvem: „1 350 000 Židů v polských ghettech“.³¹³ Tato čísla byla prý převzata z nacistického magazínu *Ostdeutsche Beobachter* (listopad 1940), což znamená, že sami nacisté tehdy oficiálně připouštěli existenci ghatt pro židy, avšak nikdy nepřiznali, v jakých tam žijí podmínkách, a co je teprve čeká při dalším transportu na Východ. Podobně nekritickým byl i samotný článek v deníku *Hamaškif*. Nebylo z něj totiž jednoznačně zřetelné, že lidé, věznění v ghettech, jsou již nyní neoficiálně odsouzeni k jistému trestu smrti.

V obdobném duchu byl napsán i příspěvek neznámého autora ve stejném čísle deníku *Hamaškif*. Byl pojmenován: „Nacisté vyhánějí Židy z jejich domovů po celé Ukrajině a Bělorusku“. Tento článek líčí, jak němečtí okupanti, s užitím neobyčejné

³¹³ 1 350 000 *jehudim ba getaot Polin*, in: *Hamaškif*, Tel Aviv 2. března 1942.

surovosti, vyhánějí místní židy z jejich obydlí, aby se do nich mohli vzápětí sami nastěhovat, zatímco původní židovští obyvatelé, z nichž se tak stali bezdomovci, bloudí nyní zoufale po chladných ulicích svých měst, a marně hledají pomoc. O těchto násilných případech je prý hlášeno například z Berdičeva, Mohylova, Žitomiru, Minsku, Varšavy, Pskova či Nikolejevka.³¹⁴ Ovšem ani z tohoto článku nebylo docela zřejmé, stávají-li se židé východní Evropy obětmi systematické genocidy, páchané německými nacisty ve spolupráci s místními kolaboranty, nebo se jedná o další dílčí násilné činy, jichž se nacisté na okupovaných územích dopouštěli rovněž na místním nežidovském obyvatelstvu-na dopadených partyzánech, politrucích Rudé armády a jiných domnělých či skutečných „nepřátelích říše“. Tento výtisk deníku *Hamaškif* obsahuje i jiné opravdu zajímavé články a příspěvky, jež se týkají evropských židů a jejich údělu válečné oběti. Nejzajímavějším z nich byl asi rozhovor s tehdejším exilovým ministrem zahraničních věcí československé vlády v Londýně Janem Masarykem s názvem: „Židovský problém je problémem světovým“.³¹⁵

Uběhl další měsíc, v němž už začínalo být zřejmé, kam skutečně směřuje nacistická antisemitská politika. V jeho průběhu byly totiž v Osvětimi- Březince uvedeny do chodu plynové komory s cyklonem B a vraždění židů, Romů a Sinthů, dostalo charakter továrního běžícího pásu. Do palestinského tisku se ale tak rychle tato zpráva nedostala. Přesto ale i informace z jiných míst okupované Evropy postupně přesvědčovaly čtenáře *Hamaškifu*, že jde při cílené perzekuci místního civilního obyvatelstva nacistům zejména o židy. Potvrzuje to například článek z počátku dubna roku 1942 s názvem „1200 obětí nacistického sadizmu“.³¹⁶ Svým obsahem se vztahuje k již citovanému tématu, které zmínil ve stejný den levicový *Davar*. I v *Hamaškifu* se, obdobně jako v novinách *Davar*, článek objevil na titulní straně, dokonce v její horní části, a rovněž zde byl ohraničen černým rámečkem. Informuje o holandských židech, kteří v důsledku nelidského zacházení při otrocké

³¹⁴ *Ha nacim megaršim et ha jehudim me batejhem ba chol Ukrajina ve Rusia ha levana*, in: *Hamaškif*, Tel Aviv 2. března 1942.

³¹⁵ Jan Masaryk v článku se svojí pověstnou otevřeností a upřímností, jež autora příspěvku zjevně imponovala, vyjádřil už tehdy k tomu, že problémy židů se bude muset svět v blízké budoucnosti zabývat. Masaryk doslova řekl, že po válce se problém židovského národa bude muset řešit společně s problémy jiných národů. Není zde tajemstvím jeho vřelý vztah k sionismu, který, ještě mnohokrát až do své smrti, vyjádřoval. Srv. WAXMAN, C., H., *Ha baaya ha jehudit hi baaja ha olamit*, in: *Hamaškif*, Tel Aviv 2. března 1942.

³¹⁶ SOCHNUT TELEGRAFIT EREC-ISRAELIT, Londýn (Telegrafická agentura Erec Israele), *1200 chalalei ha sadizm ha naci*, in: *Hamaškif*, Tel Aviv 3. dubna 1942.

práci, a vlivem nemocí, zahynuli v solných a sirných dolech. Uvádí se zde, že umírali za strašných podmínek v důsledku jedovatých výparů, které se při těžbě v dolech uvolňovaly, neboť jim nebyly poskytnuty ani ty nejzákladnější ochranné pomůcky k práci. Z toho, že byla tato informace otištěna ve stejný den a v názorově zcela odlišných denících, které se často navzájem dosti nevybíravě kritizovaly a napadaly, je patrné, že se jednalo o již bezpečně ověřenou informaci z několika nezávislých zdrojů. Svět se pomalu začínal probouzet.

O čtyři týdny později, na Prvního máje roku 1942, v den, kdy se v deníku *Hamaškif*, na rozdíl od levicového *Davaru*, neobjevila ani nejmenší zprávička o oslavách Svátku práce v jinak levicově orientovaném slavicím palestinském *jišuvu*, pravcový *Hamaškif* přinesl další zprávu o smutném osudu evropského židovstva. Tentokrát přišla z Rumunska, pocházela z tureckého informačního zdroje, a zněla: „Nový prostředek pro týrání rumunských Židů“.³¹⁷ Všichni rumunští židé byli podle tohoto článku úřady (pronacisticky orientovaného rumunského diktátora maršála Iona Antonesca-pozn. autora) vyzváni, aby podepsali ostudný pamflet, v němž se měli sami usvědčit ze „zločinů“, které nikdy nespáchali. V tomto prohlášení stálo: „jsem zodpovědný za vypuknutí války a mám být za to potrestán. Jsem si rovněž vědom kriminálních činů, které Židé spáchali proti evropským národům, a proto si nemohu stěžovat na zacházení z jejich strany..“. Ti, kteří odmítli prohlášení podepsat, byli deportováni do internačních táborů.

Dalším příkladem toho, jakým způsobem psal deník *Hamaškif* o osudu židů v Evropě, může být příspěvek ze začátku června roku 1942. Tentokrát se věnoval osudu slovenských židů a nesl název: „Na Slovensku zůstalo 9 000 Židů z celkového počtu 90 000- deportovaní byli předáni Němcům, „znalým péče o Židy““.³¹⁸ Článek uvádí, že podle nejvyšších slovenských představitelů budou na Slovensku moci z řad židů v budoucnu zůstat pouze profesionálové ve vysoce specializovaných oborech a odborníci s univerzitním vzděláním, již jsou potřební pro hospodářství nacistické Slovenské republiky.

Pokusil jsem se názorně seznámit čtenáře, jakým způsobem reagoval tisk *jišuvu* na nacistické vraždění evropských židů. Jak by se dala tato prezentace

³¹⁷ *Emcai hit 'alelut chadaš ba jehudej Romania*, in: *Hamaškif*, Tel Aviv 1. května 1942.

³¹⁸ SOCHNUT TELEGRAFIT EREC-ISRAELIT, Londýn (Telegrafická agentura Erec Israele), *Ba Slovakia jutru 9 000 jehudim me bein 90 000 - hamegurašim husgeru le Germanim „hamenusim batipul ba jehudim“*, in: *Hamaškif*, Tel Aviv 2. června 1942.

shrnout? Budu-li ji posuzovat z technického hlediska, je nutné v rámci objektivitu poznamenat, že tehdy nebylo možné napsat jakýkoliv příspěvek do denního tisku bez zásahu britské cenzury, která pochopitelně revidovala nejen anglicky psaný *The Palestine Post*, ale i hebrejsky psané deníky. Je rovněž pravdou, že si židovských novin Palestiny britští cenzori všímali o poznání více, než novin arabských, neboť židovský tisk se přirozeně mnohem více věnoval tématu světového válečného konfliktu. V zákroku cenzorů nebylo vyjádřeno, jak Britové rádi říkají, „nic osobního“ (nothing personal). Zcela jistě to neznamenal, že by ve své náklonnosti více upřednostňovali palestinské Araby. Spíše se snažili o to, aby například nějaký „snaživý“ novinář *jišuvu* neškodil strategickým zájmům Spojeného království na Blízkém východě a v Evropě ukvapeným publikováním tajných, či strategicky citlivých informací. Vždyť Británie byla od září 1939 až do napadení Sovětského svazu v červnu roku 1941 zcela osamocena ve válečném konfliktu s nacistickým Německem a jakýkoliv neuvážený únik vojenských informací ve prospěch nepřítele, by mohl sabotovat britské válečné úsilí. Společně s tím, alespoň v prvních letech války, britská cenzura v Palestině chtěla zamezit publikování informací o tajné imigraci židů, přehajících z Evropy. Z britského pohledu bylo totiž židovské přistěhovalectví (*Haapala* či *Alia bet*) považováno za nezákonné (Illegal Immigration), nehledě na to, jaké nebezpečí židům v okupované Evropě tehdy hrozilo.

Každému výtisku mandátních novin v Palestině zpravidla dominoval úvodník s palcovými titulky, který referoval o nejnovější situaci na bojištích, editoři novin ale měli rovněž zalíbení ve zprávách z domova- *jišuv* nebyl postižen materiálním nedostatkem. Jeho obyvatelé se bavili a naplno si užívali života, nehledě na nacistickou hrozbu z Evropy a severní Afriky. Biografie promítaly nejnovější britské a americké filmy, divadla byla hojně navštěvována³¹⁹ a nehledě na povinnost zatemňovat okna, probíhal v palestinských městech čilý noční život. A skutečně-pohled do novin té doby tuto informaci pouze potvrzuje. Jsou plné inzerátů, reklam a poutačů, o nichž se tehdy obyvatelům okupované Evropy ani nesnilo.³²⁰

³¹⁹ Hitem telavivských kin se stal „Pinocchio“ filmových studií Walta Disneye. Jedním z nejnavštěvovanějších divadelních představení Tel Avivu byl pak kabaret o deseti dějstvích, nazvaný „*Romel, Romel- ma nišma?*“ (Rommele, Rommele- jak se ti daří?), parodující polního maršála Erwina Rommela, vrchního velitele nacistických ozbrojených sil v nedaleké severní Africe. Srv. SEGEV, Tom, *Sedmý milion, Izraelci a holokaust*, Praha - Litomyšl: Nakladatelství Paseka 2014, s. 70.

³²⁰ Uvádím hned několik příkladů z jednoho válečného výtisku *The Palestine Post*. Je důkazem o „hýřivém životním stylu“ obyvalel *jišuvu*: prodávala se spotřební elektronika: „Prodej

Téměř v každém čísle zmíněných deníků se však objevila nějaká zpráva o vraždění židů v Evropě, a to nehledě na politickou orientaci jejich redakcí. Je ale pravdou, že až do podzimu roku 1942 byly tyto články kratičké, nikdy neměly obrazovou přílohu, jejich nadpisy nebyly psány velkými výraznými písmeny, aby na sebe neupoutaly netrpělivé senzacechtivé čtenáře, a většinou, byly otiskovány na méně atraktivních místech novin. Je ovšem pravdou, že mohly být někdy černě zarámované, inspirované grafikou smutečních oznámení.

Proto lze říci, že pokud někdo z obyvatel *jišuvu* po válce tvrdil, že o „konečném řešení židovské otázky“ již v období války nečetl, ani neslyšel, buď vědomě, často z politických důvodů, nemluvil pravdu, nebo, byl-li v době války novým přistěhovalcem, neuměl tehdy ještě číst hebrejsky či anglicky psaný denní tisk, či poslouchat místní rozhlas. Je i dost možné, že se o čtení novin, snad s výjimkou výsledků fotbalových utkání, tehdy vůbec nezajímal.³²¹ Články, jež jsem zde citoval, jsou jen malou částí těch, které jsem měl možnost si v Národní knihovně v Jeruzalémě prostudovat. Přesto je z nich jasně viditelné, že *šoa* bylo tématem, o němž se již během války psalo- zpočátku méně, a později se zájem o něj zvyšoval.

Někteří obyvatelé válečného *jišuvu* tvrdili, že sice noviny s hrůznými zprávami o evropských židech četli, ale nedůvěřovali jim. Do roku 1942 mohli skutečně tragickým zprávám nevěřit, a namlouvat si, že jejich příbuzní, již v Evropě uvízli, se po válce opět vrátí „z pracovního nasazení na Východě“. Během tohoto roku, po konferenci ve Wansee, a poté, co se rozhořely spalovací pece krematorií vyhlazovacího tábora Osvětimi - Březinky, se ale v poměrně rychlém sledu odehrálo ještě několik důležitých událostí, které již soudného člověka nemohly nechat na

rozhlasových přijímačů a ledniček společnosti Edison na adrese Rambanova ulice č. 17 v Tel Avivu, volejte na telefonní číslo 2460.“. Hrál se rovněž populární fotbal: „Výsledky palestinské kopané: mužstvo Maccabi Tel Aviv zvítězilo včera na stadionu Maccabi v dalším zápasu palestinského poháru proti mužstvu Hapoel Jeruzalém poměrem 2:1“. Mimo místních fotbalových mužstev proti sobě hrály i týmy vojenských jednotek britské armády, situované v Palestině. Skládaly se z mladých dobrovolníků, pocházejících ze států okupované Evropy. I Čechoslováci zde byli zastoupeni a vedli si opravdu dobře. Také dopravní společnosti nabízely servis svým klientům: „Společnost Carmen Eastern Ltd. nabízela své služby pro dopravu zboží ze Suez, Port Saidu, Alexandrie, Port Sudanu, Bombaje, Turecka a Kypru.“, Srv. The Palestine Post, Jeruzalém 1. března 1942.

³²¹ Politik *jišuvu* Jitzchak Tabenkin na konci ledna roku 1943 na toto téma napsal: „Je nepravdou, že nám nebylo známo, jaký osud stíhá Židy v Evropě. Věděli jsme všechno a nyní se snažíme najít viníka mezi námi. To je ale pouze projev nechutné slabosti. My viníky známe a víme, jak je nesnadné je trestat. A proto spíše hledáme viníky v nás samotných...“ Srv. PORAT, DINAOR, Mordechai (editoři), *Haitonut hajehudit be Erec Israel nochach hašoa 1939-1945* (Židovské noviny v Erec Israeli v době holocaustu 1939-1945), Misrad habitachon-hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 2002, s. 48.

pochybách, že nejde o pouhé nevybíravé zacházení s oponenty nacistického režimu, nýbrž o systematické vraždění židů.

Dne 22. července 1942 začínají nacisté vyklízet varšavské ghetto a jeho obyvatele posílají do vyhlazovacího tábora v Treblince. Následující den spáchal sebevraždu vedoucí *Judenratu* varšavského ghetta Adam Czerniaków, jenž teprve nyní pochopil, že jeho předstíraná spolupráce s nacisty a přidělování židů k pracovnímu nasazení, byla pouze dočasná řešení, a životy obyvatel varšavského ghetta nebudou ušetřeny. Czerniaków byl významným činitelem židovské samosprávy a předválečný politik, známý nejen v Polsku, ale i v zahraničí. Jeho tragická smrt signalizovala, že jeho „zdržovací taktika“ selhala, a nacisté se nyní již nezastaví před ničím.³²²

Dne 8. srpna 1942 informoval Gerhard Riegner World Jewish Congress (WJC), že 3,5-4 milionům židů hrozí smrt použitím kyanovodíku.³²³ Zpráva nebyla ale nezávisle ověřena, proto se mi ji ani v jednom ze zkoumaných deníku nepodařilo objevit. Pravděpodobně z důvodu „nízké věrohodnosti“ nebyla nikde publikována. Teprve o několik měsíců později, na podzim roku 1942, se tyto zprávy ukázaly jako pravdivé.

Na počátku měsíce října roku 1942 podal Richard Lichtheim ze Ženevy informaci o tom, jak daleko pokročil obávaný exterminační plán nacistů. Oznamuje, že ve střední a východní Evropě už prakticky není koho zachraňovat, ale stále je možno podat pomocnou ruku židům v Itálii, Bulharsku, Maďarsku, Rumunsku a kolaborantské vichistické Francii: „Je nanejvýš pravděpodobné, že v Bulharsku již může být (pro záchranu židů; pozn. autora) pozdě, deportace již započaly, a židé musí nosit žlutou hvězdu, ale v Rumunsku se vše teprve chystá“.³²⁴

Dne 29. listopadu 1942 deník *Hamašif* otiskl zprávu polské exilové vlády v Londýně, v níž bezodkladně žádala od spojenců pomoc při záchraně polských

³²² Adam Czerniakow si vedl deník, jenž byl po válce objeven (více o něm v kapitole 5a - dopisy ze „záhrobí“- písemná svědectví obětí a přeživších z období války a bezprostředně po něm). Milovníci filmové tvorby možná znají postavu Adama Czerniakowa z amerického filmu *Vzpouza* (*Uprising*), kde jeho postavu ztvárnil Donald Sutherland. Srv. AVNET, Jon, *Uprising* (*Vzpouza*), USA, Slovensko 2001. O Czerniakowě sebevraždě informoval čtenáře deník *Hamašif* na titulní straně. Srv. REUTERS, Zurich, *Mehandes. L. M. Czerniakow, roš ha geto ba Varša, hit'abed* (Ing. L. M. Czerniakow, hlava varšavského ghetta, spáchal sebevraždu), in: *Hamašif*, Tel Aviv 28. srpna 1942.

³²³ MORSE, Arthur, D., *While Six Millions Died*, New York: Random House 1968, s. 8.

³²⁴ PORAT, Dina - NAOR, Mordechai (editoři), *Haitonut hajehudit be Erec Israel nochach hašoa 1939-1945* (Židovské noviny v Erec Israeli v době holocaustu 1939-1945), Misrad habitachon-hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 2002, s. 44.

židů.³²⁵ Dne 5. prosince 1942 na to reagoval úvodník britského deníku *News Chronicle*, v němž stojí, že „Židé mají být vyhlazeni“. Někteří historici se domnívají, že tentokrát byl pravděpodobně poprvé v kontextu vraždění židů užit výraz *holocaust*.³²⁶ Článek vyvolal v Palestině veřejnou vlnu reakcí. V *jišuvu* na něj odpovědělo hned několik listů v obsáhlých v úvodnicích. V těchto dnech se v novinách nepsalo téměř o ničem jiném, a po celé Palestině byly organizovány masové demonstrace na záchranu evropských židů, provázené modlitbami. Teprve tehdy, na konci roku 1942 se v celospolečenském chápání *jišuvu* zrodil fenomén, zvaný *holocaust*. Přejde doba, kdy bude představovat nepřehlédnutelný mezník v novodobé historii židovského národa, bude sjednocovat židy po celém světě bez ohledu na jejich vztah k judaismu, geografický původ, či kulturní zázemí. Bude apelovat na celé lidstvo, že se jeho hrůzy nesmějí již nikdy více opakovat. Ale do té doby ještě uplyne hodně vody.

Poté, co jsem analyzoval tisk palestinského *jišuvu*, si již je možné utvořit poměrně přesnou představu, pod jakým vlivem bylo jeho obyvatelstvo již ve válečných letech. Válka nyní pominula a mým cílem bude poukázat na to, že přeživší *šoa*, kteří do země přišli, zažívali často smutné životní příběhy při konfrontaci s obyvatelstvem *jišuvu*, jež prožilo válku v relativním materiálním dostatku a bezpečí britského mandátu. Výraz přeživší *šoa* (*nicol šoa*), který se dnes v Izraeli i ve světě hojně používá, ještě v prvních letech po válce do slovníku obyvatel *jišuvu* nepatřil. Místo něho užívali raději chladného a spíše statistického výrazu *šearit haplita* (zbylí běženci), poukazující na židy, kteří před válkou již nestačili z Evropy do *Erec Israele* dorazit, a nyní se to ti z nich, kteří přežili, snaží napravit. Už tento výraz svědčil o chybějícím entuziazmu starousedlíků při přijímání nově příchozích souvěrců. Proč měli z jejich příchodu obavy?

Někteří „starousedlíci“ měli strach z toho, že noví imigranti, kteří prošli koncentračními tábory, zemi svými „nekulturními civilizačními návyky“ morálně zkaží, či jinak negativně ovlivní obyvatele *jišuvu*, neboť se údajně v době války

³²⁵ V černě zarámovaném oznámení se uvádí: „Při včerejší výjimečné schůzi Polské národní rady byla vyslovena výzva spojencům k podniknutí okamžitých kroků proti hromadným vraždám polských židů nacisty.“ Srv. REUTERS, Londýn, „*Hamoaca haleumit hapolanit dorešet mebnot habrit hit'arvut mejadit*“ (Polská národní rada žádá od spojenců okamžitou intervenci), in: Hamaškiš, Tel Aviv 29. listopadu 1942.

³²⁶ TARANT, Zbyněk, *Diaspora paměti: reflexe holocaustu v židovské kolektivní paměti 2. pol. 20. století* (dizertační práce), Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2012, s. 41- 42.

naučili „nezastavit se před ničím“, jen aby dosáhli svého cíle.³²⁷ Bylo to tvrzení postrádající cit a porozumění. Vždyt' tito nově příchozí byli často běženci ze stejných zemí, jako byli oni sami, mluvili stejným jazykem a často patřili do téže generace. Proto jedinou, jakkoli neprostupnou hráz mezi nimi a obyvateli *jišuvu*, tvořilo oněch šest až sedm let války, v nichž byly brány Palestiny pro nové židovské přistěhovalce z Evropy takřka uzavřeny, a ti pak zůstali pod nacistickou vládou uvězněni.

Nebyly to ale pouze tyto „každodenní“ obavy, jež přiměly „starousedlíky“ k silně vyhraněnému přístupu k přeživším. Ve společnosti totiž stále ještě mnohde přetrvával étos mladých průkopníků prvních *alijí*, kteří byli v sionistickém duchu organizováni, lidí přesvědčených o dosažení svých cílů, disciplinovaných, a fyzicky zdatných. Proti tomuto mýtu nyní stáli navrátilci z Osvětimi, Bergen-Belzenu, Ravensbrücku a jiných nacistických center násilí a vyhlazování, kteří zdaleka neodpovídali „společenským normám“ *jišuvu* z dob počátků sionismu.

Někteří obyvatelé *jišuvu* se proto často přeživších ptali, jak je jen možné, že se právě oni nedisciplinovaní, v nesionistickém duchu vychovaní jedinci, těšící se nevalnému zdraví zachránili, když jejich zavraždění příbuzní, uvědomějí sionisté, takové štěstí neměli? Odpověď na tuto otázku již znali zpravidla předem. Měli za to, že nikoli náhoda či B-ží vůle, pomohly přeživším hrůzy vyhlazovacích táborů přetrpět. Domnívali se, že jim k tomu vždy napomohla jejich spolupráce s nacistickými vrahy. Podezírali je, že „se stali kápy, či snad dokonce prostitutkami?“³²⁸ což je v jejich očích předem morálně odsuzovalo a ostouzelo. V prvních poválečných letech byl navíc *jišuv* plně zaměstnán svojí válkou za nezávislost, a jeho obyvatelé se ještě méně než kdy předtím starali o problémy druhých. Museli „zatnout zuby“ a bojovat proti nepříteli, někdy i pohřbívat své

³²⁷ Jakousi „laboratoří“, která mohla toto tvrzení potvrdit, byl případ přeživších *šoa*, jež byli při své snaze dostat se ilegálně do Palestiny zadrženi britským námořnictvem a vězněni v detenčních centrech na Kypru. Ve srovnání s přeživšími, kteří přišli do země, až po založení Státu Izrael byli tito většinou sionisté, kteří se toužili do Palestiny dostat i ilegálně. Mělo se tedy jednat o „nejvhodnější“ a nejprizpůsobivější přistěhovalce v očích členů *jišuvu*, kteří měli být vítáni v zemi s otevřenou náručí. A přesto o nich, v době kdy ještě byli v britském zajetí na Kypru, psaly hebrejské noviny v Palestině s dávkou nadřazenosti a ve znamení obav z jejich příchodu do země. Srv. OFER, Dalia, *Nicolim ke olim: ha mikre šel acurej Kafrisim* (Přeživší šoa v roli nových přistěhovalců: případ židů uvězněných na Kypru), in: Brichim šel štika-šearit haplita ve *Erec Israel* (Ticho zavřené na závoru-přeživší *šoa* a *Erec Israel*), Kiriat Ono: Misrad habitachon-hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 1999, s. 231-232.

³²⁸ BONDYOVÁ, Ruth, *Projekt Příběhy 20. století*, in: Instituce Post Bellum. Srv. <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/118>.

mrtvé. Veřejně truchlit, projevovat smutek či přílišnou empatii tehdy patřilo ke „slabinám diaspory“.³²⁹

Jak by se dala poválečná vlna přistěhovalců zvaná *šearit haplita* charakterizovat? Izraelská historička Anita Shapiro nazývá většinu těchto nových přistěhovalců „vynucenými sionisty“,³³⁰ kteří nebyli v předválečných letech imigrací do Palestiny nikterak oslněni (přestože mezi nimi byli i členové sionistických organizací). Často se více hlásili k národu, uprostřed něhož až do války žili a částečně se v něm asimilovali. O všeobecném nezájmu o vystěhování do Palestiny svědčil i relativně nízký počet přistěhovalců v letech 1918-1933. Jen válečné události a protižidovská nařízení je často nedobrovolně vrátily zpět k židovství a po válce, kdy se hranice do nově vzniklého Izraele otevřely, bylo vždy oddalované vystěhování (*alia*) rázem na dosah ruky, přestože Izrael už v tu dobu nebyl zdaleka jedinou možnou destinací pro přeživší židy v osvobozené Evropě.

Tito nově příchozí však nebyli názorově homogenní skupinou, jak by se mohlo na první pohled zdát. Nemluvíli společným jazykem, nesdíleli stejné kulturní hodnoty, ani nepatřili do stejné věkové kategorie, jak tomu bývalo u předešlých přistěhovaleckých vln. Jediné, co je spojovalo, byla tragická válečná zkušenost a uvědomění si, že jsou stále i po válce svým okolím považováni za židy, a to mnohdy pouze od okamžiku, kdy se na počátku války poprvé objevili na ulici s Davidovou hvězdou na kabátě. Tyto jedince spojovalo rovněž samotné rozhodnutí se do *Erec Israele* po válce vystěhovat a zde pak (bohužel často falešný) pocit židovské sounáležitosti. Od domácích očekávali citlivost, pochopení, či schopnost vyslechnout. Ovšem jeho obyvatelé, přestože byli často i příbuzní, předváleční přátelé či sousedé ze stejného města v diaspoře, tuto schopnost zcela postrádali, při vzájemné konverzaci se tématu *šoa* vyhýbali, a na otázku „jak se mají“ se z přeživších snažili zpravidla vymámit odpověď, že je „vše v pořádku“.³³¹

³²⁹ ZVI-RIKLIS, Dina, „*Be cel hašoa*“ -*štikat hanicolim ve mišpat Eichmann 1948-1966* („*Ve stínu šoa*“ -*ticho přeživších a Eichmanův proces 1948-1966*), in: Tkuma (Vzkříšení - 22 dílný dokumentární seriál o historii Státu Izrael), 6. díl, 1. kanál izraelské televize 1998.

³³⁰ RAPPEL, Juval, *Mifgaš ciptot, sicha im profesor Anita Shapiro* (Setkání plně očekávání, rozhovor s profesorkou Anitou Shapiro), in: Brichim šel štika-šearit haplita ve *Erec Israel* (Ticho zavřené na závorku-přeživší *šoa* a *Erec Israel*), Kiriati Ono: Misrad habitachon-hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 1999, s. 14.

³³¹ Tamtéž, s. 17; ustálené slovní spojení při rozhovorech: „*Ma nišma?*“ (Jak se máš?) a odpověď: „*Ha kol beseder!*“ (Všechno pořádku!) patří mezi prázdná klišé moderní hebrejštiny. Postrádá hlubšího významu a nevyjadřuje zpravidla ani skutečný zájem tazatele o zdraví či životní potřeby tázaného.

V prvních měsících po skončení války přišlo do britské Palestiny, většinou formou ilegálního přistěhovalectví, na 70 000 židů.³³² Mezi nimi byl dosud nezanedbatelný počet předválečných členů sionistických hnutí, jimž se již nepodařilo před nacisty uprchnout. Po skončení války se jim již ale nechtělo déle čekat, vzniknely židovský stát či nikoli, byli připraveni do britské Palestiny ilegálně imigrovat a zasáhnout i do bojů osvobozovací války, která v roce 1947 vypukla.³³³ Tito první pováleční přistěhovalci se většinou ztotožňovali s étosem odporu židovských bojovníků v ghettech a židovských partyzánů, který byl tehdy *jišuvem* přijat jako jediná možná odpověď na nacistický teror.³³⁴ Jejich veřejným propagátorem se staly živé legendy – vůdce odporu ve Vilniuském ghettu Abba Kovner (viz str. 253) či jeden z vůdců povstání ve varšavském ghettu Itzhak (Antek) Zuckermann. Ti byli považováni za skutečné novodobé židovské hrdiny, srovnávání s hrdiny povstání Bar Kochby proti Římanům, vítání na pódiiích vzpomínkových akcí, určených obětem *šoa ve gvura* (*šoa* a hrdinství, vykoupeným výhradně ozbrojeným bojem) a ověňování květinami.³³⁵

³³² YABLONKA, Hanna, *Zehuiot sotrot, zehuiot mašlimot: nicolim, zikaron hašoa, ve hazehut haisraelit* (Rozporuplné a přijaté identity: přeživší *šoa*, paměť a izraelská identita), in: Brichim šel štika-šearit haplita ve *Erec Israel* (Ticho zavřené na závoru-přeživší *šoa* a *Erec Israel*), Misrad habitachon -hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 1999, s. 301.

³³³ Tito noví přistěhovalci se často zapojili do vojenských programů *Gachal* (*Gius chuc laarec* -Vojenský nábor ze zahraničí). Takto zasáhlo přímo do bojů na 20 000 bojovníků, což byla téměř třetina přeživších *šoa*, jež do britské Palestiny přišla ještě před vznikem Státu Izrael.

³³⁴ Současně ve svých projevech verbálně napadali organizaci židovské samosprávy Judenrath, které se údajně za války obávali ne méně než nacistů. Judenrath, jak říkali, byl v jejich očích symbolem spolupráce s nacistickými vrahy a nepřímým pachatelem při vyhlazování židů. Naproti tomu o „obyčejných“ obětech se nevyjadřovali tak hanlivě, přestože k nim zjevně cítili jistou nadřazenost. Srv. YABLONKA, Hanna, *Zehuiot sotrot, zehuiot mašlimot: nicolim, zikaron hašoa, ve hazehut haisraelit* (Rozporuplné a přijaté identity: přeživší *šoa*, paměť a izraelská identita), in: Brichim šel štika-šearit haplita ve *Erec Israel* (Ticho zavřené na závoru-přeživší *šoa* a *Erec Israel*), Misrad habitachon -hahocaa leor (vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 1999, s. 304-307.

³³⁵ Mezi tyto obdivované hrdiny se řadili rovněž *canchanei haišuv* (parašutisté *jišuvu*), jimiž bylo 37 dobrovolníků *jišuvu* bojujících v jednotkách britské armády, kteří v roce 1944 seskočili na různých místech nacisty okupované Evropy. Přestože takto malý počet bojovníků nemohl nikterak ovlivnit chod válečných operací, měl bojový charakter jejich mise v poválečných letech v Izraeli silně propagandistický podtext. Byl totiž pro mladou generaci důkazem toho, že *jišuv* „aktivně proti nacistům bojoval“. Je přirozené, že mezi těmito parašutisty byli oslavovanějšími více ti, jež byli nacisty polapeni a odsouzeni k smrti. Jména Chaviva Reick (původem z Československa), či Hana Senesh (narozena v Maďarsku) dostala v poválečných vzpomínkových slavnostech v Izraeli ta nejčestnější místa.

K uctění památky zahynuvších židovských bojovníků ghatt dokonce jejich přeživší přátelé a spolubojovníci, k velkému nadšení izraelských vládních činitelů, pojmenovali několik kibuců. Jejich jména je měla zvětšit, ba někdy i sloužit k ospravedlnění příkoří způsobeného arabským civilistům v osvobozující válce. Mezi ně patří například kibuc *Lochamei hagetaot* (Bojovníků ghatt) v západní Galileji, postavený v roce 1949 na půdě muslimské vesnice Al-Sumayriyya, jejíž obyvatelstvo uteklo v důsledku bojů v roce 1948. Patří sem i kibuc *Yad Mordechai* (Vzpomínka na Mordechaje), jehož jméno, jakožto i socha s odhalenou hrudí držící ruční granát, má připomínat Mordechaie Anielewicze - padnuvšího bojovníka varšavského ghatta.

Do konce 40. let postupně do Izraele emigrovalo téměř 150 000 přistěhovalců, kteří prošli peklem koncentračních a vyhlazovacích táborů. Tehdy se ještě nabitá zbraň zdála být pro *jišuv* jediným spolehlivým prostředkem domluvy s arabskými sousedy. Hrdina v pojetí *jišuvu* mohl být tedy pouze ozbrojeným bojovníkem; proto stát se obětí či „pouhým“ svědkem masového vraždění nebylo tehdy ještě nikterak považováno za projev hrdinství. Příchod přeživších *šoa* byl v propagandistických filmových dokumentech sice nazýván „velkým zázrakem“ (*groisse ness*),³³⁶ přesto v něm ale mnoho ze starousedlíků žádný zázrak nevidělo, neprojevovalo empatii, a židovskou „neschopnost postavit se nacistům na odpor“ komentovali slovy: „šli jako ovce na porážku!“³³⁷

Reakce poválečných přistěhovalců z Evropy následovala – přestali o svých válečných zážitcích mluvit. Tento jev izraelští historikové nazývají „velkým tichem“ (*haštiká hagdolá*). Generace dětí, jež se v Izraeli v prvních dvou desetiletích jeho existence narodily, vyrůstala bez babiček, dědečků a jiných příbuzných, a zpravidla se o nich před nimi vůbec nemluvalo.³³⁸ Rodiče mezi sebou raději hovořili lámanou hebrejštinou, přestože pocházeli často ze stejné země a mohli by mezi sebou mluvit mateřským jazykem. Nechtěli jazykem svým dětem připomínat „prokletou“ Evropu, aby ani ten jim nepřipomínal jejich původ. Jiní bojkotovali, a u jiných kritizovali, nákup spotřebního zboží s nápisem MADE IN GERMANY, jako by poválečná generace Němců mohla za jednání svých otců. I tak se po válce projevovalo popírání diaspory (*šlilat gola*).

³³⁶ *Ha ohel* (Stan), Hebrejská univerzita v Jeruzalémě: The Spielberg Jewish Film Archive 1950.

³³⁷ „Jako ovce na porážku“ („*Ke con le tevach*“) - tento výraz byl v Izraeli v prvních dvou poválečných desetiletích hojně používán k vyjádření pasivní reakce židů na snahy nacistů o jejich vyhlazení. Podobný, ne však zcela identický výraz se i několikrát nachází ve Starém zákonu (Kniha Přísloví 7:22 in: Spisy; Kniha žalmů 44: 23, in: Spisy). V novodobé historii byl tento výraz využit Abou Kovnerem ve vilniuském ghettu dne 31. prosince roku 1941 na plakátech, na kterých v jazyce jidiš a hebrejštině vyzývá židy vilniuského ghetta, slovy „*Al nilech kecon le tevach!*“ („Nekráčejme jako ovce na porážku!“), nenechat se nacisty oklamat a postavit se na ozbrojený odpor proti nim. Srv. FELDMAN, Yael – BAUMANN, Steven, *Ve lo namut ke con letevach* (Nezeměme jako ovce na porážku), in: Haaretz, Jerusalem 4. 12. 2007.

³³⁸ Tato „ignorance“ existovala i v umění a literatuře. Podle slov česko-izraelské historičky Ruth Bondyové žili v Izraeli pouze dva autoři, kteří ve svém díle *šoa* zmiňovali, nechtěli se nikterak jejím prostřednictvím zviditelňovat, či na ní finančně prosperovat, ale hlavně pochopili její tragédii. Byli jimi dva básníci. Haim Gouri, rodilý Izraelec, který se s přeživšími setkal poprvé jako voják britské armády, kdy byl poslán do osvobozeného tábora Bergen Belzen. Horor, zvaný Bergen Belzen, ho pak poznamenal na celý život. Druhým básníkem, hluboce *šoa* ovlivněným, byl Uri Zvi Greenberg, původem z Haliče, píšící svou poezii nejen v hebrejštině, ale i v rodném jazyce jidiš. Srv. BONDYOVÁ, Ruth, *Víc štěstí než rozumu*, Praha, ARGO 2003, s. 157.

Toto ticho nebylo zapříčiněné pouze strachem z nepochopení, nýbrž i z obavy, že se nějaký snaživce pokusí jednání přeživších v době války kriminalizovat. Byly k tomu vytvořeny všechny podmínky. V roce 1950 izraelský *kneset* z iniciativy ministra spravedlnosti Pinchase Rozena schválil Zákon na potrestání nacistů a jejich pomahačů. Nebylo ale zdaleka snadné v zahraničí polapit a přivést vysoce postavené nacisty před izraelský soud. Někteří jejich „pomahači“ byli ale nynější izraelští občané, kteří do té chvíle, než se na lavici obžalovaných v roce 1961 neobjevil skutečný „vrah židovského národa“, mohli jeho roli zastoupit. Díky tomu stálo v padesátých letech před izraelskými soudy několik desítek občanů, kteří v roli kápů, katů, či židovských policistů za války bili své souvěrce, nebo jim jinak ubližovali. Dvě třetiny z nich byly odsouzeny k nepodmíněným trestům a dokonce v jednom případě byl obžalovaný odsouzen k trestu smrti.³³⁹

Soudní proces s Rudolfem Kastnerem (viz str. 254) se pak stal extrémním vyvrcholením tendence popírání diaspory a obviňování obětí *šoa* (*ašmat hakorban*), doby tak zvaného „velkého ticha“, kdy „starousedlíci“ jednali s *šearit haplita* z pozice nadřazenosti, období vypravování báchorek o tom, že pouze boj se zbraní v ruce byl tím jediným a skutečným bojem proti nacistům. Po něm se už chápání *šoa* v očích Izraelců začalo postupně měnit k lepšímu. O to hanebnějším se ale Kastnerův soudní proces stal. Za jakých okolností se odehrál?

³³⁹ V tomto jediném případě soud obžalovaného odsoudil k trestu smrti. Jednalo se o židovského kápa Yechezkela Ingstera, jenž během války působil v táborech otrocké práce, kde vynikal svou surovostí. Při soudním procesu mu bylo dokázáno, že několik svých židovských spoluvězňů dokonce připravil o život. Trest smrti byl schválen většinou dvou soudců. Přesto všichni přítomní soudci doporučili odsouzenému, aby se obrátil na prezidenta Státu Izrael s prosbou o zmírnění trestu. Ingster byl totiž těžce nemocen a měl amputovanou nohu. Proto mu prezident Weizmann trest zmírnil. Vzal beze vší pochybnosti i na vědomí výjimečně tragické podmínky, za kterých se Ingster zločinů dopustil. Krátce poté Ingster zemřel. Srv. YABLONKA, Hanna, *Hachok le asiat din banacim ube ozreihem: heibet nosaf le šeelat haisraelim, hanicolim ve hašoa* (Zákon pro souzení nacistů a jejich pomahačů: další pohled na problém Izraelců, šoa a přeživších) in: Katedra (čtvrtletník), Jeruzalém:Yad Jizchak Ben Cvi, č. 82, prosinec 1996, s. 146. Při posuzování obžalob proti židům z období války byl opět zachován určitý etický kodex shovívavějšího postoje ke světským prohřeškům uvnitř židovské komunity, jenž má svůj prazáklad v desateru přikázání. Zmínil jsem ho již v kapitole 3f. V evropských zemích, na rozdíl od Izraele, totiž patřil po válce trest smrti pro válečné zločince ke zcela běžné rutinně speciálně ustavených soudních tribunálů, nad níž se nikdo obzvlášť nepohoršoval. V Izraeli ovšem v takovýchto výjimečných případech bral soudní tribunál v úvahu, že i tito obžalovaní spáchali své činy pod nátlakem a ve snaze (jakkoliv zbabělé a hodné morálního odsouzení) zachránit si holý život. Vždyť velká část právě těchto židovských pomahačů nacistů končila přes svou snaživost před nacistickými popravčími četami či v plynových komorách. Přesto ale pouhý fakt, že tito lidé stáli v Izraeli před soudem, vyvolal u mnoha přeživších silný pocit strachu. Vždyť téměř každý z nich byl v době svého věznění přinucen k nemorálnímu jednání, ať už ke krádeži jídla či falšování transportních listin, čímž si byl zcela jistě vědom toho, že za sebe posílá na smrt jiného „*heftlinka*“, nad nímž nikdo ochrannou ruku nedržel. Dopustil se tím tedy něčeho, co by v podmínkách svobody a osobního bezpečí nikdy neudělal. Veřejné mínění v Izraeli ovšem takovéto jednání odsuzovalo.

Rudolf (Israel) Kastner byl veřejně ostuzen tím, že o něm psychicky labilní, ale o to aktivnější jeruzalemský důchodce Malkiel Grúnwald, který do Palestiny přišel před vypuknutím války z Maďarska, publikoval ve svém občasníku³⁴⁰ následující větu: „...je třeba zlikvidovat doktora Rudolfa Kastnera. Vidím v něm nepřímého vraha mých drahých bratrů!...“ Měl tím na mysli své přátele a příbuzné z Maďarska, kteří zahynuli v roce 1944 v osvětimských plynových komorách. Kastner, rovněž přistěhovalec z Maďarska, se stal v Izraeli vysokým funkcionářem Socialistické strany *Mapai* a mluvčím ministerstva obchodu a průmyslu. Nemohl si ve svém postavení dovolit mlčet a žádal od Grúnwalda omluvu. Poté co se mu jí nedostalo, se obrátil na soud.

Proč Grúnwald tento pomlouvačný článek publikoval? Za války byl totiž Kastner vysokým funkcionářem sionistické organizace *Vaad haezra ve hahacala* (Výboru pro pomoc a spásu), která vypomáhala židům z celé Evropy v emigraci a poskytovala jim finanční pomoc. Po obsazení Maďarska německou Wehrmacht v březnu roku 1944 se dostali do přímého nebezpečí vyhlazení rovněž maďarští židé a Kastner se tak nedobrovolně ocitl v roli vyjednavče s vysokými důstojníky SS a dokonce se samotným Adolfem Eichmannem. Při tomto vyjednávání se mu podařilo celkem 1685 židů zachránit.³⁴¹ Mezi osobami, které utekly jisté smrti, byli i někteří Kastnerovi přátelé a příbuzní.³⁴² Ostatních 600 000 maďarských židů se ale na „Kastnerův seznam“ nedostalo a zahynuli později v plynových komorách v Osvětimi-Březince.

Tento zdánlivě banální soudní spor, ve kterém chtěl Kastner pouze očistit své jméno od pomluvy, se vyvinul v táhlý proces, o němž se začalo psát nejen v Izraeli, ale i ve světě. Žalující se stal v jeho průběhu obžalovaným, jenž byl později obviněn z aktivní spolupráce s nacisty. V roce 1955 pak vynesl soudce Benjamin Halevy rozsudek znějící v Kastnerův neprospěch. Jeho součástí byla věta, kterou tehdy

³⁴⁰ Šlo o časopis pochybné literární úrovně, který si Malkiel Grúnwald vydával na vlastní náklad, a jímž si v důchodovém věku ukájel své kdysi nenaplněné spisovatelské ambice. Jmenoval se *Michtavim el haveray be' Mizrahi* (Dopisy mým přátelům v hnutí pobožných sionistů Mizrachi).

³⁴¹ Aby mohla být celá akce uskutečněna, bylo třeba formou úplatků uhradit astronomické sumy v dolarech, zlatě a diamantech. Teprve potom se Kastnerovi podařilo získat povolení pro vypravení speciálního vlaku židů do neutrálního Švýcarska.

³⁴² YABLONKA „Hanna, *Zehuiot sotrot, zehuiot mašlimot: nicolim, zikaron hašoa, ve hazehut haisraelit* (Rozporuplné a přijaté identity: přeživší šoa, paměť a izraelská identita), in: *Brichim šel štika-šearit haplita ve Erec Israel* (Ticho zavřené na závoru-přeživší šoa a *Erec Israel*), Kiriat Ono: Misrad habitachon-hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 1999, s. 306.

opakoval snad každý, kdo proces sledoval: „Israel Kastner prodal svoji duši ďáblu!“. Kvůli spolupráci s „ďáblem“ se stal symbolem zla v celé zemi. Přeživší, kteří nebyli partyzány ani bojovníky v ghettech, se báli promluvit v jeho prospěch. Vždyť i oni by se bývali mohli ocitnout na lavici obžalovaných. Kastner nakonec zůstal zcela osamocen.³⁴³ V březnu 1957 byl pak zákeřně zavražděn skupinou židovských pravicových extrémistů na schodech svého domu.³⁴⁴ Svého očištění se již nedožil. Přišlo až o několik měsíců později v lednu roku 1958.

Tento nesmířlivý postoj vůči přeživším ale procesem s Rudolfem Kastnerem dosáhl vrcholu a v příštích letech se začal měnit.³⁴⁵ Klíčovou roli při této změně přirozeně sehrál jeruzalemský soudní proces s válečným zločincem Adolfem Eichmannem, proti němuž už kromě bojovníků z ghetta svědčili i „nově objevení“ židé, kteří prošli vyhlazovacími tábory.³⁴⁶ Obžaloba nevinila Eichmanna „pouze“ ze

³⁴³ Kastnera se u soudu zastali pouze jeho spolupracovníci z Maďarska Hansi a Yoel Brandovi, kteří mu při záchraně maďarských židů pomáhali. Hansi, jež byla Kastnerovi nakloněna o mnoho více, než si její muž myslel, se až do své smrti v roce 2000 snažila ospravedlnit Kastnerovo a jejich jednání v době války. Srv. BRANT, Yoel – BRANT, Hansi, *Hasatan ve hanefes (Ďábel a duše)*, Rishon Letzion: Nakladatelství Ledori 1960.

³⁴⁴ Kastnerův vrah Ze'ev Eckstein, člen rozpuštěné teroristické skupiny *Lehi* Avrahama Sterna, byl společně se dvěma spolupachateli odsouzen na doživotí. Nicméně v roce 1963 byli pak ve vši tichosti omilostněni a propuštěni na svobodu. Není k tomu znám oficiální důvod. K příkazu propustit Ecksteina došlo po tlaku z vládnoucích kruhů Ben Gurionovy strany *Mapai* (o krocích podniknutých k propuštění vězňů svědčí zápisky z Ben Gurionova deníku mezi 1. 1. 1963-16. 5. 1963). Kastnerův proces měl totiž určitý politický podtext. Jak jsem již dříve poznamenal, Kastner byl vysokým činitelem levicové *Mapai* a pravicová opozice, jejíž součástí byly i bývalé teroristické skupiny, chtěla procesu s ním využít ke svržení levicové vlády. Tím, že byl ale nakonec Eckstein a jeho komplici odsouzeni za vraždu a oproti tomu Kastner za jednání s Eichmannem zproštěn viny, se přívrženci pravice domnívali, že Eckstein a jeho lidé jsou věznění ve snaze zbavit se jich spíše jako členů politické opozice, než coby Kastnerových vrahů. Domnívám se proto, že jejich propuštění bylo považováno za „předvolební akt dobré vůle“, který měl zbavit izraelskou politickou pravici pocitu frustrace.

³⁴⁵ Přesto již v první polovině padesátých let, tedy ještě před Kastnerovým procesem, se projeví první známky společenských a později právních změn i v pojetí pohledu na ozbrojený boj proti nacismu. Statut válečných invalidů dostávali od izraelského úřadu pro sociální zabezpečení do té doby pouze bojovníci jednotek izraelské armády, polovojenských uskupení *jišuvu* před vznikem Státu Izrael, bojovníci z ghetta či partyzáni židovských brigád působící v týlu nacistických armád. Ovšem židovským vojákům bojujícím v jednotkách spojeneckých armád, kteří se stali v důsledku zranění invalidy, a poté se do Izraele přistěhovali, takovýto oficiální status válečných invalidů přiznán nebyl. Sdružení invalidů války proti nacismu (*Irgun nachei hamilchama banácim*), jež sdružovalo převážně bývalé židovské vojáky Rudé armády, ale i jiných armád protihitlerovské koalice, vytvořilo politický tlak, na jehož základě byl v roce 1954 izraelským *knesetem* schválen Zákon o invalidech války proti nacismu (*Chok nachei hamilchama banácim*). Ti měli nyní rovněž nárok zažádat si o pobírání invalidní penze.

³⁴⁶ Přeživších *šoa* v roli svědků vypovídalo u soudu několik desítek. Byli mezi nimi většinou seriózní lidé, mezi něž patřil například Miki Goldman (Michael Goldman - Gilad), přeživší z Osvětlení - Březinky. Při Eichmannově procesu působil ve funkci policejního důstojníka, shromažďujícího důkazy o Eichmannově procesu v „konečném řešení“ v zemích východní Evropy. Mezi svědky byli ale i někteří lidé kontroverzní. Mezi ně patřil i tehdy začínající spisovatel Yehiel De-Nur (vlastním jménem Feiner, používající později uměleckého pseudonymu Ka Tzetnik 135633). Yehiel De-Nur publikoval knihy z prostředí vyhlazovacích táborů, balancující na hranici fikce a dobrého vkusu. Odkazoval se v nich na fakta, o jejichž pravdivosti by se jistě dalo polemizovat.

zločinů proti lidskosti, ani z vraždy občanů evropských národů hlásících se k židovskému vyznání, nýbrž hlavně ze „zločinů proti židovskému národu“ (8 z 15 bodů obžaloby).

Tímto proces s Eichmannem citově hluboce ovlivnil i Izraelce, kteří *šoa* na vlastní kůži nezažili, a s pocitem, že jsou, stejně jako oběti nacismu „synové a dcery židovského národa“, postupně začali cítit blízkost a sounáležitost s přeživšími. Mezi posluchači a přímými diváky procesu byli i jejich již v Izraeli narozené děti (*cabarim*) i někteří představitelé *edot hamizrach*-židovských přistěhovalců z arabských zemí, jichž se většinou válka nikterak nedotkla. Tento soudní proces se stal jedním z důležitých pilířů při jejich socializaci v izraelském kulturním prostředí šedesátých a sedmdesátých let, neboť znamenal při výchově nové mladé generace kladení mnohem většího důrazu na uctívání památky *šoa*. Vzpomínání *šoa* bylo sice „národním zájmem“ v Izraeli hned po jeho vzniku, od počátku šedesátých let ale přestává být postupně výhradou vládních elit, kladoucích věnce obětem *šoa* v *Jaar hakdošim* (Lesu svatých) u Jeruzaléma, či Yad Vashem. Pomalu se blížila doba, kdy se vzpomínkové akce staly celonárodními a státem pevně řízenými.³⁴⁷

Rodilí Izraelci a starousedlíci, kráčejíci v bojových operacích a válkách s arabskými sousedy od jednoho vojenského triumfu k druhému, nebyli přesto dlouho schopni pochopit hloubku lidského ponížení a obavy o život, která mohla bezradného jedince přivést k činům, kterých by se jinak jako svobodná bytost nikdy nedopustil – byť by to bylo i jednání s „d’áblem“ o záchraně svých blízkých.

K přijetí přeživších *šoa* jako „našich“ postupně přispívaly zprávy o zraněných, zajatých, a často i mučených izraelských vojácích ve válkách s nepřitelem. Jomkipurská válka v roce 1973 tak paradoxně znamenala revoluční krok kupředu v chápání obětí *šoa*. Tato válka zastihla Izraelce nepřipravené na překvapivý útok egyptských a syrských armád, lidské ztráty byly obrovské a velké

³⁴⁷ Většina vzpomínkových pietních akcí na *šoa* v prvních poválečných letech v Izraeli se nesla ve znamení památky zaniklých evropských židovských obcí. Tato setkání byla téměř výhradně pořádána z iniciativy přeživších členů těchto již neexistujících komunit, kteří v zemi vytvořili řadu krajanských sdružení podle zemí původu, společného jazyka, či kulturního dědictví (*Landsmanschafty*). Každé takové sdružení dokonce sepsalo pamětní knihu o zaniklých židovských obcích v té či oné zemi. Byla to iniciativa odzdoła. Oproti nim stála iniciativa státu, která spojovala bojovníky ghetta a židovské partyzány výhradně se sionismem a Státem Izrael. Jedním z příkladů takovéto iniciativy bylo v roce 1953 udělení „čestného izraelského občanství“ všem židovským obětem *holocaustu* právě založeným muzeem holocaustu Yad Vashem. Takovýmto krokem se Izraelci snažili „přivlastnit“ si lidské utrpení židů za války a tím mu propůjčit izraelský „národní charakter“. Srv. OFER, Dalia, *Israel*, in: *The World Reacts to the Holocaust*, London: The Johns Hopkins University Press 1996, s. 862.

množství izraelských vojáků padlo do arabského zajetí. Tehdy už ale v Izraeli vysílala státní televize a Izraelci v ní měli možnost při pravidelném obrazovém zpravodajství sledovat filmové záběry, ukazující jejich zajaté kamarády a blízké – spoutané, se zavázanýma očima, fyzicky ponižované a trýzněné svými vězniteli. Teprve nyní, když pocit ponížení dostihl i izraelské *cabary* v tak velkém měřítku, došlo i jim, jak se třeba mohl v době války cítit Rudolf Kastner, nebo co prošlo hlavami členů *Judenrathu*, již byli pro záchranu svých rodin přinuceni ponížit se k nerovné spolupráci s nacisty.

Od 70. let začala být kultura „zatnutí zubů“ bojovníků za nezávislost *jišuvu* postupně překonávána, a společnost se začínala zaměřovat na ty, jimž bylo dříve ubližováno. Ať to byli izraelští vojáci v arabském zajetí, orientální židé při nesnadné absorpci po přistěhování do země, či přeživší *šoa*. Čím více trpěli, tím za větší národní hrdiny bývali považováni. Bezesporu k této změně v pojetí heroismu v Izraeli přispělo i vítězství strany *Cherut* Menachema Begina v parlamentních volbách v roce 1977. Jeho volební úspěch byl založen na podpoře „ponižovaných a ubohých“ orientálních židů, kteří byli údajně po příchodu do země „potlačováni aškenázskou elitou“.³⁴⁸ Trpět v zajetí či vězení již nebylo zavrženíhodné. Přeživší *šoa* pomalu získávali své posluchače. Nabývali postavení nedotknutelnosti, a stávali se lidskými příklady hodnými následování.

Vlivem masivního přistěhovalectví židů z arabských zemí v 50. a 60. letech a převážně potom ze zemí bývalého Sovětského svazu do Izraele na počátku 90. let 20. století společnost postupně změnila názor na klasický archetyp „správného Izraelce“. Postava „biblického vojáka a zeměděle“ začala pozbývat své dominantnosti. Pokud se mohl stát uznávaným Izraelcem i desetinásobný otec – arabsky mluvící židovský obchodník z Adenu či bývalý rozvědčík KGB, jenž se za léta strávená v Sovětském svazu nikdy necítil být židem, proč by jím nemohl být i přeživší *šoa* ?

Tímto se již přenáším do izraelské společnosti počátku devadesátých let, kdy se *šearit haplita* (tehdy již uctivěji nazývaní *nicolei šoa*, či „přeživšími holocaustu“) stali sebevědomými vypravěči válečných zážitků a hrdiny svých posluchačů – žáků

³⁴⁸ Příchod orientálních židů do Izraele byl nedílnou součástí procesu přijímání nových přistěhovaleckých vln, o němž jsem se již zmínil v předchozí části této kapitoly při popisu vzniku novodobého izraelského národa (*kibuc galuio*). Tento proces získal i jiný metaforický název: *kur haheituch* (efekt „tavení ve vysoké peci“). O úspěchu (či spíše neúspěchu) orientálních židů v tomto procesu socializace a jejich údajném pocitu frustrace po přistěhování do Izraele píše novinář Yosef Lapid. Srv. LAPID, Yosef, *Kor haheituch :Hahaclacha o kišalon? (Efekt vysoké pece: úspěch či nikoliv?)*, in: *Išim ve maasim be Israel (Osobnosti a události v Izraeli)*, Kfar Saba: Miksam 1998.

základních a středních škol, či motivací pro vojáky základní služby izraelské armády. Nezřídka se stávali i autory autobiografických knih a hlavními aktéry audiovizuálních svědectví renomovaných historických institucí. Společně s tím se ale v izraelské společnosti objevil negativní projev masovosti a „zprůmyslnění“ vzpomínek na *šoa*.³⁴⁹ Tím, jak v posledních letech téma *šoa* v Izraeli neustále nabývá na masovosti a je veřejně konfrontováno s „ulicí“, přejímá mnohdy intelektuální úroveň „fanoušků fotbalových stadionů“. Ta se všeobecně projevuje v překračování hranic dobrého vkusu,³⁵⁰ ve snaze upoutat pozornost okolí za každou cenu, a přiměnění „*gójů*“ ke zpytování svědomí.

Pro analýzu české židovské poválečné komunity a českých židů žijících od války v Izraeli byla tato podrobná komparace nepostradatelnou. O tom jak se válečná minulost a rozdílné poválečné prostředí promítly na způsobu, jakým přeživší podávali svá válečné svědectví, bych rád pojednal v příští kapitole.

4d) čeští židé v *Erec Israeli*-historický pohled na přistěhovalectví českých židů do Palestiny do počátku druhé světové války a několik medailonků

Čeští židé se do historie Palestiny nezapsali tak výrazným způsobem, jako v té době masivní vlny židovských přistěhovalců z Ruska či Polska. Příčina tkvěla převážně v tom, že od dob prvních sionistických přistěhovalců do *Erec Israele* až do chvíle, kdy židům ze střední Evropy začala „hořet půda pod nohama“, sem z Čech přišlo přistěhovalců velice málo. Odhaduje se, že šlo přibližně o pouhých sto nadšenců. K odchodu z Československa české židy až do poloviny 30. let, kdy se v Německu začal rozmáhat nacismus, nic nenutilo a pobyt na letních táborech různých proudů sionistického hnutí v srdci české přírody, či lekce hebrejštiny pro začátečníky, jejich sionistické touhy zcela naplňovaly. Za Masarykovy první

³⁴⁹ Politolog Pavel Barša tento fenomén nazval poněkud nevybíravým, přesto však výstižným výrazem: „proces „holocaustizace“ nacistické genocidy židů...“. Srv. BARŠA, Pavel, *Paměť a genocida*, Praha: Argo 2011, s. 162.

³⁵⁰ Jedním z příkladů je tak zvaný Pochod živých (*Micaad hachaim*), který je, ve velkolepém stylu „prvomájových průvodů“, každoročně pořádán u příležitosti Dne vzpomínky na *šoa* a hrdinství (*Jom hazikaron lešoa u legvura*) na krátké trase z Osvětimi do Březinky. Namísto skromného pietního shromáždění s cílem uctění památky obětí Továrny na smrt je zde organizován hlučný masový průvod převážně izraelských teenagerů, velkolepě financovaný izraelským ministerstvem kultury. Tito „účastníci zájezdu“ bývají často zahaleni do izraelských vlajek a jiných symbolů státnosti, jež po sobě často zanechávají i na těch nejméně pietních místech. Jiným názorným příkladem naprostého nedostatku smyslu pro estetiku byl i nápad, nad kterým zůstává rozum stát: manifestační přelet bojových letounů izraelského letectva nad plynovými komorami dne 4. září 2003.

republiky si židé v Čechách, až na jisté výjimky, nemohli stěžovat na špatnou ekonomickou situaci či antisemitismus. Pokud by se s ním snad i ve výjimečných případech někdo setkal, jistě by jej nepřivedl k tak zoufalému činu, jako byla emigrace do nehostinné Palestiny s nevysušenými močály, zákeřnými chorobami a politickými šarvátkami mezi znepřátelenými křídly samotného židovského *jišuvu*. Čeští sionističtí přistěhovalci do Palestiny v období svobodného Československa byli věční romantici a idealisté. V Palestině hledali přesný protiklad toho, na co byli zvyklí z domů svých rodičů. Soukromí si přáli vyměnit za život v komunitě (*kvuca*), chtěli raději opustit život ve finanční jistotě a pomáhat spoluzakládat zemědělské osady – první *kibucy*. Tak se i čeští židé zapsali do národního povědomí židovského *jišuvu*.

V roce 1922 se podíleli společně se sionistickými průkopníky z Německa na založení kibucu Heftziba v údolí Jezreel.³⁵¹ V roce 1932 vznikl kibuc Giv'at Chaim, který se, hlavně pak v poválečném období, stal domovem mnoha přistěhovalců z českých zemí.³⁵² V roce 1937 založili po několikaleté přípravě židé z Československa a Polska v blízkosti Genazaretského jezera kibuc Shaar Hagolan. V roce 1948 byl při válce za nezávislost syrskou armádou vypálen, ale poté jej jeho obyvatelé opět vystavěli. V roce 1938 židé z Československa a Litvy po několikaletém pobytu na přípravné farmě založili nedaleko Haify kibuc Kfar Masaryk (Masarykova vesnice). V zakládací listině tohoto osídlení její členové uváděli, že se rozhodli kibuc pojmenovat „na znamení úcty k jeho (Masarykově) osobnosti, jeho humanismu, jeho boji za pravdu, za osvobození národů a z vděčnosti za jeho podporu svobody Izraele“.³⁵³ Čeští židé se podíleli rovněž na stavbě nových vesnic v centrálním Izraeli u města Netanye. V letech 1939-1940 zde vznikly v těsném sousedství osady Beit Yitzchak – Shaar Chefer. Paní Ruth Elias (1922-2011) z Ostravy, která se v Osvětimi se svým synem stala obětí pokusů Josefa

³⁵¹ Dnes je téměř nemožné přesně určit, kolik členů kibucu Heftziba bylo původem z Čech a kolik ze Slovenska, neboť záznamy o jeho zakladatelích uvádějí místo původu Československo. Zajímavostí je, že o čtyři roky později se do tohoto kibucu nastěhoval i tehdy mladý a dosud neznámý spisovatel Arthur Koestler. Měl původně v úmyslu se zde natrvalo usadit, ale skupina (*kvuca*) mu to neumožnila. Srv. KOESTLER, Arthur, *Arrow in the Blue*, Glasgow: William Collins, Sons 1952, s. 21.

³⁵² V roce 1952 se v důsledku ideologických sporů mezi stalinistickým a progresivním jádrem izraelské levice tento kibuc rozštěpil na dva nové-Giv'at Chaim Meuchad a Giv'at Chaim Ichud, ve kterém byl později založen archiv a muzeum *Bet Terezin*.

³⁵³ YEGAR, Moshe. *Československo, sionismus, Izrael*. Praha: Nakladatelství Victoria 1997, s. 235.

Mengeleho a napsala o svých válečných vzpomínkách světově uznávanou knihu,³⁵⁴ se po válce v Beit Yitzchaku usadila a zůstala zde až do smrti.

Jak jsem již uvedl, čeští židé Palestinu neoslili počtem příchozích. Žádná z imigračních vln jich s sebou nepřinesla tolik, aby bylo možné je spatřit na každém kroku, jako tomu bývalo u ruských či polských přistěhovalců. Kdekoli se ale *čechim* objevili, zanechali po sobě vysoce kvalitní práci, která je zviditelnila, ostatní poučila a byla hodna následování. Proto bych rád nyní zmínil jména těch nejúspěšnějších, ale i nejzajímavějších průkopníků z českých zemí, kteří do Palestiny do počátku druhé světové války přišli.

Skutečnými pojmy mezi českými sionistickými pionýry v Palestině se stali doktor Avraham Albert Ticho (viz str. 255) z Boskovic (1883-1960) a jeho žena Anna (1894-1980). Do Jeruzaléma, tehdy ještě součásti Osmanské říše, se přistěhovali již v roce 1912 v době druhé přistěhovalecké vlny z Ruska (*alija šnia*). Avraham byl velmi vyhledávaným a odborníky uznávaným očním lékařem. V roce 1924 manželé zakoupili prostorný dům v centru Jeruzaléma, ve kterém založili soukromou kliniku, kde léčili prosté lidi všech náboženství ze sousedství, ale rovněž hostili politiky, umělce a spisovatele zvučných jmen, mezi nimi i transjordánského emíra a později jordánského krále Abdalláha I., či filozofa Martina Bubera. Když v roce 1960 Avraham zemřel, začala se jeho žena Anna naplno věnovat umění. Zaměřovala se především na malbu krajín. Své práce úspěšně vystavovala nejen v Izraeli, ale i v zahraničí. Nejvíce se zaměřila na zobrazení starého Jeruzaléma a jeho okolí. Před smrtí svůj dům, společně s rozsáhlou sbírkou uměleckých děl, odkázala městu Jeruzalému. Tento dům, zvaný *Beit Ticho* (Tichův dům), se stal kulturní památkou, kde se dnes nachází galerie, restaurace a kavárna.³⁵⁵

Dalším zvučným jménem mezi českými židy v Palestině je Samuel Hugo Bergmann (viz str. 255), o němž jsem již zmínil. Do Palestiny se přistěhoval v roce 1920. Dosud jsem však neuvedl, že měl, navzdory minulosti pražského intelektuála, po svém příchodu namířeno právě do Čechy založeného kibucu Heftziba. Dokonce se kvůli tomu učil ševcovině, aby byl obyvatelstvu kibucu více prospěšný. Kibuc, který byl ale tehdy ještě pouhým provizorním stanovým táborem, jej však, jakožto otce rodiny, nepřijal (jak jsem již uvedl – štěstí při přijímání do Heftziby nepřálo o

³⁵⁴ ELIAS, Ruth, *Die Hoffnung erhielt mich am Leben : mein Weg von Theresienstadt und Auschwitz nach Israel*, Mnichov: Nakladatelství Piper 1988. Kniha vyšla po pádu komunistického režimu i v českém překladu. Srv. ELIAS, Ruth, *Naděje mi pomohla přežít*, Praha: Sfinga 1994.

³⁵⁵ http://www.jerusalem-love.co.il/?page_id=9960.

několik let později ani spisovateli Arthuru Koestlerovi). Hugu Bergmanovi tedy nezbývalo nic jiného než se s odmítnutím smířit a věnovat se i v Palestině akademické činnosti. Jeho úsilí bylo bezesporu zúročeno. O patnáct let později byl jmenován rektorem Hebrejské univerzity v Jeruzalémě.³⁵⁶

Mezi světově proslulé židy českého původu, kteří se do Palestiny přistěhovali krátce po skončení první světové války, patřil i moravský malíř, původem z Líšně u Brna, Ludwig Blum (1891-1974). K rozhodnutí přestěhovat se v roce 1923 do mandátní Palestiny jej rovněž přivedlo sionistické přesvědčení, *Balfourova deklarace* z roku 1917 a ustanovení britského mandátu v Palestině, který původně měl židům umožnit založení národní domoviny. Blum se vypracoval na světově uznávaného malíře a jezdil vystavovat své práce v uměleckých galeriích po celém světě. V Palestině se zaměřoval na malování krajin s biblickými náměty, starých měst, mezi kterými dával přednost hlavně Jeruzalému.³⁵⁷ Maloval taktéž každodenní život na vesnicích, převážně pak v kibucech. Zobrazil rovněž několik portrétů známých osobností – jednookého izraelského generála Mosheho Dayana, jenž se stal hrdinou šestidenní války, či jordánského krále Abdalláha I. V roce 1968 mu bylo za jeho práci uděleno ocenění *Jakir Jerušalajim* (Významný občan Jeruzaléma). Zatímco Ludwig Blum smrti v nacistických lágrech unikl, jeho sourozenci s rodinami, kteří zůstali v Evropě, takové štěstí neměli.³⁵⁸

Další skutečnou individualitou mezi hrstkou českých přistěhovalců v meziválečných letech byl Jan Baeck (1911-1990, viz str. 256), jenž jako jeden z mála židů pochopil nebezpečí nacismu již na počátku jeho rozpínání v Německu, a v roce 1934 se do Palestiny vystěhoval. Změnil si jméno na David Ben Šalom, ale po celé zemi byl přesto znám jako „Honzo“, neboť právě tak jej jeho čeští přátelé oslovovali.

V roce 1938 založil v kibucu Giv'at Chaim vůbec první loutkové divadlo v Palestině, které pojmenoval *Bubatron*. Jeho představení se stala v před-televizní době mezi dětmi nesmírně populárními. Jejich ústřední postavou byla copatá blondýnka zvaná Ziva, jež svým chováním, vzhledem a stylem oblékání představovala dětský

³⁵⁶ BONDYOVÁ, Ruth, *Potulné kořeny*, Praha: Nakladatelství Franze Kafky 2010, s. 36.

³⁵⁷ Jednou z jeho nejznámějších maleb je panoramatický Pohled na Jeruzalém z Olivetské hory z roku 1936, který je dnes ozdobou brněnského augustiánského opatství. Srv. tamtéž, s. 38.

³⁵⁸ TEPPER, Aryeh, *The Stoic Vision of Ludwig Blum*, in: The Jerusalem Post, Jeruzalém 19. prosince 2011.

sionistický ideál a vzor.³⁵⁹ „Honzo“ byl skutečným divadelním nadšencem, jenž, převážně v době svých uměleckých začátků, pracoval bez nároku na honorář a své loutky vytvářel z levných, většinou již dříve použitých materiálů – ze starých novin, použitého textilu či dřeva. Jan Baeck byl se svým divadélkem natolik úspěšným, že s ním i několikrát vycestoval do zahraničí. Dokonce v roce 1948, v době krátkých politických námluv mezi komunisty a sionisty, navštívil i Československo.³⁶⁰

Dalším zvučným jménem v hrstce českých židovských přistěhovalců do Palestiny v meziválečných letech byl Otte Wallish ze Znojma (1906-1977). Již v Československu byl členem sionistického hnutí *Blue Weiss* (hebr. *Tchelet Lavan*) a připravoval se na emigraci do Palestiny. Rovněž on, na rozdíl od svých přátel, pochopil nebezpečí vzestupu nacismu, a předvídal, že realizace jejich vražedných plánů je pouze otázkou času. Krátce po svém přestěhování do Palestiny si v Nachlat Binyamině, chudinské čtvrti na jihu Tel Avivu, založil grafické studio. Měl již z Prahy bohaté zkušenosti úspěšného reklamního návrháře. V Palestině se sice původně zabýval převážně kresbou ilustrací pro noviny, ale v poválečných letech se mu podařilo získat několik lukrativních nabídek přímo od izraelské vlády. V roce 1948 navrhl Otte Wallish grafickou výzdobu dokumentu Deklarace izraelské nezávislosti (*megilat hacmaut*), kterou pak David Ben Gurion, budoucí první ministerský předseda Státu Izrael, 14. května 1948 v Telavivském muzeu umění slavnostně předčítal. A nebyla to jediná státní zakázka tohoto druhu. Wallish navrhl také první izraelské známky, bankovky a mince. Rovněž vytvořil loga pro dvě velké izraelské potravinářské společnosti *Osem* a *Tnuva*. Podle jeho rad a doporučení vznikly i erby několika izraelských měst. Žil trvale ve městě Herzliya ve stylově zařízeném domě s cenným dekorativním nábytkem bauhausového stylu.³⁶¹

Tímto pomalu končí seznam významných českých židů, kteří přišli do Palestiny se sionistickými ideály a ze svobodného rozhodnutí, aniž je k emigraci přinutily okolnosti. V předválečných měsících let 1938-1939 uprchlo do Palestiny několikanásobně více Čechů, než za všechna předešlá období od samých počátků sionistického hnutí. Jejich počet se zhruba odhaduje na 2000, ale tyto údaje se s ohledem na zdroje liší.³⁶² Následují jména známých osob, které sice své sionistické

³⁵⁹ NAGID, Haim, *Israel*, in: The World Encyclopedia of Contemporary Theatre: Europe, Londýn: Nakladatelství Routledge 2000, s. 516.

³⁶⁰ BONDYOVÁ, Ruth, *Honzovy loutky*, in: Potulné kořeny, Praha: Nakladatelství Franze Kafky 2010, s. 40 - 42.

³⁶¹ PAVLÁTOVÁ, Hana, *Otte Wallish – grafik, tvůrce izraelských známek a platidel*, in: Kalendář židovské obce v Praze 5774 (2013-2014), Praha: Židovská obec v Praze 2013.

sný o přesídlení do *Erec Israele* nakonec realizovaly, bylo to však již nedobrovolně a pod nacistickou hrozbou. Ve skutečnosti šlo o pouhý útěk, a Palestina se pro tyto lidi stala spíše posledním útočištěm a záchranou před téměř jistou smrtí.

Jedním z českých židovských uprchlíků z roku 1939, který se později v Palestině stal v akademickém světě vysoce uznávaným, byl profesor náboženských dějin, specializující se na Nový zákon, rodák z Příbrami David Flusser (1917-2000). Stál u zrodu Izraelské akademie věd. V Izraeli v roce 1962 obhájil profesuru a stal se celosvětově uznávaným odborníkem v oboru historie křesťanství. Jeho kolegové v akademii jej proto přezdívali *Mar Nacrut* (Pán křesťanství).³⁶³ Podle jeho vlastních slov však sám v meziválečném Československu sionistickému hnutí příliš nakloněn nebyl, přesto se ze solidarity k přátelům sionistických aktivit účastnil. Český sionismus ale David Flusser s humornou nadsázkou považoval tehdy v meziválečném období pouze za: „[...] podivné a nerealistické hnutí, jehož členové srovnávali Vltavu s Jordánem, ale nepřišlo jim na mysl odstěhovat se do Palestiny[...]“. David Flusser se na poslední chvíli do Palestiny odstěhoval. V době války se ale s obyvatelstvem palestinského židovského *jišuvu* nesžil a po jejím skončení se dokonce pokusil na krátké období vrátit do Československa. Po započetí Slánského procesu musel z Prahy utéci a vrátil se do již založeného Státu Izraele, kde se stal velice uznávaným historikem. Ve svém srdci však zůstal navždy Čechoslovákem.³⁶⁴

Je mou milou povinností v plejádě známých osobností z českých zemí, jež do počátku druhé světové války přišly do *Erec Israele*, a později se tu proslavily, i vzpomenout člověka, jehož jsem měl tu čest poznat osobně, a kterého si nesmírně vážím. Byl jím Hanuš Weigl (1912-2006), profesionální hudebník, advokát, ale rovněž prezident organizace Sdružení československých krajanů v Izraeli (*Hitachdut Jocej Čechoslovakia*). Byl člověkem vysokých morálních kvalit, patřícím do tzv. staré školy, který byl mimochodem i výborným vypravěčem s ohromným smyslem

³⁶² BONDYOVÁ, Ruth, *Potulné kořeny*, Praha: Nakladatelství Franze Kafky 2010, s. 45. Tato čísla se velmi liší, neboť docházelo rovněž k ilegální emigraci, o které protektorátní ani britské úřady v Palestině nevěděly. Podle jiných zdrojů se do Palestiny v období druhé republiky dostalo legálně 1300-1400 židů z Protektorátu. Srv. BENDA, Jan, *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939: Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice*, Praha: Karolinum 2013, s. 417. Podle Pražského roku Roberta Stopforda (s. 24) v období mezi 15. říjnem 1938 a 13. květnem 1939 opustilo republiku s cílem dosáhnout Palestiny 1114 židů. Srv. tamtéž, s. 429.

³⁶³ Do češtiny byly přeloženy dvě z jeho prací, zabývající se raným křesťanstvím. Srv. FLUSSER, David, *Ježíš*, Praha: Oikoymenh 2002; FLUSSER, David, *Esejské dobrodružství*, Praha: Oikoymenh 1999.

³⁶⁴ BONDYOVÁ, Ruth, *Potulné kořeny*, Praha: Nakladatelství Franze Kafky 2010, s. 48 - 50.

pro humor. Stal se tak již za svého dlouhého života vzorem pro mnoho lidí díky svému širokému kulturnímu rozhledu, vzdělání, ale i humanistickým ideálům, které hlásal.

Hanuš Weigl se narodil ještě před vznikem samostatné Československé republiky v roce 1912 v Břeclavi, a jeho mateřštinou byla němčina, přičemž český jazyk se začal učit až po vzniku Československé republiky.³⁶⁵ Zpočátku on, i ostatní členové židovské komunity Břeclavi, přistupoval k „říjnovému převratu“, tedy vzniku samostatného Československa, s přirozenou dávkou nedůvěry, kterou od dávných dob židovské komunity často propadaly, ať už při násilných, či pokojných státních převratech, či revolucích. Tato skepse ovšem zcela pominula krátce poté, co byl do funkce prezidenta mladé republiky zvolen Tomáš Garrigue Masaryk, v němž židé rychle získali svoji trvalou oporu. V mládí byl Hanuš členem několika židovských spolků, avšak nejvíce tíhl k již zmíněnému sionistickému hnutí *Tchelet Lavan* (Modrobílí), které čerpalo svojí ideologickou inspiraci ve skautském hnutí a lásce k přírodě. V letech 1930-1934 byl Hanuš Weigl studentem práv na Masarykově univerzitě v Brně, a současně s tím se věnoval hudbě. To jej i nakonec přimělo ke studiu oboru dirigent sboru a skladatelství na místní konzervatoři. Jeho spolužačkou se zde stala i budoucí slavná a okouzující skladatelka a dirigentka Vítězslava Kaprálová.³⁶⁶

V průběhu 30. let ovšem Hanuš sledoval s nemalými obavami vzestup nacistického režimu v Německu, poté německý anšlus Rakouska, a proto v listopadu roku 1939, v době, kdy již bylo Československo rovněž nacisty okupováno, se vystěhoval se ženou, dosud legálně, do britské Palestiny. Vycestovat se mu podařilo převážně díky jeho aktivní angažovanosti v meziválečném sionistickém hnutí, které mu pak v tíživé době umožnilo získat přednostně od britských úřadů vystěhovalecký certifikát.

V Palestině Hanuš Weigl v době války působil jako pianista. Hrál v jeruzalemských a telavivských kavárnách, a dva roky rovněž vystupoval v Libanonu, tehdy okupovaném spojeneckými armádami. Od srpna 1953 se pak začal v Tel Avivu věnovat zcela jinému oboru, který se tehdy po vzniku Státu Izrael začal

³⁶⁵ A přes tento zdánlivý problém sebeidentifikace po jednašedesáti letech strávených v Izraeli o sobě Hanuš Weigl při rozhovorech tvrdil: „Jsem Moravák, to zdůrazňuji.“. Srv. DANÍČEK, Jiří, *Kdo chce kam, pomozme mu tam*, in: Roš chodeš, Praha: Federace židovských obcí v ČR 2000/06.

³⁶⁶ MUCHA, Jiří, *Podivné lásky*, Praha: Mladá fronta 1988.

rozvíjet- právu v oblasti zahraničního obchodu. Mezi lety 1987-1991 předsedal Hanuš Weigl Sdružení československých krajanů v Izraeli. Nikdy nezapomněl na svojí starou vlast. Láska k zemi, v níž se narodil jej i přiměla k editorské práci nad sborníkem o československých židech a jejich přínosu pro Stát Izrael.³⁶⁷

Avšak nejznámější osobností, jež symbolizovala hromadný útěk židů v roce 1939 z Československa, byl spisovatel Max Brod, jemuž se 14. března na poslední chvíli, poté co již nacisté obsadili Moravskou Ostravu, podařilo překročit hranice do Polska a odtud ještě legálně odcestovat do Palestiny. Na svou cestu do exilu si s sebou vzal i kufr s Kafkovými rukopisy. Na dobrodružném útěku z vlasti jej doprovázel jeho přítel, filozof a spisovatel Felix Weltsch (1884-1964), který pouze díky nacistické okupaci nezůstal diasporálním sionistou teoretikem. I Max Brod, přestože byl po celý život sionistou tělem i duší, do Palestiny neodešel jako mladý sionistický průkopník, nýbrž jako pětapadesátiletý uprchlík. Přestože získal angažmá v divadle *Habima*, a byl jakožto Kafkův přítel a propagátor respektován, nikdy se mu již nepodařilo plnohodnotně sblížit s rodilými obyvateli židovského *jišuvu*. Zůstal i pro své příznivce „zahraničním německy mluvícím intelektuálem“ a to bylo později v letech budování izraelského státu a nových neevropských přistěhovaleckých vln stále méně v módě.³⁶⁸

V roce 1939 uprchly do Palestiny další osoby, které se zde později proslavily. Jednou z nich byl kupříkladu podnikatel Eugen Propper z Teplic. Již v roce 1942 založil v městečku Bnei Brak nedaleko Tel Avivu malou továrnu na polévkové nudle, kterou pojmenoval *Osem*. Dnes je tato společnost ekonomickým gigantem a jedničkou na izraelském potravinářském trhu, a v jejím čele dodnes stojí syn Eugena Proppera, Dan.³⁶⁹ Za uprchlíky-akademiky z roku 1939 bych ještě rád zmínil historika a spisovatele Roberta Weltsche (1891-1982), jenž se stal v Palestině mnohaletým korespondentem deníku *Haaretz*, pro který psal po skončení války

³⁶⁷ QUASTLER, Dov, *Jocej Čechoslovakia be Israel: trumatam le binian ha arec* (Českoslovenští krajané v Izraeli: jejich příspěví ke stavbě země), Tel Aviv: Keren morešet jahdut Čechoslovakia šelejad hitachdut jocej Čechoslovakia (Fond odkazu československého židovstva působící při Sdružení československých krajanů v Izraeli) 1998.

³⁶⁸ BROD, Max, *Část třetí: záchrana*, in: *Život plný bojů*, Praha: Mladá Fronta, Nakladatelství ČSM 1966.

³⁶⁹ GLOBERMAN, Ayellet - HOULI, Ella, *The Story of OSEM- the Nestle Company*, in: *Tefen Tribune*, jaro 2014, s. 8.

pravidelné reportáže z norimberského procesu nad nacistickými válečnými zločinci.³⁷⁰

Všichni tito lidé nepoznali *šoa*, neboť včas Evropu opustili. Následující kapitola pak bude vyprávět o těch, kteří během okupace přes všechna varování zůstali. Část z nich po skončení války do Izraele nakonec odešla, jiní v diaspoře zůstali i tentokrát. O tom, jak líčili své válečné zážitky, pojednává následující kapitola.

³⁷⁰ The Leo Baeck Institute New York, Robert Weltsch Collection 1770-1997, Inventory, biographical sketch, AR 7185.

Pátá kapitola

Vzpomínky přeživších šoa v Čechách a Izraeli v různých obdobích po skončení druhé světové války

5a) dopisy ze „záhrobí“ – písemná svědectví obětí a přeživších z období války a bezprostředně po něm

Rok 1949 znamenal pro české (i slovenské) židovstvo ztrátu velkého počtu členů komunity, kteří odešli do Izraele i do jiných zemí. Obě české židovské komunity, ať už v Československu či Izraeli, se staly součástí dvou zneprátelených geopolitických celků a tento fakt podstatně znesnadňoval vzájemnou komunikaci mezi bývalými spoluvězni a přáteli na obou stranách železné opony. Přes tyto reálné projevy studené války, které proces se Slánským ještě více ochladil, byly oficiálně diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi zachovány a v obou zneprátelených státech nadále působili jejich diplomatictí představitelé.³⁷¹ Českoslovenští občané od konce 40. let již ale neměli možnost svobodně do Izraele vycestovat, což komunikaci mezi oběma komunitami ještě více znesnadňovalo.

Příbuzní a přátelé na obou stranách železné opony zpravidla řešili novou situaci operativně. Řada českých Izraelců mohla do komunistického Československa přesto přicestovat, pokud se ze země vystěhovala legálně, a těm, kteří se vystěhovali do Izraele tajně přes třetí zemi, mohl nyní ke vstupu do Československa pomoci životní partner, jenž vlastnil pas země, která s komunistickým Československem diplomatické styky stále udržovala. Pro ostatní mohlo být jistým řešením setkání s odloučenými rodinami v některé zemi komunistického bloku, která ve vztahu k Izraeli nepostupovala tak nekompromisně, například v Rumunsku či v Jugoslávii.

Po tzv. šestidenní válce v roce 1967 Československo, obdobně jako většina zemí komunistického bloku, přerušilo s Izraelem veškeré diplomatické styky a vypovědělo izraelský diplomatický sbor, což vládní kontakty mezi oběma stranami zcela zmrazilo. Husákovská normalizace v Československu, která trvala až do roku 1989, české židovské komunity v obou zemích od sebe zcela izolovala, a

³⁷¹ Je ovšem pravdou, že během antisemitské vlny v ČSR v letech 1952 až 1953 musel tehdejší izraelský velvyslanec Arje Kubovi koncem roku 1952 Československo opustit. V ČSR pak až do roku 1967 zůstal jen pověřený zástupce Státu Izrael. Srv. <http://embassies.gov.il/Praha/Relations/Pages/Bilateral-Treaties-and-Agreements.aspx>.

příbuzenské i přátelské vztahy mezi jejími členy téměř vyhasly. Starší členové obou komunit postupně odcházeli. Jejich děti ale často silné rodinné a přátelské kontakty skrze železnou oponu, existující za generace jejich rodičů, postupně ztrácely. V řadě případů nad udržováním alespoň písemného či telefonického zahraničního kontaktu zvítězil lidský strach. Jeho iniciátoři v komunistickém Československu totiž mohli za něj být stíháni podle zákona 231/1948 Sb., či později dle zákona 140/1961 Sb.,³⁷² který komunistům umožňoval nemilosrdně se vypořádat s jakýmkoliv „nepřítelem socialistického zřízení“. Proto raději ani jedna strana korespondenci mezi „socialistickým táborem“ a „imperialistickým přísluhovačem západu“ neiniciovala, aby komunistický režim lidem v Československu neublížil. Každá z komunit navíc postupně procházela procesem sociální indoktrinace. V čem spočívala?

Mnoho českých přistěhovalců do Izraele, kteří v předválečném období sionistickou výchovu prakticky nepoznali, se po válce začali v nové zemi přizpůsobovat podmínkám, ve kterých se judaismus a sionistická ideologie staly součástí každodenního života. Tento životní styl se značně lišil od toho sekulárního, na který byli většinou z předválečného Československa zvyklí. Odkaz otce sionismu Theodora Herzla je v jejich novém domově doprovázel na každém kroku – v době základní či rezervní vojenské služby, při nákupu potravin, jejichž naprostá většina striktně podléhala rituální košer přípravě,³⁷³ dokonce i při podávání žádosti o sňatek bylo třeba obdržet povolení oblastního rabinátu. Podobnou proceduru pak byli nuceni podstoupit například i pozůstalí při získávání povolení k pohřbu zemřelého příbuzného na městském židovském hřbitově (a běda zemřelému, nebyl-li halachický Žid). Byly to zvyklosti a pravidla, která v této oblasti platila již v období existence Osmanské říše a byli nuceni se jim přizpůsobit i sekulární židé, ať už byli zde

³⁷² Zákon 231/48 Sb., přijatý komunistickým parlamentem dne 6. října 1948, se stal účinným nástrojem teroru nastolené komunistické diktatury. Drakonické tresty za jeho skutečné či zdánlivé porušení mohly pro obviněného znamenat nepodmíněné odnětí svobody v délce trvání až na doživotí, či dokonce trest smrti. Mimo jiné i specifikoval, co je z hlediska nového režimu považováno za vlastizrada, vyzvědačství, sdružování proti státu, pobuřování proti republice, atd. Osoby, které udržovaly kontakty se svými příbuznými a přáteli v Izraeli byly Státní bezpečností monitorovány a mohly být pak kdykoliv obžalovány, například za vyzvědačství (hlava II, § 5), nedovolené zpravodajství (hlava II, § 12), či poškozování zájmu republiky v cizině (hlava IV, § 41). Od počátku 60. let pak bylo možné proti těm, kteří jakkoliv v dobré vůli, chtěli udržovat styk se svými blízkými v „kapitalistické cizině“, uplatnit zákon 140/1961 Sb. o Vyzvědačství (hlava I, § 105), či o Ohrožení utajované skutečnosti (hlava I, § 106). Kreativně žalobců v obviňování se zde meze nekladly.

³⁷³ Dodržování rituální čistoty při stravování bylo prováděno prostřednictvím místních a městských správ, které v součinnosti s místními rabináty systematicky prověřovaly vhodnost potravin pro konzumaci ve veřejném sektoru (obchodech, restauracích a vývařovnách). Odvolávaly se přitom na Zákon o místních správách (*Chok harešujot hamekomijot-1956*) a rovněž na Zákon o zákazu chování vepřů (*Chok isur gidul chazir-1962*).

narození, či se sem nově přistěhovali. Náboženské zákony se ale netýkaly pouze židovského obyvatelstva Izraele. Institucionalizace náboženství byla věcí zcela běžnou a respektovanou i u arabských sousedů po dlouhá staletí.

Pokud se nový židovský imigrant (*ole chadaš*) v rodném předválečném Československu národním židem být necítil, Izrael jej z něj během několika let vytvořil, nechtěl-li se vrátit zpět za železnou oponu a být svými českými krajany perzekuován. Někteří noví přistěhovalci se pak naučili být Izraelci od vlastních, již v Izraeli narozených dětí. Tento proces získávání si izraelské loajality byl přirozeně dobrovolným, neboť Izrael byl parlamentní demokracií, ale pokud chtěl člověk v zemi obstát a úspěšně se aklimatizovat, neexistovala pro něj žádná alternativa. Koneckonců sionismus byl a zůstal drsnou ideologií, a to navzdory svým vznešeným ideálům.

Ve státních školách po celém Izraeli se židovské děti učily, že lidské dějiny se po dlouhá staletí nemilosrdně odvíjely od jednoho krvavého protižidovského pogromu k druhému, a jsou charakterizovány neustálým vyháněním židů a jejich věčným nuceným stěhováním z místa na místo. V novodobé historii izraelští učitelé kladli důraz na zrození sionistického hnutí na konci 19. století. V žácích takovýto způsob výuky vyvolával (ne ovšem vždy správný) dojem, že imigrace židů do Palestiny byla v ohnisku mezinárodní politiky. O „proradných Turcích, Britech, pochopitelně Arabech a jiných antisemitech“ se studenti učili, že se vždy židům v jejich odvěké snaze o dosažení Sionu snažili stůj co stůj zabránit. Úsilí židů však bylo prý odměněno založením židovského státu, ve kterém již nyní, jak se žáci učí, mohou všichni chodit hrdě a se vztyčenými hlavami.

Na druhé straně železné opony, v komunistickém Československu, začali vítězové převratu z února 1948 na místní obyvatelstvo aplikovat jinou ideologii, tentokrát však na rozdíl od Izraele, současně s pošlapáním všech demokratických ideálů a zákonných mechanismů, které by měly občana chránit. Ideologii monstrózní a často vražednou, která se opírala o jinak ušlechtilé motivy a symboly. Jedním z takovýchto jejích ideologických základů byl „pracující člověk“, pokud možno dělnického původu, řídicí se myšlenkami historického a dialektického materialismu, vyplývajícího z učení marxismu leninismu. Takovýto lidský ideál by měl s vypjatou hrudí bránit socialismus před „západním imperialismem“, zahodit morální hodnoty jednotlivce a přijmout kolektivistické hodnoty společnosti. Vše, jakkoliv zrůdné, co by takové společnosti pomohlo zvítězit v třídním boji, je považováno za „morální“.

Cílem komunistů nebylo vytvořit morálně vyššího a dokonalejšího člověka, jak hlásali. Šlo jim ve skutečnosti pouze o to vnutit mu celospolečenský (přirozeně komunistický) systém hodnot.

Přesvědčil jsem se o tom, že se vliv těchto dvou odlišných prostředí promítl do obsahu válečných svědectví přeživších židů, jejichž osudy jsem se zabýval. Oficiální nahrávky a písemné záznamy rozhovorů, jakožto i ty mnou pořízené, obsahují nejen popis osobních válečných zážitků, ale rovněž často zmiňují, co následovalo po válce, či zahrnují vlastní názor respondentů. Rozhodl jsem se prozkoumat, nakolik se válečná svědectví poskytnutá v Izraeli od válečných vzpomínek pořízených v Čechách lišila. Je nesporné, že pokud někdo žil několik desetiletí v určitém sociálním prostředí, mohlo to mít nejen vliv na změnu jeho světového názoru, ale rovněž se to mohlo promítnout v oblastech, které s filozofickým pohledem na svět zdánlivě vůbec nesouvisely – například v rodinném životě, partnerství či při výchově dětí. Proč tedy ne rovněž v bilancování minulosti, které se ve válečných svědectvích přeživších *šoa* často vyskytovalo?

Aby se dal takový úkaz analyzovat, je třeba válečná svědectví přeživších *šoa* v obou zemích rozdělit podle období, ve kterých byla poskytnuta. Bylo by pochybením domnívat se, že svědectví začala být poskytována až po válce. Existovaly osobní zážitky napsané formou dopisů, a v některých případech šlo o celé deníky, vedené již v období války.³⁷⁴ Nezřídka dopis napsali židovští vězni a odeslali jej ilegálně prostřednictvím třetí osoby nežidovským přátelům či sousedům v místě předválečného bydliště, neboť z příbuzenstva už doma většinou nikdo nezůstal. Tyto psané zprávy se po válce dostaly zpět do rukou přeživších členů rodiny jako poslední stopa života jejich blízkého.³⁷⁵

³⁷⁴ Většina čtenářů jistě bude znát deník holandské židovské dívky Anny Frankové, který byl bezprostředně po válce zredigován jejím otcem Ottem Frankem a vydán knižně. V českém prostředí je znám mezi mnoha jinými i deník, který si v době války vedla Helga Weissová, autorka mnoha dětských terezínských kreseb a později po válce akademická malířka. Srv. FRANK, Anne, *Het Achterhuis. Dagboekbrieven 14 Juni 1942 – 1 Augustus 1944 (Zadní trakt domu: Deníkové zápisky 14. června 1942 – 1. srpna 1944)*, Amsterdam: Contact Publishing 1947. WEISSOVÁ, Helga, *Deník 1938-1945, Příběh dívky, která přežila holocaust*, Praha: JOTA 2012. Asi nejautentičtější a zároveň nejstrašnější byla zpráva o nacistickém vraždění, kterou ještě v době války podal člen Sonderkomanda v krematoriu v Osvětimi-Březince Salmen Gradovski (1908-1944). Svoji zprávu po napsání zakopal v blízkosti druhého krematoria 6. září 1944 a pravděpodobně zahynul při povstání členů Sonderkomanda 7. října 1944. Srv. GRADOVSKI, Zalman, *Ba lev hagehenom: jomano šel asir ve memanhigei mered hazonderkomando ba Ošvic* (V srdci pekla: deník vězně a vůdce vzpoury Sonderkomanda v Osvětimi), Tel Aviv: Nakladatelství Mischkal 2012.

³⁷⁵ Takováto svědectví přešla i do vlastnictví archivů židovských obcí v Československu, archivu Památníku Terezín, Státního židovského muzea v komunistickém Československu, případně archivů muzeí Lochamei hagetaot, Yad Vashem či *Bet Terezín* v Izraeli. Mohla rovněž zůstat

Formou dopisů vzniklo i mnoho svědectví, která napsaly oběti šoa příbuzným, jimž se podařilo do roku 1939 utéci do zahraničí. Jsou vzpomínkou a kulturním odkazem rodin potomků přeživších v Británii, USA, Izraeli a jiných zemích, kam se židovští běženci ještě před vypuknutím války uchýlili a kde pak založili rodiny. Líčí bezprostřední pocity šoku z prvního období války a strach vzbuzující reakce na zavádění prvních nacistických protižidovských opatření, popisují i většinou neúspěšné pokusy o emigraci,³⁷⁶ vyjadřují ale rovněž naději v opětné shledání.³⁷⁷

Po korespondenční pauze, která nastala důsledkem odvezení rodiny do koncentračního tábora, v těch šťastnějších případech, korespondence pokračovala i po válce a to až do prvního poválečného setkání. Někteří navrátilci domů tehdy popisují, jak přišli o zbytek příbuzných a kterak se jim podařilo dočkat konce války, často nešetří obdivem k osvoboditelům – převážně k těm z Východu a jejich ideologii, která jim pomohla nacisty porazit. Popisují návrat domů a ne vždy příznivou reakci nežidovských sousedů, líčí často bezvýchodnou situaci při znovuzískávání osobních věcí, potíže při restituci jejich nacisty uloupeného majetku, snahu o dohnání válkou zameškaného studia a oddalování velkého rozhodnutí: čekat ještě na ztraceného partnera či druhu, nebo začít nový život přestěhováním do nového prostředí, a tím se osvobodit od břemena minulosti? Jiní dokonce ve svých dopisech zvažovali, zda mají v Československu vůbec zůstat, nebo raději odejít do zahraničí. Některé dopisy si vzájemně posílali i příbuzní přeživších v zahraničí mezi sebou a hodnotili v nich situaci v osvobozených Čechách,³⁷⁸ zjišťovali počet

v osobním vlastnictví pozůstalých. Jako příklad může posloužit dopis, který zaslal pan Emil Polák (1895-1945), obchodník z Luže, rodině Daňkových v sousedství, která se navzdory hrozícímu nebezpečí nebála židovským sousedům vypomáhat, Srv. POLÁK, Emil, *Dopis rodině Daňků z Polska*, Luže: Archiv rodiny Roubínkovy, červenec 1944.

³⁷⁶ [...] prý jest možnost obnovení víza k Vám, moji drazí [...]“ Srv. GOLDBERG, Eleonora, *Dopis Eleonory a Matyldy bratrům do Anglie*, Židovské muzeum v Praze, 1. prosince 1939.

³⁷⁷ [...] jste jediní, na koho si smíme troufnout těšit! [...]“ Srv. POLÁKOVÁ, Anina, *Dopis rodině strýčka Georga Altera do Sidmouth (Velká Británie)*, Beit Yitzchak (Israel): Archiv rodiny Moran, červenec 1945.

³⁷⁸ Dopis, zasláný přítelem Pavla Tigrida Josefem Schwarzem z Londýna rodině Alterových v Sidmouth :, [...] Hlavní příčinou asi není zlá vůle (poválečných státních institucí), ale i ta je, jako spíš neschopnost organizační, demoralizace pracovní (nikdo nechce nic dělat-asi dělali moc a unavili se za Němců!) a celkový nedostatek všeho-protože kdyby tam bylo zboží, lidi by se snažili na ně si vydělat, takhle peníze nemají cenu[...]“Srv. SCHWARZ, Josef, *Dopis Alterům*, Beit Yitzchak (Israel): Archiv rodiny Moran, 23. srpna 1945.

přeživších rodinných příslušníků a radili se, jakým způsobem jim co možná nejlépe pomoci.³⁷⁹

V prvních poválečných měsících pak vznikala v osvobozeném Československu svědectví zcela nová. Bylo tomu ještě před tím, než si komunisté po únorovém puči stačili upevnit absolutní moc. Tyto dokumenty byly původní a ryzí, neboť byly napsány ihned po válce, kdy vzpomínky v pamětech pisatelů byly dosud živé. Soustředily se na přesné informace a detailní popis událostí, mnohdy ještě bez pochopení širších historických souvislostí. Získané materiály tzv. Dokumentační akce byly později předány do správy Židovského muzea v Praze.³⁸⁰ Tento projekt, vedený Zeevem Scheckem, o němž se ještě později zmíním, se tak, společně s velkým množstvím válečných dokumentů, stal zdrojem informací o českých židovských vězňích za druhé světové války, o ghettu Terezín, ale i o dalších táborech, kam byli později odvezeni.

K těmto svědectvím přibylo i několik knižně vydaných publikací. Vydání knihy již byla pro jednotlivce záležitost nákladná, a vydavatel si musel být zcela jist kvalitou textu. Proto tyto autoři byli často přeživší intelektuálové a vzdělanci, z nichž byli mnozí čtenářské veřejnosti známí již z období první republiky. O to byla tato svědectví věrohodnější. Mezi tyto poválečné autory patří například manželka obhájce Leopolda Hilznera Anna Auředníčková,³⁸¹ vychovatelka z terezínského „heimu“ v bloku L410 Irma Semecká,³⁸² terezínský spolupracovník režiséra Gustava

³⁷⁹ „[...]Rád bych Vám ten dopis od Oty poslal, ale je to hrozné čtení a ještě na to bude čas. Tatínek a maminka byli odvezeni v září 1943 do Osvětimi, kde tatínek v prosinci a maminka v lednu 1944 zemřeli (a teta Aschermannová v únoru) vysílením a hladem. Ella byla na jaře 43 pravděpodobně otrávena plynem, tak jako všichni moji příbuzní (až na árijské) a příbuzné Ottovy ženy Evy“.... „Někteří se zázrakem - a až si přečtete Ottův dopis, uvidíte, že opravdu zázrakem - zachránili. Těch je ale strašně málo“....„Taky se musí pamatovat na to, že nejlepším platidlem, za které se doma dostane téměř všechno, jsou cigarety a káva“..... „napsal jsem, aby mi všichni poslali čísla bot, o které je tam velká nouze [...] Srv. tamtéž. 12. července 1945.

³⁸⁰Židovské muzeum v Praze-Vzpomínky, Odborná a umělecká tvorba vzniklá po osvobození, Friedländer, Otto: protokol o Baukommando Zossen (pro The Jewish Agency for Palestine-Ezra Komitet v Praze, Dokumentační akce),10.srpna 1945.

ŽM, Grabová, Heda: opera v Terezíně, 29. září 1945.

ŽM, Klaber, Josef: protokol - Dr. Löwenstein (Dokumentační akce),10.prosince 1945.

ŽM, Klaber, Josef: protokol - Edelstein, Zucker, Munk (Dokumentační akce),10.prosince 1945.

ŽM, Klein, Rudolf: protokol pro Dokumentační akci,25.října 1945.

ŽM, Meissnerová, Mariana: protokol - Terezín, Osvětim, Merzdorf,11. září 1945.

ŽM, Ornsteinová, Edita: iluze Terezín, 6. listopadu 1945.

ŽM, Scheck, Zeev: Děti v Terezíně (český překlad), 29. ledna 1946.

³⁸¹ AUŘEDNÍČKOVÁ, Anna, *Tři léta v Terezíně*, Praha: Nakladatelství Alois Hynek 1945.

³⁸² SEMECKÁ, Irma, *Terezínské Torzo*, Praha: Nakladatelství A. Vlasák 1945.

Schorsche Mirko Tůma,³⁸³ již dříve zmíněný filozof a estetik, profesor Emil Utitz,³⁸⁴ publicisté Ota Kraus a Erich Schön (Kulka), o nichž jsem se již zmiňoval, již byli po válce jedněmi z prvních, kteří podrobně popsali hroživou mašinerii Továrny na smrt. K těmto knižně vydaným svědectvím bezesporu patří i méně známé dílo již několikrát zmiňovaného pozdějšího zemského rabína Richarda Federa.³⁸⁵

Jak probíhalo shromažďování dokumentů a jejich zpracovávání v prvních měsících po válce v britské Palestině? Jak jsem již nastínil ve čtvrté kapitole, v tomto raném poválečném období nebyl o svědectví obětí *šoa* příliš velký zájem a tím spíše ne o osudy českých židů. Neznamená to ovšem zdaleka, že by vůbec nedocházelo ke sběru dokumentů a svědectví z doby válečné. První institucí, která se sběrem dokumentů z období *šoa* začala zabývat, byl již zmíněný archiv muzea *Beit Lochamei hagetaot*, založený v roce 1949 skupinou bývalých bojovníků ghatt. Tato organizace se ale z velké většiny zabývala, jak si doba žádala, pouze aktivními židovskými bojovníky a nikoli oběťmi nacistického teroru.³⁸⁶

Doba skutečně seriózního výzkumu *šoa* českých židů v Izraeli byla ale stále ještě v nedohlednu a generace budoucích autorů a badatelů teprve vyrůstala. Dnes známá česká rodačka, historička a spisovatelka Ruth Bondyová z Prahy, jež se *holocaustem* českých židů později intenzivně zabývala, tehdy v Izraeli, teprve jako mladá přistěhovalkyně, začínala s novinářinou. Pozdější známá historička *holocaustu* Livia Rotkirchenová, původem z Podkarpatské Rusi, v prvních poválečných letech teprve dokončovala magisterské studium v oboru anglického a ruského jazyka na Univerzitě Karlově, Yehuda Bauer, jenž přišel do Palestiny v roce 1939 z Ostravy, v raně poválečném období teprve bojoval v elitních jednotkách *Palmachu* a historií se dosud profesionálně nezabýval, a muzeu *Bet Terezín* v českém kibucu Givat Chaim, jediné organizaci v Izraeli, která se dnes zabývá výhradně osudem českých židů za druhé světové války, stále zbývalo do oficiálního otevření celých třicet let.

³⁸³ TŮMA, Mirko, ADLER, H. G., *Ghetto našich dnů*, Praha: Nakladatelství Jaroslav Salivar 1946.

³⁸⁴ UTITZ, Emil, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*, Praha: Dělnické knihkupectví a nakladatelství 1947.

³⁸⁵ FEDER, Richard, *Židovská tragédie-dějství poslední*, Kolín: Literární a umělecké sbírky města Kolína 1947.

³⁸⁶ Založení *Beit lochamei hagetaot* na památku Jicchaka Katzenelzona inicioval Jicchak Zuckermann, jenž byl jedním z vůdců Židovské bojové organizace (*Žydovska Organizacija Bojowa*) ve varšavském ghettu. Dne 19. dubna 1950 byl slavnostně otevřen archiv muzea a v roce 1951 již vyšel první historický sborník o *šoa*. Tato „amatérská“ aktivita dokonce vzbudila i závist mezi členy vedení Yad Vashem a obě instituce mezi sebou doslova soupeřily, které z nich se podaří získat větší počet válečných svědectví a dokumentů z osvobozené Evropy. Srv. COHEN, Boaz, *Hadorot habaim-eichecha jid'u?* (Jak se to dozvedí příští generace?), Jeruzalém: Yad Vashem 2010, s. 38-39.

Existovalo několik málo publikací, které byly na téma vraždění židů ve východní Evropě uveřejněny v britské Palestině ještě v období války.³⁸⁷ Bohužel ale, jakkoli se to může zdát z dnešního hlediska překvapující, u obyvatel židovského *jišuvu* nezbuzovaly přílišný čtenářský zájem. V evropských zemích se ale již v době nacistického vraždění začaly hromadit tisíce dokumentů a očitých svědectví,³⁸⁸ z nichž část bude teprve v příštích měsících a letech do Izraele převezena. Část dokumentů z českých zemí, a především pak z ghetta Terezín, sem byla dovezena v roce 1946 v cestovních zavazadlech již zmíněného organizátora Dokumentační akce, člena sionistického hnutí *Hechaluc* (Průkopník) Zeeva Schecka, se kterými se do Palestiny vystěhoval.³⁸⁹

³⁸⁷ Byly to především brožury na pokračování ze série *Min ha moked* (Z ohniska), vydané nakladatelstvím Am Oved a pak rovněž SINGER, M., *Plitej ha teref ha náci mesaprim* (Uprchlíci nacistického lovu vypovídají), Haifa: Ha vaad ha meuchad le ezrat jehudej Polin ba Haifa (Zvláštní komise pro pomoc polským židům v Haifě) 1943.

³⁸⁸ Ještě v období války byl například ve varšavském ghettu ilegálně založen archiv *Oneg šabat*, který vedl polský židovský historik Emanuel Ringelblum (jeho zachovalá část originálů dokumentů je dnes v majetku Židovského historického institutu ve Varšavě (*Żydowski Instytut Historyczny*)). Srv. COHEN, Boaz, *Hadorot habaim-eichecha jid'u?* (Jak se to dozvedí příští generace?), Jeruzalém: Yad Vashem 2010, s. 53. Muzeu Yad Vashem se podařilo později získat deník hlavy židovské rady starších varšavského ghetta (*Judenrathu*) Adama Czerniakowa. Srv. CZERNIAKOW, Adam, *Joman ghetto Varša: 6. 9. 1939-23. 7. 1942* (Deník varšavského ghetta: 6. 9. 1939 – 23. 7. 1942), Jeruzalém: Vad Vashem 1968.

V srpnu roku 1944 byla na již osvobozené části Polska ustavena Centrální židovská historická komise (*Centralna Żydowska Komisja Historyczna*), která se po osvobození Varšavy stala součástí Židovského historického institutu (*Żydowski Instytut Historyczny*). Podařilo se jí nashromáždit na 6000 autentických svědectví přeživších židů. V průběhu výzkumné práce našli její členové část již zmíněného Ringelblumova archivu z varšavského ghetta. Srv. COHEN, Boaz, *Hadorot habaim-eichecha jid'u?* (Jak se to dozvedí příští generace?), Jeruzalém: Yad Vashem 2010, s. 56.

Několik měsíců po kapitulaci Německa, v prosinci 1945, byla na území americké okupační zóny v Mnichově založena Centrální historická komise (*Centrale historise kamisija* (jidiš)). Podařilo se jí získat dalších 2550 svědectví přeživších židů, společně s 8000 vyplněných dotazníků v hebrejštině, polštině, maďarštině, němčině a jidiš, které dokumentovaly každodenní život židovských vězňů do nejmenších detailů. Této komisi se rovněž podařilo získat nacistický archiv z koncentračního tábora Dachau. Srv. tamtéž, s. 59. Tato skupina, v čele s historiky Israelem Kaplanem a Moshe Feigenblumem, pracovala neúnavně tři roky. Výsledky její práce se většinou později staly součástí archivu muzea Yad Vashem. Snahy shromáždit po válce svědectví přeživších židů ale existovaly i v jiných evropských zemích, například ve Francii pod hlavičkou organizace Centrum pro současnou židovskou dokumentaci (*CDJC*), v Nizozemsku pod patronátem Národního ústavu pro válečnou dokumentaci (*Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie*), v rakouském Linci byla v rámci dokumentační akce založena Židovská historická dokumentace (*Jüdische Historische Dokumentation*) v čele se Simonem Wiesenthalem. Ve Vídni pak vznikla rovněž Židovská historická dokumentace (*Jüdischen Historischen Dokumentation*) pod vedením Tovii Friedmanna. Srv. tamtéž, s. 61.

³⁸⁹ Sběrka dokumentů z tak zvané Dokumentační akce byla rozdělena. Její část zůstala v komunistickém Československu a byla převedena do správy Státního židovského muzea. Větší díl se podle dohody se Židovskou agenturou, jež akci financovala, dostal do Palestiny. Těchto dokumentů bylo později využito při výzkumu pro základní historické práce o terezínském ghettu. Srv. LEDERER, Zdeněk, *Theresienstadt*, Londýn: E. Goldston 1953; ADLER, H., G., *Theresienstadt 1941-1945, Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft*, Tübingen: J. C. B. Mohr 1960; POLÁK, Josef – LAGUS, Karel, *Město za mřížemi*, Praha: Naše vojsko 1964.

O svědecké výpovědi z dob *šoa* nebyl tehdy ještě zájem a písemné výpovědi, které do Palestiny v roce 1946 Scheck přivezl (jeho zavazadla mimo jiné obsahovala i ilegální ruční zbraně pro podporu *Hagany*), skončily svoji pouť v zaprášených depozitářích archívů Hebrejské univerzity. Když potom v průběhu války za nezávislost jordánské jednotky obsadily v květnu 1948 východní Jeruzalém, zůstala Hebrejská univerzita na Mount Scopus obklopena územím jordánského hášemitského království, a tím byla prakticky odříznutá od světa. Proto se až do obsazení východního Jeruzaléma izraelskou armádou v roce 1967 staly tyto materiály badatelům nepřístupnými, a svět musel ještě téměř dvacet let čekat na to, co odhalí.

5b) evoluce získávání výpovědí přeživších *šoa* od konce 40. let až do pádu železné opony

Od konce 40. let až do procesu s Adolfem Eichmannem v roce 1961 panovalo v izraelské společnosti ve vztahu ke vzpomínkám přeživších *šoa* již zmíněné „velké ticho“ (*haštiká hagdolá*). Tehdy se o oběti *šoa* a jejich osud často nezajímali ani členové jejich rodin, kterým se nacistickému vraždění podařilo nějakým zázrakem uniknout, nebo se narodili až po válce. Velký zájem byl ale již tradičně o ty, kteří bývali bojovníky ghatt, partyzány, či alespoň „rychloukvašenými“ sionisty konce 30. let, kteří v době války „uvízli“ v nacistické Evropě. V prvních poválečných letech byla snaha sbírat rozhovory s přeživšími *šoa* minimální. Je sice pravdou, že již v roce 1953 začal památník Yad Vashem sloužit veřejnosti, avšak skutečná svědeckví, obsahující válečnou zkušenost přeživších, ihned shromažďovat nezačal. Dokonce i poté, co z osobní iniciativy některých jeho zaměstnanců ke shromažďování orálních pramenů došlo, se k němu vedení Yad Vashem stavělo s notnou dávkou rezervovanosti.

Od roku 1953 sice začal Yad Vashem sbírat tak zvané Svědecké listy (*dapei ed*), což byly předtištěné dotazníky, ve kterých mohli příbuzní obětí na omezený prostor vyplnit základní údaje o svých zahynuvších blízkých.³⁹⁰ Nicméně Yad

³⁹⁰ V průběhu padesátých let se Yad Vashem podařilo prostřednictvím Svědeckých listů nasbírat na 800 000 jmen obětí *šoa*. Do dnešního dne má již databáze této instituce k dispozici na 2.6

Vashem na samém počátku zajímaly pouze statistické údaje o mrtvých, jména a počty obětí, které by se z jejich pohledu bývaly mohly, jakkoliv to zní absurdně, „stát izraelskými občany“, kdyby v období války nezhynuly (nejsem zcela přesvědčen, že by všechny tyto osoby po válce o izraelské občanství usilovaly). Osudy těch, kteří se však během války zachránili a přistěhovali do *Erec Israele*, nebyly v prvních poválečných letech pro obyvatele země nikterak zajímavými.³⁹¹ Bývali to často mladí lidé s narušenou psychikou, kteří nyní vedli svůj každodenní boj o společenské a ekonomické přežití v nové zemi – snažili se vyniknout v práci, zakládali rodiny, či dokončovali zameškané studium. Nemohli si však dovolit zařadit se mezi hrdiny, za jaké byl považován Abba Kovner a jeho spolubojovníci z vilniuského ghetta. Svědecké listy, které přeživší členové rodin vyplňovali za své zavražděné blízké, byly zpočátku jediným, poměrně nezáživným a spíše statistickým dotazníkem-dokumentem, který určil alespoň datum a místo narození a násilné smrti doteď bezejmenných obětí.³⁹² Byly mezi nimi i Svědecké listy zahynuvších židů z českých zemí.

Kromě Svědeckých listů započal v polovině padesátých let Yad Vashem z téměř soukromé iniciativy Rachel Auerbachové (1903-1976, viz str. 256), jež se v období války aktivně podílela na již zmíněném dokumentačním projektu *Oneg šabat* v srdci varšavského ghetta, v získávání vzpomínek od přeživších. Auerbachová, vzhledem ke svým válečným zásluhám na poli dokumentačním, byla nyní jmenována vedoucí oddělení vzpomínek, které nesídlilo v Jeruzalémě, nýbrž v detašovaném pracovišti pronajatého bytu v Tel Avivu, kde v poválečných letech žilo největší množství přeživších *šoa* v celém Izraeli. Auerbachová byla přesvědčena, že získání svědectví přeživších je v bezprostředních poválečných letech úkol podstatně důležitější než samotný výzkum, neboť nejdříve bylo podle jejího tvrzení nutné autentické materiály získat. Svědci totiž již za několik let nemusí být mezi živými, a pokud budou, jejich paměť nebude tak spolehlivá. Auerbachová rovněž

milionu Svědeckých listů ve 20 jazycích.Srv. http://www.yadvashem.org/yv/en/about/hall_of_names/what_are_pot.asp.

³⁹¹ Osudy židů, již byli v období války nacisty perzekuováni a přežili, začaly být podobnou dotazníkovou formou v Yad Vashem shromažďovány až mnohem později, od roku 1998. Dodnes se takových svědectví (*Šeelon lerišum nicolej hašoa*) podařilo nashromáždit pouze asi 30 000. Srv. http://www.yadvashem.org/yv/he/remembrance/download.asp#survivor_registry. Kdyby se s podobnou akcí začalo již o několik desetiletí dříve, množství respondentů, majících své vzpomínky v dosud živé paměti, mohlo být několikanásobně větší.

³⁹² Webová stránka Yad Vashem nabízí Svědecký list (*Daf ed*) ke stažení. Čtenář si pohledem na něj může učinit vlastní úsudek, jak úsečně informace od rodiny přeživšího zachycoval. Srv.http://www.yadvashem.org/yv/en/downloads/pages_of_testimony.asp.

zastávala názor, že svědectví by měla být nejlépe pořizována samotnými přeživšími, aby si získali důvěru respondentů a „otevřeli jim svá srdce“.³⁹³

První období pracovala Rachel Auerbachová zcela osamocena a byla tím jediným zaměstnancem Yad Vashem na telavivském pracovišti. Vedení Yad Vashem ji nemělo příliš v lásce a její práci se nesnažilo nijak ulehčit, ba právě naopak. Neustále snižovalo finanční rozpočet jejího oddělení. Dokonce jí odmítalo opatřit audio rekordér, proto veškerá svědectví jí pořízená musela být zapisována nanečisto, a poté zdlouhavě přepisována.³⁹⁴ Přes tyto veškeré těžkosti, povětšinou způsobené napjatými vztahy mezi Auerbachovou a vedením Yad Vashem,³⁹⁵ se jí do roku 1965 podařilo nashromáždit úctyhodných 3000 svědectví na 82 000 stran psaného textu, společně s 600 audionahrávkami v patnácti jazycích. Bylo mezi nimi i několik svědectví od československých občanů. Ovšem vzhledem k tomu, že sbírka zůstala od poloviny šedesátých let prakticky nedotčena, je dnes těžké všechny respondenty uspořádat podle zemí původu a určit, kolik z nich pocházelo z českých zemí.

Podstatně obsáhlejším a ucelenějším zdrojem svědectví o českých židech z období války jsou audionahrávky uložené v archivu Hebrejské univerzity v Jeruzalémě. Jedná se o dokumenty, které v první polovině 60. let, tedy přibližně patnáct let po skončení války, pořídil Institut soudobého židovství Avrahama Harmana.³⁹⁶ Svědectví jsou ve své většině namluvena v hebrejštině či v němčině. Projektu se zúčastnily i tak známé osobnosti, jako byla herečka Nava Schan (Vlasta Schönová), vedoucí dívčího domova v Terezínském ghettu Willy Groag, či terezínský a osvětimský vězeň, pozdější historik Otto Dov Kulka.

Dalším v minulosti dosud velmi málo probádaným zdrojem je již zmíněný archív Zeeva Schecka,³⁹⁷ který zůstal po skončení války za nezávislost takřka zapomenut v Jordánci obleženém východním Jeruzalémě. Po jeho opětovém obsazení

³⁹³ COHEN, Boaz, *Rachel Auerbach, Yad Vashem, and Israeli Holocaust Memory*, in: Polin: Studies in Polish Jewry ,díl. 20, Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization 2007, s. 201.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 202.

³⁹⁵ Tyto těžkosti spočívaly v generačním konfliktu mezi zaměstnanci - přeživšími, jež na oddělení vzpomínek Rachel Auerbachová zastupovala, a mladými graduanty z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě bez osobních zkušeností s šoa, již byli podporováni tehdejším ředitelem Yad Vashem Ben Zionem Dinurem. Srv. COHEN, Boaz, *Setting the Agenda of Holocaust Research: Discord at Yad Vashem in the 1950s*, in: Holocaust Historiography in Context, Jeruzalém: Yad Vashem 2008, s. 256-257.

³⁹⁶ Hebrejská univerzita v Jeruzalémě-Institut soudobého židovství Avrahama Harmana (*Ha machon le jahdut zmanejnu al šem Avraham Harman*), Oddělení orální historie (*Ha mador le tiud ba alpe*): Vzdělávání a kulturní život v Terezíně (*Chajej tarbut ve chinuch be Terezianštat*), 1. pol. 60. let.

³⁹⁷ Yad Vashem –Theresienstadt Collection: Original documentation from the Theresienstadt Ghetto, Record Group O. 64, 2, 457 souborů.

izraelskou armádou v roce 1967 byla většina těchto dokumentů v roce 1976 přemístěna do archívů Yad Vashem. Byly k nim přidány i transportní listy a alba, spjaté s aktivitou terezínské Rady starších (*Ältestenrat*), zachráněné Herrmanem Weiszem a získané po jeho smrti v roce 1979. Přidány byly i některé další menší sbírky. Malá část dokumentů dosud zůstala v Centrálním archivu pro historii židovského národa při Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě (*Ha archion hamerkazi le toldot haam hajehudi Jerušalaim*), avšak v současné době už tento archiv žádné české válečné dokumenty nevlastní. Dá se tedy předpokládat, že byly později rovněž přesunuty do Yad Vashem.³⁹⁸

Jinou institucí, která se podílela na shromažďování svědectví přeživších šoa v Izraeli, se stala *Massuah* (Pochodeň) v kibucu Tel Yitzchak nedaleko přímořského letoviska Netanya. Její výstavbu iniciovala mládežnická hnutí *Hanaoar Hacioni* (Sionistická mládež) a *Bnei Akiva* (Akivovy děti). Podle velkorysého finančního rozpočtu byly vybudovány archívy, učebny, knihovna, moderní ubytovna pro studenty několikadenních programů, konferenční haly, amfiteátr a muzejní expozice.³⁹⁹ V roce 1972 pak byla tato instituce slavnostně zpřístupněna veřejnosti. Ve svém výzkumu zpočátku *Massuah* spolupracovala s Yale University a s muzeem *Beit Hatfucot* (Muzeum židovské diaspory) v Tel Avivu, ale v dalších letech již začala organizovat výzkum vlastní. Účastníkům programu *Massuah* je k dispozici i malé audiovizuální centrum s přibližně 300 svědectvími přeživších šoa na asi 2000 hodinách filmového záznamu, kde několik narátorů pochází z Čech a Moravy.⁴⁰⁰

Dalším místem v Izraeli, v němž jsou uložena válečná svědectví židovských vězňů z českých zemí, se od roku 1975 stal *Bet Terezín*,⁴⁰¹ nacházející se v kibucu Givat Chaim Ichud, nedaleko Hadery. Hlavním důvodem pro jeho založení bylo přerušování diplomatických styků Československa s Izraelem v roce 1967 a naprostá izolace mezi českými židovskými komunitami v obou zemích. Kvůli ní nemohli nyní Izraelci českého původu skutečné bývalé terezínské ghetto v Československu

³⁹⁸ TOBIAS, Blanke – DAELLEN, Veerle, Vanden - FRANKL, Michal – KRISTEL, Conny – ROTRIGUES, Kepa, J. – SPECK, Reto, *From Fragments to an Integrated, European Holocaust Research Infrastructure*, in: Evolution der Informationsinfrastruktur Verlag, Glückstadt :Werner Hülsbusch 2013, s. 164-166.

³⁹⁹ COHEN, Boaz, *Israeli Holocaust Research: Birth and Evolution*, Abingdon: Routledge 2013, s. 194-195.

⁴⁰⁰ <http://www.massuah.org.il/english/Product.aspx?Category=12&Subcategory=16>.

⁴⁰¹ Tuto instituci symbolizuje dvanáctiboká stavba z červených cihel ve tvaru terezínské pevnosti. Součástí jeho podlahy je mozaika půdorysu ghetta, vytvořená výtvarníkem Albinem Glaserem. Srv. ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor se současným ředitelem Bet Terezína Odedem Bredou při jeho návštěvě České republiky*, Archiv rodiny Roubínkovy, červen 2012.

navštívit, a pokud by jim to bylo přesto umožněno, toto místo téměř ničím válečné ghetto nepřipomínalo. Komunistický režim totiž z Terezína vzpomínky na ghetto většinou úspěšně odstranil, jindy je pečlivě uschoval, a pokud to nebylo možné, uváděl raději v doprovodných textech namísto výrazu „židovské oběti“, „občané evropských národů“, či „antifašističtí odbojáři“. V místě, kde se v Terezíně od roku 1991 nachází expozice muzea ghetta, existovalo v období komunistické totality Muzeum Sboru národní bezpečnosti (SNB) a revolučních tradic Severočeského kraje. Celé město bylo tehdy k dispozici 1. tankové divizi Československé lidové armády (ČSLA) a v případě nutnosti i jejím spojencům z Varšavské smlouvy. Za těchto nedůstojných podmínek českým židům v Izraeli nezbylo nic jiného, než si založit „svůj nový Terezín“.⁴⁰²

V *Bet Terezíně* byla umístěna kopie kartotéky se 160 000 jmény židovských vězňů z Čech, Německa, Rakouska, Dánska Holandska a jiných evropských zemí, kteří ghettem Terezín prošli. Archiv instituce obsahuje rovněž více než 600 osobních složek bývalých vězňů ghetta Terezín. Každá z nich je věnována jednomu přeživšímu a jsou v ní založeny historické dokumenty, spjaté s jeho válečným působením. Valná většina těchto osob má trvalé bydliště v Izraeli. Tito lidé pravidelně do *Bet Terezína* přijíždějí na různá vzpomínková setkání. *Bet Terezín* se stal nejenom muzeem a archívem, ale rovněž vzdělávací institucí, kterou ročně navštíví velké množství žáků izraelských škol či vojáků základní služby, pro něž je návštěva muzea nedílnou součástí jejich vzdělávacího programu. Přichází sem ale i mnoho jednotlivců z celého Izraele a ze zahraničí.

U založení *Bet Terezína* stáli místní členové levicového sionistického hnutí *Hechaluc* (Průkopník), kteří se již ve válečné době v této organizaci angažovali, nebo to o sobě alespoň po válce tvrdili. Osobně se domnívám, že se v poválečných letech v levicově zaměřeném Izraeli snažili roli odbojové činnosti hnutí *Hechaluc* v terezínském ghettu uměle zviditelnit, a tím se přizpůsobit společenskému trendu v nové zemi. Z válečných dokumentů totiž vyplývá, že se jim proti nacistům

⁴⁰² K vůbec prvnímu setkání asi 150 bývalých vězňů terezínského ghetta došlo již deset let po skončení války, v květnu 1955. Účastníci této dnes již historické schůzky vyslovili přání založit živý památník terezínským vězňům a jeho obětem, kde by se mohli rovněž smysluplněji setkávat, raději než v kavárnách či v jejich pracovních kancelářích po večerech. Následovalo období získávání financí a pořizování projektové dokumentace. Nejvíce se pro realizaci celé stavby zasloužil již v této kapitole zmíněný Zeev Scheck, jenž v tomto období působil jako velvyslanec Izraele ve Vídni. Podařilo se mu totiž získat bohatý finanční dar od vídeňské židovské obce. Díky tomu se 29. září roku 1969 podařilo ke stavbě položit základní kámen a v roce 1975 byla pak slavnostně otevřena. V roce 1993 započalo zde svoji činnost i vzdělávací centrum. Srv. [http://www. btterezin.org.il](http://www.btterezin.org.il).

nepodařilo uskutečnit žádnou výraznější akci, která by, byť na krátkou dobu, transporty z Terezína na Východ zastavila, či jinak židům pomohla, a nacistům uškodila. Působení hnutí *Hechaluc* v ghettu Terezín bylo ryze dokumentačního charakteru, určené příštím generacím židů (pokud někdo válku přežije) a osvětové, s cílem vychovat morálně nezkaženého jedince-sionistu (přestože mohl být poslán příštím transportem na smrt).⁴⁰³

Hnutí *Hechaluc* na sebe nepřitahovalo většinu obyvatel ghetta.⁴⁰⁴ Nyní se ovšem v poválečném Izraeli členové *Hechalucu* snažili vyvolat dojem, že v terezínském ghettu převládala sionistická atmosféra. Jako „vlajkovou loď“ si zvolili prvního židovského Staršího (*Lageralteste*) Jakoba Edelsteina, jenž byl ztělesněním práce *Hechalucu* v terezínském ghettu a svojí mučednickou smrtí se stal „symbolem odboje“ proti nacismu. Přesto, jakkoliv byl čestným člověkem a přesvědčeným sionistou, jenž podporoval osvětovou činnost tohoto hnutí, se sám, přímo či zprostředkovaně, podílel na sestavování transportních listin židů do táborů smrti na Východě, čili „podepisoval rozsudky smrti“.⁴⁰⁵

Poválečné uvedení *Hechalucu* jakožto „hnutí odporu“ v terezínském ghettu vyvolalo i otázku podmínek členství v občanském sdružení *Bet Terezín*. První návrhy zněly, že vstoupit do něj budou moci pouze členové hnutí *Hechaluc*. Jaký postoj měli tím ale členové zaujmout k většině vězňů terezínského ghetta a jejich příbuzných po celém světě, kteří sionisty nebyli? Proto bylo nakonec dohodnuto, že *Bet Terezín* bude volně sdružovat všechny oběti terezínského ghetta i jejich potomky.

Zakladatelé *Bet Terezína* si přáli vytvořit namísto statického kamenného monumentu, věnovaného obětem ghetta Terezín, malou instituci, která by prováděla historický výzkum, pořádala výstavy, vzdělávala další poválečné generace a organizovala setkání těch, již terezínským ghetttem za války prošli. *Bet Terezín* se tak

⁴⁰³ Yad Vashem -Theresienstadt Collection: Original documentation from the Theresienstadt Ghetto, Record Group O. 64, File Number 85. SCHMIEDT, Shlomo, *Hehalutz in Theresienstadt - Its Influence and Educational Activities*, Jeruzalém: Yad Vashem Studies 1968, č. 7, s. 107-125.

⁴⁰⁴ O početně vysokém zastoupení sionistů mezi obyvateli terezínského ghetta bylo možné hovořit pouze v případě členů prvních stavebních komand, která sem dorazila bezprostředně po jeho založení na konci listopadu a začátku prosince roku 1941 (transporty Ak-24. listopadu 1941, H-30. listopadu 1941 a G-2. prosince 1941). Srv. POLÁK, Josef – LAGUS, Karel, *Město za mřížemi*, Praha: Nakladatelství Miloš Uhlíř – Baset 2006, s. 254. To však platilo pouze v prvních stádiích existence ghetta. Poté, kdy se jeho brány v roce 1942 otevřely, aby jimi dovnitř přicházely tisíce asimilovaných židovských rodin z Protektorátu a starých lidí z Rakouska a Německa, byli už sionisté v naprosté menšině.

⁴⁰⁵ Jedna ze zakladatelek *Bet Terezína*, spisovatelka a překladatelka Ruth Bondyová, dokonce napsala o Jakobu Edelsteinovi výjimečnou historickou práci. Srv. BONDYOVÁ, Ruth, *Jakob Edelstein*, Praha: Sefer 2001.

měl stát živým místem uprostřed parku plného stromů a květin, v jehož bezprostředním sousedství žijí lidé a pobíhají děti, které měly ztělesňovat symbol nových svobodných generací židů, díky nimž památka obětí terezínského ghetta nebude nikdy zapomenuta.

Jakým způsobem byla poskytována válečná svědectví v době komunistické diktatury v Československu? Na konci 40. let již velká část československých židů do Izraele odešla a totalitní režim začal upevňovat svůj mocenský aparát. V kapitole 3d jsem toto období v Československu nazval „velmi studenou válkou“. Podle logiky nových vůdců bylo nutné odstranit demokratické mechanismy první československé republiky a tato likvidace se dotkla rovněž jistým způsobem i židů, jak jsem se snažil přiblížit. Tento celospolečenský proces vedl k demoralizaci židovských obcí, jejich pomalému organizačnímu, morálnímu i duchovnímu rozkladu, často spojenému s kolaborací některých jejich členů s komunistickým režimem. Židé, kteří pracovali v nově se tvořícím státním aparátu, se často se zaujetím podíleli na upevnění komunistické moci, přestože již nyní někteří z nich, či jiní od samého začátku, věděli, že je vražedná. Na svoji kolaboraci s režimem pak mnozí často draze doplatili a někteří z nich i životem.

Pro shromažďování svědectví obětí *šoa* nevládla tedy v tomto období v zemi ta správná atmosféra. Izrael se pro Československo ze dne na den proměnil ze strategického spojence proti „britskému imperialismu“ v úhlavního nepřítele a jakékoliv zmiňování židů, jakožto obětí násilí, se neslučovalo s „anti-sionistickým“ kursem, který země po roce 1948-1949 nabrala. Je pravdou, že v roce 1947 byl v Terezíně založen Památník národního utrpení (v roce 1964 přejmenovaný na Památník Terezín). Jeho cílem ale bylo zaměřit se převážně na válečný příběh Malé Pevnosti, koncentračního tábora v nedalekých Litoměřicích, a na komunistický odboj v nich. Problematika perzekuce židů v ghettu byla však záměrně marginalizována, přestože počet obětí v ghettu mnohonásobně převyšoval množství umučených či popravených vězňů v těchto ostatních nacistických represivních zařízeních v okolí. Tento prosovětský ideologický směr byl patrný i z publikací, které byly na terezínské téma vydávány.⁴⁰⁶

Shromažďování svědectví válečných obětí tehdy ještě Památník národního utrpení neprováděl. Jeho depozitáře obsahovaly pouze malé množství exponátů a

⁴⁰⁶ Kolektiv autorů, *Terezín-Malá pevnost*, Praha: Nakladatelství Práce 1948. KULIŠOVÁ, Táňa, *Terezín -Little Fortress*, Praha: SPB 1953.

instituce dosud nedisponovala odbornými pracovníky, kteří by o ně pečovali, případně získávali další dokumenty, mezi něž svědectví válečných přeživších patřila. Zanedbání sběru válečné historické dokumentace se ovšem týkalo nejenom židovského ghetta, ale i Malé pevnosti a koncentračního tábora v Litoměřicích.⁴⁰⁷ Situace se ale výrazně zlepšila v polovině 60. let, kdy tým mladých vědeckých pracovníků zahájil pořizování rozhovorů nejen s politickými vězni z Malé pevnosti a vězni koncentračního tábora Richard v Litoměřicích, ale rovněž s bývalými vězni ghetta. Tito lidé, a jejich pozdější následovníci, zde do dnešního dne zpracovali 1656 svědectví vězňů z Malé pevnosti, 518 výpovědí bývalých židovských vězňů z ghetta a 135 z koncentračního tábora v Litoměřicích.⁴⁰⁸ Tímto projektem Památníku Terežín ale bohužel veškeré snahy o shromáždění vzpomínek židů z období *šoa* v době československé komunistické diktatury skončily.

5c) svědectví přeživších *šoa* od let devadesátých do dnešních dnů

Po Sametové revoluci v Československu a postupném návratu společnosti k demokratickým tradicím se několik historických institucí rozhodlo shromáždit další rozhovory s přeživšími *šoa*. Jak jsem již zmínil v minulé části této kapitoly, v

⁴⁰⁷ Bezprostředně po založení Památníku národního utrpení v Terežíně se základem sbírek staly předměty získané od různých institucí (převážně od Vojenského historického ústavu v Praze) a bývalých vězňů. Primárním záměrem Památníku bylo vybudování první muzejní expozice, kterou se podařilo otevřít již v květnu roku 1949. Skutečný důraz na sbírky a péči o ně začal být ale kladen až v roce 1960, kdy do Památníku nastoupil odborný pracovník, a byla založena první inventární kniha. Srv. <http://www.pamatnik-terezin.cz/cz/historie-sbirky-a-vyzkum/sbirky/zakladni-informace>.

⁴⁰⁸ Je pozoruhodné, že naprostá většina těchto svědectví byla poskytnuta ještě v období komunistické diktatury. Výpovědi vězňů ghetta ale měly být široké veřejnosti utajené a sloužily převážně pro vnitřní potřeby Památníku Terežín. Vydat publikaci, věnující se pouze ghettu a bez cenzury, bylo tudíž takřka nemožné. Archivování vzpomínek z ghetta pracovníky Památníku Terežín prošlo zajímavou evolucí. Začalo v první polovině let šedesátých, kdy mnoho přeživších dostalo vůbec první možnost své vzpomínky sdělit. Počet respondentů ve druhé polovině šedesátých let stoupal a tento trend pokračoval dokonce i po sovětské invazi do Československa, ještě v prvních letech Husákovy normalizace. V první polovině 70. let byl tedy počet respondentů relativně vysoký, i když je pravdou, že pracovníci archivu tehdy ještě někdy zpracovávali a zařazovali do fondů vzpomínky poskytnuté v době politického uvolnění druhé poloviny šedesátých let. Od druhé poloviny 70. let pak ale v přírůstkové knize sbírkového oddělení převažují pamětníci komunistického odboje, ať už skutečného, či domnělého, neboť si takovéto hrdiny tehdejší doba žádala. Počet vzpomínek z ghetta opět viditelně vzrostl v době sovětské *glasnosti* od poloviny 80. let a pochopitelně pak po pádu komunistického režimu, kdy čeští židovští respondenti již mohli bez obav své svědectví poskytnout. Přidávali se k nim i někteří čeští židé žijící trvale v zahraničí. Ke konci tisíciletí ale zájem o svědectví v Památníku Terežín začal pomalu upadat, neboť mnoho svědků již zemřelo a ti co ještě žili, dávali přednost novým projektům orální historie, využívajícím moderních audiovizuálních technologií. Srv. Památník Terežín-Dokumentační oddělení, *Vzpomínky, Knihy přírůstků* č. I, II a III.

Památníku Terezín nadále pokračoval, kdysi na období komunismu zcela ojedinělý, projekt archivace rozhovorů s vězni ghetta, Malé pevnosti a koncentračního tábora Richard, který začal již v polovině šedesátých let. Na počátku let devadesátých ještě zaznamenal mezi bývalými vězni nebývalý úspěch. Přicházeli pak převážně židovští vězni z ghetta, aby poskytli svá svědectví, která se v době komunistické diktatury poskytnout zdráhali. Avšak vzpomínky v písemné formě, pořizované zde od 60. let, už na konci let devadesátých pomalu ztrácely na své atraktivitě. Tehdy již totiž bylo možné využít na tehdejší dobu moderní audiovizuální techniku: kazetové magnetofony či analogové videokamery, užívající legendární VHS videokazety. Na počátku nového tisíciletí se pak objevily zcela nové digitální rekordéry, které pořizování a redakci vzpomínek urychlily a hlavně zlevnily.

Analogových a později digitálních technologií začalo od roku 1990 využívat i Židovské muzeum v Praze (v období komunistické diktatury známé jako Státní židovské muzeum). V průběhu několika let shromáždilo na 1100 živých nahrávek pamětníků z období *šoa*. Převzalo tím pomyslnou štafetu od Památníku Terezín. Bylo to v České republice vůbec první hlasové zaznamenávání svědectví *šoa*.⁴⁰⁹ Odborní pracovníci pozdějšího oddělení holocaustu, zejména dámy Anna Hyndráková a Anna Lorencová, jež byly samy přeživšími *šoa*, na základě těchto a dalších materiálů publikovali řadu odborných studií, například v časopise *Judaica Bohemiae* či v Terezínských studiích a dokumentech (TSD).⁴¹⁰

Technický rozvoj a digitalizace umožnily v roce 2008 vytvoření široké veřejnosti volně dostupného internetového pamětnického archivu zvaného Paměť národa. Na projektu se podílelo sdružení Post Bellum, Český rozhlas a Ústav pro studium totalitních režimů. Pamětníci jsou zde rozděleni do několika podskupin, podle historických událostí, kterých se zúčastnili. Jedna z těchto podskupin nese i název „Holocaust“ a k dnešnímu dni nabízí badatelům záznamy 271 rozhovorů

⁴⁰⁹ Po roce 2010 se vedení Židovského muzea v Praze rozhodlo tento projekt rozšířit i o poválečné období o svědectví tak zvané „druhé generace“. Dopusud bylo v rámci této nové aktivity, tentokrát již v digitální formě, pořizováno na 200 dalších vzpomínek. Projekt dnes nese název *Rozhovory s pamětníky*. Srv. ROUBÍNEK, Jan, *Zapisovaný rozhovor s kurátorkou sbírky Rozhovory s pamětníky Pavlou Hermínou Neuner*, Oddělení pro dějiny *šoa*, Židovské muzeum v Praze, 23. října 2014.

⁴¹⁰ Uvádím pouze několik příkladů z celé řady publikací, založených na těchto rozhovorech s pamětníky. Srv. FRANKOVÁ, Anita, *Terezínská výchova, Zprávy k prvnímu výročí terezínských domovů v L417*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, Praha: Nadace Terezínská iniciativa 1998, s. 114-120. LORENCOVÁ, Anna - HYNDRÁKOVÁ, Anna, *Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, Praha: Nadace Terezínská iniciativa 1999, s. 97-118.

s pamětníky *šoa*.⁴¹¹ Na projektu rovněž participuje Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Vojenský historický ústav, Židovské muzeum v Praze, Živá paměť o.p.s. a Muzeum Ústí nad Labem. Do digitálního archivu Paměti národa rovněž přispívají svými nahrávkami desítky dalších organizací, institucí i jednotlivců z České republiky i ze zahraničí.

I v několika izraelských akademických institucích pokračovaly od 90. let minulého století již dříve započaté projekty sběru a analýzy válečných vzpomínek přeživších *šoa*. Ty nejdůležitější z nich jsem již zmínil v minulé části této kapitoly. Podobné úsilí pokračovalo nyní i v Yad Vashem. Od svého založení do dnešního dne se zde podařilo celkově nashromáždit na 36 000 psaných, hlasových a audiovizuálních vzpomínek pamětníků. Valná většina 12 000 z nich, pořízena až v období posledních dvaceti let formou audiovizuálního dokumentu, je dnes k dispozici v audiovizuálním centru Yad Vashem na Herzlově hoře v Jeruzalémě. Jde o technicky poměrně snadno pořízené videonahrávky, kde každá z nich byla často natočena během jedné schůzky s narátorem (později byly i zaindexované a přeepsané do tištěné formy). Méně než 10 % těchto respondentů pochází z území prvorepublikového Československa.⁴¹²

Oproti tomu „zbývající“ 23 000 svědectví pořízených písemnou formou již v dřívějších dobách a za nepoměrně větší námahy přeživších, dobrovolníků a jiných obětavců (z nichž jsem některé zmínil) má Yad Vashem rovněž k dispozici. Jsou však neprobádána. Při jejich pořizování mnozí ze zaměstnanců nepolevovali ve svém pracovním úsilí, nehledě na vleklý generační konflikt s vedením Yad Vashem. Velká část těchto východoevropskými jazyky doslova „naškrábaných“ svědectví byla totiž pořízena ještě v období tak zvaného „velkého ticha“ (*haštiká hagdolá*) a často dodnes leží v zaprášených archivech na stejném místě, kam byla před několika desetiletími založena. Nikdo s určitostí neví, jakého jsou tyto osobní vzpomínky rozsahu a co je v nich přesně obsaženo. Jde o duchovní bohatství, jehož hodnota je

⁴¹¹ <http://www.pametnaroda.cz/theme/detail/id/6>.

⁴¹² Nelze rovněž přesně zjistit, kolik respondentů pochází z Čech a Moravy. Databáze audiovizuálního centra Yad Vashem totiž nerozlišuje mezi tehdejšími částmi prvorepublikového Československa: Čechami, Slovenskem a Podkarpatskou Rusí, a tudíž všechny tyto respondenty řadí do jedné země původu: „Czechoslovakia“. Českou státní příslušnost je tedy z těchto svědectví možné zjistit pouze podle jména města původu narátorů. Mezi všemi „Čechoslováky“ byli ve vzorku asi dvou set náhodně vybraných respondentů zastoupeni čeští židé přibližně dvěma pětinaми. Z tohoto údaje by se dalo odhadnout, že čeští židé statisticky představují mezi všemi respondenty audiovizuálních vzpomínek asi 3 %, což odpovídá přibližně 300 svědectvím izraelských židů s českými a moravskými kořeny v audiovizuálním archivu Yad Vashem. Srv. http://www.yadvashem.org/yv/en/about/visual_center/usc.asp. Rovněž. <http://www.yadvashem.org/yv/en/remembrance/multimedia.asp>.

nevyčísitelná. Je bohužel možné, že tyto dokumenty staršího data v blízké budoucnosti ještě neprobádanými zůstanou. Je ovšem pravdou, že v některých případech pořídil Yad Vashem překlad starších svědectví do hebrejštiny a v posledních letech je i digitalizoval. Nicméně tak většinou postupoval pouze v případě dokumentů větší národní historické důležitosti (některé z nich byly použity jako důkazy při Eichmannově procesu, jiné se vztahovaly k židovskému odboji v ghettech atd.).

Důležitým mezníkem pro historiografii šoa byl pád železné opony. Ten mimo jiné umožnil přístup do archivů ve východní Evropě, které byly po více než čtyři desetiletí badatelům z demokratického světa takřka nedosažitelné. Tak tomu bylo i v případě Československa a Izraele, kdy se po roce 1989 rovněž izraelským historikům otevřely brány československých akademických institucí. Tomu předcházela dnes již legendární návštěva prezidenta Havla v Izraeli v dubnu 1990,⁴¹³ při které došlo k vůbec prvnímu historickému setkání téměř 3 000 československých židů z celého světa.⁴¹⁴ S Václavem Havlem přiletěl do Izraele i vojenský speciál se sto osmdesáti řadovými členy československých židovských obcí, kteří se v Izraeli shledali s příbuznými, s nimiž se po desítky let sejít nemohli.⁴¹⁵ „Velmi studená válka“ mezi Československem a Izraelem se tehdy na jaře roku 1990 zásluhou prezidentů Havla a Herzoga proměnila v srdečné přátelství.

Konec rivality mezi východem a západem usnadnil i spuštění projektu, jehož cílem bylo dát první, ale zároveň již i poslední historickou šanci velkému množství přeživších šoa současně promluvit. Svět se díky revoluci v oboru informačních technologií tehdy počal podstatně rychleji globalizovat a předávání jakéhokoliv množství technických dat záviselo pouze na rychlosti a kapacitě internetového připojení. To, co bylo zcela nemožné ještě na konci 80. let, se nyní navázáním diplomatických styků, velkorysostí státníků oslněných euforií bourání Berlínské zdi a zapojením počítače do každodenního života stávalo skutečností. Ve světě výzkumu šoa se stal symbolem této doby globální projekt, inspirovaný americkým filmovým

⁴¹³ Diplomatické styky mezi Československem a Izraelem byly na úrovni velvyslanectví oficiálně obnoveny již 9. února 1990 během návštěvy izraelského ministra zahraničí Mošeho Arense, na kterou jej pozval tehdejší ministr zahraničních věcí Československa Jirí Diensbier st. Srv. Velvyslanectví státu Izrael v České republice: <http://embassies.gov.il/Praha/Relations/Pages/Bilateral-Treaties-and-Agreements.aspx>.

⁴¹⁴ *Havel Talks with Israeli Officials, Sightsees on First Israeli Trip*, in: JTA, Tel Aviv 26. dubna 1990.

⁴¹⁵ *180 Czechoslovak Jews to Accompany Havel on Historic Visit to Israel*, in: JTA, Tel Aviv 24. dubna 1990.

režisérem Stevenem Spielbergem. Spielberg v roce 1994 založil *Survivors Visual History Foundation* (Nadaci vizuální historie přeživších), která počala získávat videonahrávky vzpomínek přeživších *šoa*, ale i jejich odvážných zachránců či osvoboditelů, vzpomínky přeživších jiných *genocid* a pokusů o vyhubení celých skupin, ať už to byli Romové a Sintové, svědci Jehovovi, osoby tělesně či mentálně postižené, či homosexuálové. Mezi léty 1996-1999 se nadaci za pomoci místních spolupracovníků v mnoha zemích podařilo nashromáždit na 50 000 svědectví.

V roce 2006 prošel Spielbergův projekt dalším stádiem vývoje na své cestě k nesmrtelnosti a světovému uznání. Digitalizované svědecké výpovědi byly totiž uloženy na serverech dlouhé životnosti ve Vyšší odborné škole Dany a Davida Dornsifových Univerzity Jižní Karoliny v Los Angeles (*Dana and David Dornsife College of Letters, Arts and Sciences*), čímž bylo zajištěno jejich bezpečné uchování pro příští generace. Projekt byl tehdy rovněž přejmenován na *USC Shoah Foundation—The Institute for Visual History and Education* a z původní snahy o pouhé zachycení svědeckého příběhu přeživších přešli jeho realizátoři taktéž na pořádání vzdělávacích programů, cíleně užívajících videozáznamy rozhovorů s přeživšími. Hlavním záměrem tohoto úsilí bylo a zůstalo globálně bojovat proti rasové nenávisti, netoleranci a lidskému utrpení.⁴¹⁶

V mnoha zemích otevřela *USC Shoah Foundation* svá vizuální centra, jejichž cílem je formou internetového spojení s centrálou v Univerzitě Jižní Karoliny poskytnout badatelům svědectví všech přeživších v plném znění. V České republice jsou taková centra s neomezeným databázovým přístupem dvě. Jedním z nich je audiovizuální centrum *Malach* při Univerzitě Karlově a druhé sídlí nedaleko odtud v Židovském muzeu v Praze.⁴¹⁷ Rovněž v Izraeli jsou podobná centra dvě - jedno je umístěno v Yad Vashem a druhé pak v Haifské univerzitě. Díky takovémuto gigantickému globálnímu projektu mají poprvé v historii badatelé

⁴¹⁶ *USC Shoah Foundation—The Institute for Visual History and Education* dnes disponuje 53 000 audiovizuálních vzpomínek pořízených v 61 zemích, namluvených v 39 jazycích. Srv. <http://sfi.usc.edu/about/institute>.

⁴¹⁷ CVH Malach se nachází v Knihovně Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze na Malostranském náměstí 25. Badatelům je zde k dispozici 566 nahrávek přeživších *šoa* v českém jazyce. Srv. <http://ufal.mff.cuni.cz/cvhm/content-langs.html>. Audiovizuální centrum Židovského muzea v Praze sídlí na adrese U Staré školy 1, Praha 1 a rovněž zde má badatel neomezenou možnost výběru z více než 50 000 nahrávek. Srv. http://aleph.jewishmuseum.cz/F/TVTFNE3BR5FKCVR7GL5SYFC43PA2LXKR1VEMS9RN4R5225NRR-01462?func=file&file_name=mc.

v Izraeli i České republice možnost přímé komparace svědeckých výpovědí přeživších. Možnost, jaká se nikomu v minulosti dosud nenaskytla.

V závěrečné části této práce bych rád provedl srovnání obsahů svědeckých výpovědí obou zemí s použitím projektů zmíněných v této kapitole, probíhajících v obdobích od druhé světové války až po současnost. Ne vždy bude komparace prostá jako v případě projektu posledního, kde ji lze často provést okamžitě ve studovně na osobním počítači. Projekty totiž probíhaly v Čechách i Izraeli v různých dobách, byly lokálního charakteru a oba státy na nich většinou nikterak nespolupracovaly. Často, převážně v počátečním období, byly pracovní skupiny špatné technicky vybaveny, někdy jim nepřálo vedení samotných institucí a hlavně politici. Přesto však mezi výzkumy v obou zemích, i přes politickou izolaci, existovala jistá paralela a jejich komparace je nadmíru zajímavá.

Šestá kapitola

Posouzení typických názorových struktur poskytovatelů vzpomínek v závislosti na zúčastněném projektu

6a) několik technických poznámek ke způsobu porovnávání

Nyní bych rád v chronologickém pořádku analyzoval vzpomínky přeživších *šoa* podle pramenů ze kterých pocházejí. Pokud se jednalo o autorizovaný rozhovor, uvedl jsem jméno narátora v plném znění. Nepodařilo-li se rozhovor autorizovat, nebo si dotazovaná osoba výslovně nepřála své jméno uveřejnit, užil jsem v textu či poznámkovém aparátu pouze jména křestního a iniciálu příjmení.

Počet respondentů, jejichž válečná svědectví mi byla dána k dispozici, se v každém z projektů lišil a pohyboval se od několika desítek do několika set. Jako příklad mohu uvést tzv. Dokumentační akci Židovské agentury pro Palestinu z let 1945-1946. Na základě dostupných archivních materiálů jsem získal přístup k pouhým 21 vzpomínkám, zatímco z projektu Památníku Terezín probíhajícího od poloviny let šedesátých do současnosti mi bylo k dispozici všech 566 svědectví. Přes tento zjevný nepoměr je možné poukázat na určité atributy, které výpovědi každého z projektů charakterizovaly.

Materiály tuzemských archivů jsem zpravidla probádal osobně (jedná se o Památník Terezín, Židovské muzeum v Praze, Národní archiv, ale i soukromý archiv rodiny Freundů v Kutné Hoře a archiv rodiny Roubínkovy v Luži u Chrudimi). K materiálům v zahraničních institucích mi pomohli získat přístup moji přátelé v nich zaměstnaní. Rád bych proto na tomto místě poděkoval řediteli *Bet Terezína* panu Odedu Bredovi a paní Miriam Mouryc z Evropského oddělení Yad Vashem. V neposlední řadě je namístě poděkovat i moderní technologii. Řada institucí již několik let pracuje na projektech digitalizace svých dokumentů a jejich publikováním na svých webových stránkách. Bez všech těchto pomocníků by byl můj přístup k archivním materiálům některých institucí mnohem složitější a časově náročnější.

6b) od projektu Zeeva Schecka ke Stevenu Spielbergovi – motiv k vyprávění přeživších a analýza jeho obsahu

Tak zvaná Dokumentační akce, organizovaná v letech 1945-1946 Židovskou agenturou pro Palestinu, byla prvním poválečným projektem s úmyslem dokumentovat osud židů na území Protektorátu Čech a Moravy. Svědectví byla zarchivována v písemné formě. Místní organizátoři projektu dostávali z kanceláře Židovské agentury ve Velké Británii přesné instrukce, jak rozhovory s narátory tematicky rozčlenit.⁴¹⁸

Stojí však za povšimnutí, že jakkoliv je sbírka Dokumentační akce rozsáhlá, svědectví a vzpomínky v ní zaujímají jen relativně malou část.⁴¹⁹ Většinou se jedná o originální dokumenty z terezínského ghetta, z úřadů tak zvané „židovské samosprávy“ (*Jüdische Selbstverwaltung Theresienstadt*), majících vnějšímu světu dokázat opodstatnění tak zvaného „židovského osídlení“. Jsou mezi nimi například dokumenty vydané „Radou starších“ (*Ältestenrat*), „Oddělením pro zdraví a sociální péči“ (*Abteilung Gesundheitswesen und Fürsorge*), „Oddělením péče o mládež“ (*Jugendfürsorge*) a jinými institucemi s eufemistickými názvy, podílejícími se na vnitřní administrativě ghetta.

Narátory Dokumentační akce měli své válečné zážitky dosud v živé paměti, proto si pamatovali většinu každodenních faktů života v ghettu a později na Východě až do nejmenších detailů. Někteří z nich, budu-li konkrétnější, byli schopni zcela přesně rekonstruovat složení jejich terezínského jídelníčku, měli dosud v živé paměti jména téměř všech svých spoluvězňů, pamatovali si názvy terezínských kasáren, číselné statistické údaje, a znali systém zásobování ghetta proviantem, zvláště pokud v terezínském ghettu v době svého věznění pracovali na nějakém z odpovědných

⁴¹⁸ Jeden z příkladů instrukcí poslaných do Prahy z londýnské kanceláře Židovské agentury (The Jewish Agency for Palestine, 77 The Great Russel Street, London) je dopis, který stanovil, z čeho by se měla skládat svědectví o zavražděných židovských osobnostech terezínského ghetta (*prominentech*), jež měli poskytnout jejich tehdejší známí a spolupracovníci. Podle těchto stanov musí pořádaná zpráva obsahovat následující podrobnosti: krátký životopis, okolnosti, za jakých daná osoba vstoupila na odpovědné místo veřejného života, charakteristiku její práce, anekdoty z její práce, kritické posouzení její práce, výsledek její práce, okolnosti za kterých byla osoba deportována a za kterých zahynula. Podle těchto regulí by svědci dále měli dát k dispozici zachované prameny k ověření činnosti židovských osobností a jejich zabití, rovněž poskytnout kontakt na žijící svědky a dát k dispozici existující relikvie spjaté s těmito osobami (například poznámky, knihy, obrazy, fotografie a jiné). Srv. Židovské muzeum v Praze-Vzpomínky, Odborná a umělecká tvorba vzniklá po osvobození, Klaber Josef: korespondence (Dokumentační akce), 23. října 1945.

⁴¹⁹ Yad Vashem -Theresienstadt Collection: Original documentation from the Theresienstadt Ghetto, Record Group O. 64, File Number 104-105H.

míst. Kromě faktické přesnosti a detailnosti tkví přednost těchto svědectví v tom, že narátoři dosud nestačili být ovlivněni svým okolím.

Po skončení Dokumentační akce v roce 1946 bylo na základě vzájemné dohody rozhodnuto dokumenty rozdělit takovým způsobem, aby mohly současně samostatně sloužit badatelům v Československu i britské Palestině. Proto svědectví a dokumenty z tohoto projektu, nyní uložená v Židovském muzeu v Praze a v Yad Vashem, není nutné srovnávat. Pocházejí totiž ze stejného projektu Židovské agentury a nejsou mezi nimi podstatné rozdíly.

V roce 1946 byla ještě v Československu u moci demokratická vláda, jakkoliv z vnitřního politického boje oslabená. Přesto ale tehdy ještě neměl nikdo zájem ideologicky ovlivňovat výstupy podobných projektů, jako tomu bývalo v pozdějším období komunistické diktatury, pokud práci na nich vůbec režim povolil. Nemohu ovšem ani potvrdit, že bych kdekoliv v psaných vzpomínkách Dokumentační akce zaznamenal snahu narátorů úmyslně se zaměřovat na sionistické hnutí v ghettu, přestože by se to vzhledem k tomu, že Židovská agentura projekt financovala, mohlo i předpokládat. Oproti tomu při podrobné analýze ostatních mně dostupných dokumentů z terezínského ghetta, které jsou rovněž součástí této archivní sbírky, je důvod se domnívat, že její tvůrci-sionisté, kteří ji měli za úkol po skončení války dopravit do Palestiny, se orientovali převážně na sběr dokumentů se sionistickým zaměřením. Množství takto sebraných dokumentů bylo proto větší, než bylo proporcionální zastoupení sionistů z hnutí *Hechaluc* v populaci terezínského ghetta.⁴²⁰

V kapitole 5b jsem zmínil Svědecké listy (*dapei ed*), jež mohli od první poloviny 50. let v Yad Vashem návštěvníci vyplňovat za své zavražděné příbuzné a upozornil jsem rovněž, jak je možné formulář Svědeckého listu získat. Rád bych jej nyní čtenáři více přiblížil. Zařazení zavražděného příbuzného či blízké osoby do kartotéky bylo podmíněno vyplněním pouze několika mála povinných údajů tohoto formuláře. Bylo třeba uvést: 1. jméno a příjmení osoby, 2. její pohlaví, 3. trvalé bydliště před válkou, 4. příčinu smrti a 5. její vztah k osobě podávající svědectví. Bylo zde však ještě dalších 32 nepovinných kolonek, jež měly informaci o osobě upřesnit, ale většina z nich zůstala téměř vždy nevyplněna, hlavně pokud se jednalo o vzdálenější příbuzenský vztah, či náhodné přátelství, zrozené až za ostatními dráty

⁴²⁰ Yad Vashem – Theresienstadt Collection: Original documentation from the Theresienstadt Ghetto, Record Group O. 64, 2, 457 souborů.

koncentračního tábora. V každé z kolonek tohoto dotazníku nebylo však více místa, než na několik málo slov, případně na výběr jedné z několika předem předtištěných možností. Společně s malou fotografií zesnulého, již bylo možné rovněž přilepit do pravého horního okraje formuláře,⁴²¹ se Svědecký list více podobal úřední žádosti o občanský průkaz či cestovní pas. Nebylo zde žádné místo pro vyjádření osobních pocitů, či doplnění dalších informací o zemřelé osobě.

Záměr vypátrat přesný počet židovských obětí *šoa* a dát těmto počtům jména se v té době v komunistickém Československu setkával s nezájmem vládnoucí garnitury. Přesto ale nakonec z iniciativy Státního židovského muzea v Praze k podobnému projektu došlo. Byla jím, státem trpěná (i financovaná), rekonstrukce Pinkasovy synagogy, probíhající ve vší tichosti v letech 1950-1954. Po dokončení opravy obvodového zdiva byla na něj malířem Václavem Boštíkem vepsána jména více než 77 000 zavražděných českých židů (kapitola 3d). Je nutné podotknout, že po sovětské invazi v roce 1968 byla synagoga komunisty „z technických důvodů“ opět uzavřena.

Projekt Rachel Auerbachové, realizovaný pod patronací Yad Vashem (kapitola 5b), byl sice převážně zaměřen na narátory z oblasti Polska a bývalého Sovětského Svazu, přesto ale mezi nimi byli někteří židé z Čech či Moravy, již byli deportováni nacisty do polských ghatt. Co motivovalo Rachel Auerbachovou ke spolupráci s Yad Vashem a proč svědectví přeživších *šoa* sepisovala?

Už v předválečném Polsku si v židovských kulturních kruzích vytvořila renomé dobré spisovatelky, tvořící v jazyce jidiš, když psala o každodenním životě židů východního Polska a Ukrajiny. Sama až do konce války přežila v ilegalitě, pracujíc na katalogizaci Ringelblumova archivu varšavského ghetta. Přebývala v tak zvané „arijské“ části Varšavy, poté co v březnu 1943 - pouhý měsíc před povstáním – ghetto tajně opustila. Její předválečné i válečné publikace vycházely i později v Polsku a Izraeli.⁴²²

⁴²¹ V hebrejské mutaci formuláře Svědeckého listu se fotografie vlepovaly na pravou stranu. V ostatních jazycích pak na stranu levou.

⁴²² AUERBACH, Rachel, *Oyf di felder fun Treblinka?* (V polích Treblinky), Lodž: Centralna Zydowska Komisja Historyczna 1947. AUERBACH, Rachel, *Der Yidisher Oyfshand Varshe 1943* (Varšavské židovské povstání 1943), Varšava: Tsentral Komitet fun di Yidn in Poyln 1948. AUERBACH, Rachel, *Undzer Khesbn mitn Daytshn Folk* (Naše účty s německým národem), Tel Aviv 1952. AUERBACH, Rachel, *Behutsot Varsha 1939–1943* (V ulicích Varšavy 1939-1943), Tel Aviv: Am Oved 1954. AUERBACH, Rachel, *Varshever Tsavoets* (Varšavské Testamenty), Tel Aviv 1974.

Nikdy, dokonce ani v poválečných letech, se Rachel nepřihlásila k sionistickému hnutí. Neangažovala se ale ani mezi polskými komunisty a proslula svojí apolitičností. Jidiš kultura byla totiž její „politikou“, vášní a životním posláním. Umělecky tedy proto neoslovovala ani Poláky ani Izraelce. Dokonce i tehdy, když se v prvních poválečných letech komunisté začali v Polsku rozpínat, netoužila jej opustit. Přesto však, s rostoucí nesvobodou, která se navenek projevovala znárodněním průmyslu a násilnou kolektivizací zemědělství, byla nucena se v roce 1950 vystěhovat do Izraele. I tam však zůstala již navždy „polskou židovkou“ a zachovávajíc si svoji loajalitu k diaspoře, nadále publikovala v jazyce jidiš - i pro Izrael poněkud exotickým.

V duchu zachování tradice židovské životní cesty (*Jidischkeitu*), se spisovatelskou zručností jí vlastní, byly vedeny i tisíce na papíře zaznamenaných rozhovorů společně se stovkami audionahrávek, jež Rachel Auerbachová, jak jinak než v jazycích východoevropských židů, sepsala. Byly to rozhovory s lidmi jí názorově blízkými,⁴²³ z nichž velká část před válkou nebyla, ani se po ní nestala přesvědčenými sionisty. Ve svých malých telavivských bytech někdy také nostalgicky vzpomínali na svůj domov ve východní Evropě, který někteří z nich opouštěli až při poválečných vlnách polského antisemitismu, či po nastolení komunistické diktatury. Izraelský projekt Rachel Auerbachové probíhal v období, kdy v Československu vládl ten nejvražednější stalinismus, a podobná aktivita by mohla být klasifikována jako „protistátní činnost“. Proto k němu zatím na české straně neexistoval vhodný ekvivalent. Vlivem soudního procesu s Adolfem Eichmannem však postupně v Izraeli, ale i v Československu, doznělo tak zvané období „velkého ticha“ ve vztahu k šoa a nové projekty věnované vzpomínkám byly postupně uváděny do života.

V kapitole 5b jsem poukázal na dva projekty, jež byly nezávisle na sobě rozběhnuty na obou stranách železné opony. První z nich byl počinem Institutu soudobého židovství Avrahama Harmana při Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě a nesl název „Vzdělávání a kulturní život v Terezíně“. Ve stejné době začínal rovněž projekt v Československu, organizovaný Památkem Terezín. Přes všechny ideologické rozpory mezi oběma zeměmi byla témata obou výzkumů v jistém smyslu

⁴²³ COHEN, Boaz, *Rachel Auerbach, Yad Vashem, and Israeli Holocaust Memory*, in: Polin: Studies in Polish Jewry, díl. 20, Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization 2007, s. 199-203.

podobná. Pokusím se motivy k vyprávění přeživších a jejich obsah v obou zemích analyzovat.

Organizátoři jeruzalemského projektu kontaktovali několik desítek bývalých vězňů terezínského ghetta a rozhovor s nimi zaznamenali na magnetofonový pásek. Jejich výběr pro tento projekt napovídá, že šlo často o jedince, kteří vstoupili do sionistických organizací (*Tchelet Lavan, Hechaluc, Hašomer Hacair*) až ve víru událostí konce 30. let a blížícího se nacismu, ve snaze získat v případě bezprostředního ohrožení života britský certifikát k legálnímu vystěhování do Palestiny. Rozhovory byly vedeny v němčině či hebrejštině podle toho, nakolik si za více než deset let v zemi již dokázali vypravěči hebrejštinu osvojit. Většinou, až na výjimky, s narátory v obou jazycích hovořil David Ben Gershon. Pokud se hebrejsky osmělili vyprávět, dopouštějí se přesto občasných gramatických chyb, což by mohlo napovědět tomu, že se tento jazyk začali seriózně učit až v posledních letech po svém poválečném příjezdu do Izraele a nikoliv od dvacátých let v jazykových kurzech sionistických organizací prvorepublikového Československa. Hebrejštinu jim byla tehdy na počátku šedesátých let tak novou, jako samotná sionistická ideologie, s jejímiž ideály se - nyní jako občané Státu Izrael – ztotožňovali.

Naproti tomu se ale velká část respondentů tohoto projektu již tehdy, kdy byla jen o něco více než deset let v zemi, prezentovala hebrejským jménem a nikoliv jménem německým či českým z předválečného období. Jakkoliv nebyli od útlého věku vychováni v sionistickém duchu, snažili se nyní v nové zemi stopy diaspory prostřednictvím získání hebrejského jména zakrýt. S novým biblickým jménem totiž získala osoba zdánlivě novou, virtuální identitu. Těžké vzpomínky na válečnou minulost, kdy nosila původní jméno, to zdánlivě oddálilo. Pohebrejštní jména mělo ale nyní i své zcela praktické a každodenní důvody. Bohužel už v dobách palestinského *jišuvu* byl původ nového přistěhovalce a doba strávená v zemi známkami neoficiálního společenského statutu. Pohebrejštním jeho jména se pak dalo mnohem obtížněji určit, je-li společensky prestižnějšího aškenázského, či „plebejštějšího“ sefardského původu, je-li nezkušeným přistěhovalcem, či poměry známým rodilým Izraelcem.

Posluchač jednotlivých svědectví tohoto projektu bezesporu získal velké množství informací o životě židů v Protektorátu, později o terezínském ghettu, případně jiných místech, do nichž se čeští židovští vězni v období války dostali. Přesto se ale někdy při jejich kritickém zkoumání není možné ubránit pocitu, že jsou

otázky kladeny cíleně tak, aby vypravěč z odpovědi „vypreparoval“ ze své předválečné minulosti výhradně podrobnosti o svém vztahu k židovství, k sionistickému hnutí,⁴²⁴ případně zaujal postoj k českému antisemitismu,⁴²⁵ přestože mohla tato „židovská verze“ vzpomínek v životě asimilanta hrát až do roku 1938 často zcela nepodstatnou úlohu. Po důkladném prozkoumání jsem totiž nenalezl jediného respondenta, jenž by byl sionistou již v dobách svobodné první československé republiky, a nestal by se jím až pod nátlakem a přímým vlivem blížící se nacistické hrozby. Někdy se proto zdá, jako by v tomto projektu měly kladené otázky větší, národní důležitost, než samotné odpovědi.

K období po příchodu nacistů do Čech kladl tazatel opět často otázky spjaté s činnostmi sionistů po okupaci, jejich případnou ilegální činností v rámci sionistického hnutí (například organizaci letního sionistického tábora v srpnu 1939, či účast na tajných oslavách prvního máje roku 1940) a vyhýbá se jiným, rovněž aktivním nesionistickým hnutím. Také má zájem seznámit se s osobní zkušeností narátora s českými nacistickými kolaboranty. V některých případech dokonce vypravěče takto kladené otázky přivedly do menších rozpaků (nastala pauza), neboť se na sionistické činnosti pravděpodobně nepodílel do takové míry, která by naplnila představu tazajícího.⁴²⁶

Nerad bych ovšem architektky projektu obviňoval z předpojatosti. Jeho upřímným cílem bylo bezesporu podat co možná nejobektivnější svědectví o terezínském ghettu a o tragédii českého židovstva v období války. Výběr otázek byl ovlivněn pouze duchem doby tehdejšího, sice ideologicky ovlivněného, ale přesto demokratického Izraele. Důkazem je například i rozhovor s herečkou Navou Schan (dříve v Československu Vlastou Schönovou) o její kulturní aktivitě v terezínském ghettu, jehož většina je věnována právě umění.⁴²⁷ Velice věcným a konkrétním je i rozhovor s Hanou Fischelovou, která zevrubně líčí pobyt v osvětimském „rodinném táboře“. Přesto je ale například Hana během rozhovoru rovněž tázána, zdali tehdy nevěděla něco o existenci odbojového hnutí v Osvětimi,

⁴²⁴ Hebrejská univerzita v Jeruzalémě-Institut soudobého židovství Avrahama Harmana (*Ha machon le jahdut zmanejnu al šem Avraham Harman*), Oddělení orální historie (*Ha mador le tiud ba alpe*): Vzdělávání a kulturní život v Terezíně (*Chajej tarbut ve chinuch be Terezianštat*), rozhovor s Ariem Karnym (Harrym Krausem), Interview No.(34) 12A - (34) 12A5, 1. polovina 60. let.

⁴²⁵ Tamtéž, rozhovor s Lizou Gidron (Elishevou), Interview No.(34)7A, No.(34) 7A2, No.(34) 7A3, 1. polovina 60. let.

⁴²⁶ Tamtéž, rozhovor s Lizou Gidron (Elishevou).

⁴²⁷ Tamtéž. Rozhovor s Navou Schan, Interview No.(34) 13A1- (34) 13A2, 1. polovina 60. let.

nebo se jej přímo neúčastnila. Fischelová sice nic o odboji nevěděla, tato otázka však musela být vyslovena. Vždyť ozbrojený odpor (*hitnagdut mezujenet*) a ilegální činnost židů (*peilut machtartit*) během války byly hnacím motorem Izraele od jeho vzniku až do počátku 60. let. Přesto ale i v případě rozhovoru s Hanou Fischelovou, a některých jiných, šlo o velice vyvážený nadčasový popis situace.⁴²⁸ Architekti projektu se nebáli ani rozhovorů s „kontroverzními“ osobami. Příkladem je interview s příslušníkem židovské policie ghetta (*Ghettowache*), jehož úkolem bylo aktivně spolupracovat s nacisty „při boji proti židovské kriminalitě“.⁴²⁹

V letech, kdy v Izraeli již měli zkušenosti se zmíněnými projekty Svědeckých listů, Rachel Auerbachové, a orální historie Avrahama Harrana, začali v polovině šedesátých let také v Čechách archivovat výpovědi přeživších *šoa*. Bylo to v Památníku Terezín. Jak je možné pořízené vzpomínky charakterizovat? Část z nich byla namluvena ještě v období politického tání druhé poloviny 60. let a možnost vypravěčů vyjádřit svobodně svůj názor z nich byla patrná. Ovšem i po sovětské okupaci a počátku normalizace tento projekt nadále pokračoval. Tentokrát se ale počal zaměřovat téměř výhradně na narátory z Malé pevnosti a koncentračního tábora v Litoměřicích. Pokud ale i v těchto letech do archivu Památníku Terezín „zabloudil“ bývalý židovský vězeň ghetta, i on možnost zanechat zde své svědectví dostal. Nikdo z organizátorů projektu se totiž nemusel obávat, že by se zážitky z ghetta snad chtěl pokusit někdo publikovat, či jinak „propagandisticky zneužít“. Svědectví nemělo archiv nikdy opustit a veškerý komunistický tisk byl cenzurován.

Je nutné se vžít do nelehké doby, v níž byly vzpomínky pořizovány a pochopit, že ne ke všemu se mohli narátoři vyjadřovat svobodně. Pro názornost uvedu několik příkladů. V duchu normalizace jsou například bývalí vězňové tázajícími velmi frekventovaně nazýváni „soudruhy“, aniž by byli komunisty. Je nutné to akceptovat, aniž by to vždy degradovalo kvalitu válečné vzpomínky. Je třeba se mít ovšem na pozoru. Pokud se například v jedné vzpomínce dočteme, že při práci na zahradách dozorců Malé pevnosti: „[...]soudruh Freund dostal facku od dozorce Jöckela“ [...].⁴³⁰, je třeba tuto informaci zhodnotit kriticky. Jiří Freund, jenž

⁴²⁸ Tamtéž. Rozhovor s Chankou Fischelovou, Interview No.(34) 17, 1. polovina 60. let.

⁴²⁹ Tamtéž. Rozhovor se Samim Shmuelim (Šmulovicem), Interview No. (34) 11, 1. polovina 60. let.

⁴³⁰ Památník Terezín-Dokumentační oddělení, Vzpomínky, FREUND, Jiří (č. 1973), 16. dubna 1980. (poznámka autora: Heinrich Jöckel, vězni hanlivě nazývaný „Pind’a“, ve skutečnosti nebyl řadovým dozorcem, nýbrž velice krutým a surovým velitelem věznic gestapa v terezínské Malé pevnosti).

válku přežil, rozhodně nepatřil do řad komunistických odbojářů, přestože by se to podle archivního zápisu z roku 1980 mohlo zdát.⁴³¹

Jako jiný příklad nepřesnosti, či spíše účelové manipulace, může posloužit vzpomínka Vlasty Schönové (Nava Schan), která již o několik let dříve vypovídala ve zmíněném projektu Institutu soudobého židovství Avrahama Harmana v Izraeli. Tón jejího svědectví je však nyní poněkud odlišný. Vypovídá o „velmi silném vlivu levice a KSČ v ghettu“, či o „nejednotnosti (sionistického hnutí) *Hechalucu*“.⁴³²

Jako další příklad snahy režimu pokusit se záměrně výpovědi narátorů manipulovat je většinou irelevantní otázka „funkce KSČ v ghettu“, přičemž většina vypravěčů si musela záměrně odpověď vymýšlet, aby mohl rozhovor pokračovat.⁴³³ V přírůstkové knize vzpomínek nechybí u některých bývalých vězňů ghetta za jménem dodatek „člen KSČ“, jakoby se snad jednalo o akademický titul. V žádném případě ale není možné z občasných tendenčních poznámek obvinít narátory. Naprosto ve všech případech byli vypravěči k prokomunistickým prohlášením přinuceni tázajícími. Patřila ke koloritu doby, bez něhož tehdy nebylo možné cokoliv veřejně prezentovat.

Co je vzpomínkám z Památníku Terezín z období komunismu společné? Téměř žádná z nich se nevěnuje židovství v rodině narátora a roli náboženství v jejich předválečném životě. Je pravdou, že většina českých židů byla vlivem asimilace za první republiky nábožensky vlažná, přesto se ale ještě v této době judaismus aktivně praktikoval v generaci jejich rodičů, či prarodičů. Ve vzpomínkách to ale není nikterak zachyceno. Dokonce i dvě vzpomínky poválečného zemského rabína Richarda Federa postrádají jakoukoliv zmínku o židovském ritu a judaismu! Zápis vzpomínky pana rabína Federa se omezuje pouze na popis osobních válečných zážitků a proces pohřbívání v terezínském ghettu. Rovněž vzpomíná

⁴³¹ Jiří Freund se stal komunistou až pod nátlakem a to několik měsíců po komunistickém převratu v únoru 1948. Chtěl totiž sebe, jakožto „syna živnostníka“, a jeho právě založenou rodinu uchránit před perzekucí. Srv. FREUND, Jiří, *Vzpomínky z mládí*, Kutná Hora: Archiv rodiny Freundů 1918-2000.

⁴³² Památník Terezín-Dokumentační oddělení, *Vzpomínky*, SCHÖNOVÁ, Vlasta (č. 572), 23. února 1972. Paní Schönová, občanka Izraele, si svojí výpovědí pro Památník Terezín patrně chtěla naklonit komunistické úřady. V Československu žila totiž její velká láska Hubert Herrman. Sblížili se při její návštěvě Československa v létě roku 1968. Po sovětské okupaci Československa již ale Herrman nestihl republiku opustit. Trvalo pak několik let společného úsilí, než se jim podařilo československé komunisty přesvědčit, aby Herrmanovi umožnili vystěhování do Izraele. Srv. SCHÖNOVÁ, Vlasta, *Chtěla jsem být herečkou*, Praha: Ivo Železný 1993, s. 193-246.

⁴³³ „[...] přišel do ghetta do kasáren za Vlastou Tanenbergovou soudruh Antonín Černý (dnes pracuje na Městském výboru KSČ Praha) [...]“ Srv. Památník Terezín-Dokumentační oddělení, *Vzpomínky*, LORENCOVÁ, Anna, (č. 1295), 9. října 1974.

vychovatele Egona Redlicha.⁴³⁴ O víře, jež byla jeho základním životním posláním, zde však vůbec nemluví. Vzpomínky Památníku Terezín se rovněž ze zjevně politických důvodů snažily vyhnout tématu sionismu.⁴³⁵ Také ani jedna z nich se nezabývá tématem válečné kolaborace Čechů s nacisty. V době, kdy se komunistický režim snažil na západě od naší hranice uměle vykonstruovat domnělého vnějšího nepřítele, bylo nutné, aby národy Čechů a Slováků, ať už skutečně či domněle, stály jednotně. Připomínání českého, a převážně pak slovenského, kolaborantství s německými nacisty by vyjádřilo pocit slabosti a tuto imaginární národní jednotu by podkopávalo. Proto, přestože byla otázka válečné kolaborace ožehavou, tázající se jí záměrně vyhýbali. Navzdory zmíněným „odrazům doby“, zůstává přesto většina poskytnutých vzpomínek názorově vyvážená a stala se tak cenným zdrojem informací pro příští generace.⁴³⁶

Podle chronologického pořádku bych nyní rád pokračoval v popisu válečných vzpomínek židů, poskytnutých izraelskému projektu organizace *Massuah*, jenž byl uveden v život v roce 1972. Lišil se od předešlých projektů převážně tím, že byl osobitě sionistickou akcí, organizovanou hnutím *Hanoar Hacioni* (Sionistická mládež) a *Bnei Akiva* (Akivovy děti). Jeho cílem nebylo pouze připomenout tragický válečný osud židů, ale hlavně vychovat novou generaci aktivních sionistů, jejichž životní náplní se měla stát tvrdá fyzická práce při budování Izraele s kulisovým použitím náboženské ideologie, jakožto symbolu zcela moderního židovského národa.⁴³⁷ Tímto směrem se ubíral i výběr narátorů, již pocházeli z různých koutů nacisty okupované Evropy. Pro názornost uvedu příklady několika vypravěčů pro tento projekt: Rivka Cooper, pocházející z Polska, vypráví o židovském hnutí odporu

⁴³⁴ Památník Terezín-Dokumentační oddělení, Vzpomínky, FEDER, Richard (č. 93), 11. července 1967. Tamtéž. FEDER, Richard (č. 247), 2. prosince 1968.

⁴³⁵ Patrně jedinou vzpomínkou, věnující se sionistickým mládežnickým hnutím, je rozhovor s tajemníkem Rady židovských náboženských obcí, členem KSČ, Otou Heitlingerem. Byla zarchivovaná v dobách normalizace. Je ovšem velmi pravděpodobné, že své svědectví Heitlinger poskytl ještě před sovětskou okupací a vzpomínka byla zakatalogována až v roce 1972, což bylo tehdy běžnou praxí. Srv. Památník Terezín-Dokumentační oddělení, Vzpomínky, HEITLINGER, Ota (č. 737), 15. června 1972.

⁴³⁶ Tamtéž, HAAS, Lev (č. 843), 22. - 24. dubna 1972. Tamtéž. HOŠKOVÁ, Helga (č. 2236), 15. května 1989. Tamtéž. BERMAN, Karel, (č. 870), 22. května 1966. Tamtéž. LUSTIG, František, (č. 1962), 16. dubna 1980.

⁴³⁷ Velmi důležitým aspektem hnutí *Hanoar Hacioni* byl rovněž judaismus. Lišil se ale od ortodoxního náboženského směru. Soustředil se pouze na vizuální náboženské symboly (zapalování svící, modlitby a jiné obřady) více, než na jeho samotnou duchovní a morální podstatu a striktní dodržování příkazu *halachy* (židovského náboženského práva). Realizaci sionismu viděl *Hanoar Hacioni* v dosažení konkrétních cílů (*hagshama*) - ve výchovné práci s mládeží, v budování kibuců, jejich obraně či obdělávání půdy. Pomoci k tomu měl osobní příklad a charisma jejich vychovatelů či učitelů (*dugma ishit*). Srv. <http://hholamit.org.il/history.asp?ln=en>.

ve varšavském ghettu,⁴³⁸ Rafi Ben Shalom ze Slovenska pak vzpomíná na ilegální činnost sionistické vystěhovalecké organizace v Maďarsku *Hamisrad Ha'Erec Israeli* (Kancelář Erec Israele).⁴³⁹

Jedním z mála narátorů pocházejícím z Čech je Ari Tarsi z Prahy, jenž byl ve své pre-sionistické minulosti znám jako Harry Tressler. Na jeho příkladu je možné prezentovat osudy mnoha českých sionistů, perzekuovaných v období války nacisty. Popisuje „rozhodně sionistickou atmosféru“ v rodině, ale nezmiňuje už, čím byla jeho rodina konkrétně sionistická, zdali spolu doma mluvili hebrejsky, či se aktivně již od 20. let připravovali na praktický život v palestinské zemědělské osadě (*hachšara*). Obávám se, že v rodině Tresslerů, obdobně jako i v mnoha dalších sionistických rodinách Čech, vrcholil v době míru jejich sionismus zaplacením dobrovolného ročního příspěvku Židovskému národnímu fondu (*Keren kajemet*) na vysázení stromů v Palestině. Je tragické, že možná právě proto zmeškali poslední možnost k vystěhování a později zůstali uvěznění v Čechách.

Ari se po okupaci země stal členem vedení sionistické organizace *Hamisrad Ha'Erec Israeli*,⁴⁴⁰ kde byl jmenován blízkým spolupracovníkem židovského staršího Jakoba Edelsteina v terezínském ghettu. Líčí, jakým způsobem prováděl „ilegální činnost“, při níž měl, jakožto správce kartotéky dětí a mládeže, zachránit co možná nejvíce mladých pro poválečnou imigraci do Palestiny. Ve skutečnosti ale sám připouští, že až na malé výjimky nemohl dělat nic jiného, než v transportní listině do vyhlazovacího tábora jméno dítěte vyměnit za jméno jiné, aby počet vězňů transportu souhlasil. Přes veškerou snahu se, až na malé výjimky, mnoho lidských životů zachránit nepodařilo.⁴⁴¹

V roce 1975 byl slavnostně otevřen *Bet Terezín*. V kapitole 5b jsem již ozřejmil, v čem jeho funkce spočívala a nyní bych rád vyložil, jakým způsobem zde jeho architekti osobní vzpomínky přeživších *šoa* uspořádali a jakého jsou charakteru. Byly uloženy zajímavou formou, na 70. léta velice moderní. *Bet Terezín* se totiž nestal pouhým muzeem a později i vzdělávací institucí, ale taktéž jakýmsi neformálním „návštěvnickým centrem“ přeživších, jejich příbuzných a přátel. Stejně

⁴³⁸ <http://www.massuah.org.il/english/Article.aspx?Item=725>.

⁴³⁹ <http://www.massuah.org.il/english/Article.aspx?Item=724>.

⁴⁴⁰ Yad Vashem, *Beit hasefer hamerkazi le horaot hašoa* (Centrum pro výuku o holocaustu), *Merkaz hamida odot hašoa* (Informační centrum pro holocaust), *Bohemia ve Moravia, Protektorat* (Protektorát Čechy a Morava), s. 3.

⁴⁴¹ Tresslerova rodina nebyla ani nikterak nábožensky založena. Podle slov samotného Harryho Tresslera jej k židovství vázalo pouze to, že: „věděl, že je žid a že až bude velký, bude králem Palestiny“. Srv. <http://www.massuah.org.il/english/Article.aspx?Item=734>.

neformálně byly i uspořádány válečné vzpomínky zde uložené. Každé osobě byla založena osobní složka (*tik iši*), obdobně jako kdysi mívali ti dříve narození z nás u ošetřujícího lékaře. Tato osobní složka zůstala trvale „otevřená“. Při každé z jejich pravidelných, často neformálních i předem neplánovaných, návštěv *Bet Terezína* si ji její vlastník mohl vyžádat, nahlédnout do ní, doplnit své svědectví, a případně vložit historickou fotografii z válečné doby, či jiný dokument s ní spjatý.⁴⁴²

Jedny z prvních svědectví poskytli členové sionistického hnutí *Hechaluc* (například diplomat Zeev Scheck, spisovatelka Ruth Bondyová, či architekt Albin Glaser), společně se známými osobnostmi terezínského ghetta, zavražděnými nacisty (vedoucím výchovy mládeže Egonem (Gondou) Redlichem, starším ghetta Jakobem Edelsteinem, Paulem Eppsteinem a jinými), jimž osobní kartu založili *in memoriam*. Tím, že se počet členů a přátel *Bet Terezína* zvyšoval, rozšiřovalo se i jejich ideologické a politické spektrum. Přibývali za války perzekuovaní čeští Izraelci, již nebyli před válkou sionisty, ale chtěli se zde setkat se svými krajany. Řady nových členů a přátel *Bet Terezína* rozšířili i čeští židé žijící na Západě (např. Richard Glazar- muž, který uprchl z Treblinky,⁴⁴³ či Zdeňka Fantlová, jež byla po osvobození Bergen Belzenu vytažena z hory již mrtvých těl⁴⁴⁴), již při návštěvě Izraele do *Bet Terezína* přijeli na návštěvu za známými a tuto příležitost využili k založení své osobní složky a vložení svého svědectví a dokumentů. Po Sametové revoluci v Československu ke stovkám lidí na seznamu přibylo i několik jmen terezínských vězňů, žijících čtyři desetiletí za železnou oponou (například Helga Weissová - Hošková, Evelina Merová, či Anita Franková). V posledních letech na seznamu přibývají i jména těch, kteří *šoa* na vlastní kůži nezažili. Buď stačili z nacistického nebezpečí utéci (například bývalá ministryně zahraničních věcí USA Madeleine Albrightová), nebo jsou jimi i představitelé poválečné druhé generace dětí přeživších (například bývalý ředitel *Bet Terezína* Oded Breda).

Většina vzpomínek z *Bet Terezína* postrádá „jestřábský“ sionistického ducha, kterého je možné vyzorovat třeba u *Massuah* a v některých případech i u zmíněného projektu orální historie Avrahama Harrmana. Jednotliví narátoři nebyli vybíráni podle toho, zda se účastnili sionistického odboje, či podporovali ilegální přistěhovalectví do Palestiny, ale proto, že oni, či jejich příbuzní (jakkoliv někdy

⁴⁴² Archív *Bet Terezína* (Beit Theresienstadt), Tikim išim (osobní složky).

⁴⁴³ GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha: Torst 1994.

⁴⁴⁴ FANTLOVÁ, Zdeňka, *Klid je síla, řek tatínek*, Praha: Primus 2013.

„pasivně“) prožili během války několik měsíců či let v terezínském ghettu a měli pozitivní vztah k Československu. Atmosféra v *Bet Terezíně* byla vždy naplněna duchem „čechoslovakismu“, avšak nikoliv nostalgií ke ztracené vlasti. Přesto ale stesk po „Hurvínkovi“, „palačinkách“ či nočním Karlově mostě vyjadřovali narátoři často, ovšem raději v neformálních přátelských rozhovorech, než na oficiálním záznamu. Ostatně, docela zajímavým indikátorem neochladlého vztahu k jejich staré vlasti by mohla být relativní neochota většiny z nich pohebrejštit si své původní jméno.⁴⁴⁵ Osobně jsem se o citu pro česká jména u těchto lidí během let strávených v Izraeli přesvědčil. Mé české jméno Jan po celém Izraeli často překládali do hebrejštiny, jako „Jochanan“, či „Jonathan“, zatímco pro *chavrej* (členy) *Bet Terezín* jsem byl a zůstal navždy „Honzo!“.

Období nesvobody v Československu skončilo. Po Sametové revoluci rozhodlo v roce 1990 vedení Státního židovského muzea (od roku 1994 již nesoucího název Židovské muzeum v Praze) pořizovat zvukové záznamy přeživších *šoa*. Poprvé od komunistického převratu se nyní v rozhovorech narátoři mohli svobodně vyjádřit nejen k době válečné, ale, jak bylo již v kapitole 5c řečeno, rovněž k období poválečnému, k jejich životu v době komunistické diktatury, a kriticky zhodnotit, jak *šoa* poznamenala i jejich poválečný život. Ve sbírce audio vzpomínek mimo židovských přeživších *šoa*⁴⁴⁶ však nechybí ani vyprávění židů, již stačili po okupaci republiku včas opustit, a zachránit si tak život.⁴⁴⁷ Jsou zde i vyprávění pamětníků *genocidy* Romů na území Čech a Moravy⁴⁴⁸ a v neposlední řadě sem bylo zařazeno i několik vzpomínek nežidů, kteří se stali svědky *šoa* a snažili se perzekuovaným pomoci.⁴⁴⁹

V těchto svědectvích je možné nalézt několik stále se opakujících témat. Na rozdíl od zmíněného terezínského projektu tazatel každého vypravěče na samém

⁴⁴⁵ Seznam jmen členů *Bet Terezína* svědčí o tom, že převážná většina narátorů si po příchodu do Izraele zachovala svá česká či německá jména a příjmení. Pouze asi 4 % z nich si jméno či příjmení nechala změnit na hebrejské. Pohebrejštení jména bylo tehdy součástí „izraelizace“ nových občanů. Nízký počet hebrejských jmen mezi členy a přáteli *Bet Terezína* však svědčí o jejich snaze zachovat si alespoň nějaké spojení s diasporou, byť jen iluzorní. Srv. <http://www.bterezin.org.il/120869/2012-05-05-Annual-Conference-General-Assembly>.

⁴⁴⁶ Židovské muzeum v Praze - Sbírký a fondy, Oddělení pro dějiny *šoa*, *Rozhovor s Adolfem B.* (nar. 1906), nedatován. Tamtéž. *Rozhovor s Eliškou K.* (nar. 1912), nedatován. Tamtéž. *Rozhovor s Věrou L.* (nar. 1923), nedatován.

⁴⁴⁷ Tamtéž, *Rozhovor s Rut O.* (nar. 1925), nedatován. Tamtéž, *Rozhovor s Franci O.* (nar. 1921), nedatován.

⁴⁴⁸ Tamtéž, *Rozhovor s Anastázií B.* (nar. 1924), nedatován. Tamtéž, *Rozhovor s Iren Herákem* (nar. 1912), nedatován. Tamtéž, *Rozhovor s Tomášem Šubrtem* (nar. 1901), nedatován.

⁴⁴⁹ Tamtéž, *Rozhovor s Annou U.* (nar. 1912), nedatován.

počátku žádá, aby povídal o životě své rodiny v době předválečné. Také se zde narátoři již extenzivně věnují tématu židovství a předválečnému postoji jejich rodiny k židovskému náboženství (jakkoliv často připouštěli, že byl vlašný). Vypravěči se rozhodně nevyhýbají tématu českého antisemitismu a úskalí kontaktu s nežidovskými přáteli od podzimu roku 1938.

Jak bylo řečeno, tento projekt se nezabývá pouze osudem židů, ale zkoumá i jiné perzekuované skupiny, jimž se například v minulosti izraelské projekty nikterak nevěnovaly, neboť ohniskem jejich zájmu byly vždy pouze „oběti z řad židovského národa“. Projekt Židovského muzea v Praze se taktéž nikterak nevyhýbá často ožehavé česko-německé otázce, jež přirozeně citelně poznamenala i osud německy mluvících československých židů. Zatímco ve zmíněných izraelských projektech mohl československý německojazyčný žid kriticky zhodnotit nezřídka šikanózní chování Čechů vůči němu, jakožto „nositeli německé kultury“, a to nejen v době druhé republiky, ale i po válce, v komunistickém Československu si takovou kritiku dovolit nemohl.

Přes historickou hodnotu, již tento projekt má, je nutné rovněž vyjádřit jeho praktické nedostatky, které omezují jeho plné užití při vědecké práci. Jeho iniciátoři se při systematizaci jednotlivých příspěvků totiž rozhodli vyhnout publikování plných jmen narátorů (údajně za účelem „ochrany osobních dat“). Ti jsou pak pojmenováni pouze křestními jmény a iniciálou příjmení. Domnívám se proto, že tím došlo ve velké míře ke znehodnocení těchto vzpomínek, neboť vypravěč, skryt za rouškou anonymity, nebyl vždy nucen poskytovat ověřené a exaktní informace. Rovněž při citaci pramenů v poznámkovém aparátu nevypadá užití iniciál jmen příliš věrohodně.

V kapitole 5c jsem zmínil vzpomínky muzea Yad Vashem a poznamenal, že navzdory tomu, že svědectví byla pořizována již od 50. let minulého století, většina nahrávek videí byla vytvářena až od 90. let 20. století. Důvodem byl nejen tehdejší nebývalý technický pokrok, jenž nahrávání vzpomínek v posledních letech usnadnil, ale převážně pak snaha prezentovat široké společnosti to, oč nebyl dříve zájem. Téma *šoa* bylo postupně „implantováno“ do každodenního života Izraelců (od školních osnov, přes státní svátky, program vysílání státní televize, až po motivační kursy vojáků izraelské armády). Zároveň se Izraelci snažili ve světě evropský holocaust „izraelizovat“, nadsazením role sionistů za druhé světové války a tím, že sionistickou ideologii „propůjčili“ nejen bojovníkům ghett a židovským partyzánům,

ale nyní už i „pasivním“ obětí a přeživším. To se přirozeně projevilo negativně i na kvalitě některých vzpomínek.

Jedním z příkladů přizpůsobování nabídky společenské poptávce v Izraeli se stalo každoroční natáčení krátkých dokumentárních filmů pro ceremoniál Zapalování pochodní památce obětí šoa (*Hadlakat masoot le zecher korbanot hašoa*), jež se od roku 1995 vždy na jaře⁴⁵⁰ odehrává v muzeu Yad Vashem v předvečer státního svátku Dne vzpomínky na šoa a hrdinství (*Yom ha zikaron le shoah ve le gvura*). Součástí ceremoniálu je i zapálení šesti pochodní k uctění památky šesti miliónů nacisty zavražděných židů, kde každou pochodeň zapaluje jeden přeživší. Obřad doprovází krátký film o každém z nich⁴⁵¹ a je vysílán státní televizí v přímém přenosu.

Za téměř dvacet let se zde vystřídali reprezentanti původem z Polska, Maďarska, Běloruska, Ukrajiny a mnoha dalších zemí. Mezi nimi již bylo i několik přeživších narozených v Čechách. Například Chava Presburgerová z Prahy (kdysi Eva Ginzová), jejíž válečné svědectví bylo pro potřeby slavnostního ceremoniálu zapalování pochodně umělecky spojeno s příběhem jejího zahynuvšího bratra Petra Ginze, jehož obrázek si vzal na palubu první izraelský astronaut a bojový pilot Ilan Ramon. Ten rovněž, jako i její bratr Petr, zahynul. Bylo to při návratu raketoplánu Kolumbia z vesmírné mise na zemi.⁴⁵² Tvůrcům krátkého filmu jde o vytvoření téměř „mystického“ spojení odkazu *holocaustu* se Státem Izrael. Nakolik se jim to podařilo, ať posoudí sám divák. Jiným příkladem je krátký film o Dítě Krausové, jenž byl důmyslně sestříhán tak, aby vzbudil dojem, že po skončení války vedla její jediná cesta do zaslíbeného Izraele.⁴⁵³ Že to bylo již více než čtyři roky po válce a že hlavním důvodem její emigrace nebyl rozhodně sionismus, nýbrž strach z komunismu,⁴⁵⁴ nejspíše stříhač z krátkého filmu odstranil.

Přirozeně z této „hollywoodizace“ válečných příběhu, končících happyendem ve svobodné židovské zemi, nelze obvinít přeživší, kteří svou

⁴⁵⁰ 27. nissanu podle židovského kalendáře.

⁴⁵¹ <http://www.yadvashem.org/yv/he/remembrance/torchlighters.asp#!prettyPhoto>.

⁴⁵² <https://www.youtube.com/watch?v=cGwh0egIGtY#t=16>.

⁴⁵³ https://www.youtube.com/watch?v=R_MENcsesRY.

⁴⁵⁴ V knize, která popisuje válečné osudy Dity Krausové, zmiňuje autor, že se svým mužem po válce neměla vůbec v úmyslu Československo opouštět. Jejím manželovi se po návratu z koncentračního tábora podařilo jen s velkými obtížemi získat zpět nacisty arizovanou továrnu po rodičích a začal opět podnikat. O svůj podnik byl však komunisty po převratu připraven. Teprve až po jejich výhrůžkách se manželský pár z obav o budoucnost rozhodl v roce 1949 pro vystěhování do Izraele-jedné z mála možností, která se jim ještě naskýkala. Srv. ITURBE, Antonio, G., *Osvětimská knihovnice*, Praha: Akropolis 2013, s. 428-429.

vzpomínku poskytl v nejlepší víře. Je to tedy pouze otázka osobního vkusu tvůrců takových filmů? Nesouhlasím. Vždyť i vkus je věc generační. Vytváří se a zraje vlivem výchovy a je reakcí na okolní kulturní prostředí.

Asi opravdovým vrcholem úsilí zdokumentovat válečné osudy židů, ale i jiných menšin, se stal již zmíněný plán Stevena Spielberga *USC Shoah Foundation*. Možnost přispět k projektu přímé komparace 52 000 svědectví přeživších šoa z mnoha zemí světa, jež by přestala přísluhovat ideologiím či režimům, a dostala tak příležitost nepodřizovat se ani lokálním kulturním či jazykovým zvyklostem, jako tomu bylo v projektech minulých, se pro mnoho narátorů stala nesmírně lákavou. Někteří z nich si ihned uvědomili, že toto svědectví je „pro Spielberga“, úspěšného a uznávaného režiséra, bude kvalitně natočené, dobře uschované pro příští generace a bude k dispozici badatelům po celém světě. Namluvili proto svůj příběh v angličtině, přestože se nejednalo o jejich mateřštinu.⁴⁵⁵ Narátoři v České republice i v Izraeli si byli vědomi toho, že studená válka již skončila, a byli i často přes svůj vysoký věk v kontaktu se svými příbuznými a přáteli „na druhé straně“. Proto jejich příběh pod patronací *USC Shoah Foundation* již vždy nemusel poskytovat „ultimativní pravdy“, či „morální poselství“ komunitě, v níž žili.⁴⁵⁶ Promluvili k národům za železnou oponou. Alespoň část vypravěčů si byla vědoma toho, že jejich hlas je slyšen i za hranicemi.

Přesto ale někteří z narátorů nepřestávali nadále přizpůsobovat své výpovědi místnímu prostředí, tak jako tomu bývalo i dříve v minulosti. Jistě dosud hrálo velkou roli, v jakém jazyce rozhovor probíhal a zdali tázající znal narátorovo skutečné kulturní a jazykové prostředí z minulosti. Globálnost tohoto projektu však nyní umožnila srovnání, jež byla dříve nemožná.

Pro názornost uvedu příklad dvou dobrých přítelkyň. První z nich je Michal - Češka žijící v Izraeli - jež „pro Spielberga“ v obstarožní spisovné hebrejštině konce šedesátých let vyzdvihuje svoji oddanou příslušnost k sionistickému hnutí v Ostravě, přestože ve skutečnosti pocházela z české (velice asimilované židovské) rodiny a

⁴⁵⁵ Jako příklad zde může posloužit svědectví Marie Alterové ze Suchdola u Kutné Hory, která po skončení války emigrovala do Izraele. Tolik si přála, aby její příběh znali i lidé ve světě, a proto jej namluvila raději v angličtině: <http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn503139>.

⁴⁵⁶ Jedna z takových „ultimativních pravd“ šířených v komunistickém Československu byla oficiální a zjednodušená verze česko-německého soužití v předválečném Československu a poválečného vyhnání Němců. Příběh německy mluvících židů však již neobsahovala. Chanan (Jan) Bachrich z Ústí nad Labem tento příběh vypráví. Srv. <http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn502937>.

k sionismu ji přivedl pouze německý antisemitismus v Sudetech v polovině 30. let.⁴⁵⁷ Přála si být tolik Izraelkou, a přesto jí občas připomínali, že je Češka...

Jako příklad na druhé straně může posloužit citát ze vzpomínky české židovky Anny, která se po válce rozhodla zůstat v Československu. Říká, že před válkou „byli taková normální česká židovská rodina, která na vánoce strojila stromeček, občas jedla vepřové a děti chodily cvičit do Sokola“.⁴⁵⁸ Jisté, zcela nežidovské společenské zvyklosti, které přeživiší od dětství obklopovaly, se jim totiž vryly natolik do paměti, že je považovali za zcela přirozeně židovské. Anna si přála být Češkou, a přesto jí občas v době komunismu nevybíravým způsobem připomněli, že je židovka...

Pro mnoho lidí byl tento projekt životní rekapitulací, neboť si byli vědomi toho, že na tomto světě nebudou věčně. Proto ke svému vyprávění posbírali všechny své zážitky, ale nejenom své. Někteří z nich si již nepamatovali přesný sled událostí, které se před více než padesáti lety odehrály. Proto si občas „vypůjčili“ některé informace od svých bývalých spoluvězňů, jež znali z *Bet Terezína* v Izraeli, či bývalého Svazu protifašistických bojovníků v Čechách. Ti však ne vždy viděli situaci přesně a objektivně, přesto ale byla nyní informace předána dále jako „původní“. K podobnému přejímání faktů, které narátor sám nezažil, mohlo dojít i pokud si danou problematiku až po válce nastudoval v odborné literatuře (například záznamy o konferenci ve Wannsee, či životopisnou knihu velitele Osvětimi). Přejal tím verzi, která s jeho osobním příběhem nesouvisela a tehdy v době války s ní ani nemohl být seznámen. Pokud tedy svědectví Dokumentační akce, zorganizované bezprostředně po skončení války, byla fakticky přesná, avšak chyběla jim historická perspektiva, pak svědectví *USC Shoah Foundation* historickou perspektivu rozhodně nepostrádala, ale s přesnými fakty, jmény osob a čísly to bylo již podstatně složitější.

Bylo by vhodné zakončit toto obsáhlé srovnání válečných vzpomínek právě Spielbergovým projektem *USC Shoah Foundation*, neboť se zdál být skutečným vyvrcholením poválečného úsilí vzpomínky přeživších šoa shromáždit. Přesto jsem

⁴⁵⁷ Jedná se o hebrejsky poskytnuté svědectví Michal Efrat, kdysi v Ostravě Evelyny Šlachetové. Je poskytnuté v hebrejštině. Srv. <http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn503135>.

⁴⁵⁸ Jednalo se o svědectví Anny Mrázkové (roz. Polákové). Srv. <http://collections.ushmm.org/search/catalog/vha19498>. Podle mých osobních vzpomínek se paní Mrázková celý život cítila být hrdá na svůj kulturně česko-židovský původ, a její byt, do stropu zaplněn knihami s českou a judaistickou tematikou, byl toho důkazem. Jejím oblíbeným jídlem byly, v souladu s jejím osobitým pohledem na židovství, (zcela nekošerní) vepřové uzené klobásky, a (rovněž rituálně nečistý) likér Vaječný sen Božkov, kterým si připíjela se svými hosty.

ale ještě pro úplnost nucen vrátit se k jednomu projektu, který vznikl v České republice teprve před několika lety. Je jím Paměť národa, jež si zaslouží vysoké uznání i přes její partnerství s Ústavem pro studium totalitárních režimů (ÚSTR), jenž není vždy politiky a veřejností vnímán jako zcela neutrální a apolitická organizace. Přesto jejich svědectví z poválečné doby, v nichž někteří narátoři jsou dosud v aktivním věku, se v budoucnosti pro historiky stanou cenným vyhledávaným materiálem.

Dovolím si ovšem být poněkud kritický ke snaze projektu Paměť národa o jeho získávání vzpomínek od přeživších *šoa*. Domnívám se, že naprostá většina přeživších, kteří mohli a chtěli svá svědectví v minulých desetiletích poskytnout, již tak dávno učinila a je na historících, aby tyto prameny dále analyzovali a studovali. Zcela jistě se k nim v budoucnu rovněž přidají další původní prameny - například válečné dokumenty a deníky pachatelů a obětí *šoa*.

Jsem ovšem toho názoru, že je již dnes, 60-70 let po skončení války, pozdě oslovovat celou skupinu přeživších *šoa* a z jejich názorů pak činit seriózní závěry, neboť by byly ve své většině neobjektivními. Ti lidé, kteří válku zažili v aktivním věku, již většinou bohužel nejsou mezi námi, a pokud ano, nejsou již, až na jisté světlé výjimky aktivních devadesátníků, schopni kriticky svůj válečný příběh hodnotit. Je pravdou, že jistá část dnes žijících pamětníků byla v době války dětmi. Ovšem jejich názor na *šoa* zůstane názorem dítěte, jehož pohled se pochopitelně značně liší od kritického pohledu dospělých, může být často zkreslený či neúplný.

Čtenáře jistě bude zajímat, jak došlo k tomu, že u poměrně homogenní skupiny většinou mladých židů původem z českých zemí, kteří opouštěli brány nacistických koncentračních táborů, došlo v průběhu necelých tří let politické nestability v Československu k tak výrazné názorové polarizaci. Ti židé, kteří si přáli, či se mohli z Československa v průběhu 30. let vystěhovat, tak již tehdy učinili. Byli to převážně sionisté a židé, hlásící se k německé národnosti (kapitola 3c). Mnoho Čechoslováku-židů, nehlásících se v meziválečné době k češství, se ale rovněž stalo obětmi *šoa* a tím se jejich poměr v celkové populaci ještě snížil. Demografický model, jenž byl uznáván v období první republiky, ve kterém zde žilo

pohromadě pět národů,⁴⁵⁹ byl pak v poválečném uspořádání Československa zavržen, a plnohodnotné místo v zemi bylo nabídnuto pouze Čechům a Slovákům, v České republice tedy pouze Čechům. Nikoliv však Němcům či národním židům. Ti měli pouhé dvě možnosti.

První alternativou bylo vystěhování. Tento problém byl do konce roku 1947, často poněkud „balkánským“ způsobem, s německou menšinou vyřešen. Židé, jak jsem uvedl dříve, tuto možnost využili o pouhých několik měsíců později při masivní vysídlovací akci do Izraele. Věděli, že je to jejich poslední naděje, chtějí li přežít se zdravou kůží, a přejí li si rovněž zachovat (či uměle vytvořit) svoji židovskou národní identitu v *Erec Israeli*. Většina československých židů tuto možnost využila. Jejich politická a národní orientace, která přispěla k jejich rozhodnutí emigrovat, ovlivnila i válečná svědectví, jež později podávali.

Ti Němci i židé, již se rozhodli v Čechách navzdory zoufalým vyhlídkám zůstat, tušili, jak se poválečné Československo hodlá s národnostními menšinami vypořádat. Jejich údělem byla pomalá plíživá asimilace v českém živilu, na jejímž konci měla být úplná kulturní a jazyková homogennost české kotliny bez Němců a národních židů. Valná většina českých židů, kteří zde zůstali (dokonce i mnozí pováleční optanti z Podkarpatské Rusi), inklinovala buď ke komunismu, nebo k češtví. Jejich válečná svědectví v období komunistického režimu této orientaci rovněž napovídala.

6c) společné hodnoty přeživších šoa

V této práci jsem se pokusil zaměřit na rozdíly, které se objevily ve válečných vzpomínkách jednotlivých skupin přeživších. Nyní bych přesto rád rovněž zmínil ty nejdůležitější hodnoty, které tyto jedince během války i po ní spíše sjednocovaly, držely při životě a díky nimž někteří z nich dokonce zůstali v kontaktu celá desetiletí, nehledě na studenou válku, geografické vzdálenosti a často i rozdílnou politickou příslušnost.

Nejsilnějším sjednocovacím prvkem v době věznění bylo **přátelství**. Sebesilnější a sebeodolnější individualista totiž neměl v prostředí koncentračního

⁴⁵⁹ Podle sčítání lidu z roku 1921 žilo v nedávno založeném Československu pět národů. Byl to 1. nově vykonstruovaný československý národ, 2. Němci, 3. Maďaři, 4. Rusíni, 5. Židé „a jiné“ národy. Srv. *Předběžné výsledky sčítání lidu z 15. února 1921*, Praha: Státní statistický úřad 1921.

tábora žádnou naději na přežití, zůstal li sám. Jedinou jednotkou, která umožňovala dlouhodobě přestát jeho nástrahy, byla skupina. Skupina komunistů, sionistů, či lidí mluvících stejným jazykem.⁴⁶⁰ Přátelství bylo víc než peníze, dokonce i mnohem více než chleba, který byl sice dnes vězeň schopn sám ukrást a sníst, aniž by se o něj se svými druhy rozdělil, ale den nato mohl zcela osamocen zemřít, neboť veškerý prostor mimo přátelství zde zaplňovala nenávist.

Názor na **statečnost** českých židů v době jejich válečného věznění se po celém světě rovněž v poválečných letech nezměnil a byl pro ně jedním ze sjednocujících faktorů. Mojí úlohou není posuzovat, zdali chrabrých jedinců bylo mezi nimi proporcionálně více, či méně, než mezi jinými skupinami odbojářů a odpůrců nacismu. Jejich postavení bylo totiž zcela odlišné. Židé si na rozdíl od odbojářů svou roli odpůrců nacismu dobrovolně nezvolili. Proto zpočátku jako skupina snášeli utrpení mnohem hůře - vždyť mezi nimi byli i jedinci na odpor zcela nepřipravení - děti i staří lidé. Členové protinacistického odboje si byli oproti tomu velmi dobře vědomi toho, proti komu bojují a to jim pomohlo jejich případné zatčení a trýznění lépe snášet. Chápali ale takové utrpení obdobně i například asimilovaní židé ze střední Evropy, kteří se často o svojí židovské identitě (z pohledu nacistů „vině“, či „vrozené vadě“) dozvěděli až po nástupu národního socialismu? Zajisté nikoliv.

Ovšem těm z nich, kteří svou roli tragické oběti včas pochopili, bylo jasné, že od nich ve smyslu tzv. norimberských rasových zákonů nikdy nebude v zájmu „vlastenectví“ vyžadována kolaborace s nacisty. Etický problém zbabělosti, či zrady svých vězňených přátel u různých odbojových skupin, mezi židy, až na několik výjimek (kapitola 4c), neexistoval, neboť jejich konečným rozsudkem byla beztak smrt - dříve či později. Naprosté většině židů proto nacisté nedali příležitost stát se zbabělci. Je sice pravdou, že židovské samosprávy na nacisty okupovaných územích či *Sonderkomanda* ve vyhlazovacích táborech byli přinuceni ke spolupráci. Její členové ovšem zpravidla končili jakožto nepohodlní svědci o několik měsíců později před popravčí četou, či v plynové komoře.

⁴⁶⁰ Jiným příkladem válečného přátelství a obětavosti může být česká židovka, která v roce 1944 „adoptovala“ několik českých židovských sirotků, kteří předtím se štěstím prošli selekcí na rampě v Osvětimi. Provedla je všemi válečnými útrapami, starala se o ně a chránila je až do konce války. Po osvobození je přivedla k sobě domů, kde o ně ještě nějakou dobu nadále pečovala. Srv. POLÁKOVÁ (roz. ALTEROVÁ), Helena, *Dopis bratrovi Georgu Alterovi do Sidmouth (Velká Británie)*, Beit Yitzchak (Israel): Archiv rodiny Moran, 9. července 1945.

Další morální vlastností, na níž se pohled u českých židovských vězňů nezměnil ani v poválečných letech, nehledě na to v jaké zemi, byla **poctivost**. Bohužel ne vždy a všude však převládala. Je všeobecnou pravdou, že aby se vězni koncentračních táborů udrželi při životě, byli nuceni krást. Je skutečností, že se kradlo rovněž v terezínském ghettu. Některé nové eufemismy vyjadřující sloveso „krást“ díky tomu dokonce obohatily slovník českého slangu.⁴⁶¹ Krádeže v terezínském ghettu byly odsuzovány i v různých poválečných pracích o ghettu.⁴⁶² V takovýchto nelidských podmínkách ale bylo možné krást a přesto zůstat morálně neposkvřněn. Proto se vězňů - zlodějů zastala i spisovatelka Ruth Bondyová, když výstižně napsala: „Skoro všichni vězňové v ghettu kradli nebo „šlojzovali“, pokud měli příležitost: kuchaři, pekaři, zásobovači, zemědělství dělníci, truhláři, kradlo se ve špedici, v bramborárnách. Ale v terezínské realitě se rozlišovalo, o jaký druh krádeže jde. Krást Němcům v zelinářských zahradách a rozdělit se o „šlojz“ s rodinou či s kamarády, bylo chvályhodné, pokud tě nechytí. Vloupat se do skladu v jedné z ubikací bylo odporné a okrást spoluvězně bylo nepřípustné i za největšího hladu.“⁴⁶³

Další vlastností, která byla v neposlední řadě společnou většině přeživších vězňů ghetta i dlouhou dobu po válce, byla jejich neuvěřitelná **fyzická a psychická odolnost** a schopnost odolávat traumatu, což je rovněž zřetelné z jejich svědectví, nehledě na to, kdy a kde byla vytvořena. Žijí-li dosud, stále v nich přetrvává bolest ze ztráty rodičů či sourozenců. Věděli ovšem, že je přesto nutné pokračovat a neuvěřitelně rychle se dokázali přizpůsobit novým podmínkám, ať už v Čechách, či jiné zemi. Ženy rychle zakládaly rodiny, aby, než bude pozdě, dohonily to, co jim bylo v době války odepřeno - mít své vlastní děti. Většina bývalých vězňů si díky válečnému životu v nouzi a strádání vybudovala zvláštní žebříček hodnot, jenž jim často umožňoval nelpět na hmotných statcích. Vážili si jídla, převážně chleba, což se často setkávalo s nepochopením u jejich po válce narozených dětí. Byli vždy připraveni, bude-li to nutné, „opět zabalit, a pokračovat v jejich dlouhé cestě“, která pro ně ve skutečnosti ani v poválečném relativním dostatku neskončila.

⁴⁶¹ Jeden z takových výrazů bylo „schleussen“ (německy provézt, propašovat), k němuž čeští terezínští vězni vytvořili výstižný ekvivalent „šlojsovat“. Srv. ADLER. H., G., *Terezín 1941-1944, Tvář nuceného společenství, Díl III. - Psychologie*, Brno: Nakladatelství Barrister& Principal 2007, s. 58-59. Pro kradení se rovněž používalo výrazu „zorganizovat“.

⁴⁶² UTITZ, Emil, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*, Praha: Dělnické knihkupectví a nakladatelství 1947, s. 34-36.

⁴⁶³ BONDYOVÁ, Ruth, *Minulost neuplynula. Vliv terezínského ghetta na život jeho bývalých vězňů*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, Praha: Nadace terezínská iniciativa 2002, s. 58-59.

Většina „mých blízkých“, jak je kdysi přiléhavě pojmenoval režisér Matěj Mináč, už odešla na onen svět. Ovšem díky svědectvím, vzpomínkám, dopisům a fotografiím, které po sobě zanechali, zůstanou navždy uchováni v pamětech členů mé rodiny.

Závěr

Ve své rigorózní práci jsem k tématům práce diplomové, která ještě dále zmíním, přidal námět, jenž se stal klíčovým v mém výzkumu v posledním období. Zabýval jsem se otázkou, zdali demokratický svět, jenž v době války nebyl okupován nacistickými armádami, věděl již v jejím průběhu o vraždění židů na Východě. Dodnes se totiž někdy stává, že se při různých veřejných či politických rozpravách setkáváme s názory, že svět nebyl v době války o tzv. konečném řešení židovské otázky informován. Pro svůj výzkum jsem využil dobového denního tisku palestinského *jišuvu*. Jeho závěrem lze jednoznačně tvrdit i doložit, že se o konečném řešení v Palestině vědělo a psalo, a svět byl informován, třebaže ne vždy přímo, včas či přesně.

Dále jsem se opět věnoval tématům mé již obhájené diplomové práce. Ohniskem mého zájmu nebyly různé úhly pohledu na příčiny *šoa*, či její samotný průběh, neboť se domnívám, že se touto problematikou již zabývalo mnoho renomovaných historiků, jimiž byla již z velké části probádána. Zajímalo mě, jakým způsobem reagovaly na *šoa* národy, jež přímo či nepřímo v důsledku druhé světové války trpěly. Rovněž jsem zkoumal, jak se tyto společnosti po skončení války k místním židům, či židům přistěhovalým, zachovaly. Ve světě historici tento fenomén nazývají „dozvuky holocaustu“ (The Aftermath of the Holocaust). Klíčovým bodem této práce byl pak průzkum vzpomínek pamětníků. Poukázal na to, jak společenské prostředí, v němž přeživší po válce žili, mělo mnohdy vliv na obsah a formu jejich válečných vzpomínek.

V úvodní části jsem se věnoval poválečnému vnímání *šoa* v různých zemích. Analýza situace v každé z nich potvrdila moji domněnku o tom, že proces reflexe *šoa* zde probíhal paralelně a to i za podmínek informační izolace na obou stranách železné opony. Hlavním charakterovým rysem tohoto společenského procesu byla počáteční ignorace a neschopnost či neochota zařadit *šoa*, jeho oběti a hlavně přeživší do celonárodní či regionální historiografie. Toto období, zvané izraelskými historiky „velkým tichem“, trvalo až do počátku 60. let. Tehdy se světové společenství již začalo o problematiku *šoa* poněkud více zajímat. Pravděpodobně k tomu největší měrou přispěl proces s válečným zločincem Adolfem Eichmannem v Izraeli, jenž vyvolal řadu souhlasných, ale také odsuzujících reakcí po celém světě.

Od 80. let 20. století se pak, prozatím alespoň v demokratickém světě, začínalo dostávat připomínání *holocaustu* do celospolečenského povědomí.

V další části této práce jsem se zabýval i reflexí *holocaustu* v Českých zemích a Izraeli. Zahájil jsem ji historickým úvodem o židech v Čechách a na Moravě, o složitém procesu židovské emancipace (*haskala*), který byl úspěšně završen v období československé první republiky, v níž se židé stali skutečně rovnoprávními občany. Tento proces však narušila druhá světová válka, která se většině židů v zemi stala osudnou. Na teritoriu Osmanské říše, později britského mandátu v Palestině, a posléze Státu Izrael, jsem se pak věnoval historii jednotlivých židovských přistěhovaleckých vln (*alijot*) a vztahu již dříve usazených židů k nově přichozím souvěrcům, převážně ze zemí střední a východní Evropy. Tento faktor byl totiž klíčovým pro jejich pozdější přijetí další židovské přistěhovalecké vlny - tentokrát přeživších *šoa* v prvních poválečných letech.

Zajímavé bylo sledovat historii židů v českých zemích po skončení druhé světové války, nejdříve v krátkém období zdánlivé demokracie a prvního roku po komunistickém puči, kdy se československé vlády (ne vždy však obyvatelstvo) snažily k židům chovat korektně, nebo jim dokonce otevřeně pomáhaly v jejich emigračním úsilí. Později i podporovaly nově zrozený stát Izrael v dosažení vítězství v jeho osvobozovací válce. Po komunistickém puči však v době procesů s Rudolfem Slánským negativně ovlivnilo vztah Čechů k židům období státem řízeného antisemitismu. V letech šedesátých ale následovala doba politického tání, jež se pozitivně projevila i na umírněném rozkvětu židovských obcí a v neposlední řadě i ve státem řízené kultuře. Byla například vyjádřena opětovným výskytem židovské tematiky v literatuře a filmu. Období pozitivních společenských změn ale vystřídala normalizace, která na bezmála dvacet let uvrhla Československo do období neostalínismu, v němž se státní antisemitismus opět zaštiťoval „bojem proti sionismu“.

Bylo podivující, že vztah Izraelců k přeživším *šoa* v zemi nebyl do 60. – 70. let 20. století rovněž nikterak vřelým, přestože by se dalo očekávat, že vystěhuje-li se perzekuovaný žid do židovského státu, mělo by v něm převládat všeobecné nadšení. Příčinou tak chladného přijetí byla bolestivá generační přeměna společnosti diasporálních židů (*hajehudim hajašanim*) na společnost moderních izraelských židů (*hajehudim hachadašim*). Tu mnohdy provázelo soupeření mezi těmito dvěma skupinami. Částečného uznání se přeživší dočkali až později vlivem izraelsko-

arabských válek, kdy vítězství Izraelců bylo často provázeno smutnými příběhy izraelských zajatců a vojáků raněných v bojích, zoufalých, stejně jako byli v době šoa jejich rodiče, které do té doby nedokázali pochopit. Do tohoto prostředí přišli na konci 40. let i čeští židé. Na rozdíl od ostatních poválečných přistěhovalců do Izraele byli *čechim* mnohem přizpůsobivější než židovští přistěhovalci z jiných zemí. Mlčení o jejich válečné minulosti provázely ale tiché a trpké vzpomínky. U mnoha z nich později tato svědectví, v podobě oficiálních zápisů či nahrávek z období války, promluvila.

V několika poválečných časových obdobích totiž probíhaly projekty orální historie, a to jak v Čechách, tak rovněž v Izraeli. Jejich prvotním cílem bylo nade vše pochybnost svědectví přeživších šoa zaznamenat. Tato práce však ukázala, že vyprávěné příběhy přeživších nejsou vždy a všude objektivním a exaktním záznamem historických událostí narátorů z dob druhé světové války. Odráží se v nich totiž, někdy skrytě, jindy však zcela zřetelně, poválečná doba a společnost, v níž vypravěči žili až do okamžiku pořízení vzpomínky. Na tomto místě tak proti sobě do konce 80. let pomyslně stál praktický sionismus nových Izraelců a reálný socialismus asimilovaných židů českých zemí.

V průběhu let, kdy jednotliví narátoři měli možnost jeden druhého ovlivňovat, tím ze vzpomínek v Izraeli a Československu často vznikly konstrukty „kolektivní (skupinové) paměti“, jak ji kdysi nazval francouzský sociolog Maurice Halbwachs. Ta ale již přejímala (a někdy i pozměnila) informace z tak zvané „individuální (osobní) paměti“ válečných kamarádů a spoluúčastníků dané historické události a nejednou adoptovala i „historické (pramenné) paměti“, získané z poválečné literatury, sdělovacích prostředků, či archivů.⁴⁶⁴ Interpreti této kolektivní paměti reagovali na společenské podněty, a třebaže mnohdy v dobré vůli, sdělovali často to, co „chtělo jejich okolí slyšet“. Funkcí kolektivní paměti je, řečeno obecně, ospravedlnění současnosti - ať už její určité společenské třídy, ideologie, či sociálního statutu. Nejinak tomu pak bylo i v případě vyprávění přeživších šoa v Izraeli a České republice, aniž by si to mnohdy sami uvědomovali. Vypravěč příběhu byl, i když zdaleka ne vždy ihned, odměněn společenským uznáním a obdivem státu, spoluobčanů, přátel či sousedů. Ovšem ani stát nezůstal zkrátka.

⁴⁶⁴ HALBWACHS, Maurice, *Kolektivní paměť*, Praha: Sociologické nakladatelství 2009.

Izrael a Česká republika dostaly totiž na oplátku od přeživších morální nárok k začlenění *šoa* do jejich národních historiografií.

Seznam použitých pramenů a literatury

A) Seznam nevydaných pramenů:

Centrum vizuální historie Malach (Archív orální historie Univerzity Karlovy), Praha

Hebrejská univerzita v Jeruzalémě, The Spielberg Jewish Film Archive

Hebrejská univerzita v Jeruzalémě, Institut soudobého židovství Avrahama Harmana (*Ha machon le jahdut zmanejnu al šem Avraham Harman*), Oddělení orální historie (*Ha mador le tiud ba alpe*), Izrael

Muzeum bojovníků ghett, (*Muzeon Beit Lochamei Hagetaot*), Izrael

Britský novinový archív (*The British Newspaper Archive*), Londýn-Colindale, Velká Británie

Památník Terezín, Dokumentační oddělení

Židovské muzeum v Praze

Massuah, Tel Yitzchak, Izrael

Bet Terezín, Givat Chaim Ichud, Izrael

United States Holocaust Memorial Museum, Washington

Yad Vashem, Jeruzalém, Izrael

Národní archív, Praha

Archív rodiny Koblenc, Klaipeda, Litva

Archív rodiny Moran, Beit Yitzchak, Izrael

Archív rodiny Roubínkovy, Luže, Česká republika

Archív rodiny Freundů, Kutná hora

B) Seznam vydaných pramenů:

AUERBACH, Rachel, *Behutsot Varsha 1939–1943* (V ulicích Varšavy 1939-1943), Tel Aviv: Am Oved 1954

AUERBACH, Rachel, *Der Yidisher Oyfshtand Varshe 1943* (Varšavské židovské povstání 1943), Varšava: Tsentral Komitet fun di Yidn in Poyln 1948

AUERBACH, Rachel, *Oyf di felder fun Treblinka?* (V polích Treblinky), Lodž: Centralna Zydowska Komisja Historyczna 1947

AUERBACH, Rachel, *Undzer Kheshbn mitn Daytshn Folk* (Naše účty s německým národem), Tel Aviv 1952

AUERBACH, Rachel, *Varshever Tsavoos* (Varšavské Testamenty), Tel Aviv 1974

AUŘEDNÍČKOVÁ, Anna, *Tři léta v Terezíně*, Praha: Nakladatelství Alois Hynek 1945

BROD, Max, *Život plný bojů*, Praha: Mladá fronta 1966

BUJNÁK, P. (ed.), *Slovenský náučný slovník*, I. svazek, Bratislava-Český Těšín 1932

CZERNIAKOW, Adam, *Joman ghetto Varša: 6. 9. 1939-23. 7. 1942* (Deník varšavského ghetta: 6. 9. 1939 – 23. 7. 1942), Jeruzalém: Vad Vashem 1968

DĚDEK, Václav, *Varnsdorfská stávka: k desátému výročí*, Liberec: Krajské nakladatelství 1957

ELIAS, Ruth, *Naděje mi pomohla přežít*, Praha: Sfinga 1994

FANTLOVÁ, Zdeňka, *Klid je síla, řek tatínek*, Praha: Primus 2013

FEDER, Richard, *Židovská tragédie-dějství poslední*, Kolín: Literární a umělecké sbírky města Kolína 1947

FEDER, Richard, *Život a odkaz*, Praha: Rada židovských náboženských obcí 1973

FRANK, Anne, *Het Achterhuis. Dagboekbrieven 14 Juni 1942 – 1 Augustus 1944* (Zadní trakt domu: Deníkové zápisky 14. června 1942 – 1. srpna 1944), Amsterdam: Contact Publishing 1947

GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha: Torst 1994

GRADOVSKI, Zalman, *Ba lev hagehenom: jomano šel asir ve memanhigei mered hazonderkomando ba Ošvic* (V srdci pekla: deník vězně a vůdce vzpoury Sonderkomanda v Osvětimi), Tel Aviv: Nakladatelství Mischkal 2012

HÖSS, Rudolf, *Velitelem v Osvětimi*, Praha: Academia 2006

KLEMPERER, Viktor, *Deníky 1933-1941 : Chci vydat svědectví*, Praha: PASEKA 2002

- KOESTLER, Arthur, *Arrow in the Blue*, Glasqow: William Collins, Sons
1952
- KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*, Praha: Československý spisovatel
1992
- KRAUS, Ota – KULKA, Erich, *Továrna na smrt*, Praha: Nakladatelství Čin
1946
- MEIR, Golda, *My Life*, London: Futura Publications Ltd. 1975
- SCHÖNOVÁ, Vlasta, *Chtěla jsem být herečkou*, Praha: Ivo Železný 1993
- SEMECKÁ, Irma, *Terezínské Torzo*, Praha: Nakladatelství A. Vlasák 1945
- SINGER, M., *Plitej ha teref ha náci mesaprim* (Uprchlíci nacistického lovu vypovídají), Haifa: Ha vaad ha meuchad le ezrat jehudej Polin ba Haifa (Zvláštní komise pro pomoc polským židům v Haifě) 1943
- SWIDLICKA, Anna, Sabbath, *The Rise and Fall of the Grunwald Patriotic Union*, Mnichov: Radio Free Europe Research, 13. 10. 1982
- TŮMA, Mirko, ADLER, H. G., *Ghetto našich dnů*, Praha: Nakladatelství Jaroslav Salivar 1946
- UTITZ, Emil, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*, Praha: Dělnické knihkupectví a nakladatelství 1947
- VILENSKY, Meir, *Be jamej alija* (V době přistěhovaectví do Palestiny), Tel Aviv: Nakladatelství Hocaát omanūt 1935
- WEISSOVÁ, Helga, *Deník 1938-1945, Příběh dívky, která přežila holocaust*, Praha: JOTA 2012
- VRBA, Rudolf, *Utekl jsem z Osvětimi*, Praha: Sefer 1999

C) Seznam internetových pramenů:

O školních osnovách ve Velké Británii:

<http://www.education.gov.uk/schools/teachingandlearning/curriculum/secondary/b00199545/history/programme/range>

Prohlášení tzv. „*Litevské asociace pro lidská práva*“ z prosince 2010:

<http://holocaustinthebaltics.com/wpcontent/uploads/2010/12/2010July23LHRALetter.pdf>

O počtu židů v Polsku do skončení druhé světové války:

http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Jews_in_Poland#cite_note-168

O finanční kompenzaci židům za útrapy způsobené za války:

<http://en.wikipedia.org/wiki/Wiedergutmachung>

O profesoru Emilu Utitzovi:

<http://www.holocaust.cz/en/history/people/utitz>

O otázce vrácení občanství rakouským židům:

<http://www.bmeia.gv.at/en/embassy/london/practical-advice/consular-services/citizenship/re-gaining-citizenship.html>

Rozhovor s Darquierem de Pellepoix:

<http://www.israelect.com/ChurchOfTrueIsrael/aus-jew.html>

O vyhlášení Státního svátku na vzpomínku obětí rasistické a antisemitské perzekuce ve Francii:

http://www.paris2012.eu/usefull_links#history

O maršálu Philippu Pétainovi:

http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/petain_philippe.shtml

O poválečném vystěhování jugoslávských židů:

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/vjw/Yugoslavia2.html>

O Protokolech sionských mudrců:

http://en.wikipedia.org/wiki/The_Protocols_of_the_Elders_of_Zion

WEBER, Mark, *Extremism in America: Institute for Historical Review, USA: Anti - Defamation League*, 24. dubna 2004:

http://archive.adl.org/learn/ext_us/historical_review.asp?LEARN_Cat=Extremism&LEARN_SubCat=Extremism_in_America&xpicked=3&item=ihr

Rozhovor s profesorem Robertem Faurissonem:

<http://www.rense.com/general80/furg.htm>

O expozici Einsatzgruppen v Muzeu Holocaustu ve Washingtonu:

<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005130>

PĚKNÝ, Tomáš, *Systemální židovský patent proměnil život Židů v rakouské monarchii*, ČRo Regina: Šalom alejchem 29. července 2012:

http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/1085514

ČAPKOVÁ, Kateřina, *Czechs, Germans, Jews? National identities of Bohemian Jews, 1867–1938*, Oxford: Oxford University:

http://users.ox.ac.uk/~oaces/conference/papers/Katerina_Capkova.pdf

NERUDA, Jan, *Pro strach židovský*, in: Národní Listy, Praha 1869:

<http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=node/321>

O protižidovském pogromu v Holešově:

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/218855-ceskoslovenska-armada-v-roce-1918-vedla-pogrom-proti-zidum/>

O původu výrazu Holocaust:

<http://dictionary.reference.com/browse/holocaust>

Nekrolog Josepha W. Eatona :

<http://www.utimes.pitt.edu/?p=23131>

O poválečné emigraci židů do USA:

<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005129>

Rozhlasové zpravodajství reportéra BBC Richarda Dimblebyho z osvobozeného koncentračního tábora Bergen Belzen:

<http://www.youtube.com/watch?v=2hLYavpMSFs>

IWM-Imperial War Museum -The Holocaust Exhibition:

<http://www.iwm.org.uk/exhibitions/iwm-london/the-holocaust-exhibition>

Webové stránky společnosti R. Jelínek:

www.rjelinek.cz

O penězích utržených za zbraně zaslané do Izraele:

http://zpravy.idnes.cz/penize-za-vznik-izraele-dostali-evropsti-komuniste-fy4-/domaci.aspx?c=A110418_1568270_domaci_jw

O hlasování o rozdělení Palestiny v OSN v listopadu roku 1947:

http://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Partition_Plan_for_Palestine

O útěku židů z Polska po pogromu v Kielcích:

http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0003_0_02680.html4

Rozhovor se spisovatelkou Ruth Bondyovou:

<http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/118>

Přistěhovalecké vlny do Palestiny v humorné nadsázce:

<http://www.youtube.com/watch?v=MBNWHTipwEA>

Webová stránka poskytující informace o Svědeckých listech (*dapei ed*) muzea Yad Vashem:

http://www.yadvashem.org/yv/en/about/hall_of_names/what_are_pot.asp

Databáze Yad Vashem shromažďující od roku 1998 jména přeživších:

http://www.yadvashem.org/yv/he/remembrance/download.asp#survivor_registry

Svědecký list (*daf ed*) muzea Yad Vashem ke stažení v PDF formátu:

http://www.yadvashem.org/yv/en/downloads/pages_of_testimony.asp

Více informací o instituci *Massuah* :

<http://www.massuah.org.il/english/Product.aspx?Category=12&Subcategory=16>

Více informací o instituci Bet Terezín:

<http://www.bterezin.org.il>

O historii sbírkového oddělení Památníku Terezín:

<http://www.pamatnik-terezin.cz/cz/historie-sbirky-a-vyzkum/sbirky/zakladni-informace>

Rozhovory s přeživšími *šoa* v rámci projektu Paměť národa:

<http://www.pametnaroda.cz/theme/detail/id/6>

Informace o mediálním centru muzea Yad Vashem:

http://www.yadvashem.org/yv/en/about/visual_center/usc.asp

Ukázky několika desítek vizuálních vzpomínek Yad Vashem:

<http://www.yadvashem.org/yv/en/remembrance/multimedia.asp>

O navázání diplomatických styků mezi Československem a Izraelem:

<http://embassies.gov.il/Praha/Relations/Pages/Bilateral-Treaties-and-Agreements.aspx>

Informace o USC Shoah Foundation – The Institute for Visual History and Education:

<http://sfi.usc.edu/about/institute>

Webové stránky audiovizuálních center Univerzity Karlovy a Židovského muzea v Praze:

<http://ufal.mff.cuni.cz/cvhm/content-langs.html>

http://aleph.jewishmuseum.cz/F/TVTFNE3BR5FKCVR7GL5SYFC43PA2LXKR1VEMS9RN4R5225NRR-01462?func=file&file_name=mc

Webové stránky turistického průvodce Jeruzalémem Rafiho Kfira (hebr.):

http://www.jerusalem-love.co.il/?page_id=9960

O vypovězení izraelského velvyslance z komunistického Československa:

<http://embassies.gov.il/Praha/Relations/Pages/Bilateral-Treaties-and-Agreements.aspx>

O hnutí mládeže *Hanoar Hacioni*:

<http://hholamit.org.il/history.asp?ln=en>

Svědectví Harryho Tresslera:

<http://www.massuah.org.il/english/Article.aspx?Item=734>

Seznam narátorů a přispěvatelů do archivu Bet Terezína:

<http://www.bterezin.org.il/120869/2012-05-05-Annual-Conference-General-Assembly>

Seznam čestných hostů ceremoniálu Zapalování pochodní památce obětí šoa:

<http://www.yadvashem.org/yv/he/remembrance/torchlighters.asp#!prettyPhoto>

Krátký film o Chavě Pressburgerové pro potřeby ceremoniálu Zapalování pochodní památce obětí šoa:

<https://www.youtube.com/watch?v=cGwh0egIGtY#t=16>

Krátký film o Dítě Krausové pro potřeby ceremoniálu Zapalování pochodní památce obětí šoa:

https://www.youtube.com/watch?v=R_MENcsesRY

Svědectví Marie Alterové pro USC Shoah Foundation:

<http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn503139>

Svědectví Chanana (Jana) Bachricha pro USC Shoah Foundation:

<http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn502937>

Svědectví Michal Efrat pro USC Shoah Foundation:

<http://collections.ushmm.org/search/catalog/irn503135>

Svědectví Anny Mrázkové pro USC Shoah Foundation:

<http://collections.ushmm.org/search/catalog/vha19498>

O Moshem Sharetovi a Zalmanu Shazarovi na izraelských bankovkách:

<http://www.boi.org.il/en/Currency/Current-CurrencySeries/Pages/Default.aspx#Top>

D) Rozhlas:

HARSEGOR, Michael, *Charles de Gaule*, Jeruzalem: Radio Galei Zahal, 4. října 1991

KAMEN, Jiří, *Hanuš Weigl 1-5. (vyprávění Hanuše Weigla, klavíristy, skladatele, advokáta a bývalého prezidenta Sdružení československých Židů v Izraeli)*, Praha: Rádio Vltava 14. května 2007

MARR, Andrew, *Start the Week with Andrew Marr*, in: Radio 4, London: BBC, 12. října 2011

PAVLÁT, Leo, *Viktor Feuerlicht přispěl k udržení židovského náboženského života v Praze*, in: Radio Šalom alejchem, Praha: ČRo Regina, 10. března 2013

VORÁČEK, Jiří, *Osudy: Karol Sidon 7/10*, Praha: Český rozhlas 3, 31. července 2012

E) Filmová tvorba:

ARONSON, Josh, *Orchestra of Exiles* (filmový dokument), Izrael, Německo 2012

AVNET, Jon, *Uprising* (Vzpouza), USA, Slovensko 2001

BALÍK, Jaroslav, *Milenci v roce jedna*, Československo 1973

BEYER, Frank, *Jakub Lhár*, Československo, NDR 1975

BRYNYCH, Zdeněk, *Transport z ráje*, Československo 1962

BRYNYCH, Zdeněk, *..a pátý jezdec je strach*, Československo 1964

HOMSKY, Marvin J., *Holocaust*, USA 1978

DOCAMPO FEIJÓO, Beda, *Za zády peklo (Debajo del mundo)*, Argentina, Československo 1986

GOLD, Jack, *Escape From Sobibor*, Velká Británie 1987

HERZ, Juraj, *Spalovač mrtvol*, Československo 1968

HERZ, Juraj, *Zastihla mě noc*, Československo 1985

JASNÝ, Vojtěch, *Přežil jsem svou smrt*, Československo 1960

KADÁR, Jan, *Obchod na Korze*, Československo 1965

KACHYŇA, Karel, *Smrt krásných srnců*, Československo 1986

KACHYŇA, Karel, *Zlatí úhoři* 1979

MILO, Yossi, *Kráčel mezi poli (film)*, Izrael 1967

MORLEY, Peter, *Kity-Return to Auschwitz*, Leeds: Yorkshire TV 1979

MOSKALYK, Antonín, *Dita Saxová*, Československo 1967

MOSKALYK, Antonín, *Kukačka v temném lese*, Československo 1984

MOSKALYK, Antonín, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, Československo 1965

NĚMEC, Jan, *Démanty noci*, Československo 1964

PŘIBYL, Lukáš, *Zapomenuté transporty I-IV*, Česká republika 2009

RADOK, Alfred, *Daleká cesta*, Československo 1949

SOLAN, Peter, *Boxer a smrt*, Československo 1962

VÁVRA, Otakar, *Němá barikáda*, Československo 1949

WEISS, Jiří, *Romeo, Julie a tma*, Československo 1959

ZVI-RIKLIS, Dina, *Be cel hašoa-štikat hanicolim ve mišpat Eichmann 1948-1966* (Ve stínu šoa – ticho přeživších a Eichmanův proces 1948-1966), in: Tkuma (Vzkříšení – 22 dílný dokumentární seriál o historii Státu Izrael), 6. díl, 1. kanál izraelské televize 1998

F) Seznam tisku:

ADERET, Ofer, *WWII document reveals: General Franco handed Nazis list of Spanish Jews*, in: Haaretz (deník) 22. 6. 2010

AVINERI, Shlomo, *Jews must condemn Serb actions, despite ties during World War II*, The Jerusalem Post (deník), 9.4. 1999

BASSOK, Moti, *Israel to seek another 1b euros Holocaust in reparations from Germany*, Jerusalem: Haaretz, 20. 12. 2009

BRINKLEY, Joel, *Walesa, in Israel, Regrets Poland's Anti-Semitism*, The New York Times, 21. 5. 1991

DANÍČEK, Jiří, *Kdo chce kam, pomozme mu tam*, in: Roš chodeš, Praha: Federace židovských obcí v ČR 2000/06

DAYAN, Arie, *Hakomunistim še hicilu et ha medina* (Komunisté, kteří zachránili naší zemi), Jeruzalém: Haarec 9. 5. 2006

EHRENBURG, Ilya, *Jews and church must be liquidated*, in: The Palestine Post, Jeruzalém 26. března 1942

FELDMAN, Yael - BAUMANN, Steven, *Ve lo namut ke con letevach* (Nezemřeme jako ovce na porážku), in: Haaretz, Jerusalem 4. 12. 2007

HOMOLA, Victor, *Austria: Compensation for Jews*, in: The New York Times, 28. 11. 2001

MARXOVÁ, Alice, *Šeptem nebo mlčky, soukromý život ve Stalinově Rusku*, in: Roš Chodeš, Praha: Federace židovských obcí v ČR 2011/03

PAŘÍK, Arno, *Český umělec v Pinkasově škole. O malíři jmen v pražském památníku holocaustu Václavu Boštíkovi*, in: Roš Chodeš ,Praha: Federace židovských obcí v ČR 2005/11

PAVLÁTOVÁ, Hana, *Otte Wallish – grafik, tvůrce izraelských známek a platidel*, in: Kalendář židovské obce v Praze 5774 (2013-2014), Praha: Židovská obec v Praze 2013

PFEFFER, Anhel, *Shamir was right about one thing*, Jerusalem: Haaretz, 6. 7. 2012

STALIN, Josef Vissarionovič, *Otvjet na zapros Evrejskovo telegrafnovo agentstva iz Ameriki*, Moskva: Pravda, 30. 11. 1936

SUK, Jaroslav, *Chozrasčot aneb Vykořisťování člověka člověkem*, in: Paměť a dějiny, Praha: ÚSTR 2009/04

ŠMOK, Martin, *Každý žid je sionista a každý sionista je špión*, in: Paměť a dějiny, Praha: ÚSTR 2011/04

TEPPER, Aryeh, *The Stoic Vision of Ludwig Blum*, in: The Jerusalem Post, Jeruzalém 19. 12. 2011

ZIMMER, Bedřich, *Židovská náboženská obec chce pomoci*, in: Věstník VIII/2, 28. února 1946

WAXMAN, C., H., *Ha baaya ha jehudit hi baaja ha olamit (Židovský problém je problémem světovým)*, in: Hamaškif, Tel Aviv 2. března 1942

G) Seznam odborné literatury:

AARONSOHN, Ran, *Rothschild and early Jewish colonization*, Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press 2000

ABBAS, Mahmud, *The Other Side: the Secret Relationship Between Nazism and Zionism*, Amman: Dar Ibn Rushd 1984

ADLER, H., G., *Terezín 1941-1944, Tvář nuceného společenství, Díl III. - Psychologie*, Brno: Nakladatelství Barrister& Principal 2007

ADLER, H., G., *Theresienstadt 1941-1945, Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft*, Tübingen: J. C. B. Mohr 1960

ALMOG, Šmuel, „*Hajahdut kemachala*“: *stereotyp antišemi ve dimui acmi (Židovství coby „nemoc“: antisemitský stereotyp a vidění sebe sama)*, in: Leumiut, cionut, antišemiut : masot ve mechkarim (Nacionalismus, sionismus, antisemitismus: eseje a výzkumy), Jeruzalém: Nakladatelství Hasifria hacionit 1992

BARŠA, Pavel, *Paměť a genocida*, Praha: Argo 2011

BARTÁKOVÁ, Daniela, *Comparative study of Tchelet Lavan and Hashomer Hatzair in Czechoslovakia (1918-1938)*, Budapešť: CEU-Nationalism Studies Program 2011

BEIGBEDER, Ives, *From Barbie to Papon*, in: *Judging War Crimes And Torture: French Justice And International Criminal Tribunals And Commissions (1940-2005)*, Leiden: Martinus Vihhoff Publishers and VSP 2006

BENDA, Jan, *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939: Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice*, Praha: Karolinum 2013

BONDYOVÁ, Ruth, *Jakob Edelstein*, Praha: Sefer 2001

BONDYOVÁ, Ruth, *Minulost neuplynula. Vliv terezínského ghetta na život jeho bývalých vězňů*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, Praha: Nadace terezínská iniciativa 2002

BUNZL, John, *Austrian Identity and Antisemitism*, in: *Patterns of Prejudice*, London: Routledge ročník 21, číslo 1

CCHOR, Zeev, *Hamifgaš bein haikarim lefoalei haalia hašnia be Petach Tikva* (Setkání rolníků s dělníky druhé alii v Petach Tikvě), in: *Katedra* (čtvrtletník), Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 10 leden 1979, s. 142-150

CHURCHILL, Winston S., *The world in Crisis*, svazek č. 4, New York: Charles Scribner's Sons 1923

COHEN, Beth B., *Case Closed, Holocaust Survivors in Postwar America*, London: Ruthers University Press 2007

COHEN, Boaz, *Hadorot habaim - eichecha jid'u?* (Jak se to dozvedí příští generace?), Jerusalem: Yad Vashem 2010

COHEN, Boaz, *Israeli Holocaust Research: Birth and Evolution*, Abingdon: Routledge 2013

COHEN, Boaz, *Rachel Auerbach, Yad Vashem, and Israeli Holocaust Memory*, in: *Polin: Studies in Polish Jewry*, díl. 20, Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization 2007

COHEN, Boaz, *Setting the Agenda of Holocaust Research: Discord at Yad Vashem in the 1950s*, in: *Holocaust Historiography in Context*, Jeruzalém: Yad Vashem 2008

COHEN, Eliezer, *Israel's Best Defense*, New York: Orion Books 1993

COX, John, *The Herbert Baum Groups, Network of Jewish, Leftists and youth Resistance in the third Reich*, in: *The human tradition in modern Europe, 1750 to the present*, Lanham : Rowman & Littlefield Publishers 2008, s. 139-154

ČAPEK, Karel, *Spisy, Hovory s T. G. Masarykem*, Praha: Československý spisovatel 1990

ČAPKOVÁ, Kateřina, *Češi, Němci, Židé- Národní identita Židů v Čechách 1918-1938*, Praha - Litomyšl : PASEKA 2005

DUMBERRY, Patrick, *State Succession to International Responsibility*, Leiden: IDC Publishers 2007

ENGEL, David, *Patterns of Anti-Jewish Violence In Poland, 1944-1946*, Jerusalem: Yad Vashem Studies 1998, sv. XXVI

FIKEJZ, Miloš, *Český film. Herci a herečky / II. díl (L-Ř)*. Prague: Libri 2007

FLUSSER, David, *Esejské dobrodružství*, Praha: Oikoymenh 1999

FLUSSER, David, *Ježíš*, Praha: Oikoymenh 2002

FOX, Thomas C., *The Historiography of the Holocaust*, New York: Palgrave Macmillan 2004

FRANKEL, Jonathan, *Dark Times, Dire Decisions : Jews and Communism*, Oxford: Oxford University Press 2004

FRANKOVÁ, Anita, *Terezínská výchova, Zprávy k prvnímu výročí terezínských domovů v L417*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, Praha: Nadace Terezínská iniciativa 1998

GARFINKLE, Adam, *Politics and Society in Modern Israel: Myths and Realities*, New York: M. E. Sharpe 1999

GETER, Miriam, *Haalia me Germania ba šanim 1933-1939, klita chevratit – kalkalit mul klita chevratit – tarbutit* (Přistěhovalecká vlna z Německa v letech 1933-1939, její absorpce společensko-ekonomická na jedné straně a společensko-kulturní na straně druhé), in: *Katedra (čtvrtletník)*, Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 12, červenec 1989, s. 125-147

GEUSSOVÁ, Hana, *Židovská menšina v Československu v období normalizace* (bakalářská práce), Praha: UK-Ústav hospodářských a sociálních dějin 2012

GILBERT, Martin, *Auschwitz and the Allies*, London: Michael Joseph 1981

GLAZER, Nathan, *American Judaism*, Chicago-London: The University of Chicago Press 1989

GLIKSON, Paul, *Jewish population in the Polish People's Republic 1944-1972*, Hebrejská universita v Jeruzalémě, Institut soudobného židovstva 1977, s. 243-244

GLOBERMAN, Ayellet – HOULI, Ella, *The Story of OSEM- the Nestle Company*, in: Tefen Tribune, jaro 2014

GOLDENBERG, Josef, *Hištakfuta šel šlilat hagola be zemer haivri* (Reflexe popírání diaspory v izraelské hudbě), in: Katedra (čtvrtletník), Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 111, duben 2004, s. 129-130

GÖTZ, Aly, *Konečné řešení: Přesun národů a vyhlazení evropských Židů*, Praha: Argo 2006

GRIEF, Howard, *The Legal Foundation and Borders of Israel Under International Law*, Jerusalem: Mazo Publishers 2008

HALBWACHS, Maurice, *Kolektivní paměť*, Praha: Sociologické nakladatelství 2009

HEITLINGEROVÁ, Alena, *Ve stínu holocaustu a komunismu; Čeští a slovenští židé po roce 1945*, Praha: nakladatelství G plus G s.r.o. 2007

HEITLINGEROVÁ, Alena, *Židovské mládežnické skupiny v Československu v šedesátých letech 20. století a jejich obnova po pádu komunismu (1989)*, in: Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968. Od destalinizace k Pražskému jaru, Praha: Židovské muzeum v Praze 2011

HERF, Jeffrey, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanies*, London: Harvard University Press 1997

ILTIS, Rudolf (red.), *Židovská ročenka na rok 5715 (1954-1955)*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství 1953

JASA, Romano, *Jews of Yugoslavia 1941-1945, Victims of Genocide and Freedom Fighters*, in: Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Zrtve Genocida I Ucesnici Narodnosloodilekog Rata (shrnutí v angličtině), Bělehrad: Federace židovských obcí Jugoslávie 1980, s. 573-590

JASPERS, Karl, *Otázka Viny: Příspěvek k německé otázce*, Praha: Academia 2006

JENSEN, Olaf, *The Gap between Official Memory Culture and Private Recollections of the National Socialist Past in Germany*, University of Chicago: Department of History 2006, s. 1–3

JUDT , Tony, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, New York: Penguin Books 2005

KAPLAN, Karel, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, Praha: nakladatelství Doplněk 1993

KÁRNÝ, Miroslav, „Konečné řešení“. *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, Praha: Academia 1991

KOLEKTIV autorů, *Terezín-Malá pevnost*, Praha: Nakladatelství Práce 1948

KRČMÁŘ, Dalibor, *Říkali mu husitské práce. Kamil Krofta vězněm nacismu*, in: *Terezínské listy*, Praha: Nakladatelství OSWALD 2009, č. 37

KULIŠOVÁ, Táňa, *Terezín -Little Fortress*, Praha: SPB 1953

LAPID, Yosef, *Kor haheituch: Hahaclacha o kišalon?* (Efekt vysoké pece: úspěch či nikoliv?), in: *Išim ve maasim be Israel (Osobnosti a události v Izraeli)*, Kfar Saba: Nakladatelství Miksam 1998

LEDERER, Zdeněk, *Theresienstadt*, Londýn: E. Goldston 1953

LEMKIN, Raphael, *Axis Rule in Ocupied Europe*, New York: Howard Fertig 1973

LIPSTADT , Deborah, *Denying the Holocaust-The Growing Assault on Truth and Memory*, USA: Penguin Group 1994

LORENCOVÁ, Anna - HYNDRÁKOVÁ, Anna, *Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků*, in: *Terezínské studie a dokumenty*, Praha: Nadace Terezínská iniciativa 1999

MILOTOVÁ, Jaroslava, *Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940*, in: *Terezínské studie a dokumenty 1. vyd.* , Praha: Nadace Terezínská iniciativa, 1997

MONAHAN, Casey, *England for the English! Anti-Alienism and German Internment in England, 1870 – 1918*, Waltham: Brandeis University 2013

MORSE, Arthur, D., *While Six Millions Died*, New York: Random House 1968

MUNKOVÁ, Michaela, *Židovské instituce a státní správa v letech 1945–1956*, FF UK v Praze, rigorózní práce, Praha 2008

MUNELES, Otto, *Bibliografický přehled židovské Prahy*, Praha: Státní židovské muzeum 1952

MUNELES, Otto – VILÍMKOVÁ, Milada, *Starý židovský hřbitov v Praze*, Praha: SPN 1955

NAGID, Haim, *Israel*, in: *The World Encyclopedia of Contemporary Theatre: Europe*, Londýn: Nakladatelství Routledge 2000

NEPÁLOVÁ, Šárka, *Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945–1948*, in: *Terezínské studie a dokumenty* 1999

NOLTE, Ernst, *Fašismus ve své epoše*, Praha: ARGO 1999

O'DOHERTY, Paul, *The Portrayal of Jews in GDR Prose Fiction*, Amsterdam: Editions Rodop B. V. 1997

OFER, Dalia, *Hagira ve alija: hebetim chadašim šel mediniut yehudit* (Migrace a emigrace do země Izraele: nové pohledy na židovskou politiku), in: *Katedra (čtvrtletník)*, Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 75 duben 1995

OFER, Dalia, *Nicolim ke olim: ha mikre šel acurej Kafrisin* (Přeživší šoa v roli nových přistěhovalců: případ židů uvězněných na Kypru), in: *Brichim šel štika-šearit haplita ve Erec Israel* (Ticho zavřené na závoru-přeživší šoa a *Erec Israel*), Kiriat Ono: Misrad habitachon – hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 1999, s. 231-232

OMER, Devorah, *Rebirth – The Story of Eliezer Ben Yehuda and the Modern Hebrew Language*, Tel Aviv: Nakladatelství Am oved 2010

PATAI, Raphael (editor), *Ahad Ha'am*, in: *Encyclopedia of Zionism and Israel*, sv. 1, New York: Herzl Press 1971

PATTERSON, Charles, *Věčná Treblinka*, Praha: Práh 2003

PAXTON, Robert, *Vichy France, Old Guard and New Order, 1940-1944*, New York: Knopf 1972

PEJČOCH, Ivo, *Politické procesy s Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem – antisemitské tendence v komunistickém Československu*, in: *Terezínské listy, Památník Terežín* 2011

PERGOLA, Sergio, Della, *Demography in Israel/Palestine: Trends, Prospects, Policy Implications*, Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem (The A. Harman Institute of Contemporary Jewry) 2001

PERLMUTTER, Amos, *A. D. Gordon: A Transcendental Zionist*, in: *Middle Eastern Studies*, Sv. 7, č. 1, leden 1971

PERNES, Jiří: *Komunistky s fanatizmem v srdci*, Praha: Nakladatelství Brána 2006

PEROUTKA, Ferdinand, *O věcech obecných, I*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1991

PICK, Hella, *Guilty Victims: Austria from the Holocaust to Haider*, London: I. B.Tauris Publishers 2000

PINSON, Koppel S., *The National Theories of Simon Dubnow*, in: *Jewish Social Studies*, Sv. 10, č. 4. říjen 1948

POLÁK, Josef – LAGUS, Karel, *Město za mřížemi*, Praha: Nakladatelství Miloš Uhlíř-Baset 2006

POLÁK, Josef – LAGUS, Karel, *Město za mřížemi*, Praha: Naše vojsko 1964

PORAT, Dina- NAOR, Mordechai (editoři), *Haitonut hajehudit be Erec Israel nochach hašoa 1939-1945* (Židovské noviny v Erec Israeli v době holocaustu 1939-1945), Misrad habitachon-hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 2002

QUASTLER, Dov, *Jocej Čechoslovakia be Israel: trumatam le binian ha arec* (Českoslovenští krajané v Izraeli: jejich příspěvní ke stavbě země), Tel Aviv: Keren morešet jahdut Čechoslovakia šelejad hitachdut jocej Čechoslovakia (Fond odkazu československého židovstva působící při Sdružení československých krajanů v Izraeli) 1998

RAPPEL, Juval, *Mifgaš ciptot, sicha im profesor Anita Shapiro* (Setkání plné očekávání, rozhovor s profesorkou Anitou Shapiro), in: *Brichim šel štika-šearit haplita ve Erec Israel* (Ticho zavřené na závoru-přeživší šoa a Erec Israel), Kiriat Ono: Misrad habitachon – hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 1999, s. 14

REIN, Raanan, *Diplomacy, Propaganda, and Humanitarian Gestures: Francoists Spain and Egyptian Jews, 1956-1968*, in: *Iberoamericana*, svazek 6, č. 23, 2006, Mexico City: Universidad Iberoamericana (IBERO)

REITLINGER, Gerald, *The Final Solution*, New York: Beechhurst Press 1953

ROSENKRANZ, Herbert, *The Anschluss and the Tragedy of Austrian Jewry 1938–1945*. In: *The Jews of Austria*, London: Vallentine Mitchel 1967

ROTKIRCHENOVÁ, Livie, *Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945*, in: *Osud židů v Protektorátu 1939-1945*, Praha: Trizonia 1991

- RUBINSTEIN, William D., *Genocide*, London: Pearson Education 2004
- SEDLÁK, Petr, *Židé a židovská otázka v českých zemích v letech 1945–1948*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C52, 2005
- SEDLÁK, Petr, *Židé v českých zemích v letech 1945–1949*, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha: Sefer 2009
- SEGEV, Tom, *Sedmý milion, Izraelci a holokaust*, Praha - Litomyšl: Nakladatelství Paseka 2014
- SHAPIRO, Anita, *Jehudim Jašanim ve Jehudim Chadašim* (Tradiční a moderní židé), Tel Aviv: Am Oved Publishing House 1997
- SHARFMANN, Daphna, *The Collective Before the Individual: The Ideology of the Jewish Settlement in Palestine*, in: Living Without a Constitution-Civil Rights in Israel, New York: M. E. Sharpe 1993, s. 9-14
- SCHMIEDT, Shlomo, *Hehalutz in Theresienstadt - Its Influence and Educational Activities*, Jeruzalém: Yad Vashem Studies 1968, č. 7
- SKIDELSKI, Robert, *British Fascism: Essays on the Radical Right in Inter-war Britain*, London: Lunn & Thurlow 1980
- SNYDER, Timothy, D., *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, New York: Basic Books 2010
- SOUKUPOVÁ, Blanka, *Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“*, in: Lidé města/Urban People, č. 14, 2012
- SOUKUPOVÁ, Blanka, *Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace*, in: Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968. Od destalinizace k Pražskému jaru, Praha: Židovské muzeum v Praze 2011
- SOUKUPOVÁ, Blanka, *Židovská menšina v českých zemích v letech 1956-1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu*, in: Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968. Od destalinizace k Pražskému jaru, Praha: Židovské muzeum v Praze 2011
- SPECTOR, Scott, *Another Zionism : Hugo Bergmann's Circumscription of Spiritual Territory*, London: SAGE Publications 1999
- STAŇKOVÁ, Lenka, *Richard Feder (1875-1970), významný představitel českého židovství*, Brno: Historický ústav Masarykovy univerzity 2011
- STEIN – AMIR, Roni - MIREL, Shoshi a kolektiv, *Aliat hamonim- haalia hareviit* (Masové přistěhovalectví – čtvrtá přistěhovala vlna), in: Masa alhaavar

(Cesta do minulosti), Tel Aviv: Matach (Centrum vzdělávací technologie) 1999, s. 75

STEINLAUF, Michael C., *Bondage to the Dead: Poland and the Memory of the Holocaust*, New York: Syracuse University Press 1997

TARANT, Zbyněk, *Diaspora paměti: reflexe holocaustu v židovské kolektivní paměti 2. pol. 20. století* (dizertační práce), Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2012

TIBI, Bassam, *From Sayyid Qutb to Hamas: The Middle East Conflict and the Islamisation of Anti-Semitism*, London: Yale Initiative for Interdisciplinary Study of Anti-Semitism, 2010

TOBIAS, Blanke – DAELLEN, Veerle, Vanden – FRANKL, Michal – KRISTEL, Conny – ROTRIGUES, Kepa, J. – SPECK, Reto, *From Fragments to an Integrated, European Holocaust Research Infrastructure*, in: Evolution der Informationsinfrastruktur Verlag, Glückstadt: Werner Hülsbusch 2013

TODD, Jay, Leonard, *Spain After the Holocaust: An Historical View*, Hirosaki (Japonsko): Hirosaki Regional Repository 2000

TODD, Jay, Leonard, *Spain as Friend to Jews Before and During World War II: An Analysis of Documents Involving Memoranda and Case Studies from the Spanish Ministry of Foreign Affairs*, Hirosaki (Japonsko): Hirosaki Regional Repository 1998

TOSSAVAINEN, Mikael, *The Holocaust in Arab Public Discourse: Historicized Politics and Politicized History*, in: The Abuse of Holocaust Memory, Jerusalem Center for Public Affairs 2009

TRAMER, Hans, *Prague - City of three Peoples*, in: London: Leo Baeck Institute Year Book, sv. 9, 1964

TUDJMAN, Frano, *Bespu'ca - povjesne zbiljnosti* (Zničené země – historická pravda), Záhřeb: Matice Hrvatske 1989

VIKRAM, Dodd, *Muslim Council ends Holocaust Memorial Day Boycot*, in: The Guardian, 3. 12. 2007

WYMAN, David, *The World Reacts to the Holocaust*, London: The Johns Hopkins University Press 1996

YABLONKA, Hanna, *Hachok le asiat din banacim ube ozreihem: heibet nosaf le šeelat haisraelim, hanicolim ve hašoa* (Zákon pro souzení nacistů a jejich

pomahačů: další pohled na problém Izraelců, šoa a přeživších) in: Katedra (čtvrtletník), Jeruzalém: Yad Jizchak Ben Cvi, č. 82, prosinec 1996

YABLONKA, Hanna, *Zehuiot sotrot, zehuiot mašlimot: nicolim, zikaron hašoa, ve hazehut haisraelit* (Rozporuplné a přijaté identity: přeživší šoa, paměť a izraelská identita), in: Brichim šel štika – šearit haplita ve *Erec Israel* (Ticho zavřené na závoru-přeživší šoa a *Erec Israel*), Misrad habitachon-hahocaa leor (Vydavatelství izraelského ministerstva obrany) 1999

YAPP, M. E. , *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, Harlow (England): Longman 1987

YEGAR, Moshe. *Československo, sionismus, Izrael*. Praha: Nakladatelství Victoria 1997

ZAFRANOVIČ, Lordan, *Jasenovac: The Cruellest Death Camp of All Times* (Krv i pepeo Jasenovca), Chorvatsko 1983

ZILBERMAN, Shimon, *The Up-to-Date English-Hebrew (Hebrew-English) Dictionary*, Jerusalem: Zilberman Publishing House 1998

H) Beletrie:

AMIS, Martin, *Time's Arrow*, London: Jonathan Cape 1991

BĚLOHRADSKÁ, Hana, *Bez krásy, bez límce*, Praha: Československý spisovatel 1962

BOR, Josef, *Tereziánské rekviem*, Praha: Československý spisovatel 1963

BONDYOVÁ, Ruth, *Drobné útěchy*, Praha: ARGO 2008

BONDYOVÁ, Ruth, *Potulné kořeny*, Praha: Nakladatelství Franze Kafky 2010

BONDYOVÁ, Ruth, *Víc štěstí než rozumu*, Praha, ARGO 2003

BRANT, Yoel – BRANT, Hansi, *Hasatan ve hanefeš* (Dábel a duše), Rishon Letzion: Nakladatelství Ledori 1960

CHRISTOF, Friedrich – THOMSON, Eric, *Hitler, we loved and why*, York: Liberty Bell Publications 2004

FRIEDRICH, Karel – MARTINEC, Jan, *Útěk před žlutou hvězdou*, Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1964

- FUCHS, Ladislav, *Mí černovlasí bratři*, Praha: Československý spisovatel 1964
- FUCHS, Ladislav, *Pan Theodor Mundstock*, Praha: Československý spisovatel 1963
- FUCHS, Ladislav, *Spalovač mrtvol*, Praha: Československý spisovatel 1967
- GERAGHTY, Timothy, J., *Peacekeepers at War: Beirut 1983-The Marine Commander Tells His Story*, Dulles (USA): Potomac Books 2009
- GROSMAN, Ladislav, *Obchod na korze*, Praha: Mladá fronta 1965
- HARWOOD, Richard, E., *Zemřelo skutečně šest milionů?*, Uckfield: The Historical Review Press 2011
- IRVING, David, *Zkáza Drážďan*, Olomouc: Votobia, 1997
- IRVING, David, *The Destruction of Convoy PQ17*, London: Kimber 1980
- IRVING, David, *The Death of General Sikorski*, London: Kimber 1967
- IRVING, David, *Hitlerova válka a válečná stezka let 1933-1945*, Brno: Jota 2000
- ITURBE, Antonio, G., *Osvětimská knihovnice*, Praha: Akropolis 2013
- KALÁBOVÁ, Věra, *Ve městě jsou bratři Steinové*, Praha: Mladá fronta 1967
- KULKA, Erich – TROCHTOVÁ, Věra, *Únos ze San Fernanda*, Praha: Vydavatelství časopisu MNO 1968
- LUSTIG, Arnošt, *Noc a naděje*, Praha: Naše vojsko 1958
- MARLOWE, Christopher, *Maltský žid, antologie Alžbětinské divadlo I. - Shakespeareovi předchůdci*, Praha: Odeon 1978
- MŇAČKO, Ladislav, *Já Adolf Eichmann*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1961
- MUCHA, Jiří, *Podivné lásky*, Praha: Mladá fronta 1988
- PAVEL, Ota, *Běh Prahou*, in: *Zlatí úhoři*, Praha: Československý spisovatel 1991
- RAKOUS, Vojtěch, *Vojkovičtí a přespolní*, Praha: Československý spisovatel 1986
- SEBAG-Montefiore, Simon, *Stalin: The Court of the Red Tzar*, New York: A Division of Random House, Inc. 2003
- SHAKESPEARE, William, *Kupec benátský*, Praha: Nakladatelství Torst 1999
- STYRON, William, *Sofina volba*, Praha: Knižní klub 2009

ŠAMIR, Moše, *Hu halách ba sadot* (Kráčel mezi poli), Tel Aviv: Nakladatelství Am oved 1947

ŠKUTINA, Vladimír, „*Tak už jsem tady s tím vápnem, pane Werichu!*“, Praha: Nakladatelství Rozmluvy 1990

ŠKVORECKÝ, Josef, *Sedmiramenný svícen*, Praha: Naše vojsko 1964

WEIL, Jiří, *Na střeše je Mendelson*, Praha: Československý spisovatel 1960

WEIL, Jiří, *Život s hvězdou*, Praha: Družstvo dílo 1949

I) Rozhovory:

ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor s prof. Josephem W. EATONEM natočený při jeho návštěvě České republiky*, Archiv Památníku Terezín: Malá Pevnost, 21. listopadu 2011

ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor s Ruvinem Kasrielovičem Koblencem, členem židovské obce ve městě Klaipeda (Litva)*, Luže: Archiv rodiny Roubínkovy, 1. září 2013

ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor s paní Annou Mrázkovou, přeživší koncentračního tábora Bergen Belzen*, Luže: Archiv rodiny Roubínkovy, 22. - 27. října 2005

ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor s Evou Liškovou (roz. Polákovou)*, Luže: rodinný archiv rodiny Roubínkovy, listopad 2006

ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor s Mankou (Marií) Alterovou (natočen v Beit Yitzchak- Izrael)*, Luže: Archiv rodiny Roubínkovy, srpen 2005

ROUBÍNEK, Jan, *Rozhovor se současným ředitelem Bet Terezína Odedem Bredou při jeho návštěvě České republiky*, Archiv rodiny Roubínkovy, červen 2012

J) Periodika a publikace s neuvedeným autorem:

Le Pen Convicted for Racial Hatred, New York: Associated Press, 2. června 1999

Doctors plot 1953, in: Encyclopaedia Judaica 1971, svazek 6, s. 144-145

Pijade eulogized by Tito at Grave, in: New York Times, 19. března 1957, s. 2

- Vražda v Polné*, Praha: Národní listy, 12. září 1899, roč. 39, čís. 253, s. 1
- German Ministers Would Extend Statute of Limitations on War Crimes*, in: JTA, Bonn 15. února 1967
- Súry 7: 166, 2:65 a 5: 60*, in: Korán (překlad Ivana Hrbka), Praha: Nakladatelství Odeon 1972
- Rudé právo, 20. listopadu a 2. prosince 1952
- Prohlášení Charty 77, *Analýza tragédie židů v československé poválečné skutečnosti*, dokument č. 28/89, 5. dubna 1989
- Havel Talks with Israeli Officials, Sightsees on First Israeli Trip*, in: JTA, Tel Aviv 26. dubna 1990
- 180 Czechoslovak Jews to Accompany Havel on Historic Visit to Israel*, in: JTA, Tel Aviv 24. dubna 1990
- Československé Osvětinské muzeum*, VŽNO, XXI, č. 7, 1. 7. 1959, s. 9
- Terezínský kabaret na Václavském náměstí*, VŽNO XXIII, č. 9, 1. 9. 1961, s. 11
- Předběžné výsledky sčítání lidu z 15. února 1921*, Praha: Státní statistický úřad 1921
- Massacre of Jews behind Nazi Line*, in: The Palestine Post, Jeruzalém 3. října 1941
- ANNALIST, (Reuters Military Commentator), *Hitler's Plans Remain Obscure*, in: The Palestine Post, Jeruzalém 2. října 1941
- PTA (Palestinská telegrafická agentura), *Heydrich Plans Ghetto for Czechoslovakia*, in: The Palestine Post, Jeruzalém 4. března 1942
- REUTERS (Londýn), *Mavet-zvaa šel 1200 jehudim (Smrt- horor 1200 Židů)*, in: Davar, Tel Aviv 3. dubna 1942
- SOCHNUT TELEGRAFIT EREC-ISRAELIT, Stockholm (Telegrafická agentura Erec Israele), *Likrát geruš klali šel jehudej Slovakia (Před úplným vyhnáním slovenských Židů)*, in: Davar, Tel Aviv 5. dubna 1942
- ZVLÁŠTNÍ ZPRAVODAJ (Stockholm), *Kol jehudej Germania juavru le Polin (Všichni němečtí Židé budou odsunuti do Polska)*, in: Davar, Tel Aviv 5. dubna 1942
- SOCHNUT TELEGRAFIT EREC-ISRAELIT, Stockholm (Telegrafická agentura Erec Israele), *Nitchadeš geruš ha jehudim me Germania (Bude obnoveno vyhnání Židů z Německa)*, in: Davar 7. dubna 1942

ZVLÁŠTNÍ ZPRAVODAJ (Istambul), *Praot ba jehudej Lvov* (Pogromy proti Židům ve Lvově), in: Davar, Tel Aviv 26. května 1942

I 350 000 jehudim ba getaot Polin (1 350 000 Židů v polských ghettech), in: Hamaškif, Tel Aviv 2. března 1942

Ha nacim megaršim et ha jehudim me batejhem ba chol Ukrajina ve Rusia ha levana (Nacisté vyhánějí Židy z jejich domovů po celé Ukrajině a Bělorusku), in: Hamaškif, Tel Aviv 2. března 1942

SOCHNUT TELEGRAFIT EREC-ISRAELIT, Londýn (Telegrafická agentura Erec Israele), *1200 chalalei ha sadizm ha naci* (1200 obětí nacistického sadizmu), in: Hamaškif, Tel Aviv 3. dubna 1942

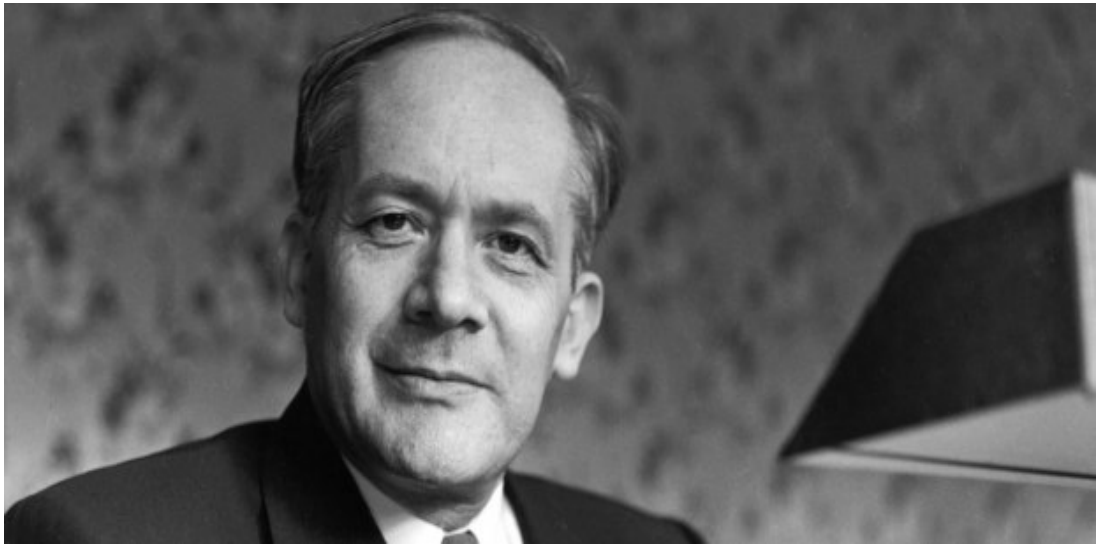
Emcai hit'alelut chadaš ba jehudej Romania (Nový prostředek pro týrání rumunských Židů), in: Hamaškif, Tel Aviv 1. května 1942

SOCHNUT TELEGRAFIT EREC-ISRAELIT, Londýn (Telegrafická agentura Erec Israele), *Ba Slovakia jutru 9 000 jehudim me bein 90 000 - hamegurašim husgeru le Germanim „hamenusim batipul ba jehudim“* (Na Slovensku zůstalo 9 000 Židů z celkového počtu 90 000- deportovaní byli předáni Němcům, „znalým péče o Židy“), in: Hamaškif, Tel Aviv 2. června 1942

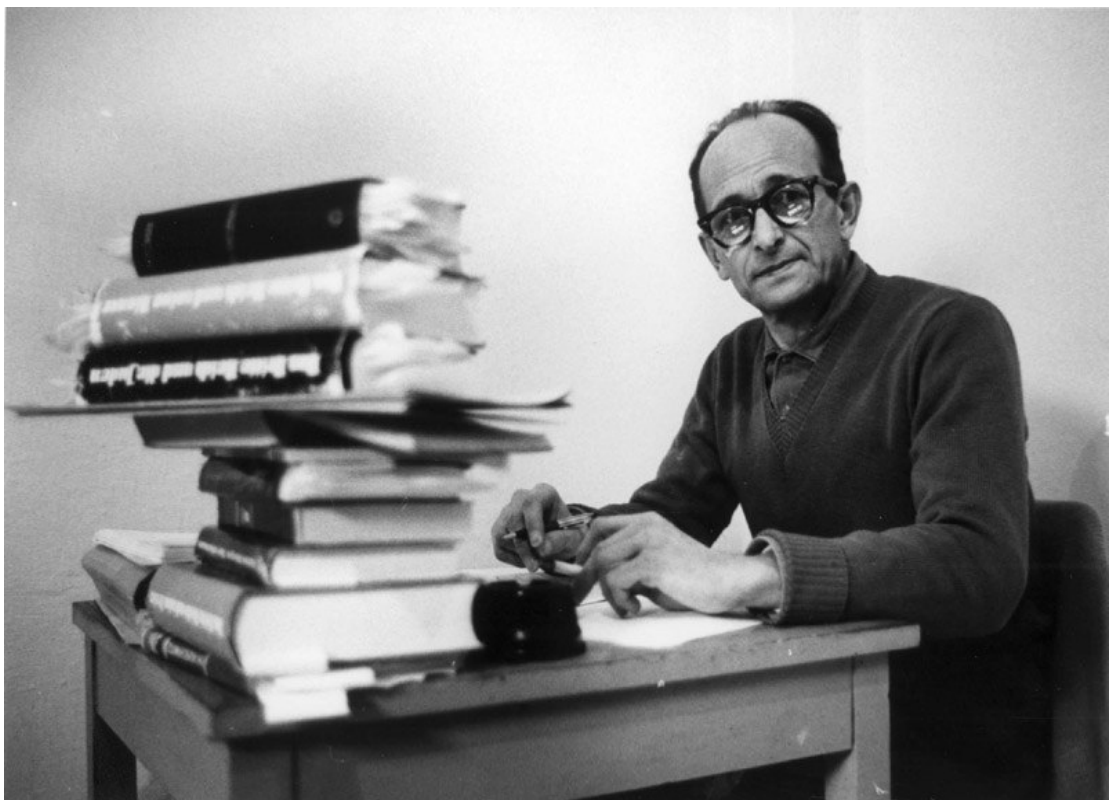
The Palestine Post, Jeruzalém 1. března 1942

REUTERS, Zurich, *Mehandes. L. M. Czerniakow, roš ha geto ba Varša, hit'abed* (Ing. L. M. Czerniakow, hlava varšavského ghetta, spáchal sebevraždu), in: Hamaškif, Tel Aviv 28. srpna 1942

REUTERS, Londýn, *„Hamoaca haleumit hapolanit dorešet mebnot habrit hit'arvut mejadit“* (Polská národní rada žádá od spojenců okamžitou intervenci), in: Hamaškif, Tel Aviv 29. listopadu 1942

Pojem „*genocida*“ poprvé použil právník Raphael Lemkin, který byl polským židovským imigrantem v USA v roce 1944, v knize „*Axis Rule in Occupied Europe*“ (Arthur Leipzig).

Uvězněný nacistický válečný zločinec Adolf Eichmann si v roce 1961 ve své vězeňské cele v izraelské Ramle připravuje svoji obhajobu (The National Photo Collection).

Sovětský válečný dopisovatel listu „*Krasnaja zvezda*“ Vasilij Grossman je zde vyfotografován na jaře roku 1945 v německém Schwerinu. Grossman byl prvním žurnalistou, který vstoupil, společně s Rudou armádou, do vyhlazovacího tábora Treblinka a napsal o tomto dramatickém zážitku podrobnou zprávu (osobní archiv Vasilije Grossmana).

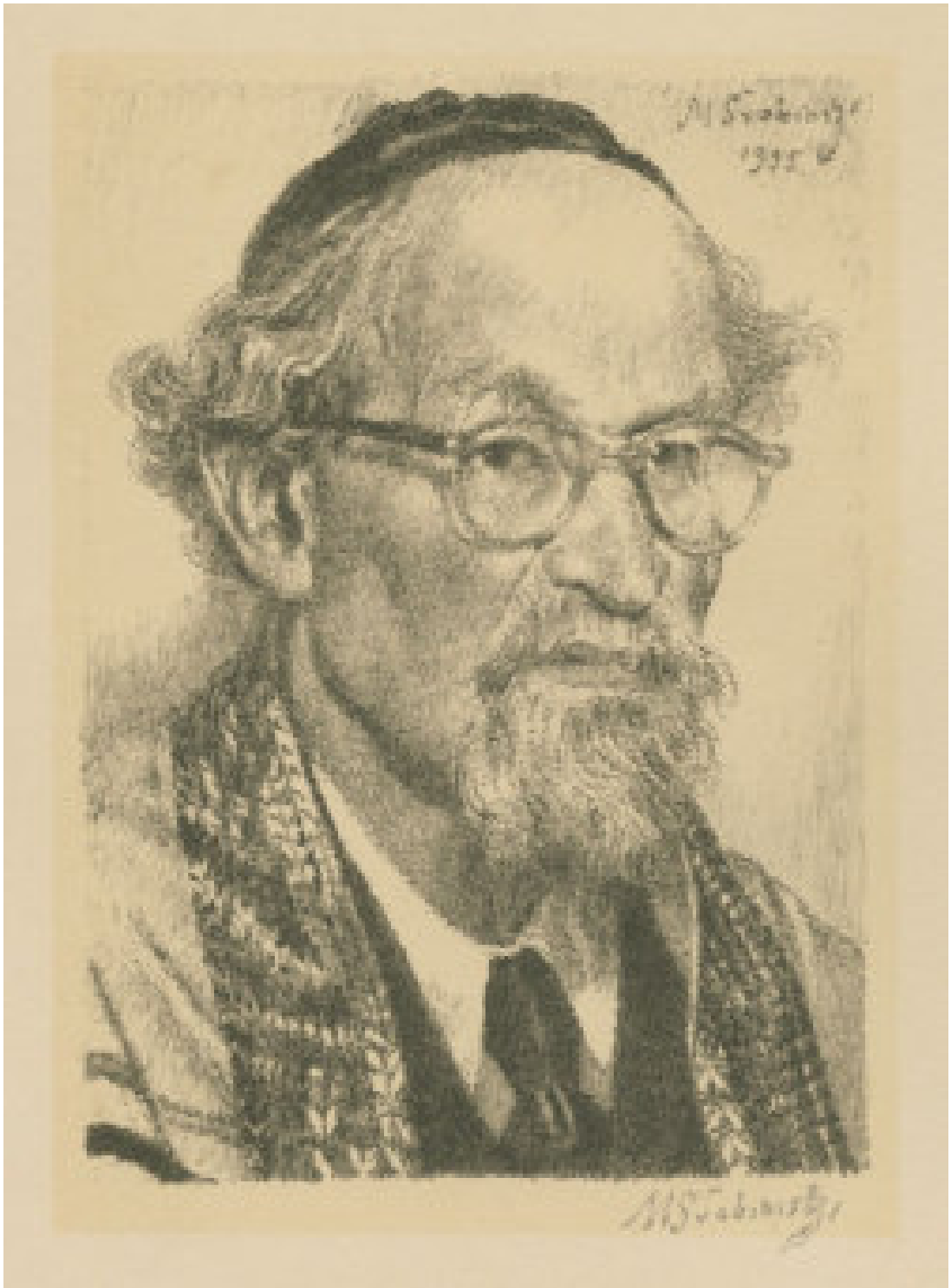
Vůdce (*poglavnik*) tzv. Nezávislého státu Chorvatska, a architekt genocidy proti Srbům a dalším jihoslovanským národům, Ante Pavelič se soustředí na nacistický pozdrav (ČTK).

Helena Poláková (roz. Alterová), která v roce 1945 psala své válečné svědectví v dopise svému bratru Georgovi, je na této svatební fotografii z roku 1921 zvěčněna se svým mužem Emilem Polákem. Emil zahynul na neznámém místě na jaře roku 1945 (archív rodiny Roubínkovy).

Příkladem společného českožidovského válečného strádání a utrpení byl herec Oldřich Nový, který se rozhodně odmítl rozvést se svojí židovskou ženou Alicí Wienerovou- Mahlerovou a byl za to v roce 1944 odtransportován do nacistického koncentračního tábora Osterode (ČTK).

Rabín Gustav Sicher je zde zpodobněn na portrétu Maxe Švabinského z roku 1935 (Židovské muzeum v Praze).

Dramatik, populární herec, textař a režisér Karel Švenk (1907-1945) byl v létě roku 1944 zachycen v terezínském ghettu. Několik měsíců před svou smrtí zde totiž účinkoval v nacistickém propagandistickém filmu „Vůdce daroval Židům město“ (Národní filmový archiv).

Spisovatel, dramatik, signatář Charty 77, a budoucí zemský rabín Karol Sidon je zde zachycen na přelomu 70. a 80. let, tedy ještě před jeho nucenou emigrací (rodinný archív Karola Sidona).

Toto je fotografie z března roku 1921. Sir Herbert Samuel je zde zvěčněn v doprovodu svých přátel. Nalevo, vedle beduínských strážců, stojí jeho žena- Lady Samuelová, napravo od ní, s *kufijí* zahalenou hlavou, je Abdalláh I- zajordánský emír a budoucí jordánský král, vedle něhož stojí sir Herbert Samuel a tehdejší britský ministr kolonií Winston Churchill s chotí. (Izrael State Archives).

Básnická ikona židovského *jišuvu* Chaim Nachman Bialik pózuje pro fotografie v pracovně svého domu v Tel Avivu (Archiv Bet Bialik).

Bývalý bojovník vilniuského ghetta Abba Kovner byl jedním z klíčových postav, které byly v roce 1961 předvolány svědčit v Eichmannově procesu (Israel Government Press Office).

Rudolf Kastner na počátku 50. let, ještě jako vlivný politik Strany práce, hovoří ve vysílání rozhlasové stanice *Kol Jisrael* (neznámý autor).

Skutečnými pojmy mezi prvními českými sionistickými průkopníky v Palestině se stali doktor Avraham Albert Ticho z Boskovic (1883-1960) a jeho žena Anna (1894-1980, Muzeum Bet Ticho)

Profesor Hugo Bergmann provádí v roce 1927 v Jeruzalémě československého prezidenta T. G. Masaryka (Central Zionist Archives).

Loutkář Jan Baeck (1911-1990), který po přistěhování do Palestiny přijal nové hebrejské jméno David Ben Šalom. Všichni přátelé v kibucu Givat Chaim a děti, pro které hrál, mu ovšem neřikali jinak, než „Honzo“ (Archiv kibucu Givat Chaim Meuchad)

Historička Rachel Auerbachová a Hirsch Wasser objevili v září roku 1946 ilegální archiv Emanuela Ringelbluma, zakopaný na území bývalého varšavského ghetta (Archiv Yad Vashem 1605/1030).